

Tarih ve Diplomasi

Tarih ve Uluslararası İlişkiler Çalışmaları

Editörler

İbrahim SERBESTOĞLU
Encümen BAYRAM

LIVRE DE LYON

2023

Sosyal Bilimler

Tarih ve Diplomasi

Tarih ve Uluslararası İlişkiler Çalışmaları

Editörler

İbrahim SERBESTOĞLU

Encümen BAYRAM

LIVRE DE LYON

Lyon 2023

Tarih ve Diplomasi

Tarih ve Uluslararası İlişkiler Çalışmaları

Editörler

İbrahim SERBESTOĞLU

Encümen BAYRAM

LIVRE DE LYON

Lyon 2023

Tarih ve Diplomasi: Tarih ve Uluslararası İlişkiler Çalışmaları

Editors • Prof. Dr. İbrahim SERBESTOPLU • Orcid: 0000-0001-7431-1678
Asst. Prof. Dr. Encümen BAYRAM • Orcid: 0000-0001-6891-3680

Cover Design • Motion Graphics

Book Layout • Motion Graphics

First Published • October 2023, Lyon

ISBN: 978-2-38236-618-9

copyright © 2023 by Livre de Lyon

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written permission from the Publisher.

Publisher • Livre de Lyon

Address • 37 rue marietton, 69009, Lyon France

website • <http://www.livredelyon.com>

e-mail • livredelyon@gmail.com

LIVRE DE LYON

ÖN SÖZ

Köylerin ortaya çıkması insanlık tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Avcılık ve toplayıcılıkla hayatını idame ettiren insan yerleşik yaşama geçmiştir. Yerleşik yaşam bir bölgede üretmeyi ve tüketmeyi ifade ederken, toplumsal organizasyonu da kökünden değiştirmiştir. İdareden güvenliğe, iktisadi ilişkilerden hukuksal yapıya kadar hemen her alanda yeni ilişki biçimleri ortaya çıkmıştır. Dar alandaki sosyolojik yapılar zamanla şehirler boyutuyla devlet denilen yapılara evrilirken, insan sahip olma ve hükmetme güdüsüyle gücünün yettiği her şeye ve her yere hakim olma kavgasına girişmiştir.

Köy yerleşmeleri Sanayi Devrimi sonrası yerini Şehre bırakmıştır. Şehir, tarımsal üretimden makineleşmeye geçişi ifade eder. Makineleşme hızlı bir yaşam demektir. İnsan makineler arasında var olma savaşı verirken, aynı zamanda dur durak bilmeyen yola çıkmıştır. Ulaşım ve haberleşme imkanlarının artması ve hızlanması hem üretilen ürünlerin hem de insanın kıtalararası yolculuğunu beraberinde getirdi. Endüstriyel faaliyetlere başlayan devletler sınırları çizilmemiş pazarda dünyayı parsellemeye başladılar. Bu mücadele topyekûn bir savaşı beraberinde getirdi. Dünya hem katılanlar hem de sonuçları itibarıyla tüm insanlığı etkilediği iki büyük savaşı yaşadı. Ve üçüncüsünü yaşamakta!

Elimizdeki kitap günümüz dünyasının arka planına ışık tutmayı amaçlamaktadır. Tarihi süreçte insanın faaliyetlerinin toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel yönlerini gündeme getirirken bunların insan ve devletlerarası ilişkilerde etkisini ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu kapsamda değerli yazılarıyla katkı sağlayan Merve Zayım, Dilara Özel, Özlem Muraz Budak, Aylin Doğan, Aslı Emine Çomu, M. Fatih Sansar, Hakan Şallı, Encümen Bayram, Abdullah Üstün, Seda Gözde Tokatlı, Zeynep Arıöz, Çağlar Özer'e teşekkür ederken; amacımızın bilim insanının gerekli değeri ve desteği vermek ve ülkemizi bilimle aydınlatmak olduğunu ifade etmek isteriz.

Prof. Dr. İbrahim SERBESTOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Encümen BAYRAM

İÇİNDEKİLER

Ön Söz	I
BÖLÜM I. GÖÇEBELER ÜZERİNE MATERYALLER <i>Abdullah ÜSTÜN</i>	1
BÖLÜM II. 571 NUMARALI EVKAF DEFTERİ'NE GÖRE AYDIN SANCAĞI'NDA <i>KADIN VAKIFLARI</i> <i>Dilara ÖZEL</i>	25
BÖLÜM III. OSMANLI MAHKEMELERİNE YANSIYAN BAZI KÖLE DAVALARI ÜZERİNE DEĞERLENDİRME <i>Özlem Muraz BUDAK</i>	37
BÖLÜM IV. 1844 TARİHLİ ANTALYA MERKEZ KAZASI TEMETTUAT DEFTERLERİ'NDE KAYITLI ÇİFTLİKLERDE TOPRAĞIN KULLANIM ŞEKLİ VE EKİLEN TARIM ÜRÜNLERİ <i>Aylin DOĞAN</i>	61
BÖLÜM V. NEVA GAZETESİ ÜZERİNDEN II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ ERMENİ MİLLETİNİN ASKERLİK MÜKELLEFİYETİ <i>Ash Emine ÇOMU & M. Fatih SANSAR</i>	79
BÖLÜM VI. "26 MART" 1913: EDİRNE'NİN İŞGALİNİN OSMANLI VE BULGARİSTAN KAMUOYUNDAKİ YANSIMALARI (1914) <i>Hakan ŞALLI</i>	97
BÖLÜM VII. MEHMET ÂKİF ERSOY'UN MISIR GÜNLERİ VE ARAP ENTELİJANSİYASIYLA İLİŞKİLERİ <i>Encümen BAYRAM</i>	123
BÖLÜM VIII. MEKAN VE İNSAN: ANTİK ÇAĞDAN CUMHURİYETE ALANYA'NIN (ANTALYA) YERLEŞME TARİHİ <i>Merve ZAYIM</i>	141
CHAPTER IX. BÖLGESEL GELİŞMELER KAPSAMINDA SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ <i>Çağlar ÖZER</i>	165

BÖLÜM X. DEVLETLERİN GÜVENLİKLEŞTİRİLMESİ BAĞLAMINDA BAŞARISIZ VE KIRILGAN DEVLET SÖYLEMİ: SOMALİ ÖRNEĞİ <i>Zeynep ARIÖZ</i>	183
BÖLÜM XI. ULUSLARARASI İLİŞKİLER ALANINDA YUMUŞAK GÜCÜN SİSTEMSEL DÖNÜŞÜM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ÇİN ÖRNEĞİ <i>Seda Gözde TOKATLI</i>	201

BÖLÜM I

GÖÇEBELER ÜZERİNE MATERYALLER

Datum on Nomads

Abdullah ÜSTÜN

(Dr. Öğr. Üyesi), Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.

E-mail: abdustun@gmail.com,

ORCID: 0000-0003-0977-4902

1. Giriş

“Avrasya bozkırları” ve “göçebe” sakinleri üzerine alanyazınındaki kabuller/eğilimler, zaman ve mekân boyutuyla oldukça geniş sınırlara ulaşan bir görüntü sunabilmektedir. Şöyle ki Moğolistan’daki bir “göçebe topluluk altı bin km uzaktaki Macaristan’daki toplulukla ve/veya Hun Hükümdarlığı sekiz yüzyıl sonraki Moğol Kağanlığıyla karşılaştırılarak tarihsel sorunlar açıklanmaya çalışılabilmektedir. (Thompson 1948; Maenchen-Helfen 1973; Lindner 1981, 1982; Barnes 2015. Ayrıca Herodotus’dan Ammianus’a uzan süreçte, İbn Haldun’a kadar genişleyen bir tartışmayla nomad kavramının bir topos olarak ele alınması bağlamında Shaw 1982/1983.) Bu çalışma onlara nazaran çok daha mütevazî bir kapsama, Batı Avrasya’da yaklaşık olarak Hun Hükümdarlığının çözülmesi ile Avar Kağanlığının bir Orta Avrupa devletine dönüşmesi arasında kaleme alınmış metinlerdeki nomad kavramını gözlemlemeye çalışacaktır. Yapılan taramalarla (kaynakçada belirtilen edisyonlar, lügatçeler, siteler) kavramın kullanımı tespit edilen Procopius, Agathias, Menandrus, Theophylactus’un birbirini takip eden tarih çalışmaları ile özellikle göçebeliliğin askeri boyutu adına diğer metinleri aşabilecek bir potansiyel taşıdığı varsayımıyla *Strategicon* örneklem olarak seçilmiştir. Hun ve Alanlar hakkında bu bağlamdaki sunumu diğer kaynakların benzer içeriklerine nazaran daha çok işlenmiş olan Ammianus ve yine aynı nedenle çözümlene süreci öncesi Hun Hükümdarlığının çağdaşı metinler çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Diğer taraftan çalışma kapsamındaki yazarlardan farklı olarak *barbaricum*da bulunduğu için

doğrudan gözleme dayanan betimlemeler sunma potansiyeli ve temelde Geç Hun dönemiyle, çözülme süreciyle çağdaş olma nedenleriyle Priscus, nomad kavramını kullanmamasına rağmen kapsam içinde yer almaktadır.

Bu çalışmada, söz konusu eserlerde nomad kavramının kullanımlarında metin içi bağlam, metin dışı bağlam ilişkisiyle beraber betimlenecektir. Örneklem kümesi özelinde, herhangi bir *a priori* anlam yüklenmeksizin nomad/göçebe kavramının kendisi yaklaşık olarak VI. yy.ın ilk yarısından VII. yy.ın ilk yarısına taşıdığı içerikler, tarihsel süreçlerle kesişimler çerçevesiyle birlikte derlenip sunulmaya çalışılmaktadır. Nomad/göçebe kavramının metinler arası ilişki boyutuyla gözlemlenmesi sürecinde farklı metinlerdeki kullanımlar arasındaki ilişkilerin dışında, metinlerde kavramın doğrudan kullanımı koşulu aranmaksızın, doğrudan kullanımlardaki içerik katmanını dikkate alınmaktadır. Priscus'tan günümüze ulaşan fragmanlar, *Strategicon – De re militari* karşılaştırması, Procopius-Iordanes karşılaştırmaları, aynı zamanda çalışmanın metinlerarası ilişki katmanının sınırlarını, Priscus'un fragmanları ile *Strategicon* arasında kalan yaklaşık eşsüremsel çerçeveyi ifade etmektedir. Çalışma temelde bu nitel ve nicel çerçeve içinde artsüremsel bir sırayla verileri betimleme, kavramın geçtiği pasajları derleyip sunma (orijinal metni dipnotlarda), bir veri havuzu oluşturma amacındadır. Böylelikle çalışmadan, alanyazınındaki “göçebelik” tartışmalarına argüman sağlanmasına ve verilerle alanyazınındaki yaklaşım ve kavramsallaştırmaların uyumunu test etme ortamı oluşturulmasına katkı yapması beklenmektedir.

2. Priscus

Priscus, Roma yazarları arasında Hun Hükümdarlığını, *barbaricumum* bizzat görmüş olmasıyla bir istisna oluşturmaktadır. Tarihçilik adına Priscus'un hükümdarlığa dair doğrudan gözlemlerini içerme potansiyeline sahip bu tasviri için sorun, eserin kayıp olmasında ve günümüze kendisinden yapılan derlemeler yahut alıntılar sayesinde fragmanalar halinde ulaşmasında yatmaktadır. Priscus'a ait yahut ona atfedilen söz konusu fragmanlarda “nomad” kavramı kullanımı tespit edilememiştir. Yine de mevcut parçalar Priscus'un doğrudan gözlemlendiği toplumun yapısı, yaşamı idamesi hakkındaki değerlendirmelerinin/tespitlerinin izlerini taşıyor olabilir. Bunların arasında çağdaş akademinin yüklediği anlamla göçebelik (Khazanov, 2015) adına en işe yarar gibi görünen pasaj, Hun Hükümdarlığında bulunduğu dönemle ilgili gözlemlerine değil hükümdarlığın çözülme süreci hakkındaki olayları anlatımında yer alır. Bu pasajda “İskitlerin” Roma İmparatorluğundan toprak talep etmesi üzerine gelişen olaylar anlatılırken, Hunların çiftçiliği az önemseddiği *ὀλιγώρως γεηπονίας ἔχοντας* bunun yerine aç

kurtlar gibi Gotların ürünlerine saldırdıkları kaydedilmiştir. Diğer bir ifadeyle Hunların ziraatçıya nazaran yağmacı oldukları ifade edilmektedir.

Bu durum Lindner'in (1981, s. 16; 1982, s. 701.) Hunların Karpatların batısına geçmeleriyle göçebeliliğin yerini yağmacılığa bıraktığı iddiasıyla, mekânsal boyutu sorunlu dursa da uyumlu gibi görünmektedir. Lakin söz konusu fragman hakkında öncelikle belirtilmesi gereken Hunların ziraatçı değil yağmacı oldukları hakkında bir tartışma için argüman olabilecek ifade Priscus'a değil onun köken olarak bir Hun olduğunu belirttiği Chelchal'a aittir. Chelchal'ın bu noktada daha öne çıkan kimliği ise Roma hizmetindeki bir komutan olmasıdır zira Hun ve Got bileşenlere sahip karşısındaki "barbar/İskit" grubu bölme amacını güden bir girişimde bulunmaktadır. Chelchal; Gotlara, imparatorluğun kendilerine değil Hunlara toprak vereceğini, -Hunlar ziraatla çok az uğraştığı için- kurtlar gibi Gotların erzaklarına saldırıp çalacaklarını bu nedenle Gotların açlıkla yüz yüze kalacağını söyler.¹ Bu kışkırtmanın ardından Gotlar kendi aralarındaki Hunlara saldırır, iki grup birbiriyle savaşa tutuşur, bunu takiben de Romalılar "barbarlara/İskitlere" saldırır, İskitler böylelikle kurulan tuzağı fark ederler ve güçlerini birleştirerek Romalılar ile savaşmaya başlarlar.

Fragman muhtemelen Constantinus Porphyrogenetus'un derlemecilerinden kaynaklanan kimi karışıklıklar barındırıyorsa da (Blockley, 1983, s. 397, sn. 174.) Romalıların karşısında olanlar barbar ve İskit adları altında birleştirilmekte, Hun ve Got adları altında ise birbirlerinden ayrıştırılmaktalar. Heather (1998, s. 100-101.) fragman bahsedilen olayı, Dengizek önderliğindeki Hun-Got karışımı gücün Doğu İmparatorluğuna 460'lı yılların sonunda yaptığı bir akın olarak tarihselleştirmektedir. Her ne kadar Gotların ne zaman Hun egemenliğine girdiği bilinmemekte ise de bunun 430'lardan sonra olmasını ihtimal dairesinde görmez. Buradan hareketle fragmanı, en azından kırk yıldır Hun egemenliği altında olan Gotların kendi kimliklerini yaşattıklarına bir delil olarak kabul eder. Dolayısıyla bu fragman hükümdarlığın çözülme sürecinde Hunların kendi egemenliği altındaki diğer bir grupta, Gotlarla yaptığı bir akını anlatmakta, söz

1. ... Χελχάλ, τοῦ Οὐννων γένους ἀνὴρ καὶ ὑποστράτηγος τῶν διεπόντων τὰ Ἰσπαρος τάγματα, παρὰ τὴν ἐπιλαχοῦσαν αὐτοῖς βαρβαρικὴν μοῖραν ἐλθῶν καὶ τῶν Γότθων (πλείονες δὲ τῶν ἄλλων ὑπῆρχον) μεταπεμψάμενος τοὺς λογάδας τοιῶνδε ἐποιήσατο λόγων ἀρχήν, ὡς δώσει μὲν αὐτοῖς γῆν ὁ βασιλεὺς, οὐκ εἰς σφετέραν δὲ αὐτῶν ὄνησιν, ἀλλὰ τοῖς ἐν σφίσι Οὐννοις, τούτους γὰρ ὀλιγώρως γεηπονίας ἔχοντας δίκην λύκων τὰς αὐτῶν ἐπιόντας διαρπάξασθαι τροφάς, ὥστε θεραπόντων τάξιν ἐπέχοντας τῆς ἐκείνων ἕνεκα ταλαιπωρεῖσθαι τροφῆς... Priscus *Fragman* 39; Anlatının geneli için bkz. Priscus *Fragman* 39 = Kaçar, s. 209-212; Blockley, s. 356-359 (fragman 49).

konusu ziraat ile az ilgilenen Hun grubunun, başka birilerini değil kendileri ile birlikte hareket edebilen Got grubunu yağmalayabileceği ifade edilmektedir.

Aslında Priscus bu fragmanda olmasa da başka birinde, Hun Hükümdarlığında yaşayan farklı unsurları, çeşitli halkların varlığını tespit etmektedir. Zira Hun Hükümdarlığının farklı halklara ev sahipliği yapması nedeniyle ahalinin Hunca, Gotça yahut Romalılar ile iş yapanların Latince öğrendiğini ifade etmekte, ayrıca Hunların imparatorluğun Yunanca konuşan bölgelerinden esirler aldığından bahsederek bu dili de listeye eklemektedir. Hatta Onegesius'un sarayının önünde bir Yunan ile karşılaşır, lakin onun hükümdarlığın ahalisinden ayıramaz sadece Yunanca konuşması ilgisini çeker.² Hun Hükümdarlığında bulunmuş bir gözlemci olarak Priscus'un günümüze ulaşan fragmanlarında ne orada tanık olduklarını anlatırken ne de Hunlar hakkındaki diğer bahislerinde göçebelik ile ilgili bir ima dahi tespit edilememiştir. Bu durum çok bileşenli hükümdarlığın yukarıda anılan diğer "barbar/İskit" unsurları için de geçerliliğini korumaktadır.

3. Procopius

Hun kavramı, hükümdarlığın çözülmesinden sonra, VI. ve VII. yy. metinlerinde yaşamaya devam etmiş (örneğin: Procopius, Malalas, Agathias, Theophylactus) ve farklı toplulukları kapsayan genel bir adlandırma olarak kullanılmıştır. Hatta Procopius bu kavramı, Orta Asya'nın güney doğusunda (Sasanilerin kuzey doğusunda) [doğuda] yaşayanlar ile Kafkasya-Karadeniz-Tuna hattının kuzeyinde (Sasanilerin kuzey-batısı ve Romalıların kuzeyi) [batıda] yaşayanları kapsayacak bir içerikle kullanır.³ Hun kavramının bu kullanımının yer aldığı pasajda Procopius, iki farklı mekandaki bu toplulukları karşılaştırırken Hun

2. Διατρίβοντι δέ μοι καὶ περιπάτους ποιούμενω πρὸ τοῦ περιβόλου τῶν οἰκημάτων προσελθὼν τις, ὄν βάρβαρον ἐκ τῆς Σκυθικῆς φήθηεν εἶναι στολῆς, Ἑλληνικῆ ἄσπάζεται με φωνῆ, «Χαῖρε» προσειπὼν, ὥστε με θαυμάζειν, ὅτι γε δὴ ἑλληνίζει Σκύθης ἀνὴρ· ξύγκλυδες γὰρ ὄντες, πρὸς τῆ σφετέρᾳ βαρβάρῳ γλώσσει ζηλοῦσιν ἢ τὴν Οὐννων ἢ τὴν Γότθων ἢ καὶ τὴν Ἀύσονίων, ὅσοις αὐτῶν πρὸς Ῥωμαίους ἐπιμιξία, καὶ οὐ ῥαδίως τις σφῶν ἑλληνίζει τῆ φωνῆ... Maas (1995, s. 150-151) Priscus ile Hun Hükümdarlığında yaşayan Yunan arasındaki diyalogun Priscus'un Roma-*barbaricum* karşılaştırması eleştirisine araç oluşturmak için kurgulandığını ifade eder. Söz konusu pasaj kurgu olsun yahut olmasın Priscus'un çok dilli Hun Hükümdarlığı tespiti üzerinde bir etkisi görünmemektedir.

3. Ἐφθαλίται δὲ Οὐννικὸν μὲν ἔθνος εἰσὶ τε καὶ ὀνομάζονται, οὐ μέντοι ἀναμίγνυνται ἢ ἐπιχωριάζουσιν Οὐννων τισὶν ὧν ἡμεῖς ἴσμεν, ἐπεὶ οὔτε χώραν αὐτοῖς ὅμορον ἔχουσιν οὔτε πῆ αὐτῶν ἀγχιστα φκηνται, ἀλλὰ προσοικουσι μὲν Πέρσαις πρὸς βορρᾶν ἄνεμον, οὗ δὴ πόλις Γοργῶ ὄνομα πρὸς αὐταῖς που ταῖς Περσῶν ἐσχατιαῖς ἐστίν, ἐνταῦθα δὲ περὶ γῆς ὀρίων διαμάχεσθαι πρὸς ἀλλήλους εἰώθασιν. Procopius *de Bellis* I.3.2.

ismini taşımanın dışında, aslında onları birbirinden ayırtmaktadır. Procopius'a göre, Eftalit veya Ak Hun olarak da çağırıldığı doğudakiler ile batıdakiler birbirlerine komşu/sınırdış değiller hatta birbirlerinin yakınında yaşamamaktalar dahası aralarında hiçbir temas yahut münasebet de bulunmamaktadır. İlave olarak doğudakiler Sasani ordusuyla birlikte yapılanlar hariç Romalıların ülkesine tecavüz de etmemişlerdir, aynı zamanda beyaz tenli ve korkunç bir suratı olmayan tek Hun boyudurlar. Doğudakiler hükümdarlar tarafından yönetilmekte, Romalılar ve Sasanilerden az olmamak üzere hukuka riayet etmektedirler.⁴

Procopius yukarıda sıralanan mekânsal, siyasal, askeri ve fiziki antropolojik boyutların dışında iki topluluğu ayırtıran unsurlar arasında, doğudakilerin yerleşik batıdakilerin ise göçebe olmasını sıralar. Bu vesileyle çalışmalarında sadece bir kez kullandığı⁵ “nomad” kavramına da yer vermiş olmaktadır. (Coulie ve Kindt 2000, s. 301). Bunun yanında göçebe kavramının içini dolduracak kimi ipuçları sunmakta olduğu anlaşılmaktadır. Doğudakilerin yaşam tarzı batıdakilere benzemez ve batıdakiler gibi vahşi bir hayat sürmezler. Batıdakiler göçebedir, doğudakiler ise kadim devirlerden beri bereketli topraklarda meskundurlar.⁶ Birbirine benzemeyen yaşam tarzıyla ilgi bu ayrımlarda sonuç

4. ταῦτά τοι οὐδέ τινα ἐσβολὴν πεποιήνται πόποτε ἐς Ῥωμαίων τὴν γῆν ὅτι μὴ ξὺν τῷ Μήδων στρατῷ. μόνοι δὲ Οὐννων οὗτοι λευκοὶ τε τὰ σώματα καὶ οὐκ ἄμορφοι τὰς ὄψεις εἰσίν. Procopius *de Bellis* I.3.4. ... ἀλλὰ καὶ πρὸς βασιλέως ἑνὸς ἄρχονται καὶ πολιτείαν ἔννομον ἔχοντες ἀλλήλοις τε καὶ τοῖς πέλας ἀεὶ ὀρθῶς καὶ δικαίως ξυμβάλλουσι, Ῥωμαίων τε καὶ Περσῶν οὐδέν τι ἦσσαν. Procopius *de Bellis* I.3.5.

5. Otlak anlamındaki νομή ve çoban/usta anlamındaki νομεύς kullanımı: αὐτὰ Ῥωμαῖοι πράγματα Γότθοις παρέξωσι. τούτων θάτερον, Πίσσυρον, Βελισάριος καταλαβεῖν ἔγνω· ἔδοξε γάρ οἱ ἐς ἵππων νομὰς ἐπιτηδείως τὸ χωρίον κεῖσθαι. πέμψας οὖν νύκτωρ τῶν οἱ ἐπιτηδείων τινὰς ἐς τὸ ἀκριβὲς εὐρὸς τε καὶ μῆκος πύλης ἐκάστης ξυμετρὴ Procopius *de Bellis* VII.11.33; καὶ ὅς ἀτυχῆσειν μὲν αὐτὸν τῆς δεήσεως οὐδαμῆ ἔφασκε, χρῆναι δὲ οἱ πρῶτα τὰς τῶν ἵππων νομὰς ἐνδεικνύναι. ἐπεὶ οὖν ὠμολόγει καὶ ταῦτα ὁ βάρβαρος σὺν αὐτῷ ἦει. *de Bellis* VII.18.14; τὰ τε παχέα ζύμπαντα ζύλα ἐς τὴν τρόπιν ἐναρμοσθέντα (ἄπερ οἱ μὲν ποιηταὶ δρυόχους καλοῦσιν, ἕτεροι δὲ νομέας) ἐκ τοῖχου μὲν ἕκαστον θατέρου ἄχρι ἐς *de Bellis* VIII.22.12; σφαλερώτατα ἐξεργάσατο. πεδία τε γὰρ πολλὰ καὶ κήπους ἐτειχίσασατο, καὶ σκοπέλους τε καὶ θερμμάτων νομὰς. *de Aedificiis* V.4.10 bu hesaplamının dışındadır.

6. Doğudakilerin (Eftalitlerin), Orta Asya'da eskinin göçebeleri olup yerleşikliğe geçiş sürecindeki grupların güneyinde yer aldığı ileri sürülmektedir. H. Leppin, “The Eastern Roman Empire and Its Neighbours in the “Age of Justinian” –An Overview” şurada: M. Meier ve F. Montinaro, *A Companion to Procopius of Caesarea*, Leiden-Boston 2022, ss. 9-27, s. 13. Bu toplu çalışmada Eftalitlerin kısmen yerleşik olduğu tespiti de mevcuttur. H. Börm, *Procopius and the East*, ss. 310-338, s. 331.

olarak göçebe ve vahşi bir hayat sürmekte olan batıdakiler; bereketli topraklarda meskûn, bir hükümdar tarafından yönetilen ve bir hukuk düzenine sahip doğudakiler şeklinde iki topluluk belirginleşir.⁷ Bu çerçevede göçebe-yerleşik sınırlılığında Shaw'ın (1982/1983, s. 20) yapısal kutuplaştırma önerisi çalışır gibi görünmektedir lakin Procopius için iki “kutup” (batıdakiler-doğudakiler) da aynı adla çağırılabilen, dahası aynı etnosa mensup olabilmektedir *Ἐφθαλῖται δὲ Οὐννικὸν μὲν ἔθνος εἰσὶ τε καὶ ὀνομάζονται.*

Her ne kadar Procopius bu pasajda, nomad olmayanın hayatı idamesini anlatmak için gösterdiği çabayı nomad olan için sergilemese de çağdaşı Iordanes, en azından göçebeye alanyazınında yüklenen içerikle (Khazanov, 2015, s. 93-95) uyumlu bir örneği sunmaktadır. Iordanes, Procopius'un göçebeleri yerleştirdiği batıda, Kırım yarımadasındaki Chersonesos yakınlarında Altziagirlerin sığır sürülerini otlatmak için yaylak ve kışlak arasında hareket ettiklerini kaydetmiştir.⁸ Ayrıca Iordanes Karadeniz'in kuzeyindeki Bulgarların ötesine yerleştirdiği Acatzirlerin tarımdan habersiz olduğunu ve sürüleri ile avcılıkla geçindiklerini yazmaktadır.⁹ Yarı göçebe Altziagirler ile çoban ve avcı Acatzirler dışında yaklaşık Kuzey Karadeniz'in orta ve doğusunda Bulgarlar, Sabirler, kürk ticaretiyle uğraştığını belirttiği Hunugurlar; batısında ise Antlar ve Sclavenlerin yaşadığını ifade etmektedir. Iordanes bu pasajıyla batıda, Karadeniz'in kuzeyinde isimlendirmeden hayatı idame biçimlerine, yaşam tarzlarına farklılıklar gösteren toplulukların ortak yaşamını sunmakta olduğu anlaşılmaktadır.

4. Agathias

Procopius aslında batıdakilere nomaddır dememekte, durumu doğudakiler nomad değildir, batıdakiler gibi οὐ γὰρ νομάδες εἰσὶν ὡσπερ τὰ ἄλλα Οὐννικὰ ἔθνη olarak ifade etmektedir. Aynı ifade biçimiyle bu sefer Franklar için Agathias'ta karşılaşılmaktadır: εἰσὶ γὰρ οἱ Φράγγοι οὐ νομάδες, ὡσπερ ἀμέλει ἔνιοι τῶν βαρβάρων. Agathias “barbar” halkların kimisinin göçebe

7. οὐ γὰρ νομάδες εἰσὶν ὡσπερ τὰ ἄλλα Οὐννικὰ ἔθνη, ἀλλ' ἐπὶ χώρας ἀγαθῆς τινος ἐκ παλαιῶ ἰδρυνται. Procopius *de Bellis* I.3.3.; οὐ μὴν οὔτε τὴν διαίταν ὁμοίotropον αὐτοῖς ἔχουσιν οὔτε θηρίου βίον τινὰ ἥπερ ἐκεῖνοι ζῶσιν, ἀλλὰ καὶ πρὸς βασιλέως ἐνὸς ἄρχονται καὶ πολιτείαν ἔννομον ἔχοντες ἀλλήλοισ τε καὶ τοῖς πέλας ἀεὶ ὀρθῶς καὶ δικαίως ζυμβάλλουσι, ... Procopius *de Bellis* I.3.5.

8. “Nam alii Altziagiri, alii Sabiri nuncupantur, qui tamen sedes habent divisas iuxta Chersonam Altziagiri, quo Asiae bona avidus mercator importat; qui aestate campos pervagantur, effusas sedes, prout armentorum invitaverint pabula, hieme supra mare Ponticum se referentes.” Iordanes *Getica* 37.

9. Quibus in austrum assidet gens Acatzirorum fortissima, frugum ignara, quæ pecoribus et venationibus victitat. Iordanes *Getica* 36.

olduğunu, Frankların ise onlardan ayrıştığını zira onlar gibi göçebe olmadığını kaydetmektedir. Kavram, bir taraftan Germen-Frank ilişkisi diğer taraftan da bir zamanlar Foça'dan gelen Yunanlar tarafından kolonileştirilen Massalia (Marsilya) kentinin de Gallia gibi Frank egemenliğine girmesi ve sonuçları anlatılırken kullanılmaktadır. Her ne kadar barbar egemenliğine geçmiş olmak Massalia'yı ataların düzeninden uzaklaştırıp fatihlerin düzenine dönüştürse de kadim ahali saygınlığından bir şey kaybetmemiştir zira Franklar nomad olmadığı için kimi diğer barbar halklardan ayrışmaktadırlar. Agathias bağlam içinde göçebe adı altında başkaca bir değerlendirme yapmaz lakin nomaddan ayrıştırdığı Franklar için sıraladığı özellikler kavramın anlam evreniyle ilişki içinde olabilir. Agathias Frankların idare sisteminin, yasalarının Romalılara göre şekillendiğini; sözleşme, evlilik ve dini kurallara uyma hususunda benzer standartlara sahip olduklarını, ortadoks Hıristiyanlığa bağlılıklarını, bayramları Romalılar gibi kutladıklarını, şehirlerinde yargıçların ve rahiplerin bulunduğunu dile getirir. Bu dayanaklardan hareketle Agathias, barbar bir topluluk olmalarına rağmen kaba giyim tarzları ve kendilerine özgü dilleri dışında, Romalılarla neredeyse aynı olduklarını ifade etmektedir. Dolayısıyla Frankları göçebe olmaktan ayrıştırarak başladığı anlatımı içinde onları neredeyse Romalılar ile bir sayma noktasına getirmiştir. Dahası Frank elitlerinin kendi aralarındaki uyuma ve adalete riayet etmelerine olan hayranlığını ifade eder.¹⁰

10. Πρόσοικοί τε γάρ εἰσι τῇ Ἰταλίᾳ καὶ ἀγχιτέρμονες τὸ γένος τῶν Φράγγων. εἶεν δ' ἂν οὗτοι οἱ πάλαι ὀνομαζόμενοι Γερμανοί. δῆλον δέ· ἀμφὶ Ῥῆνον γὰρ ποταμὸν οἰκοῦσι καὶ τὴν ταύτη ἥπειρον, ἔχουσι δὲ καὶ Γαλλῶν τὰ πλείστα, οὐ πρότερον πρὸς αὐτῶν κατεχόμενα, ἀλλ' ὕστερον ἐπικτηθέντα, καὶ τὴν Μασσαλίαν πόλιν, τοὺς Ἰώνων ἀποίκους. ταύτην γὰρ διὴ πάλαι Φωκαεῖς ἐξ Ἀσίας ὑπὸ Μήδων ἀναστάντες κατῴκισαν, Δαρείου τοῦ Ὑστάσπεω Περσῶν βασιλεύοντος, καὶ νῦν ἐξ Ἑλληνίδος ἐστὶ βαρβαρικῆ· τὴν γὰρ πάτριον ἀποβεληκυῖα πολιτείαν τοῖς τῶν κρατούντων χρῆται νομίμοις. φαίνεται δὲ καὶ νῦν οὐ μάλα τῆς ἀξίας τῶν παλαιῶν οἰκητόρων καταδεεστέρα. εἰσι γὰρ οἱ Φράγγοι οὐ νομάδες, ὥσπερ ἀμέλει ἔνιοι τῶν βαρβάρων, ἀλλὰ καὶ πολιτεία ὡς τὰ πολλὰ χρῶνται Ῥωμαϊκῇ καὶ νόμοις τοῖς αὐτοῖς καὶ τὰ ἄλλα ὁμοίως ἀμφὶ τε τὰ συμβόλαια καὶ γάμους καὶ τὴν τοῦ θεοῦ θεραπείαν νομίζουσιν. Χριστιανοὶ γὰρ ἅπαντες τυγχάνουσιν ὄντες καὶ τῇ ὀρθοτάτῃ χρώμενοι δόξῃ· ἔχουσι δὲ καὶ ἄρχοντας ἐν ταῖς πόλεσι καὶ ἱερεῖς καὶ τὰς εορτὰς ὁμοίως ἡμῖν ἐπιτελοῦσι καὶ ὡς ἐν βαρβάρῳ γένει ἔμοιγε δοκοῦσι σφόδρα εἶναι κόσμοι τε καὶ ἀστειότατοι καὶ οὐδέν τι ἔχειν τὸ διαλλάττον ἢ μόνον τὸ βαρβαρικὸν τῆς στολῆς καὶ τὸ τῆς φωνῆς ἰδιάζον. ἄγαμαι γὰρ αὐτοὺς ἐς τὰ μάλιστα ἔγωγε τῶν τε ἄλλων ὧν ἔχουσιν ἀγαθῶν καὶ τῆς ἐς ἀλλήλους δικαιοσύνης τε καὶ ὁμονοίας. πολλάκις γὰρ ἤδη καὶ πρότερον, καὶ μὲν διὴ καὶ ἐν τῷ κατ' ἐμὲ χρόνῳ, τυχὸν μὲν ἐς τρεῖς, τυχὸν δὲ καὶ ἐς πλείους ἡγεμόνας τῆς ἀρχῆς αὐτοῖς μεμερισμένης, οὐπόποτε πόλεμον ἤραντο κατ' ἀλλήλων οὐδὲ αἵματι ἐμφυλίῳ τὴν πατρίδα ἐγνωσαν μιᾷ νεῖν. Agathias *Historiae* I.2.1-5.

Agathias'ın özgün değer taşıdığı ileri sürülen kuzey “barbarları” arasında Frankları ayırıştırma çabası sayesinde (Cameron 1968, s. 112-113.) nomad kavramı değillemeye için bile olsa, “Avrasya Bozkırının” batı sınırının, Alföld'ün daha ilerisi Rhen'in batısında yer alan coğrafya hakkındaki bir anlatımda kendine yer bulabilmektedir.

5. Menandrus

Priscus'da gördüğümüz gibi Menandrus'un eseri de kaybolmuş, günümüze fragmanları şeklinde ulaşmıştır. Söz konusu fragmanlarda nomad kavramı iki kez anılmış, her ikisinde de Procopius ve Agathias'da görüldüğü üzere değillemeye, ayırıştırma olarak değil doğrudan toplulukları niteleme amacıyla kullanılmıştır. (Coulie, 2006, s. 24). Bu kullanımlardan birine İmparator II. Iustinus ile Mebodes'in, Sasani elçisinin 567 yılların sonunda gerçekleşen görüşmesi esnasında yer verilmiştir. (PLRE IIIB, s. 868-70) Mebodes, Sasani-Roma arasındaki bir ihtilafi görüşmek için gönderilen bir sefirdir lakin bu konuda ilerleme sağlayamayınca sefaretinin tamamen başarısızlıkla sonuçlanmamasına çabalar. Bu nedenle kendisi ile birlikte II. Iustinus ile Iustinianus devrinde imparatorluğun onlara yaptığı ödemeleri görüşmeye gelen Saracen elçilerinin imparatorla görüşmesi için aracılık yapar. Zira söz konusu grup Sasanilere tabi *Saracenerler*dir. Lakin Mebodes'in ilk teşebbüsü boşa çıkar, bunun üzerine konuyu ikinci kez Iustinus ile görüşür. İmparator aslında “zekice” taktiklerle Roma aleyhine olan anlaşmaların gündeme gelmesinin önüne geçmeye çalışmaktadır. İkinci görüşme esnasında imparator Mebodes'i zor duruma düşürür, hatta onu kendilerine aracı olduğu *Saracenerlere*, elçilerine ve önderine lanet okuma durumunda bırakır. İmparator da aynı şekilde onlara lanet okur ve Mebodes'e, Romalıların göçebe Saracen topluluğuna ödeme yapmasının gülünç olacağını ifade eder.¹¹

Menandrus'un eserinde göçebe kavramının ikinci kullanımında sahne ufak değişiklikler dışında aynıdır. Yukarıdaki görüşmelerden muhtemelen bir yıl sonra, 568 yılında II. Iustinus bu kez Targitis'i, Avar elçisini kabul etmiş, elçinin Avarların Romalılardan taleplerini dile getirdiği ve imparatorun bu talepleri de geri çevirdiği bir görüşme gerçekleşmiştir. Targitis'in talepleri ve gerekçeleri;

11. ...ὁ βασιλεὺς τὸν Σαρακηνὸν εἶπε κακῶς, καὶ ὡς μεταβολεὺς τε καὶ παλιγκάπηλος ἦκοι. πρὸς τοῖς δ' ἔφασκεν ὡς οὐχ οἶός τε πέφυκε λήσειν ὅτου ἔνεκα βασιλεῖ ἐντευξόμενος ἀφίκετο. φησὶ γάρ ὡς ἐθέλοι τὰ συνήθη χρήματα κομίσασθαι πρὸς ἡμῶν, ἀνθ' ὧν, οἶμαι, κομιεῖται ξυμφοράς ὁ κατάρατός τε καὶ ἀπολούμενος. γελοιῶδες γάρ, εἰ Σαρακηνῶν ἔθνη, καὶ ταῦτα νομάδων, Ῥωμαῖοί γε ὄντες τεταξόμεθα ἐς φόρων ἀπαγωγῆν... Menandrus Fragman 9, 3. = Blockley 1985, s. 104-110.

Avarların Kuturgur ve Uturgurları egemenlikleri altına almaları nedeniyle Romalıların onlara yaptığı ödemeyi Avarlara yapması, aynı şekilde imparatorluğun Gepidlere bıraktığı Sirmium’u Avarların Gepidleri de egemenlikleri altına almış olması nedeniyle Avaralara vermesi ve imparatorluğa sığınmış Gepid önderi Usdibadus ve takipçilerinin Avaralara iade etmesi olarak sıralanabilir. (*PLRE* IIIB, s. 1396; Pohl 2018, s. 74-75) Avar tarafı taleplerin her biri için yukarıda anılan ayrı ayrı gerekçelere sahip olmanın yanında temel bir gerekçeye de sahiptir. Şöyle ki Targitis görüşmeye başlarken II. Iustinus’a, oğlunun verdiği bir görevle onun huzurunda olduğunu çünkü Avarların kağanı Bayan’ın Romalıların imparatoru II. Iustinus’un oğlu olduğunu ifade etmiş, dolayısıyla Avar taleplerini aslında oğlun babadan kendi payına düşeni istemesi olarak sunmuştur.¹²

Ne Iustinianus’tan sonra yeni imparatorla anlaşmaya çalışan Avar talepleri ne Türk Kağanlığıyla yapılan anlaşmayla artık elinin Avarlara karşı da daha güçlü olduğunu düşünen yeni imparatorun, II. Iustinus’un Avar talepleri karşısındaki tutumu yeni bir içeriğe sahipti.¹³ İmparator elçiye Iustinianus’un Hunlara korkudan değil onlara acıdığı için ödeme yaptığını, dahası Romalıların tarafından “sefil” Uturgur ve Kuturgurlar tamamen yok edildiğinde, Romalıların kendilerine cömertlik gösterdikleri ile kendileriyle savaştıklarının aynı kişiler olduğunu ortaya çıkacağını söyler. Devamında Gepidlerin ortadan kalkmasını ise aslında Romalılara karşı yaptıkları nankörlük nedeniyle imparatorluğunun buna göz yummasına bağlar, kendilerine sığınmış Usdibadus imparatorluğa zarar

12. Αφικομένων δὴ οὖν τῶν πρέσβων κατὰ δὴ τὴν βασιλίδα πόλιν παρελθόντων τε ὡς τὸν αὐτοκράτορα, ἔφη ὁ Ταργίτης· ὃ βασιλεῦ, πάριμι σταλεῖς ὑπὸ τοῦ σοῦ παιδός· πατήρ γάρ αὐτὸς ἀληθῶς Βαϊανοῦ τοῦ καθ’ ἡμᾶς δεσπότου. πέποιθα δὴ οὖν ὡς ἐπιδειξασθαι προθυμηθείης τὴν περὶ τὸν παῖδα στοργὴν τῷ διδόναι τὰ τοῦ παιδός. οὕτω τοίνυν ἐχόντων ἡμῶν, τάχα δὲ σοῦ καὶ ὑμῶν, ἄρα οὐχὶ παραχωρήσεις αὐτῷ τῶν γερῶν; οὐ γὰρ ἐς ἀλλότριον οὔτε μὴν πολέμιόν τινα τα διδόμενα μεταθήσεις σχεδόν, οὐδὲ μεταβήσεται τῶν παρεχομένων ἢ κυριότης, ἢ πάλιν εἰς σὲ ἀναδραμεῖται διὰ τοῦ παιδός, εἰ γε παράσχοις αὐτῷ τὰ ἐφ’ οἷς ἦκω, τὴν τε πόλιν τὸ Σίρμιον καὶ τὰ χρήματα κατ’ ἔτος, ὅσα βασιλεὺς Ἰουστινιανός τοῖς Κουτραγούροις καὶ Οὐτιγούροις ἐδίδου, οἷα Βαϊανοῦ τήμερον δεσπόζοντος τούτων γε δήπου τῶν ἐθνῶν· ἔτι καὶ Οὐσδίβαδον τὸν Γήπαιδα καὶ τοὺς περὶ αὐτόν· οὐδὲ γὰρ περὶ τούτων ἀντερεῖ τις ὡς οὐχὶ πεφύκασιν ἀνδράποδα Βαϊανοῦ. ταῦτα ὁ Ταργίτης ἔλεξεν. Menandrus Fragman 12, 6. str. 14-29 = Blockley 1985, s. 138-139.

13. Menandrus Türk Kağanlığı elçiliğinin imparatorun tahta çıkışının dördüncü yılında (568-569) Constantinopolis’e ulaştığını ve bu vesileyle Türk Kağanlığı ile Roma İmparatorluğu arasında dostluk kurulduğunu ifade etmektedir. Targitis’in yukarıdaki elçiliği yaklaşık olarak aynı dönemde imparatorluğun başkentine ulaşmıştır. II. Iustinus imparator oluşundan itibaren, 565 yılında gelen Avar delegasyonunun taleplerinin reddedilmesi olayında görüldüğü gibi Avarlar ile uzlaşmaya karşı bir tavır sergilemiştir. Menandrus Fragman 10, 1 = Blockley 1985, s. 110-117. (Pohl 2018, s. 74-76, 223-224.)

veren barbarlara verilmeyeceği gibi Gepidlerin Roma tebaası olması nedeniyle Avarların elindeki Gepidlerin kendilerine verilmesi gerektiğini ifade eder. II. Iustinus sözlerini, Sirmium’u Avarlara teslim etmek bir yana onları savaşla tehdit etmeye kadar götürür. “Barbarların” küstahlığı sürdüğü müddetçe onları ezmeye ve yok etmeye ara vermeyeceklerini, Romalılar için savaşın barıştan daha iyi olduğunu dile getirir. Göçebe ve yabancı Avarlara düşman olmaktansa dost olmanın acı vereceğini zira Avarların dostluğunun kallesçe olduğunu ifade eder.¹⁴

14. Ατάρ ό βασιλεύς· ού πρεσβευσόμενος ήκεις, ώς έοικεν, Ταργίτα, μάλλον μὲν οὖν πρὸς άγνοοῦντας ήμᾶς τεκμηρι σασθαι βουλόμενος τῶν Αβάρων τούς τρόπους, εἰ γάρ, ώς φα δοίημεν ὑμῖν τὰ ὄσα τοῖς πρώην Οὔννοις, οἴκτω μάλλον και φόβω, τῷ μὴ ἐθέλειν αίμα ἐκχεῖν, Ίουστινιανὸς ἐδίδου, γελοῖο γε ἂν εἶη, και οἷς τὸ φιλόανθρωπον άπονέμειν δεῖ και ἀντιτάττεσθαι, φανώ <νται> μὲν οἱ αὐτοί, ὁπότε οἱ δεῖλα Κοτράγηροί τε και Ουτίγουροι, οὖς διαβεβαιούσθε πρὸς ήμῶν κομίζεσθαι χρήματα, τοῦτο μὲν φυγόντες ήμᾶς, τοῦτο δὲ πεπτωκότες ὑφ’ ήμῶν τυγχάνουσιν άρδην ήφανισμένοι. τί οὖν παράσχοιμεν ὑμῖν τὰ τῶν ήσσωμένων; ἀλλ’ οὐ τῇ φύσει ξυνάδει τῶν πραγμάτων και κρατεῖν ἅμα και ὑπὲρ τῶν κεκρατημένων ἑτέροις χρήματα καταθεῖναι. οὐ γάρ άποχρῶν, εἰ φανείημεν ἅπαξ τοῦ τὰ δέοντα φρονεῖν ἑστερημένοι, ἀλλὰ γάρ και εἰς συνήθειαν ἔλκειν τὴν άφροσύνην οἶεσθε δεῖν. τί οὖν ποιούμεν τὸν Οὔσδιβαδον; ὑμῖν άποδοίημεν; οὐχ οὔτω πεφύκαμεν ήλίθιοι ὥστε τὰ ήμέτερα καταπροέσθαι και ταῦτα βαρβάροις και λυμαιομένοις τῇ καθ’ ήμᾶς πολιτεία. ὁ γάρ πρὸ ήμῶν τὸ βασιλειον ἀναδεδεγμένος κράτος Γήπαιδας ἐπήλυδας ὄντας εἰσεποιήσατο και χῶραν αὐτοῖς ἀπένειμε τὴν περι τὸ Σίρμιον, εἶτα και πολέμου κινήεντος αὐτοῖς ὡς Λογγιβάρδους, ὥσπερ εἰκός, ξυνεπελαβόμεθα τοῦ κινδύνου τοῖς οικείοις, και ἂν ἐκράτουν οἱ Γήπαιδες τῇ Ρωμαίων χειρί, εἰ γε μὴ ἀνδραποδώεις ὥφθησαν και τῷ τῆς γνώμης δολερῷ τούς εὐεργέτας ἐλύπησαν. ἀνθ’ ὧν ἐπιβουλεύσαντας ήμῖν άσύγγνωστα οὐ Ρωμαίοις ἔδοξε μετελθεῖν τούς άγνωμονήσαντας, οἷς ἔνεστι μὴ ἀντιτεθέναι τὰς τιμωρίας ἰσορρόπους τοῖς πλημμελήμασι, μάλλον μὲν οὖν περιδεῖν, ὡς ἂν ὑφ’ ἑτέρων ἐς τὸ παντελὲς διαφθαρήσονται. εἰ τοῖνυν ἄλλως οὐκ ἔχει ταῦτα, ἐπειπερ ήμεῖς ἐπεγκαλεῖν ἄξιοι καθεστήκαμεν, ὅτι τούς ήμῖν ἀνήκοντας ἔχετε Γήπαιδας, ἀντέστραπται καθ’ ήμῶν τὰ τῶν ἐγκλημάτων. ὑμεῖς μὲν γάρ τὸν Οὔσδιβαδον, ήμεῖς δὲ και τούς Γήπαιδας ὑμᾶς τούς λοιπούς εἰσπράζοιμεν. ‘Ρωμαῖοι γάρ ἄνωθέν τε και ἐξ ἀρχῆς σωφρονίζειν ἐτάχθημεν τὸ ἀνόητον, οὐ μὴν ἀνόητοί τινες εἶναι νομίζεσθαι. ἀλλὰ τὸ Σίρμιον ἐγχειρίσωμεν βαρβάροις; οὐκ ἀρκέσει γάρ ὑμῖν τὸ περιεῖναι μέχρις ὄπλα κινεῖν οὐ βούλοιντο Ρωμαῖοι, ἀλλ’ ἐρεῖς, ὧ Ταργίτα, ὅτι διαβήσεται Ίστρον ὁ Χαγάνος, ἔτι γε μὴν και τὸν Ἐβρον, και ὅτι τὰς ἐπὶ Θράκης αὐτοβοεῖ παραστήσεται πόλεις. ἀλλὰ προφθάσουσιν αἱ Ρωμαῖκαι δυνάμεις και τῆς ἐλπίδος αὐτὸν ἀφαιρήσονται, και μάλλον αὐτοῖ σκευαγωγήσουσι τὰ Αβάρων. και οὐ πανσόμεθα καταβάλλοντές τε και χειρούμενοι, ἔως ἂν ἐφουβρίση τὸ βάρβαρον. λυσιτελήσει δὲ Ρωμαίοις ἀντὶ τῆς εἰρήνης ὁ πόλεμος. Αβάρων γάρ τῶν νομάδων τε και ἐπηλύδων καθεστάναι φίλους τῆς ὡς αὐτούς δυσμενεῖας βαρύτερον, ἄλλως τε και φιλίας ὑπόουλου καθεστῶσης. κρεῖσσον ἐν τοῖς σώμασιν και οὐχὶ ταῖς ψυχαῖς φέρειν τὰ τραύματα. πρὸς ταῦτα, ὧ Ταργίτα, και τόξα και ἵπποι και μυρία δυνάμεις ὀπλιτῶν ἔστωσαν ἐν παρασκευῇ· οὐ γάρ ήσυχία τοῦ συνοίσοντος αἰρετώτερον. Menandrus Fragman 12, 6. str. 30-78 = Blockley 1985, s. 138-142

Görüldüğü üzere imparator, Romalıların çevrelerindeki güçlere yapılan ödemeleri de kapsayan ilişki biçimi çerçevesinde talepte bulunan Tuna ve Mezopotamya hattındaki güçlerin taleplerini aralarında göçebe olmalarının da yer aldığı gerekçelerle reddetmektedir. Kendisiyle görüşen göçebe olarak tanımladığı Saracenler, Sasanilerin müttefiki olmakla birlikte Romalılarla ittifak yapmış Saracen topluluğu da vardır.¹⁵ Aynı şekilde imparator Avarlara göçebe ve yabancı oldukları için dost olmanın acı vereceğinden bahsetmesine rağmen Romalılar için onlara nazaran daha yabancı ve aşağıda sunulacak *Strategicon*'un anlatımına dayanarak yine göçebe olarak tanımlanabilecek Türk Kağanlığıyla ittifak kurmaktan geri durmamaktadır. Dönemin uluslararası konjonktürü, Iustinianus devrindeki askeri harcamalar gibi unsurlarla birlikte II. Iustinus'un tutumunun siyasi-diplomatik boyutuyla açıklanması bu çalışmanın gündeminin dışındadır. Çalışmanın gündemiyle ilgili boyutu, imparatorun Saracenlere ödeme yapmama, Avarlarla dostluk kurmama gerekçesi olarak göçebeliği de anmış, hatta gerekçesini göçebe olmalarıyla ilişkilendirmiş olmasıdır. Bu hususta öncelikle belirtilmesi gereken söz konusu müzakerelerin her ikisinde de Menandrus aktaran durumundadır, göçebe tanımlaması ona değil II. Iustinus'a aittir. Lakin bir taraftan görüşme tutanakları diğer taraftan Menandrus'un eserinin kendisi günümüze ulaşmamıştır ve ilgili pasajlara Excerpta'daki aktarmalar aracılığıyla erişilebilmektedir. Kuşkusuz bu durum müellif nüshasının yokluğunda müstensih nüshaları ile çalışma sorununu aşan bir niteliktedir. Zira Iustinus'un sözlerine en az iki aktarma aracılığıyla erişilebilmektedir.

6. Theophylactus

Avarlar, yukarıda nomad kavramının kullanılması nedeniyle içlerinden birine değinilen diplomatik teşebbüslerle değil ama üç sene sürecek (579-582) kuşatma sayesinde Sirmium'u ele geçirebileceklerdir. Bu olay ve takip eden gelişmeler aynı zamanda Theophylactus'un *Historiae* adlı eserinde

15. Yukarıda bahsedilen Mebodes'in aracılık yaptığı Sasani müttefiki Saracenlerin delegasyonunun ülkelerine eli boş gelmesi üzerine Caboses önderliğindeki grubun saldırdığı Alamundarus önderliğindeki grup (Gassaniler) Romalıların müttefiki idi. Lakin Alamundarus'un bu saldırıyı püskürtüp Sasani müttefiki grubu yenilgiye uğratmasından sonra II. Iustinus'a birlikleri için altın isteyen bir mektup yazması imparatoru kızdırır hatta onu öldürmek için bir komplo kurmaya başladığı iddia edilir. Bu durum Alamundarus'ın ittifaktan bir süre çekilmesiyle sonuçlanır. Görüldüğü üzere Romalılardan ödeme talep edilmesi karşısında II. Iustinus'un tavrı talebin müttefiklerden gelmesine göre de değişmemektedir. Menandrus Fragman 9, 3. = Blockley 1985, s. 104-110. (*PLRE* IIIA, s. 34-35, 258).

olay anlatımına başlamak için seçtiği konudur,¹⁶ bu çalışma adına ise nomad kavramını ilk kez kullandığı yerdir. (De Siena 2007, s. 137). Theophylactus'un Avrupa'da yaşayan Romalılar için büyük bir şan ve şöhrete sahip en ünlü şehir olduğunu ifade ettiği Sirmium (çağdaş Stremška Mitrovica) Sava nehrinin kıyısındaki bir Orta Tuna şehri idi. Theophylactus'un Ister (Tuna) kıyısında yaşayan *προσοικοῦντες τῷ Ἰστρῷ* Hunlar olarak da andığı, Sirmium'u ele geçirdikleri için tahta yeni çıkan Mauricius'a elçiler gönderdiklerini ve bu dönemde sayısız şiddet eyleminin faali olduklarını belirttiği güç Avarlar idi. Ister nehrine yerleştirdiği bu topluluğu Theophylactus, nomad olarak yaşayan halklar arasındaki en güvenilmez ve doyumsuz olanlar şeklinde nitelemiştir.¹⁷ Theophylactus "göçebe" Avarlar'ın Ister hattındaki sınırları için Sirmium dışında belirgin bir tarif vermese de kenti ele geçirdikleri tarihten yüz otuz iki yıl önce Priscus, Hun Hükümdarlığına Naisus üzerinden gittiğin göre (*Fragman* 8=Kaçar 2020, s. 76-79) bu sınırlardan geçmiş olabilir. Lakin Priscus bölümünde değindiği üzere onun günümüze ulaşan fragmanlarında göçebeler/göçebelik anılmamaktadır.

16. Tarih hakkında görüşlerini içeren girişin, Tiberius'un ölümü ve Mauricius'un tahta çıkışı hakkındaki pasajın ardından Theophylactus, tarihini örmeye ve 'barbar'larla savaşların kaydını tutmaya, Avarlara karşı yapılan faaliyetleri anlatmakla başlayacağını ifade etmektedir. Söz konusu başlangıç noktası tercihi için iki neden ileri sürmektedir: Bu olaylar yakındır ve bu düzenleme elverişlidir. Artsüremsel yönüyle Romalıların Sasanilerle savaşının 582 sonbaharında (Theophylactus *Historiae* I.9.4-11.) Avarlarla söz konusu çatışmanın ise 583 yılında (Theophylactus *Historiae* I.3.12-4.1.) başlamış olmasına dikkat çeken Whitby ve Whitby (1986, s. 23, dn. 16), Theophylactus'un yakınlıkla Constantinopolis'e, Sasanilere karşı yapılan operasyonlara nazaran Balkanlardaki olayların fiziki yakınlığını kastetmiş olabileceğini dile getirir.

17. Ἦδη δὲ τὸν τῆς ἱστορίας ὑφαίνειν ἰστὸν ἀπαρχόμενος τοὺς τε βαρβαρικοὺς πολέμους ἀναγράφτους ποιούμενος, τῆς κατὰ τοὺς Ἀβάρους κινήσεως πρῶτα μνησθήσομαι διὰ τε τὸ τῶν πράξεων προσεχέστατον τῆς τε τάξεως τὸ προσφορώτατον. οὐκ ὀλίγα τοίνυν νεανικότερον παρ' ἐκείνων τὸ τηρικαῦτα τετόλμηται. Οὐνοὶ δ' οὗτοι, προσοικοῦντες τῷ Ἰστρῷ, ἀπιστότατον ἔθνος καὶ ἀπληστότατον τῶν νομάδην βιούτων. οὗτοι πρεσβεύονται πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μαυρίκιον οὐχ ἥκιστα τοῦ μεγίστου πολιέματος γενόμενοι κάτοχοι. Σίρμιον δὲ τοῦτο ὠνόμαστο, ἅστῃ τε περιδοξον ἦν, τοῖς ἀνὰ τὴν Εὐρώπην οἰκοῦσι Ρωμαίοις περιλαλούμενον καὶ ἀδόμενον. τοῦτο ἦλω πρό τινος βραχυτάτου καιροῦ τοῦ τὸν αὐτοκράτορα Μαυρίκιον τὰς Ρωμαϊκὰς μετὰ τῆς πορφύρας ἐνδύντα φροντίδας τῆς τῶν Καισάρων ἐποχεῖσθαι καθέδρας. Theophylactus *Historiae* I.3.1-4. Metinde 'νομάδην' şeklinde kullanılan söz (de Boor ve Wirth (ed.), 1972, s. 44, str. 20) βιοῦντες ile birlikte νομάδες'in karşılığı olarak kabul edilmiştir: 'νομάδην: οἱ νομάδην βιοῦντες = νομάδες'. (de Boor ve Wirth (ed.), s. 410, Index Graecitatis).

Kavramın bunun dışındaki iki kullanımı da Saraceler, Arabistan kabileleri içindir. Bunlardan ilkinde Theophylactus 581 yılındaki Roma-Sasani mücadelesini sunarken Roma imparatoru Mauricius'un tüm Roma ordusuyla birlikte Babil topraklarına ulaşmak ve kurnazlıkla bir zafer kazanmak için Arabistan çöllerinden hızlıca geçtiğini anlatmaktadır. Bu esnada imparatora, yukarıda Menandrus'un da andığı, göçebe barbarların önderinin yani Alamundarus'un eşlik ettiğini kaydetmiştir. Her ne kadar Romalıların müttefiki olsa da Alamundarus'un, Roma akınına Sasanilere haber verdiği söylentisinin dolaştığını ifade eder. Bunun nedenini Saracelerin, yani Alamundarus'un önderi olduğu kabilenin çok güvenilmez ve kararsız olması, zihni olarak kararlı ve muhakeme olarak ihtiyatlı olmaması ile açıklar.¹⁸ Alamundarus'u Mauricius'un girişimini mahvetmekle suçlar, diğer bir deyişle onu Roma seferinin başarısızlıkla sonuçlanmasının nedeni olarak sunar.

Theophylactus nomad kavramını son kez 590-591 yıllarında Sasanilerdeki taht kavgası kaynaklı iç çekişmeleri anlatırken kullanmıştır. Bahram Chobin tarafından tahttan uzaklaştırılan II. Chosroes, tahtı yeniden ele geçirmek için mücadeleye başlar, Theophylactus bu mücadele sırasında II. Chosroes'un umutsuzluğa kapıldığı ve Bahram'ın saldırısından endişe duyduğu bir esnada Aziz Sergius'a kendisine yardımcı olması için yakardığını kaydeder ve Sergius'a göçebe kabilelerin saygı duyduğunu ifade eder.¹⁹ (*PLRE IIIA*, s. 306-308; *PLRE IIIB*, s. 1167.) Aziz Sergius'a yukarı Mezapotamya'daki Monofizit Arap kabilelerinin hürmet beslemekte olduğu, bu kabilelerin desteğini almak

18. ἔκειρόν τε καὶ διωλόθρευον λίαν ἐγκρατῶς. ὁ δὲ Ῥωμαίων ἡγούμενος χειμῶνος ἐπελθόντος εἰς τὴν Καππαδοκῶν Καισάρειαν γίνεται. θέρους δὲ περιόντος αὐθις κατὰ τὴν ἐφάν ἀφίκετο εἰς τε Κιρκήνσιον πόλισμα Ῥωμαίων πανστρατιᾶ. εἶτα διὰ τῆς ἐρήμου τὸ λοιπὸν τῆς Ἀραβίας εἰς τὴν Βαβυλωνίαν ἠπειγέτο γῆν ἀφικέσθαι, εἶτα τὸν πόλεμον παρα κλέψαι τῇ ἀγχινοῖα τοῦ ἐγγχειρήματος. συνείπετο δὲ τούτῳ ὁ τῶν νομάδων βαρβάρων ἡγούμενος, Ἀλαμούνδαρος ὄνομα αὐτῷ· ὃν φασὶ κατάδηλον τῷ Περσῶν βασιλεῖ τὴν τῶν Ῥωμαίων ἐπιστάσιαν ποιήσασθαι· ἀπιστότατον γὰρ καὶ ἀλλοπρόσαλλον τὸ Σαρακηνικὸν φύλον καθέστηκε πάγιόν τε τὸν νοῦν καὶ τὴν γνώμην πρὸς τὸ σῶφρον ἰδρυμένην οὐκ ἔχον. Theophylactus *Historiae* III.17.5-7.

19. ὁ δὲ Χοσρόης τὸν μὲν Σολγάνην ἐξελιπάρου ταῖς ὑποσχέσεσι παροτρύνων εὖ διατίθεσθαι τὰς τῶν ἐντυγχανόντων φοιτήσεις, αὐτὸς δὲ Χοσρόης ἀπορία τὴν ψυχὴν κατεβάλλετο τὰς ἐπιστρατείας τοῦ τυράννου μορμολυττόμενος. εἰσηλθε τοίνυν αὐτὸν δεισιδαιμονία ὁσίας θρησκείας τινός, καὶ ἄλιν πρὸς τὸν ἐπὶ πάντων θεὸν τὸν νοῦν μετεκόμισεν, καὶ ἠντιβόλει τὸν αἰοίδιμον ἐν μάρτυσι Σέργιον, ὃν καὶ τὰ νομαδικὰ πρεσβεῦειν ἔθνη εἰώθασιν, συλλαμβάνειν τῶν πόνων αὐτῷ, Kavram burada sıfat formunda “τὰ νομαδικὰ” formunda kullanılmıştır.

isteyen Chosroes'un ona bu nedenle yakarıştta bulunduğu değerlendirilmektedir. (Whitby ve Whitby, s. 132, dn. 4.)

7. Strategicon

Mauricius'a atfedilen *Strategicon*'da Avar, Türk (Kağanlığı) ve yaşam tarzı olarak Hunlara benzeyen diğerleri için şemsiye bir kavram olarak "İskit" kullanılmaktadır.²⁰ İskit ve Hun kavramları birbiriyle ilişkili olarak onlara karşı düzenlenecek seferlerin, atlarının kış sonrasında kötü durumda olması nedeniyle şubat ve mart aylarında yapılması gerektiğini belirtirken de yer verilmektedir.²¹ İskit topluluklarıyla nasıl mücadele edilmesi gerektiğine ayrılan on birinci kitabın ikinci bölümünde onların yaşam tarzının yanında örgütlenme ve çok unsurlu/"uluslu" yapılarıyla bir oldukları ifade edilmektedir. Diğer taraftan bu küme içinde Türk (Kağanlığı) ve Avar diğer İskitlerden askeri teşkilatlanma ve bu sayede meydan savaşlarındaki imkân ve kabiliyetleriyle ayrıştırılmaktadır. Bu iki grup kendi arasında ise beceri ve zeka gerektiren işlere ilgisiz, düşmanlarına karşı kahramanca davranmak dışında kendilerini geliştirmemiş Türkler (Kağanlık); düzenbaz (μοχθηρός), kurnaz (ποικίλος) ve askeri işlerde deneyimli Avarlar olarak ayrıştırılmaktadırlar.²² Sevginin değil korkunun olduğu bir monarşi ile yönetildikleri ve acımasız cezalara maruz kaldıkları için görevlere ve zorluklara katlanabildikleri, ayrıca göçebe oldukları için de sıcağa, soğuğa ve pek çok ihtiyaç maddesinin yokluğuna dayanabildikleri kaydedilmektedir.²³

20. *Strategicon* XI. β': "Πῶς δεῖ Σκύθαις ἀρμόζεσθαι, τουτέστιν Αβάροις καὶ Τούρκοις καὶ λοιποῖς ὁμοδαίτοις αὐτῶν Οὐννικοῖς ἔθνεσιν"

21. *Strategicon* VII. *peri strategias*: "Σκυθικὸν ἢ Ουννικόν ἐστὶ, περὶ τὸν Φεβρουάριον μῆνα ἢ Μάρτιον ἐπιτίθεσθαι, ὅταν οἱ ἵπποι ἐκ τῆς τοῦ χειμῶνος κακοπαθείας ταλαιπωροῦσι καὶ ὡς πρὸς τοξότας τὰς συμβολὰς ποιεῖσθαι." (*Mauricii Strategicon*, s. 230, str. 34-37.)

22. Τὰ Σκυθικὰ ἔθνη μιᾶς εἰσιν, ὡς εἰπεῖν, ἀναστροφῆς τε καὶ τάξεως πολὺ ἀργά τε καὶ ἀπράγμονα. Μόνα δὲ τὰ τῶν Τούρκων καὶ Ἀβάρων φροντίζουσι τάξεως πολεμικῆς ἰσχυροτέρας τῶν ἄλλων Σκυθικῶν ἔθνῶν τὰς κατὰ συστάδην μάχας ποιοῦμενα. Καὶ τὸ μὲν Τούρκων πολὺανδρὸν τε καὶ ἐλεύθερον, ἀπληλαγμένων τῆς τῶν πλειόνων πραγμάτων ποικιλίας καὶ δεινότητος, οὐδὲν ἕτερον εσκεμένων ἢ τὸ ἀνδρείως πρὸς τοὺς ἐχθροὺς διακεῖσθαι. Τὸ δὲ Ἀβάρων μοχθηρότατόν τε καὶ ποικίλων καὶ πρὸς τοὺς πολέμους ἐμπειρικώτατον. *Strategicon* XI.2.1-4. Buradaki gibi cümle numarası verilirken Wiita (1977) baz alınmıştır.

23. Ταῦτα τοίνυν, ὡς μοναρχούμενα, καὶ ἀπνηεῖς τὰς ἐπεξελεύσεις ἐπὶ τοῖς ἀμαρτήμασιν ἐκ τῶν ἀρχόντων αὐτῶν ὑφιστάμενα, οὐκ ἀγάπη ἀλλὰ φόβῳ κεκρατημένα τοὺς πόνους καὶ μόχθους γενναίως φέρουσιν. Ανέχονται δὲ καύσωνος καὶ ψύχους καὶ τῆς λοιπῆς τῶν ἀναγκαίων ἐνδείας, νομαδικὰ ὄντα. Περιέργα δὲ καὶ κρυψίβουλα φαῦλά τε καὶ ἄπιστα ὄντα καὶ τῆ ἀπληστία τῶν

Strategicon'da tespit edilebilen nomad kavramının yegane kullanımı metinde, bu topluluğun doğal koşullara ve yoksunluğa karşı dayanıklı olma edimini kazanmasının açıklaması olarak yer almaktadır.

Strategicon'da nomad kavramı kullanılmaksızın göçebelîğe yüklenen çağdaş anlamlardan “Bozkır Halkları/Atlı Göçebeler” olarak gruplandırılabilenlere özgü başkaca içerikler de mevcuttur. Lindner'in (1981, s. 4-5.) açık bozkırda özgürce otlayabilen bir dizi atın göçebe için ucuz bir ekipman olduğunu ileri sürmek adına dayanak olarak gösterdiği *Strategicon*'un bu bölümde yer alan atların yayılmaya bırakılması hakkındaki kaydı bu çerçevede değerlendirilebilir.²⁴ Lakin *Strategicon* aynı zamanda at sayısının besleme sorununu da beraberinde getirdiğine dikkat çekmektedir.²⁵ Dolayısıyla metnin, Hunların yaptığı akınlar için başarıyı binek/at sayısındaki yoğunlukla ilişkilendirmeye imkan tanımaktan ziyade işin otlatma/besleme sorunu yönünü tartışılmaya ortam hazırladığı anlaşılmaktadır. Lindner'in Hunlar için avantaj olarak sunduğu otlatma, bir sorun olarak tarihlendirilmesi onlarla eşsüremlî bir şekilde erken Hun dönemine kadar indirilebilen *De re militari*'de²⁶ de kaydedilmiştir. Renatus (Vegetius), Roma ordusu için kamp yeri belirlenmesinde istihkâmın önemine işaret ederken aksi durumda gecenin karanlığı ve uyku

χρημάτων κρατούμενα, ὄρκον περιφρονούσι, μηδὲ συνθήκας φυλάττοντα, μηδὲ δώροις ἀρκούμενα, ἀλλὰ πρὶν τὸ δοθῆν δέξονται, ἐπιβουλήν μελετῶσι καὶ ἀνατροπήν τῶν δοκούντων. Καὶ τοὺς ἐπιτηδείους καιροῦς δεινῶς στοχαζόμενα τούτοις ἀνυπερθέτως κέχρηται, σπουδάζοντα οὐ τοσοῦτον τοὺς ἐχθροὺς χεῖρ καταγωνίσασθαι, ὅσον ἀπάταις καὶ αἰφνιδιάσμασι καὶ ταῖς τῶν ἀναγκαιῶν στενώσεσιν. *Strategicon* XI.2.4-7. Bu pasajdan bir önceki cümlede Avar adı anılarak onlardan bahsedilmektedir, bu pasajla da ‘ταῦτα’ (gösterme sıfatı) ile metin bağlanmaktadır. Gösterme sıfatının Wiita (1977, s. 124-128) bu cümledeki Avarlara; Dennis ise (1984, s. 116) bir önceki paragrafta yer alan İskit halklarına gönderme yaptığı şeklinde yorumlamış gibi görünmektedirler. Bu çalışmada, Roma imparatorluğunun VI. yy.ın yetmişli yıllarından sonra Türk Kağanlığı yahut *Strategicon*'un ‘İskit’ olarak sunabileceği başka bir güçle çatıştığının kaydedilmemiş, ilave olarak imparatorluğun yüzyılın son on yılından itibaren Avarlara karşı hücumu geçmiş olması nedeniyle buradaki göndermenin ve metnin takip eden bölümdeki uzun betimlemesinin Avarlara ait olabileceği değerlendirilmekte, Wiita'nın yorumu takip edilmektedir.

24. *Strategicon* XI.2.9: Ἀπληκεύουσι δὲ οὐκ ἐν φοσσάτω, ὡσπερ Πέρσαι καὶ Ῥωμαῖοι, ἀλλὰ μέχρι μὲν τῆς τοῦ πολέμου ἡμέρας διεσπασμένως κατὰ γένη καὶ φυλάς, τοὺς ἵππους βόσκοντες διηνεκῶς ἔν τε θέρει καὶ χειμῶνι.

25. Ἐναντιοῦται δὲ αὐτοῖς ἔνδεια βοσκῆς διὰ τὸ πλῆθος ὧν ἐπιφέρωνται ἀλόγων, *Strategicon* XI.2.18, (Dennis ve Gamillscheg 1981, s. 364, str. 66-67.)

26. *De re militari*'nin (*Epitoma rei militaris*) yazım tarihi üzerine, 383 ile 450 yılları arasına tarihlenen farklı görüşlerin önde sürülmektedir. Bu periyot (383-450) Hun Hükümdarlığı ile çakışmaktadır. *PLRE* I “Renatus”; *ODLA* “Vegetius”, s. 1552.

ihtiyacı ile birlikte otlayan atların düşmana saldırı fırsatı yaratacağı uyarısını yapmaktadır. Ayrıca saldırıların genellikle yemek yeme, yorgunluk, şüphe duymamayla birlikte atları otlatma esnasında gerçekleştiğini belirterek, otlatma olayının riskini bir kez daha dile getirmektedir.²⁷

Atların yayılımının saldırı riskleri arasında sıralanmasının iki yüzyıl içinde, *Strategicon* yazılıncaya kadar değişmesini gerektirecek bir gelişme gözlemlenmeksizin yayılma olayına imkân sağlayan bozkırların askeri avantajından bahsetmek de bu yaklaşımın başka bir sorunlu tarafı olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan *De re militari* “tüm barbarların” geceyi saldırı tehlikesinden uzakta askeri kamp gibi bir daire şeklinde birbirine bağlanmış arabalarının arkasında geçirdiklerini ifade ederken²⁸ *Strategicon*’da ise Avarların Romalı ve Sasaniler gibi tahkimatlar kullanmadıkları kaydedilmiştir. Aslında *Strategicon*’da besin ihtiyacını karşılamak ve kalabalık görünmek için Avar askerlerini büyük bir aygır ve kısrak sürüsünün takip ettiğinden bahsetmesinin ardından tahkimatları olmadığına değinmektedir. Devamında ise atların yaz ve kış boyunca otlatıldığı belirtilmektedir, diğer bir ifadeyle pasajda savaşın/sıcak çatışmanın olmadığı dönem tasvir edilmektedir zira savaş düzenine geçilmesiyle atların toplandığı ve kampların kurulduğu kaydedilmektedir.²⁹

27. *De re militari* III.8.1-2: “Consequens uidetur itineris obseruatione descripta ad castrorum, in quibus manendum est, uenire rationem. Non enim belli tempore ad statiu[m] uel mansionem ciuitas murata semper occurrit, et incautum est plenum quod discriminis exercitum passim sine aliqua munitione considerare, cum militibus ad capiendum cibum occupatis, ad munera facienda dispersis facile nectantur insidiae; postremo noctis obscuritas, necessitas somni, pascentium equorum dispersio occasionem superuentibus praestat.” Bu pasajda *De re militari* I.21-25.’deki tahkimat kurmayla ilgili anlatının kısa versiyonu sunulmaktadır. (Milner, 2001, s. 79, dn. 3.). *De re militari* III.22.11.: “Inparatis, cibum capientibus, in itinere lassis, equos suos pascentibus ac nihil tale suspicantibus superuentus adsolent fieri.”

28. Metin de *omnes barbari* ile kimlerin kast edildiği belli olmamakla birlikte Ammianus’un; Gotların (XXXI.7.7, krş. 7.5), Hunların (XXXI.2.10) ve Alanların (XXXI.2.18) *carrago*’su ya da “araba-şehir”lerinden bahsetmiş olması açıklama olarak sunulmuştur. (Milner, 2001, s. 89, dn. 8.) Hunların sıcak çatışma koşulları altında güvenlik amacıyla arabalarla çevrilmiş bir alan oluşturma örneği, en azından 451 yılındaki Campus Mauriacus Savaşında kayıtlara geçmiştir. “quam plaustis vallatum habebat” Iordanes *Getica* 210.

29. *De re militari* III.10.16: “*Omnes barbari carris suis in orbem conexas similitudinem castrorum securas a superuentibus exigunt noctes*”. *Strategicon* XI. 2. 9-11: “Ἀκολουθεῖ δὲ αὐτοῖς καὶ πλῆθος ἀλόγων, ἄρρένων τε καὶ θηλειῶν, ἅμα μὲν πρὸς ἀποτροφήν, ἅμα δὲ καὶ διὰ πλήθους θεωρίαν. Ἀπληκεύουσι δὲ οὐκ ἐν φοσάτω, ὡς περ Πέρσαι καὶ Ῥωμαῖοι, ἀλλὰ μέχρι μὲν τῆς τοῦ πολέμου ἡμέρας διεσπασμένως κατὰ γένη καὶ φυλάς, τοὺς ἵππους βόσκοντες διηλεκῶς ἐν τε θέρει

Yukarıda örneklenen Geç Antik / Erken Orta Çağ'ın askerlik üzerine metinlerinin ilkinde atları otlatmanın saldırı riski oluşturduğu, ikincisinde at sayısının artmasıyla onları besleme sorununun büyüdüğü dile getirilmektedir. Ayrıca ikincisinde göçebe olarak nitelediği toplulukların savaş başlamadan atlarını yayıldıkları alandan toplandıkları ifade edilmekte, diğer bir ifadeyle Lindner'in öne sürdüğü gibi atlar, bozkırda otlama avantajı sayesinde kolay bir ekipman olarak karşımıza çıkmamaktadır. Son olarak Renatus'un Roma imparatorunun binicilik kabiliyetini övmek için layık gördüğü örnekleri ifade ederken Hunlarla birlikte Alanları da anması³⁰, Hunların "göçebelik" tarzıyla Batı Avrasya'da, Balkanlar'da aykırı bir süvari asker profilini temsil ettikleri tespitini ve Roma yazarlarından bu duruma ilgi göstermeleri beklentisini (Lindner, 1981, s. 5-8.) anlamsızlaştırmaktadır.

Diğer taraftan *Strategicon*'da savaşın belirleyicisinin asker sayısı, sorgusuz sualsiz cesaret yahut açık hücumlar değil "Tanrının lütfu" ile strateji ve beceri olduğu ifade edilmektedir. Dahası süvari muharebesi için kendi çağdaşı Romalılar ve Sasaniler gibi üçlü bir hat oluşturmanın yanlış olduğu, doğrusunun ise Türkler (Kağanlık) ve Avarların yaptığı gibi çoklu hatlardan oluşan bir savaş düzeninin olduğu, zaten eski askerî yazarların da orduları bu şekilde düzenlediği kaydedilmektedir.³¹ Dönemin askerî ortamını, zihniyetini

καὶ χειμῶνι. Τότε δὲ τοὺς ἀναγκαίους κατέχοντες καὶ πεδικλοῦντες πλησίον τῶν τέντων, φυλάτε τουςι μέχρι τοῦ καιροῦ τῆς παρατάξεως, ὑπὸ νύκτα τῆς παρατάξεως ἀρχόμενοι. Τὰς δὲ σκούλκας αὐτῶν ἀπὸ μήκους ἀλλεπαλλήλους καθιστῶσιν εἰς τὸ μὴ εὐκόλως αὐτοὺς ὑπομένειν αἰφνιδιασμούς.”. (Wiita 1977, s. 144-146).

30. “ut ad peritiam sagittandi, quam in serenitate tua Persa miratur, ad equitandi scientiam uel decorem, quae Hunnorum Alanorumque natio uelit imitari, si possit, ad currendi uelocitatem, quam Saracenus Indusque non aequat, ad armaturae exercitationem, cuius campidoctores uel pro parte exempla intellexisse gaudent” *De re militari* III.26.36-37.

31. Ἐν ταῖς δημοσίαις καβαλλαρικαῖς μάχαις ἀπεριέργως ἐν μια παρατάξει τὸν πάντα στρατὸν εἰς ὄψιν ἐκτάσσειν, καὶ μηδὲν εἰς δευτέραν τύχην πρὸς διαφόρους ἐγχειρήσεις φυλάττειν ἀνδρὸς ἀπείρου καὶ προφανῶς κινδυνεύειν θέλοντος ἴδιον ἐστίν. Οὐδὲ γὰρ διὰ πλήθους σωμάτων καὶ ἀλόγου θρασύτητος, οὐδὲ ἐξ ἀπλουστερίας ἐγχειρήσεως, ὡς τινες τῶν ἰδιωτῶν δοξάζουσιν, οἱ πόλεμοι κρίνονται, ἀλλὰ μετὰ Θεὸν διὰ στρατηγίας καὶ τέχνης. Στρατηγίας μὲν τὸ καιροῖς καὶ τόποις καὶ αἰφνιδιάσμασι καὶ τρόποις διαφόροις πρὸς ἀπάτην τῶν ἐχθρῶν κεκρηῆσθαι εἰς τὸ καὶ δημοσίων πολέμων χωρὶς δυνατόν ἐστιν τῶν σπουδαζομένων ἐπιτυχάνειν· ὅπερ ὡς ἀναγκαῖον καὶ σωτήριον τῆς τοῦ στρατηγοῦ συνέσεως καὶ ἀνδρείας γνώρισμα γίνεται. Τέχνης δὲ τὸ μετὰ τάξεως καὶ συμφωνίας τὸν στρατὸν ποικίλως καὶ ἀσφαλῶς τὰς τῶν πολέμων μάχας καὶ ἐγχειρήσεις ποιεῖσθαι, καὶ μὴ μόνον φυλάττειν τοὺς ἐκ τῶν ἐναντίων δόλους, ἀλλὰ καὶ ἐπιτηδεύειν κατ’ αὐτῶν. Διὸ καὶ οἱ ἀρχαῖοι τοῦτο παρατηρήσαντες

yansıtma potansiyelinin diğer kaynaklardan daha yüksek olması beklenebilecek *Strategicon* ve *De re militari*'nin sunulan verileri ile Hun, Avar gibi güçler için ileri sürülen savaş sürecinde “atlı göçebeliğin” lojistiği kendiliğinden sağlamasından kaynaklanan askeri avantajı, at sayısının savaş üzerindeki etkisi, genel olarak “göçebeliğin” kendi doğasından kaynaklan “baş edilemez askeri imkân ve kabiliyetleri” gibi önermelerin uyumsuz oldukları görülmektedir.

8. Sonuç

Çalışmanın veri havuzunda nomad kullanımının nicel durumu; Procopius (1 kez), Agathias (1 kez), Menandrus (2 kez), Theophylactus (3 kez), *Strategicon* (1 kez) metinler özelinde kavramın içeriğinin belirginleştirilmesi adına kendine özgü bir sınırlılık ortamı oluşturmaktadır. (Ayrıca belirtmek gerekiki Priscus sonrası dönem için örneğin Zosimus ve Malalas'ın metinleri taranmış olmakla beraber kavram kullanımı tespit edilememiştir.). Kavramın topluluklara göre dağılımı Procopius “Hun”lar (Sabir, Kuturgur, Uturgur), Menandrus Avarlar ve Saracenler, Theophylactus bir kez “Hunlar” (Avarlar), iki kez Saracenler, *Strategicon* Avarlar şeklindedir. Agathias'ın kullanımında herhangi bir topluluk adı anılmaz, Franklar için göçebe “barbarlar”dan degillerdir οὐ νομάδες, ὡσπερ ἀμέλει ἔνιοι τῶν βαρβάρων ifadesi kullanılır.

İncelenen kaynaklardaki nomad/göçebe kavramı coğrafi olarak Roma İmparatorluğunun güneydoğusu, Arabistan ile imparatorluğun kuzeyi, Kafkasya-Karadeniz-Tuna hattının kuzeyinde yaşayan topluluklarla ilişkili olarak kullanılmaktadır. Bu durumun çalışma kapsamındaki istisnası, Agathias tarafından kavramın Rhen'in batısındaki Frankları tasvir ederken kullanımındır. Burada kuzey olarak belirtilen coğrafyanın toplumsal olarak

εἰς δρούγγους ἴτοι μέρη και μοίρας διαφόρους πρὸς τὴν χρεῖαν ἔτασσον, καθὼς νῦν Ἀβάρεις και Τοῦρκοι τάσσονται, ἐκεῖνο τὸ σχῆμα αὐτοὶ φυλάττοντες, και συντόμως ἐντεῦθεν ἀνακαλούμενοι τὰς συμβαινούσας αὐτοῖς μερικὰς τροπὰς ἐν ταῖς μάχαις. Οὐδὲ γὰρ ἐπὶ μιᾷ μόνης παρατάξεως ἐκτάσσονται. ὡς Ρωμαῖοι και Πέρσαι, ἐν μιᾷ ροπῇ τὴν κρίσιν τοσοῦτων μυριάδων καβαλλαρίων φέροντες, ἀλλὰ δευτέραν, ἔστιν ὅτε και τρίτην, κατ' οὐρανὸν διηρημένως τὰς τάξεις ποιοῦσιν, ὅταν μάλιστα ἐν πλήθει τυγχάνουσιν και πρὸς διαφόρους ἐπελεύσεις εὐκόλως ἐγχειροῦσιν. *Strategicon* II. 1. (Dennis ve Gamillscheg 1981, s. 74, str. 1-27.). Süvari savaşı düzenini konu alan bu pasajın dışında Avarlar özelinde bkz. Ἐν δὲ τῇ μάχῃ οὐχ ὡς οἱ Ρωμαῖοι και οἱ Πέρσαι τὴν παράταξιν τάσσουσιν ἐν τρισὶ μέρεσιν, ἀλλ' ἐν διαφόροις μοίραις δρουγγιστὶ συνάπτοντες ἀλλήλοις τὰς μοίρας, ὥστε μίαν τινὰ φαίνεσθαι παρά ταξιν. *Strategicon* XI.2.12. (Dennis ve Gamillscheg 1981, s. 362, str. 40-43.). Romalıların üç ve Avarların on beş hattın oluşun savaş düzeni örneği için bkz. Theophylactus *Historiae* VIII.2.10-11. (Wiita, 1977, s. 148-149)

çoğulcu bir yapıya sahip olduğu konusunda kaynaklar hemfikirdir. Her ne kadar Priscus, Procopius, *Strategicon*'da görüldüğü üzere kuzeyin sakinlerinden kimilerinin belirli koşullarda İskit ve/veya Hun adlandırması altında topluca anılma örnekleri bulunmaktaysa da aynı yazarlar bu adlar altında bir araya getirdiklerini; yine adlandırma, ayrıca toplumsal ve/veya askeri nitelikler boyutuyla ayırtılmaktadırlar da. Bu durumda nomad kuzey için en çok bu çoğulcu coğrafyanın unsurlarından biri, diğerleriyle ortak bir yaşam süren bir unsurdur. Kuzeydeki göçebeler ile güneydeki, Arabistandaki göçebeler arasında mekân kaynaklı bir farklılaşma kavram kullanımlarında tespit edilememiştir. Kavramın bütün örneklerinde zaman boyutu yazarlarla çağdaştır, yazarlar kendi dönemlerindeki durumları sunmaktadırlar.

Procopius Ak Hunların/Eftalitlerin (doğudakilerin) diğer Hunlar (batıdakiler) gibi, Agathias ise Frankların kimi barbar halklar gibi nomad olmadığını ifade ederken değilleme amacıyla kavramı kullanmaktadır. Menandrus, II. Iustinius'un ağzından Avar ve Saracenler, Theophylactus yine Hunlar (Avarlar) ve Saracenler, *Strategicon* ise Avarlar için niteleme amacıyla nomad kavramını kullanmaktadır. Bu gruplandırma adına ayrıca belirtilmesi gereken Theophylactus'un Orta Tuna'nın kuzeyine yerleştiği Hunları (Avarları) nomadlar içinde en güvenilirmez *ἀπιστότατος* ve doyumсуз *ἀπληροτότατος* olanlar şeklinde sunmasıdır. Aslında incelenen kaynaklarda nomad olanlar hakkında sunulanlar, genel olarak göçebeliğin niteliklerinden ziyade Roma yazarlarının bahsetmekte oldukları topluluğa/güce atfettikleri özellikler görünümündedir. Bir örnek daha vermek gerekirse *Strategicon* yaşam tarzı, örgütlenme, askeri kabiliyet yönünden Avarlar ve Türkleri (Kağanlık) benzeştirirken; Avarları düzenbaz *μοχθηρός* ve kurnaz *ποικίλος*, Türkleri (kağanlık) düşmanlarıyla kahramanca *ἀνδρείως* mücadele edenler olarak sunabilmektedir.

Menandrus'un anlatımında, II. Iustinius tarafından diplomatik müzakerelerde Saracenlerin bir grubunun ödeme ve Avarların ittifak gibi taleplerini geri çevirme gerekçisi olarak, dahası onları tahkir etme amacıyla nomad kullanılmıştır. Lakin nomad olmak imparator için ittifak kurmanın / sürdürmenin önünde engel değildir zira II. Iustinus devrinde Türk Kağanlığıyla ittifak kurulmuş, Alamundarus'un önderi olduğu diğer bir Saracen topluluğuyla, onlar da ödeme talep edinceğe değin, ittifak sürdürmüştür. Zaten Menandrus, Mebodes ile görüşme örneğinde imparatorun müzakere stratejisinin Romalılar aleyhine olan anlaşmaların gündeme gelemsini engellemek olduğunu açıkça ifade etmektedir. İlave olarak askeri metinler, *Strategicon* ve *De re militari*

özelinde ortaya çıktığı gibi nomad olmak baş edilemez bir askeri kabiliyeti kendiliğinden doğurmamaktadır. Böylelikle alanyazınında göçebe olarak gruplandırılan toplulukların/güçlerin askeri başarılarını yaşam tarzı üzerinden açıklamanın indirgemeci bir eğilim olma sorunu belirlemektedir. Bu çerçevede *De re militari* örneğinde, dönem kaynaklarında nomad olarak nitelenebilen Alan, Hun gibi güçler/toplulukların ayrıştırılan yönünün binicilik olduğu görülmektedir.

Çalışmanın örneklem kümesi içinde bütünsel olarak kavram kullanımı değerlendirildiğinde, Shaw'ın öne sürdüğü antik Akdeniz ideolojisinin, medeniyetin en uzağında olacak şekilde barbarlığın ucunu ifade eden kendine özgü diyetiyle nomad kavramı görüntüsü oluşmamaktadır. Çalışma verilerinin Lindner'in (1981) göçebe kabilenin özellikleri hakkındaki önermeleri -ortak çıkarlar, dış tehdit, toplum için "kurucu baba" gibi- ile uyumlu bir içeriğe sahip olmadığı da ifade edilebilir. Gözlemlenebildiği kadarıyla, kavram kullanımları kendi metinsel bağlam çerçevelerinin dışında bu tarz düzenlilikler sergilememektedirler. Buradan hareketle, tarih araştırmalarında veri sorgulamayı, anlamlandırmayı, antropoloji gibi diğer disiplinlerin veya yapısalılık gibi kuramsal yaklaşımların yahut onların harmanlanmasının ürünü modellemelere indirgemek tarihsel olay, olgu, süreçlerin kendine özgülük boyutuyla gözlemlenmesi adına riskler oluşturabildiği izlenimi uyanmaktadır.

Kaynakça

I. Kaynaklar

Agathias *Historiae* bkz. ed. Keydell, Rudolf (1967); ter. Frenno, Joseph D. (1975).

Iordanes *Getica* bkz. ed. Mommsen, T. (1882); ter. Van Nuffelen, Peter ve Van Hoof, Lieve (2020).

Menandrus *Fragmanlar* bkz. ed. Dindorf, Ludwig August (1871); ed. ve ter Blockley, R. C. (1985).

Priscus *Fragmanlar* bkz. ed. ve ter. Blockley, R. C. (1983); Kaçar, T. (2020).

Procopius *de Bellis* bkz. ed. Haury, J. ve Wirth, G. (2001); ed. ve ter. Dewing, H. B. (1992-1998); revize ter. Kaldellis, A. (2014); ter. Çekalova, A. A. (1993).

Procopius *de Aedificiis* bkz. ed. Haury, J. ve Wirth, G. (2001); ed. ve ter. Dewing, H. B. (1992-1998).

Renatus (Vegetius) *De re militari (Epitoma rei militaris)* bkz. ed. Reeve, M. D. (2004); ter. Milner, P. (2001).

Strategicon (Mauricius) bkz. ed. Dennis, George T. ve Gamillscheg, Ernst (1981); ter. Dennis, George T. (1984).

Theophylactus (Simocatta) *Historiae* bkz. ed. De Boor Carolus ve Wirth, Peter (1972); Kondrateva, S. P. (1957); ter. Whitby, Michael ve Whitby Mary (1986).

II. Yayınlar

Barnes, Cameron (2015). Rehorsing the Huns. *War & Society*. C. 34, S.1, ss. 1-22.

Blockley, R. C. (1983). *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire: Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus*. C. 2. Liverpool.

Blockley, R. C. (1985). *The History of Menander the Guardsman*. Liverpool.

Börm, H. (2022). Procopius and the East. şurada: Walter Pohl ve Helmut Reimitz (ed.), *Strategies of Distinction The Construction of Ethnic Communities 300-800*, Leiden-Boston-Köln, ss. 310-338.

Cameron, Averil (1968). Agathias On the Early Merovingians. *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa. Lettere, Storia e Filosofia*. Seri II, C. 37, S. 1/2. ss. 95-140.

Coulie, B. ve Kindt B. (ed) 2000. *Thesaurus Procopii Caesariensis: De bellis, Historia arcana, De aedificiis*. Turnhout.

Coulie, B. (ed) 2006. *Thesaurus Agathiae Myrinaei, Historia et Epigrammata*. Turnhout.

Coulie, B. (ed) 2006. *Thesaurus Menandri Protectoris*. Turnhout.

Çekalova, A. A. (1993). *Prokopiý Kesariyskiy Vayna s Persami Voyna s Vandalami Taynaya İstoriya*. Moskova.

De Boor Carolus ve Wirth, Peter (1972). *Theophylacti Simocattae historiae*. Stutgard.

De Siena A. (ed) (2007). *Thesaurus Theophylacti Simocattae: Historiae, Epistulae, Quaestiones physicae, De Vitae termino*. Turnhout.

Dennis, George T. ve Gamillscheg, Ernst (ed.) (1981). *Mauricii Strategicon*, Viyana.

Dennis, George T. (1984). *Maurice's Strategikon: Handbook of Byzantine Military Strategy*. Philadelphia.

Dewing, H. B. (ed. ve ter.) (1992-1998). *Procopius with an English Translation*. C. 1-7, Cambridge-Londra.

Dindorf, Ludwig August (1871). *Historici Graeci minores*. C. 2. Bonn.

Frendo, Joseph D. (1975). *Agathias The Histories*. Berlin.

Haury, J. ve Wirth, G. (ed.) (2001). *Opera Omnia Procopius Caesariensis*. C. 1-5, Monachii.

Heather, Peter (1998). Disappearing and Reappearing Tribe. şurada: Walter Pohl ve Helmut Reimitz (ed.), *Strategies of Distinction The Construction of Ethnic Communities 300-800*, Leiden-Boston-Köln. ss.95-111.

Kaçar, Turhan (2020). *Priscus Attila ve Bizans Tarihi*. İstanbul.

Kaldellis, A. (revize ter.) (2014). *The Wars of Justinian Prokopios Translated by H. B. Dewing Revised and Modernized, with an Introduction and Notes*. Indianapolis.

Keydell, Rudolf (ed.) (1967). *Agathiae Myrinaei Historiarum libri V*. Berlin.

Khazanov, Anatoly M. (2015). *Göçebe ve Dış Dünya*. İstanbul.

Kondrateva, S. P. (1957). *Feofilakt Simokatta İstoria*. Moskova.

Leppin, H (2022). The Eastern Roman Empire and Its Neighbours in the “Age of Justinian” –An Overview. şurada: M. Meier ve F. Montinaro, *A Companion to Procopius of Caesarea*, Leiden-Boston 2022, ss. 9-27.

Lindner, Rudi Paul (1981). “Nomadism Horses and Huns”. *Past & Present*, C. 92 (Ağustos 1981). ss. 3-19.

Lindner, Rudi Paul (1982). “What was a nomadic tribe”, *Comparative Studies in Society and History*, C. 24, S. 4 (Ekim 1982). ss. 689-711, s. 701.

Maas, Michael (1995). “Fugitives and ethnography in Priscus of Panium”, *BMGS* 19, ss. 146-160.

Milner, P. (2001). *Vegetius Epitome of Military Science*, Liverpool.

Mommsen, T. (1882). *Iordanis Romana et Getica*. Berlin.

ODLA: Nicholson, Oliver (gen. ed.) (2018). *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*.

PLRE I: Jones, A.H.M., Martindale, J.R. ve Morris, J (ed.), *The Prosopography of the Later Roman Empire*. C. 1.

PLRE IIIA-B: Martindale, J. R. (ed.) *The Prosopography of the Later Roman Empire*. C. 3.

Pohl, Walter (2018). *The Avars: A Steppe Empire in Europe*. New York.

Reeve, M. D. (2004). *Vegetius Epitoma rei militaris*. Oxford.

Shaw, Brent D. (1982/1983). «Eaters of Flesh, Drinkers of Milk»: The Ancient Mediterranean Ideology of the Pastoral Nomad. *Ancient Society* C. 13/14 (1982/1983), ss. 5-31.

Van Nuffelen, Peter ve Van Hoof, Lieve (2020). *Romana and Getica Jordanes*. Liverpool.

Wiita, J. E. (1977). *The Ethnika in Byzantine Military Treatises*. Yayınlanmamış doktora tezi. Minnesota Üniversitesi.

Whitby, Michael ve Whitby Mary (1986). *The History of Theophylact Simocatta an English translation with introduction and notes*. Oxford-New York.

<https://www.loebclassics.com> (Eylül 2023)

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/> (Eylül 2023)

<https://catholiclibrary.org/library/search> (Eylül 2023)

BÖLÜM II

571 NUMARALI EVKAF DEFTERİ'NE GÖRE AYDIN SANCAĞI'NDA KADIN VAKIFLARI*

*According to Waqfs Book No.571 Women's Waqfs in Aydın
Sanjak*

Dilara ÖZEL

*(Arş. Gör.) Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, İktisat Tarihi
Anabilim Dalı – TÜRKİYE,
E-mail: dozel@bandirma.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9337-384X*

1. Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların iktisadi faaliyetleri üzerine yapılmış çalışmalarda mütemadiyen saray ve çevresi mensubu kadınlar karşımıza çıkmaktadır. Ancak Anadolu kadını da dönemin şartları altında çeşitli iktisadi faaliyetlerde bulunmuş ve bu faaliyetlerden elde ettiği gelirleri mütenevvi işler yaparak hayır yolunda harcamayı tercih etmiştir. Bu işler içinde vakıflar dönemin en kullanışlı yolu olmuştur. Vakıfların hacimsel olarak çeşitlilik göstermesi kadınların servet ve gelir elde etme yöntemlerinden kaynaklanmaktadır. Genellikle bir zaviye ya da mescit etrafında teşekkül eden mahallelerde küçük çaplı vakıflar kurulmuş ve hem mahallenin hem de zaviyenin ya da mescidin ihtiyaçları karşılanmıştır. Anadolu kadınlarının vakıf yapmada sıklıkla tercih ettiği vakıf türü ise para vakıfları olmuştur. Para vakıfları; nakit ihtiyacı olan kişilere belirli bir oran üzerinden kredi vermek suretiyle faaliyet gösteren bir vakıf türüdür. Bu faizden elde edilen gelir ise vakfın amacına uygun bir şekilde harcanmaktadır (Güner, 2019:253). Aydın Sancağı'na ait ve şimdiye kadar elde edilmiş tek derli

* Bu çalışma 688005 Numaralı Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın ve Vakıf İlişkisi Aydın Sancağı Örneği (1530-1849) isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

toplu defter 571 Numaralı Evkaf Defteri'dir. Bu defterde de kadınların vakıf yapma şeklinin para vakfı ruhuna sahip olduğu görülmektedir.

2. Aydın Sancağı'nın İktisadi Yapısı

Büyük Menderes Vadisi'nin kuzeyinde Aydın Dağları'nın güneyinde bulunan şehir yaklaşık 7000 yıl önce Etiler'in yerleşim alanı olmuştur (Emecen,1991:235). Şehrin ilk adı Tralleis'tir. Lidyalıları tarafından yapılmış önemli ticaret yolları sayesinde Küçük Asya'nın siyasi ve iktisadi olarak cazibe merkezi olmuş ve çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır (Gökbel ve Şölen, 1936:22,49). Seyyahların eserlerinde Aydın; Güzelhisar-ı Aydın, Leşkeri Eli, Aydın Eli ya da Memleket-i Birgi isimleriyle anılmaktadır (Aydın Valiliği, 1999:35).

Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyetine girmeden önce Aydın Aydınogulları Beyliği tarafından idare edilmektedir. Beyliğin kurucusu Mübariz-üd Din ve Sultan-Ül-Guzzat unvanına sahip Aydın oğlu Mehmet Bey'dir. Beyliğin merkezi Birgi olup Aydınogulları hanedanı arasında beş parçaya bölünmüştür (Akın, 1946:29). Aydın Sancağı'nın iktisadi tarihi hakkındaki verilere en erken M.Ö 1050-800 yılları arasında ulaşılabilmektedir. Bu bölgede yaşamış halkın temel geçim kaynağı tarım olmak ile birlikte üretim daha çok ev içi üretim şeklindedir. Üretim hanede yaşayanların temel ihtiyaçlarını gidermeye yönelik olup ticaret tam anlamıyla gelişmiş bulunmamaktadır. Tarım ürünü olarak buğday, üzüm, çeşitli meyve ve sebze, arpa üretilmiştir. Şarapçılık, hayvancılık ve balıkçılık da diğer geçim kaynakları arasındadır. Aydın coğrafi konumu itibari ile deniz ticareti için oldukça elverişli bir bölge olup limanlar sayesinde ticari faaliyetlerin de gelişme gösterdiği bir yer olmuştur.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin son dönemlerinde ortaya çıkan beyliklerden birisi olan Aydınogulları Beyliği dönemin güçlü beylikleri arasında yer almaktadır (Zachariadou, 2009:238). Beylik "zilyati" denilen ticarete kolaylık sağlayan paralar bastırmıştır (Akın, 1946:48-50). Bu dönemde Venedik ile sıkı bir ticaret ilişkisi olan Aydınogulları Beyliği 1300-1400 yılları arasında çeşitli anlaşmalar yapmıştır. Anlaşmaya konu temel ihracat kalemlerini ise buğday, arpa gibi tarımsal ürünler oluşturmaktadır. Beylik ayrıca %4 oranında gümrük vergisi almaktadır (Çavuşdere, 2009: 282).

Aydın'ın Osmanlı İmparatorluğu topraklarına katılması Yıldırım Bayezid'in Aydınogulları'ndan İsa Bey'in kızı Hafsa Hatun ile evlenmesiyle gerçekleşmiştir (Kısa, 1972:27-30). Aydın şehrine ait ilk tahrir çalışması 1412 yılında Çelebi Mehmet tarafından yaptırılmıştır (Erdoğan ve Bıyık, 2015:3).

Aydın coğrafi konumu itibariyle deniz ticaretinde de önemli bir yere sahiptir. Örneğin; on altıncı yüzyılda Çeşme Limanı'ndan elde edilen vergi gelirleri altı yüz bin akçedir (Aktepe, 1993: 287). Tıpkı Çeşme Limanı gibi İzmir Limanı'ndan da yılda yaklaşık seksen bin akçe gelir elde edilmektedir (Arıkan, 1992: 65).

Aydın'a ait sekiz defter bulunmakta olup bu defterlerin beş tanesi on beşinci yüzyıla; üç tanesi on altıncı yüzyıla ait mufassal tahrir defterleridir. Bu defterlerden ilki Maliyeden Müdevver Defterler 18003 numaralı defter olup Halil Beğ Defteri ismiyle Cahit Telci tarafından yayınlanmıştır (Telci, 2015). Aydın Sancağı şerhiye sicillerinin bulunmaması ve tahrir kayıtlarının sistemli bir şekilde tutulmamaya başlaması sancağın iktisadi yapısı hakkında bilgi sahibi olmamızı güçleştirmektedir. Normalde otuz yılda bir gerekli hallerde on yılda bir tutulan tahrirler tutulmamaya başlanmış ve bu durum tımar sisteminin bozulmasına neden olmuştur (Kütükoğlu, 2010: 2). Bu durum toplumsal yardımlaşmanın ve Osmanlı İmparatorluğu ile bütünleşmiş medeniyet göstergesi olan vakıfları da olumsuz etkilemiştir.

3. 571 Numaralı Evkaf Defteri Hakkında

Aydın Sancağı'na ait tek mufassal ve tam vakıf defteri Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-i Kadime Arşivi'nde kayıtlı TD. 571 numaralı defterdir. Bu defter Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde hazırlanmıştır. Defterin yazılış ve bitiriliş tarihi belli olmamak ile birlikte sonradan eklenen belgeler hariç 174 varaktır. Aydın Sancağı'nda bulunan vakıfların yer aldığı bu defterde gelirlerin yaklaşık %16'sı vakıflardan sağlanmaktadır (Erdoğan, 2016:9). Defter Aydın Sancağı'na ait kazalarda bulunan vakıfların derli toplu olarak gösterildiği tek kaynak olup tahrir memuru hakkında kesin bir bilgi verilmemektedir. Ayrıca "*hin-i tahrirde bulunmadı*" ibarelerine yer verilmiş olan bu defterde tahrir memurunun vakıfları teftiş ederken bazı vakıf sahipleri ile hiç görüşmediği, vakıflara ait eski kayıtlara ulaşamadığı ve vakıfta bulunan kişilerin şahitliği ile verdiği ifadeler doğrultusunda vakıflar hakkında kayıt tuttuğundan bahsedilmektedir. Bundan dolayı tahrir memuru teftişe gittiği vakıflar hakkında eski bilgileri ya aynen nakletmiş ya da orada bulunan kişilerin verdiği bilgileri kaydetmiştir.

Aydın Sancağı 166 Numaralı Vilayet-i Anadolu Defteri'nde Liva-i Aydın olarak kaydedilmiştir. 1530 senesinde Aydın Sancağı 11 kazadan oluşmaktadır. Bu kazalar içerisinde Aydınogulları'nın yaşadığı Tire, Birgi ve Ayasuluğ hem defterde kaydı tutulmuş olan bina sayısı bakımından hem de vakıflardan sağlanan gelirler açısından önemli kazalardır. Aydın Sancağı'ndan 1530

senesinde elde edilen toplam gelir miktarı 11.416.601 akçe olup vakıflar gelir getiren üçüncü kalemdir. Aydın Sancağı'nın büyük bir kısmı padişah hassı olup hem padişahın hem de eşrafının tasarrufundadır. Köy, mezra, çiftlik, zemin gibi arazi gelirlerinden elde edilen gelirler hem saray mensubu kişilerce hem de burada yaşamış şehrin ileri gelen aileleri tarafından çeşitli hayır kurumlarına vakfedilmiştir. Bu sayede gelirlerin sürekliliği ve işlerliği sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca reayadan alınan vergiler ile kamu yararına faaliyetlerde bulunulması mümkün olmuştur. Hayır yarışına halktan kesim de katılmış ve bağ, bahçe, dükkân, hamam, kira gelirleri, yel ve su değirmeni, çiftlik, kitap, küpe, nakit para gibi bağışlarda bulunarak yaşadıkları çevrede bulunan zaviyelere vakfetmişlerdir. Ahi zihniyeti ile şekillenen ve dönemin ünlü alimlerini (Samud Baba, İbn Melek, Alihan Baba...) çıkarmış olan bu zaviyeler güvenlik, yol ve derbentlerin tamiri, misafırhane, aşevi işlevi görmüştür. Zaviyelerin çokluğu pek çok tarikat mensubu kişilerin korunduğunu ve halk tarafından desteklenerek hizmetlerini vakıflar yolu ile gerçekleştirdiklerini söylemek mümkündür.

Tablo 1: Bina Sayısı

Kaza	İmarat	Cami	Medrese	Mescid	Zaviye	Muallim hane	Hamam	Kervansaray	TOPLAM
Tire	3	7	5	35	31	7	11	9	108
İzmir	1	8	3	5	12	2	2		33
Ayasuluğ	1	4	2	7	14	1	4		33
Birgi		6	1	9	17	2	8		43
Güzelhisar		2	1	9	7		3	2	24
Alaşehir		4	2	2	6	2			16
Kestel		5		6	1	1			13
Yenişehir	1	2	1	1	9	1			15
Sart		1			3				4
Bozdoğan		3			4		1		8
Arpaz		2	1	2	1		1		7
TOPLAM	6	44	16	76	105	16	30	11	304

Kaynak: 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530), Ankara, 1995, s.42-48.

Tablo 2: Aydın Sancağı' nın Gelir Kalemleri ve Miktarı (Akçe)

Gelir Kalemi	Miktar	%
Padişah Hassı	4.750.068	41.6
Sadrazam Hassı	99.000	0.86
Arpalık	60.449	0.5
Hazine	41.958	0.36
Mirliva	383.182	3.35
Tımar	3.941.091	34.5
Kale	271.666	2.37
Vakıf	1.865.487	16.3
Emlak	3.700	0.03
TOPLAM	11.416.601	100

Kaynak: 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530), s.48.

Tablo 3: Kazaların Vakıf Gelirleri

Kaza	Gelir (Akça)	%
Tire	435.738	23.35
İzmir	372.258	19.95
Ayasuluğ	176.652	9.46
Birgi	428.809	22.98
Güzelhisar	36.084	1.93
Alaşehir	115.283	6.17
Kestel	150.851	8.08
Yenişehir	98.358	5.27
Sart	8.820	0.47
Bozdoğan	13.984	0.74
Arpaz	28.650	1.53
TOPLAM	1.865.487	100

Kaynak: 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530), s.42-48.

166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri'ne göre dönemin ticaret merkezinin Tire olduğu görülmektedir. 9 kervansarayına sahip Tire kazası Polonyalı Seyyah Simeon'un seyahatnamesinde de bahsedilmektedir (Polonyalı Simeon, 2007: 32). Tire kazası ayrıca Ahilerin de teşkilatlandığı otuzdan fazla dükkânın ve pazarın olduğu bir kazadır. Ayrıca çok sayıda vakıflara ait dükkanlar bulunmaktadır (Mete, 2012: 197). Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde Tire kazası 847 bin akçelik paşa hassı olup, binden fazla köye, altmış sekiz mahalleye, otuz medreseye, on üç hamama, altmış sıbyan mektebine, iki yüz yetmiş çeşmeye, iki bin sekiz yüz dükkâna sahiptir. Tire kazasından elde edilen vakıf gelirleri toplam gelirin %23,35'ini oluşturmaktadır.

Tire kazasından sonra vakıf gelirlerinin önemli bir kısmını oluşturan diğer kaza ise Birgi Kazası'dır. Birgi ayrıca Aydınöğulları'nın da merkezi olmuştur. Toplam vakıf gelirlerinin %22,98'i Birgi Kazası'ndan sağlanmaktadır. Birgi'de ayrıca meşhur Tire ipliği üretilmektedir (Zıllıoğlu, 1984: 566).

Sancağın vakıf gelirleri sağladığı diğer kaza ise İzmir'dir. İzmir kazasına ait Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde düzenlenmiş iki defter bulunmaktadır. On altıncı yüzyılda kazanın küçük ve gelişmemiş olması ve 1853 yılında çıkan yangında yok olması vakıfların sürekliliğini ve tarihlendirilmesini imkânsız hale getirmiştir. İzmir Kazası toplam vakıf gelirlerinin %19,95'ini sağlamaktadır.

Aydın Sancağı'nın vakıflardan elde ettiği gelirler toplam gelirlerin %16,3'ünü oluşturmaktadır.

Tablo 4: 571 Numaralı Evkaf Defterinde Adı Geçen Kadınların Vakfettiği Varlıklar

Kaza Adı	Vakıf Adı	Vakfedilen Varlıklar
İzmir	Aişe Hatun Vakfı	Nakit 1000 akçe Hamam ve bağ-bahçe gelirleri
İzmir	Sultan Hatun Vakfı	200 akçelik geliri olan incir bahçesi
Ayasuluğ	Azize Hatun İmaret Vakfı	1500 akçelik Hatun Hamamı Getirisi 2500 akçelik değirmen 1500 akçelik çiftlik geliri 100 akçelik bağ Kuyumcu Köyü'nden 200 akçelik gelir
Ayasuluğ	Hondi Hatun Vakfı	Senelik kira bedeli 500 akçelik çiftlik Senelik kira geliri 700 akçelik değirmen

Ayasuluğ	Şah Paşa Binti Sufi Hayratı	Zerdali bahçesi
Ayasuluğ	Rukiyye Hatun Vakfı	Nakit 5000 akçe
Tire	Hafsa Hatun Vakfı	9000 akçelik Kulaksuz Mezrası
Tire	Ayşe Hatun Vakfı	Nakit 1000 akçe
Tire	Melek Hatun Vakfı	Nakit 1000 akçe
Tire	Huri Hatun Vakfı	Değeri 2600 akçe olan altın küpe
Tire	Ayşe Hatun Vakfı	Nakit 2000 akçe
Tire	Hadice Hatun Vakfı	Nakit 400 akçe
Tire	Hondi Bula Vakfı	Nakit 12 bin akçe Sabunhaneden elde edilen 3600 akçelik gelir 1500 akçelik hasılı olan bağ Senelik 170 akçelik dükkân kirası Su değirmeninden elde edilen 250 akçelik gelir
Tire	Nefise Hatun Vakfı	Nakit 12 bin akçe
Tire	Ordu Başa Hatun Hayrat Vakfı	Nakit 27 bin akçe
Birgi	Hanife Hatun Vakfı	Nakit 15 bin akçe
Birgi	Fatıma Hatun Vakfı	Nakit 500 akçe
Birgi	Huri Hatun Vakfı	Nakit 6000 akçe
Güzelhisar	Fatıma Bacı Vakfı	360 akçelik getirisi olan bir çiftlik Değirmen
Güzelhisar	Yusufe Hatun Vakfı	Nakit 1000 akçe
Güzelhisar	Rabia Hatun Vakfı	Nakit 100 akçe
Güzelhisar	Ordu Hatun Vakfı	Kızılca Köyü sınırında bir parça bağ ve bahçe Hamam, değirmen, dükkân Eğridere Köyü'nden elde edilen zirai gelirler
Kestel	Şah Banu Hatun Vakfı	17 bin akçelik dükkân kirası
Arpaz	Selçuk Hatun Vakfı	300 akçelik bağ geliri 360 akçelik geliri olan değirmen 100 akçelik üzüm bağı
Alaşehir	İslim Hatun Vakfı	Nakit 1000 akçe

Tablo 4.'e göre kadınların nakit para, bahçe, ziynet eşyası, kira geliri gibi varlıklarını vakfettikleri görülmektedir. Vakfiyelerinde ise şu şartlar yer almaktadır:

Tablo 5: 571 Numaralı Evkaf Defterinde Adı Geçen Kadınların Vakıf Şartları

Kaza Adı	Vakıf Adı	Vakfın Şartları
İzmir	Aişe Hatun Vakfı	Hız. Muhammed ve kendi ruhu için günde bir cüz Kur'an okunacak
İzmir	Sultan Hatun Vakfı	Tatar Deresi'nin derbendinin tamir edilecek, senede iki hatim indirilecek
Ayasuluğ	Hondi Hatun Vakfı	Tilavet okutulacak
Ayasuluğ	Şah Paşa Binti Sufi Hayratı	Kubbe Mescidi'ne her kim imam olursa vakfettiği zerdali bahçesinin geliri bu kişiye verilecek
Ayasuluğ	Rukiyye Hatun Vakfı	İki kişi her gün ruhuna iki cüz Kur'an okuyacak
Tire	Ayşe Hatun Vakfı	Kalemus Mahalle Mescid'ine vakfettiği paranın %10'luk kazancı mescidin imamına verilecek ve senede bir hatim indirilecek
Tire	Melek Hatun Vakfı	Kalemus Mahalle Mescid'ine vakfettiği paranın %10'luk kazancı mescidin imamına verilecek ve senede bir hatim indirilecek
Tire	Huri Hatun Vakfı	Kadı Emre Zaviyesi'ne ait çeşmenin tamirâtı için kullanılacak
Tire	Ayşe Hatun Vakfı	Muarraf Mescid'ine bir cüz Kur'an okunması ve vakfettiği paranın %10'nun bu iş için harcanacak
Tire	Hadice Hatun Vakfı	Hekim Mescid'inde senede dört kez hatim indirilecek ve mescidin imamına vakfettiği paranın %10'luk kazancı verilecek
Tire	Hondi Bula Vakfı	Fakirler ve miskinler için harcanacak
Tire	Nefise Hatun Vakfı	Yevmi 2 akçe cami imamına ve yevmi yarı akçe cami müezzinine verilecek, her gün kardeşinin ruhu için bir cüz Kur'an okunacak
Tire	Ordu Başa Hatun Hayrat Vakfı	8 ay boyunca aralıksız fakirlere yemek verilecek, Hasan Çelebi Mahallesi'ndeki muallimhaneye her kim hoca olursa her sene Recep ayında Hız. Muhammed'in ümmeti ruhuna bir hatim indirecek, Hacı Sinan Mescid'ine Şeyh Habib müritlerinden kim şeyh olursa üç cüz ve iki günde bir bir cüz okuyup yevmi 3 akçe alacak
Birgi	Hanife Hatun Vakfı	Vakfettiği paranın %10'luk kazancı vakıf işlerine harcanacak, dört cüz tilavet okunacak, kardeşine her sene iki yüz akçelik tevliyet hakkı ve cüzhanlara senelik yüz akçe verilecek
Birgi	Fatıma Hatun Vakfı	Bozdağ'dan Birgi'ye giden yolun bakım ve onarımı için kullanılacak

Birgi	Huri Hatun Vakfı	Yahşi Halil Bey Mescid'ine vakfettiği paranın senelik %15'lik kazancı mescit görevlilerine verilecek, iki cüz Kur'an okunacak, cüzhanlara senelik sekiz yüz akçe ve imama yüz akçe verilecek
Güzelhisar	Yusufe Hatun Vakfı	Kilise Mescid'ine vakfettiği paranın senelik %10'luk kazancı mescidin imamına verilecek, mescitte her sene altı defa hatim indirilecek
Güzelhisar	Rabia Hatun Vakfı	Debbağlı Köyü'nün su kuyusunun su içme hakkı için resim ödenecek,
Güzelhisar	Ordu Hatun Vakfı	Elde edilen gelirlerin Güzelhisar Cami'sindeki hafızlara harcanacak, kendisinin ve kocasının ruhuna her sene iki kez hatim indirilecek
Kestel	Şah Banu Hatun Vakfı	Şahuban Camisi'nin masrafları için harcanacak
Arpaz	Selçuk Hatun Vakfı	Selçuk Hatun Zaviyesi'ne azatlı bir köle olan Süleyman şeyh olacak
Alaşehir	İslim Hatun Vakfı	Bazarcık Cami'si bakımı ve onarımı için kullanılacak

4. Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıflar kurucusuna, amacına ve hacmine göre değişkenlik gösteren ancak temelinde sadaka-i cariyeye anlayışı etrafında şekillenmiş kurumlardır. Vakıfların teşekkül etmesi ile birlikte vakfın kimi ihtiyaçlarının karşılanması ve vakıf çalışanlarının maaşlarının ödenmesi için vakfa çeşitli bağışlarda bulunulmuştur. Aydın Sancağı'na ait 571 Numaralı Evkaf Defteri'nde de bu görülmektedir. Kadınlar tarafından belirli şartlar altında vakfedilen menkul ve gayrimenkul gelirleri bulunmaktadır. Kadınların bağış yaparken koştuıkları şart ise genellikle tilavet okuma olmuştur. Mütemediyen %10 ila %15 ribh denilen faiz geliri ile tadilat, maaş ödemesi, vakfın mutfak masrafları gibi ihtiyaçlar karşılanmıştır. Defterde adı geçen banisi kadın olan vakıflara baktığımız zaman kadınların vakıf türü olarak para vakıflarını tercih ettiği görülmektedir. Aydın Sancağı'na ait tek ve düzenli kabul edilen defterde en düşük meblağ nakdi olarak Güzelhisar Kazası'na kayıtlı Rabia Hatun'a aitken (100 akçe) en yüksek meblağ ise yine nakdi olarak Tire Kazası'na kayıtlı Ordu Başa Hatun Hayrat Vakfı (27 bin akçe) olmuştur. Defterde kadınların vakfettikleri varlıklara bakarak sosyal statüleri hakkında da fikir sahibi olabilmek mümkündür. Örneğin; İzmir Kazası'nda Aişe Hatun binti Mevlana Ömer olarak kaydı tutulmuş vakıfta Aişe Hatun'un bir müderris kızı olduğu; Kestel Kazası'ndaki kayda göre Şah Banu Hatun binti İbrahim Paşa için ise bir paşa

kızı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca sahip oldukları mal varlıkları da kadınların miras edinme hakkına sahip olduğunu, mal alım-satım işlemlerini yapabildiğini, kiraya verebildiğini göstermektedir. Aydın Sancağı'na ait bu defterde vakıflar ayrıca kadınlar tarafından desteklenen ve istihdam alanı yaratan bir kurum özelliği de taşımaktadır.

Kaynakça

Akın, Himmet (1946). *Aydınogulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*. İstanbul: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.

Aktepe, Mehmet Münir (1993). “Çeşme”. *İslam Ansiklopedisi*. C.8. İstanbul: TDV Yayınları. 287-288.

Arıkan, Zeki (1992). “XV.-XVI. Yüzyıllarda İzmir”. Üç İzmir içinde. 1. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Aydın Valiliği (1999). *Türkiye Cumhuriyeti Yetmiş Beşinci Yılında*. Ankara.

Çavuşdere, Serdar (2009). “Ege’de Türk-İtalyan Hububat Ticareti (13.-14. Yüzyıllar)”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. 28(46). 275-304.

Emecen, Feridun (1991). “Aydın”. *İslam Ansiklopedisi*. C.4. İstanbul: TDV Yayınları. 235-237.

Erdoğru, Mehmet Akif ve Bıyık, Ömer (2015). *T.T.001/ 1 M. Numaralı Fatih Mehmed Devri Aydın İli Mufassal Defteri (Metin ve İnceleme)*. No:11. İzmir: İzmir Ege Üniversitesi Yayınları.

Erdoğru, Mehmet Akif (2016). *Kanuni Sultan Süleyman Devri Aydın İli Evkaf Defteri*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi (1984). Tefik Temelkuran, Necati Aktaş ve Mümin Çevik (sad.). C. 1. İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Gökbel, Asaf ve Şölen, Hikmet(1936). *Aydın İli Tarihi*. C.1. Aydın: Ahmed İhsan Basımevi.

Güner, Mehmet Fatih (2019). “Osmanlı Dönemi Para Vakıfları ve Günümüz Finansal Piyasalarında Para Vakıflarının Yeri”. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*. 23(2). 249-269.

Kısa, Leman(1972). *Aydın ve İlçemiz Kuşadası*. İzmir: Sobe Matbaası.
Kütükoğlu, Mübahat (2010). *XVI. Asırda Çeşme Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Metem, Zekai. “Tire”. *İslam Ansiklopedisi*. C.41. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Polonyalı Simeon (2007). Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiyesi. Hrand D. Andreasyon (çev.). Resul Bozyel (sad.). 2. Baskı. İstanbul: Kesit Yayınları.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (1995). *Defter-i Hakani Dizisi II, 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/ 1530)*. Yayın No: 27. Ankara.

Telci, Cahit (2015). “*Aydın Sancağı'nın En Erken Tarihli Defteri: Halil Beğ Defteri'nin Parçası*”. Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi. (1). 139-175.

Zachariadou, Elizabeth A (2009). “*The Catalans of Athens and the Beginning of the Turkish Expansion in the Aegean Area (1980)*”. Serdar Çavuşdere (çev.). Tarih Araştırmaları Dergisi. 28(45).235-254.

BÖLÜM III

OSMANLI MAHKEMELERİNE YANSIYAN BAZI KÖLE DAVALARI ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

An Assessment on Some Slave Cases Reflected in Ottoman Courts

Özlem Muraz BUDAK

(Dr. Öğr. Üyesi), Gaziantep Üniversitesi,

E-mail: ozlem-muraz@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-7882-9087

1. Giriş

Köle; özgür olmayan bir toplum tabakasından gelen ve eşya hesabı alınıp satılabilen, bir efendiye bağımlı kişiye denmektedir. Diğer bir deyişle keyfi, baskıcı ya da zorba bir güce/kişiye boyun eğen erkeğe köle; kadına ise cariye denilmektedir (Duman, 2011: 5). Türkçe de köle tabiri dışında *kul*, *halayık*, *bende*, *esir* kullanırken kadın köleler için *cariye* ve *odalık*; Arapça'da *abd*, *rakik*, *memlûk*, *kınn*, *gulâm*, *rakabe*, *vasıf milkü'l-yemîn* ve kadın köleler için *memlûke*, *vasıfe*, *cariye*, *eme* ve *gurre*; Farsça'da *bende*, *gulâm*, kadın köle için *keniz* kullanılmıştır (Aydın ve Hamîdullah, 2002: 237).

Köleliğin tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Mısır, Yunan, Roma, Arap, Çin, Hint, Mezopotamya (1981: 65-103) gibi eski medeniyetlerde kölelik yaygın olarak görülmüştür. Kölelik çoğunlukla savaş esiri olarak, mal hükmünde borca karşılık ya da satın alma şeklinde ve köle çocuklarından edinilirdi. Ayrıca maddi sebeplerle aile çocuğunu köle olarak satabilirdi (Duman, 2011: 10).

İslamiyet öncesi eski Türklerde köleliğin Hunlardan başlayarak Türk toplum hayatında var olduğu anlaşılmaktadır. Bilhassa göçebe Türklerin yerleşik hayatla birlikte toprağı işlemede kölelerin önemli işlevleri olmuştur. İslamiyet'in kabulü sonrasında da sos-ekonomik nedenlerle kölelik devam etmiştir. İslamiyet'le birlikte kölelik, Türklerin özellikle sosyal hayatında yeni değerler, kullanım alanları kazandırmıştır. Örneğin Selçuklular, köleleri eğitmiş,

yetiştirmiş ve sultanların hizmetinde kullanmışlardır (Doğan ve Erdoğan, 2016: 972,983). Osmanlı sosyal hayatında, başta saray olmak üzere konaklarda, köşklere, zengin aile evlerinde kadın kölelerin önemli bir yeri vardır. Erkek köleler ise genel anlamda ayak işlerinde değerlendirilmiştir. Köle sahiplenme, zaman zaman orta halli ailelerde de görülmektedir (Parlatır, 1983: 821).

İslamiyet'le beraber kölelik yalnızca savaş esirleriyle sınırlandırılmıştır. Ayrıca köle azadını teşvik edici yöntemler sunulmuştur. Köle ve cariyelerle evliliğin önü açılmış, kötü muamele yasaklanmıştır. Köle İslam hukukunda genel anlamda hukuki işlere konu olma açısından eşya olarak kabul edilse de bazı noktalarda ise şahıs olarak kabul edilmiştir. Köleler eşya olma bakımından alınıp, satılabilir, kiralanabilir, hibe edilebilirdi. Ayrıca vasiyete konu olabiliyorlardı. Köleler mülkiyet hakkına sahip değillerdir. Köleler iman, namaz vs. gibi kişisel mükellefiyetler dışında sosyal, ekonomik ve hukuki anlamda hür insandan ayrılırdı. Bilhassa hukuki işlemlerde mal muamelesi görürlerdi. Aynı şekilde köle, işlemiş olduğu suçlar, haksızlık yaptığı olaylar karşısında sınırlı şekilde sorumluydu. Ancak sahibi kölenin verdiği zararları karşılamaz ise köle satılır ya da zarar gören karşı tarafa devretmek zorunda kalırdı (Aydın ve Hamîdullah, 2002: 237-246).

Kölelik ilk olarak Fransız İhtilali'nin de etkisiyle 1794 yılında Fransa'da kaldırılmıştır. 1807 yılında ise İngiltere de köleliğe son verilmiştir. Köleliğin Avrupa'dan tamamen tasfiye edilmesi 19. yüzyılın sonlarını bulurken, İslâm ülkelerinde 20. yüzyılın ortalarında tamamlanmıştır. Osmanlı devletinde köleliği kaldırmak adına ilk adım Sultan Abdülmecid devrinde atılmış ve 1847 yılında İstanbul köle pazarı kaldırılmıştır. Son yasal düzenlemeler çerçevesinde 1909 Kafkasya'dan yapılan beyaz köle ticareti de yasaklanmıştır. Ancak köle ticareti az da olsa Osmanlı'nın sonuna kadar devam etmiştir (Güler, 2021: 33).

Osmanlı mahkeme kararlar ile tutulan kayıtların toplandığı defterler olan şer'iyye *sicilleri*; Osmanlı Devleti'nin yerel ve merkezi olarak, siyasi, idari, askeri, kültürel, sosyo-ekonomik ve hukuki anlamda yansımasıdır (Erkmen, 2020:1). Bu çalışmada kaynak olarak Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi'nde yayımlanan ve farklı şehirlerin şer'iyye sicili transkripsiyonu konu edilen tezlerden yararlanılmıştır.

Şer'iyye sicilleri bilhassa Osmanlı tarihi alanında yapılan çalışmalar açısından çok değerli kaynaklardır. Şer'iyye sicillerinde kölelere dair çok fazla kayıt vardır. İncelediğimiz sicillerinde köleler ile ilgili mahkemeye yansıyan olaylar genel anlamda ve çoğunlukta köle azadı, alım-satım, tereke kayıtları, köle firarı, itaatsizlik vs. gibi konulardır. Kölelerin konu edildiği tüm bu

kayıtların değerlendirmesi hem bir makale ile sınırlandırılmayacak kadar fazla hem de çoğunlukla birbirinin tekrarı kayıtlardır.

Çalışma konusu olarak Osmanlı genelinde bahsi geçen yüzlerce genel köle konulu kayıtların dışında mahkemeye yansımış intihar, cinayet, hırsızlık, yaralama ve tecavüz suçu gibi daha özel konuları içeren belgelerin sondajlanarak değerlendirilmesi tercih edilmiştir. Çalışmada genel anlamda mahkeme kayıtlarına yansımış olaylar kronolojik olarak değerlendirilmeye özen gösterilmişse de konu ya da açıklamaya uygun olması açısından istisnai durumlarda söz konusu olmuştur. Çalışmanın, bu perspektifte yapılan değerli araştırmalar gibi alana katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

2. Köle İntiharları

İntihar, insanın yaşamına kendi isteğiyle son vermesidir. İnsanı kendi yaşamına son verme raddesine getiren maddi ve manevi psikolojik temelli birçok neden olabilmektedir. Şer'iyye sicilleri incelenirken çeşitli intihar olaylarının mahkeme kayıtlarına yansıdığı görülmektedir. Bu vakalardan ilki konu itibarıyla Amasya'da bir cariyenin intiharıdır. 24 Nisan 1652 tarihli belgeye yansımış olayda; Amasya sarayında bahçe görevlisi olarak çalışan Mehmet Ağa'nın cariyesi olan Gülistan'ın, sarayın divanhanesinde asılı cesedi bulunmuş ve mahkemece keşif için bir mübaşir ve müderris görevlendirmiştir (Kavaklı, 2011: 167). Ancak cariyenin intiharına sebep olabilecek herhangi bir nedene dair bilgi yer almamaktadır. Zira kayıt olayın keşfi için tutulmuştur. Başka bir intihar vakası da 2 numaralı Kastamonu şer'iyye sicilinde yer almaktadır. 26 Ekim 1675 tarihinde Kastamonu'nun Boğaz köyü sakinlerinden Recep Çavuş isimli şahıs mahkemeye başvurarak Mülayim isimli cariyesinin, bahçesinde bulunan ahlat ağacına kendisini asarak intihar ettiğini bildirmiş ve keşif talep etmiştir. Mahkemece yapılan keşif sonrası cariyenin vücudunda herhangi bir darp vs. tespit edilememiş ve intihar ettiği onaylanarak kaydedilmiştir (Dağsever, 2017: 348).

4 Ağustos 1698 tarihinde Ruscuk mahkemelerine yansıyan olayda Gaziciler köyü ve Senova köyü sakinlerinden bir grup şahıs mahkemeye gelerek, Gaziciler köyünden Ahmet Sipahi isimli şahsın kölesi Yusuf'u, mahkeme tarihinden üç gün önce köy yakınlarındaki bir mezranın ortasında bulunan armut ağacına kendini asarak intihar etmiş şekilde bulduklarını bildirmişlerdir. Keşif yapılmasını talep etmişlerdir. Mahkemece yapılan keşif sonrası Yusuf'un cesedinde şüpheli bir yaralanma tespit edilememiş ve intihar ettiği doğrulanarak kaydedilmiştir (Dal, 2018: 162). Son intihar kaydı 20 Kasım 1731 tarihinde Kayseri'de Bağcıyan

Mahallesi sakinlerinden Musa'nın cariyesinin ölümüyle ilgilidir. Musa mahkeme günü aslen Acem olan cariyesini evinin odasında kendini asmış şekilde bulunduğunu anlatarak ve keşif yapılmasını talep etmiştir. Yapılan keşif sonrası cariyenin gerçekten intihar ettiği kaydedilmiştir (Alkan, 2019: 306). Rastladığımız köle intiharlarına dair 4 olayda keşif kayıdır. Kayıtlarda kölelerin hayatlarına son vermek için kendilerini astıkları anlaşılmaktadır. Dönemin şartlarında içerisinde buldukları durum ve konumlarına istinaden düşünüldüğünde her ne kadar kayıtlarda sebeplere yer verilmese de onları intihara sürükleyecek psikolojiyi anlamak zor olmasa gerektir.

3. Şiddet

Şiddet; fiziksel güce sahip olanın tehditle ya da gerçekte bir başkasına uygulanması sonucunda kişinin yaralanması, psikolojik olarak zarar görmesi ya da ölümüne yol açması ihtimali bulunması durumudur. Hukuksal olarak şiddet ise insanların başkalarına karşı hasar ya da yaralar oluşturan saldırganlık hareketleri olarak tanımlanmaktadır (Polat, 2016: 15-16). Şiddet insanlık tarihi kadar eskidir. Tüm toplumlarda ve her dönem şiddet olayları görülmüştür. İncelediğimiz sicil kayıtlarında kölelerin şiddet mağduru da faili de olduğu olaylara rastlanmıştır.

3.1. Kölelere Yönelik Şiddet Olayları

İncelediğimiz şer'iyye sicillerinde kölelerin mağduriyet yaşadıkları şiddet olaylarına ilk örnek olay Edremit'tedir. 1516 senesi mart ayında Edremit'in Sakarlar cemaatinden Hüseyin isimli şahıs, mahkemeye başvurarak Bağçelü ve Bahadanlu köylülerinin evini basarak okla kendisini ve hayvanlarını yaraladıklarını bildirmiştir. Bu şikâyet üzerine görevli kadı, kölesi Hamza'yı olayı teftiş etmesi için adı geçen Bağçelü köyüne gönderdiğinde köy kethüdası Ali tarafından nacakla yaralanmıştır (İdigli, 2017: 205-206). Saldırıdan anlaşılan köyün olaylarla ilgili bir soruşturma, teftiş istemediğidir. Dava kaydında dava sonucuna dair bir bilgi yer almamaktadır. Davada dikkat çeken diğer detay ise meydana gelen olayın soruşturulması, teftişi gibi bir sorumluluğun kadı tarafından bizzat kölesine verilmesidir.

Köleye yönelik diğer bir şiddet davası da 15 Aralık 1557 tarihinde Trabzon mahkemesine yansımıştır. Trabzon'da yaşanan olayda Abdürrahim Çelebi isimli şahsın kölesi Yusuf, Küçük Pazar denilen yerde kendi halinde otururken, sarhoş halde gelen Ramazan tarafından bıçağıyla sol omzundan yaraladığını anlatarak şikâyetçi olmuştur. İspat amacıyla Yusuf'un yarası

açılıp bakılmıştır. İddialar Ramazan'a sorulduğunda ise olayı inkâr etmiştir. Bu inkâr üzerine bu defa Yusuf'tan ayrıca şahit istenmiştir. Şahitlerin ifadeleriyle Yusuf'un iddiası doğrulanmıştır (Turan, 2014: 347). Olay doğrulanmıştır ancak nasıl bir ceza verildiğine dair bilgi yoktur. Yusuf'un Ramazan'la öncesinde bir husumeti olduğuna dair bir bilgi yer almamaktadır. Bu durumda iki ihtimal akla gelmektedir; ya Ramazan sarhoş olduğu için rastgele Yusuf'a saldırmıştır ya da köle olduğuna bilerek aşağılama amacıyla bu saldırıyı gerçekleştirmiştir.

1681-82 yıllarını içeren 26 numaralı Konya şer'iyeye siciline yansıyan bir davada Pîresed Mahallesi sakinlerinden Şeyh İvaz'ın Arap cariyesi mahkemeye başvurarak Mehmet isimli şahıstan şikâyetçi olmuştur. Cariye, Mehmet'in, sahibi İvaz 'la bağ komşusu olduğunu ve mahkeme tarihinden bir gün önce kendisini yumruklayarak darp ettiğini iddia etmiştir. Mahkeme iddiayı Mehmet'e sorulduğunda Mehmet inkâr etmiş ve darp etmediğine dair yemin etmiştir. Bunun üzerine Arap cariye davadan men edilmiştir (Büberci, 2017: 30). Davanın bu şekilde cariyenin davadan men edilmesiyle sonuçlanması muhtemelen cariyenin iddiasını ispat edememesiyle alakalıdır. Çünkü Osmanlı mahkemelerinde uygulama öncelikle davacının iddiasını ispatının talep edilmesidir. Davacının iddiasını ispat edememesi üzerine bir de davalının iddialarını inkârı ve üzerine yemin etmesi davalıyı suçlamadan kurtarırdı.

9 Eylül 1740 tarihinde Ayıntab(Gaziantep)'in Sengi Tavi Mahallesi sakinlerinden Mustafa Ağa'nın kölesi Habeş asıllı Hacı Ali, Ayıntab naibi kethüdası Hüseyin Ağa'dan davacı olmuştur. Hacı Ali şikâyetinde mahkemeden iki ay önce İstanbul'dan Ayıntab'a gelirken yolculuğu beraber yaptıkları esnada cahillikle şeriata aykırı kelimeler ettiğini bunun üzerine Hüseyin Ağa'nın adamları Abdurrahman, Hasan, Süleyman, Ahmet ve diğer Bostancı Ahmet, Erzurumlu Muhammed, Sıraç, Muhammed, Şaban ve Molla Muhammed tarafından kılıçla başından, sağ ayağından ve çeşitli yerlerinden yaralandığını anlatmıştır. Olayın sonrasında ise bir ay tedavi gördüğünü, Hüseyin Ağa'nın doktor yönlendirerek kendisini tedavi ettirdiğini ve tedavi masrafı olan 10 kuruşu karşıladığını ve sonuç olarak iyileştiğini anlatmıştır. Ayrıca kendisine merhametten iki kez iki zincirli altın ve farklı zamanlarda parça parça toplam 13,5 kuruş ve 3 kuruş kıymetinde bir top Halep alacası kumaş vs. çeşitli hediyeler verdiğini anlatmıştır. Bu nedenle davadan vazgeçtiğini ifade etmiştir (Eroğlu, 2018: 189). Davadan anlaşıldığı üzere dini hassasiyet neticesi gerçekleştirilen saldırı, sonrasında tatlıya bağlanmış, köle tedavi ettirildiği gibi üzerine birçok hediye verilmiştir.

Son olarak mahkemeye yansıyan olayda davacı direkt olarak köle değildir. Yani şiddet direkt köleye karşı yapılmamış bir hırsızlık olayı sırasında sahibiyile saldırıya uğramıştır. 2 Aralık 1788 tarihinde Galata'ya bağlı Kasımpaşa'nın Yahya Kethüda Mahallesi sakinlerinden Mustafa kızı Fatma mahkemeye gelerek adaşı Hacı İbrahim kızı Fatma hatundan şikâyetçi olmuştur. Davacı Fatma hatun ifadesinde kölesi zenci Mesude ile mahkeme tarihinden dört gün önce evlerinde iken hem darp edildiklerini hem de 450 kuruş değerinde ziynet eşyalarının çalındığını anlatmıştır. Mahkemeden çalınan eşyalarının iadesini ya da eşyalarının bedelini talep etmiştir. Sonuç olarak davalı Fatma ve kocasıyla 100 kuruşa anlaşılmıştır (Arslan, 2013: s.y).

3.2. Kölelerin Karıştığı Şiddetli Olayları

Şer'iyye sicillerine yansıyan kölelerin konu edildiği davalarda bir şekilde şiddete maruz kalan köleler olduğu gibi şiddet uygulayan kölelerde yer almaktadır. Bu davalardan ilki Kayseri mahkemesinde görülmüştür. 9 Ağustos 1668 tarihinde Kayseri'nin Eslem Paşa Mahallesi sakinlerinden Seyyid Osman Çelebi mahkemeye gelerek Mirâb Yusuf isimli şahsın Mülayim isimli cariyesinden şikâyetçi olmuştur. Seyyid Osman Çelebi, mahkeme tarihinden dokuz gün önce eşi Sultan'ın gusül abdesti almak üzere Gürcü Hamamı'nda iken Mülayim isimli cariyenin hamam tası ile Sultan'ın suratına vurup yaraladığını bilhassa sağ gözüne kan oturduğunu ifade edip keşif talep etmiştir. Keşif sonrası iddiaların doğruluğu kaydedilmiştir (Sezer, 2008: 115-116). Ancak dava ve şikâyetin nasıl sonuçlandığına dair bir bilgi yer almamaktadır.

Diyet; İslam hukukunca cinayet ve yaralanma durumlarında mağdur kişiye ceza ya da kan olarak ödenen bedel anlamındadır (Bardakoğlu, 1994: 473). Diyet gereken durumda köle sahibi sorumluluğundadır ve ister diyet bedelini öder isterse de köleyi diyet karşılığında karşı tarafa verebilirdi. Ters bir durumda da yani mağdur köle ise diyet bedelini sahibi alırdı. Ancak önemli bir ayrıntıda şudur ki, her şekilde de devlet diyetin yanı sıra ta'zir cezası verebilirdi. Kölenin diyeti hür kişiler için belirlenen miktarla aynı değildir. Miktar kölenin rayiç değeridir ve hür kişinin diyetinden fazla olamazdı (Aydın ve Hamîdullah, 2002: 239-240). Sahibin kölenin işlediği suçtan ve sonucundan sorumlu tutulduğuna dair bir örnek Ayıntab(Gaziantep) mahkemesine yansımıştır. 6 Ağustos 1683 tarihinde Ayıntab kazasının Bostancı Mahallesi sakinlerinden buluş çağındaki Mehmet isimli genç, Hacı Ramazan'dan davacı olmuştur. Mehmet ifadesinde, Tahtani Camii yakınlarında adı geçen Hacı Ramazan'ın kölesi İvaz'ın kendisine sebepsiz saldırdığını ve taşla ağzına vurarak bir dişin kırıldığını ifade etmiştir.

Sonrasında ise kırılan dişin diyeti olarak 15 kuruşa İvaz ve sahibi Hacı Ramazan'la anlaşıklarını ve davasından vazgeçtiğini anlatmıştır (Aksoy, 2018: 345). Anlaşıldığı üzere bu şiddet davası sulh ile sonuçlanmıştır.

1672-73 tarihli Konya şer'iyye siciline yansıyan bir davada Şeyhaliman Mahallesi sakinlerinden İbrahim isimli şahsın kölesi olan Dilaver'in mahkemeden üç gün önce değirmenden dönerken Ahmet isimli kişi tarafından darp edilmesi üzerine önce şikâyetçi olmuş sonrasında ise davasından vazgeçmiştir (Kocabaş, 2017: 56). Dilaver'in davadan vazgeçmesinin nedeni olarak iki ihtimal akla gelmektedir. Birincisi Ahmet tarafından korkutulup vazgeçirilmiştir, İkincisi ise aralarında mahkemeye yansımaya bir miktar karşılığında anlaşmışlardır.

1698-99 yılında Lefkoşa'nın Arap Ahmet Paşa Mahallesi sakinlerinden Ayşe hatun mahkemeye eşi Mehmet Beşe aracılığıyla başvurarak Hacı Mehmet Ali adlı şahıstan şikâyetçi olmuştur. Ayşe hatun mahkemeden 35 gün önce kölesi Said'in beline taşla vurduğunu ve Said'in bu darbe ve yaradan dolayı 15 gün hasta yatıp sonunda öldüğünü iddia etmiştir. Ayşe hatun ve vekili Mehmet Beşe'den iddialarının ispatı istenmiş hatta bir hafta mühlet verilmiştir. Ancak iddialarının ispatını yapamadıklarından dava düşmüştür (Salman, 2010: 382). İddia doğrudur ya da değildir bilinmez ancak doğal olarak sahibi ölen kölesinin hakkını aramak için mahkemeye başvurduğunun dava örneği olması açısından önemlidir.

15 Temmuz 1731 tarihinde Kayseri'nin Erkilet köyünde sakin Esayi isimli gayrimüslim mahkemeye başvurarak Çolak Nikola, kölesi ve arkadaşlarından şikâyetçi olmuştur. Esayi, adı geçen şahısların üzerine hücum ettiklerini topuz adı verilen aletle her yerini darp ettiklerini iddia etmiştir. Mahkemece tarafından Esayi'nin yaralarının muayene ile tespiti kaydedilmiştir (Alkan, 2019: 198). Bu dava kaydında da darp suçlamasına karşılık ne ceza verildiğine dair bilgi yer almamaktadır. Ancak doğru ya da yanlış eylem demeden kölenin efendisinin izinden gittiği sadakat gereği suç ortaklığı ettiği görülmektedir. Benzer bir davada Üsküdar'da görülmüştür. 31 Mayıs 1747 tarihinde Üsküdar'ın Hamza Fakıyye Mahallesi sakinlerinden Ahmet Ağa mahkemeye gelerek adaşı ve hasmı olan Antakyalı Hacı Ahmet'ten şikâyetçi olmuştur. Ahmet Ağa'nın iddiasına göre Hacı Ahmet'in mahalleden ihraç edildiği halde mahkeme kararına uymayıp mahkemeden bir gün önce yabancı kadınlarla evine girerken tesadüfen karşılaşmışlardır. Bu durum karşısında Ahmet Ağa'ya saldırmışlar, küfür etmişler, iki dişini kırmışlar hatta Hacı Ahmet'in kölesi bıçakla parmağından yaralamıştır. Ahmet Ağa iddialarını sıraladıktan sonra gereğinin yapılması talep etmiştir (Muzaffarova, 2012: 119).

4. Cinayet Olayları

Bir fıkıh terimi olarak *cinayet*, cana ve mala yönelik hukuka aykırı fiiller anlamındadır. Cinayet kasten işlenmişse kısas gerektirirdi. Kasıtsız işlenmiş cinayet ise diyet ile cezalandırılırdı. Ancak diyetin uygulanamadığı durumlarda ta'zir cezası da uygulanabilirdi (Şazeli, 1993: 14-15). İncelediğimiz cinayet davalarında katil köleler olduğu gibi maktul kölelerde mevcuttur. İlk olarak cinayete kurban giden köle kaydı Amasya şer'iyye sicilinde karşımıza çıkmaktadır. 1651-52 yıllarını içeren Amasya sicilinde kaydedilen dava da Yusuf isimli bir kölenin şüpheli ölümü yer almaktadır. İddialara göre hacca giden Hüseyin isimli şahsın kölesi Yusuf at binerken düşmüş ve at tarafından ezilerek öldürülmüştür. Ancak Yusuf'un eşi arzu ise Hüseyin'i suçlayarak onun Yusuf'u ata çığneterek öldürdüğünü anlatmış ve şahitlerle de iddiasını kanıtlamıştır (Tuncel, 2001: 75). Dolayısıyla kölenin, sahibi tarafından öldürüldüğü anlaşılmaktadır. Ancak davanın nasıl sonuçlandığına dair bir bilgi yer almamaktadır. Diğer bir kaza kurbanı köle kaydı da Kastamonu'dadır. 1676 yılında Kastamonu Ata Bey Gazi Mahallesi sakinlerinden Attar Recep Çelebi, mahkemeye gelerek evinde bulunan baruta ateş isabet etmesi sonucu küçük yaştaki kölesi İvaz'ın yaralanarak öldüğünü anlatmış ve keşif talep etmiştir. Mahkemece görevlendirilen memurların cesedi kontrolü sonucu küçük İvaz'ın barutun yüzünü ve omzuna isabet edip yaralaması sonucu vefat ettiği tespit edilmiştir (Dağsever, 2017: 132).

Kayseri mahkemesine yansıyan olay bir keşif talebidir. 30 Ocak 1639 tarihinde Kayseri'nin Mükremin Mahallesi sakinlerinden Tanrıverdi isimli hatun mahkemeye başvurarak Bağdat'ın fethinin kutlamasının yapıldığı şenlikler sırasında gece çarşıya giden yedi yaşındaki Abdurrahman isimli kölesinin öldürülerek bir dükkânın önüne atıldığını anlatmıştır. Tanrıverdi hatun keşif talep etmiştir. Keşif sonucu herhangi bir yara tespit edilmemiştir. Davanın devamında Tanrıverdi hatun, kölesinin ölümü sebebiyle mahalle halkı ya da esnaflardan herhangi kimseden şikâyetçi olmadığını belirtmiştir (Kılıç, 2008: 359-360). Köle sahibinin şüphelendiği şahıs olmasa gerek kimseden şikâyetçi olmamıştır.

1858 yılında Varna sancağı Pazarcık kasabasının küpeler köyü sakinlerinden zenci Mercan isimli köle kayınbiraderi Hüseyin tarafından gece çakı tarzı küçük bir bıçakla boğazından yaralanarak öldürülmüştür. Zenci Mercan'ın eşi Hafize hatun, katil kardeşi Hüseyin'i kısastan af etmiş ancak diyet olarak 10.000 dirhem gümüşe anlaşmaya varılmıştır (Dönmez, 2018: 228). Kardeş katli olayda anlaşılacak hüküm belli olsa da kurbanın eşi duygusal davranarak vicdan yapmış ve eşinin kardeşini affederek ölümden kurtarmıştır.

Işıklar ve Yeni Köy adlı karyede oturan Yorgi, Yani, Atnaş, Dimitri ve Andon adlı zimmiler, Rodosçuk'a bağlı Dere Köy adlı yerleşim yerinde oturan Hacı Mehmet adlı Müslüman'ın evini basıp evde bulunan Müslüman cariyeyi katletmişlerdir. Mahkemede katillere cinayet hadisesi sorulunca cariyeyi boğazından boğarak öldürdüklerini itiraf etmişlerdir. Bunun üzerine katiller kaleye hapsedilmek üzere götürülmüşlerdir. Hacı Mehmet'in keşif istemesi üzerine mahkemenin görevlendirdiği kişiler olay yerinde keşifte yapmışlardır. Keşfe göre; cariyeye; sol kulağı, boğazı ve sol kolundan kan akararak maktul olmuştur (Şahiner, 2018: 102). Daha önce bahsettiğimiz üzere bu davada kısas ya da diyet dışında hapis cezası verildiği görülmektedir.

1631 Martında Konya'nın Karataş Mahallesi sakini iken öldürülen köle Ahmet'in sahibi Yusuf Ağa ve Ahmet'in eşi Arzu ve mahkemeye başvurarak mahkeme gecesini Ahmet evdeyken aynı mahalleden Deveci İbrahim, Mehmet ve Kafiroğlu lakaplı olarak bilinen meşhur üç kişinin eve gelerek Ahmet'i sol göğsünden hançerle vurup öldürdüklerini anlatmıştır. Ayrıca bu katil şahıslar dışında hiç kimseden davacı olmadıklarını ifade etmişlerdir (Doğan, 2018: 530). Davanın nasıl sonuçlandığı ya da suçlulara ne ceza verildiğine dair bilgi yer almamaktadır.

Bazı cinayet davalarında şahısların, olayı mahkeme sonucuna bırakmadan aralarında anlaşarak hallettikleri anlaşılmaktadır. M.1735-1736 tarihli 243 numaralı Karahisar-ı Sahip şer'iyye sicilinde yer alan davada; Karahisar-ı Sahip'in Bolvadin kasabası Şazi Mahallesi sakinlerinden Voyvoda Mustafa Ağa vekilleri aracılığıyla mahkemeye başvurarak acem asıllı kölesinin, Bölükbaşı Abdal Musa tarafından öldürüldüğünü iddia etmiştir. Sonrasında ise katil olan Bölükbaşı Abdal Musa ile barışma bedeli olarak bir kır at karşılığında anlaştıklarını ve davadan vazgeçtiklerini ifade etmiştir (Çolpo, 2018: 223-224). Sivas'ın Örencar Mahallesi sakinlerinden bir grup mahkemeye gelerek Basmacızade Ömer, Osman ve Mehmet ağaların 5-10 senedir vakfa ait araziye ziraat yaparak zapt ettiklerini iddia edip gerekenin yapılmasını talep etmişlerdir. Basmacızadeler ise iddialara cevaben mahkemeye şikâyetçi olanlardan Ömerzade Osman Ağa'nın babalarının kölesi Yusuf'u öldürdüğünü diyet yani karşılık olaraktan bahsi geçen tarlayı verdiğini anlatarak vakfiye olduğunu bilmediklerini söylemişlerdir. Dinlenen şahitlerde arazinin 40 yıldır vakıf arazisi olduğu yönünde ifade vermişlerdir (Teksöz, 2017: 74-75).

Işıklar ve Yeni köy adlı karyede oturan Yorgi, Yani, Atnaş, Dimitri ve Andon adlı zimmiler, Rodosçuk'a bağlı Dere köy adlı yerleşim yerinde oturan Hacı Mehmet adlı Müslümanın evini basıp evde bulunan cariyeyi

katletmişlerdir. Mahkemede katillere cinayet hadisesi sorulunca cariyeyi boğarak öldürdüklerini itiraf etmişlerdir. Bunun üzerine katiller kaleye hapsedilmek üzere götürülmüşlerdir. Hacı Mehmet'in keşif istemesi üzerine mahkemenin görevlendirdiği kişiler olay yerinde keşifte yapmışlardır. Keşfe göre: cariyeye; sol kulağı, boğazı ve sol kolundan kan akarak maktul olmuştur (Şahiner, 2018: 102).

Kıyas; suç ve ceza arasında eşitlik demek olup bir suçluya işlediği suça denk bir ceza uygulanmasıdır. Diğer bir deyişle kişinin yaptığı cinayet, yaralama gibi suça karşılık kendisine aynısının yapılmasıdır (Kocacıyık, 2022: 170). Hanefi mezhebine göre kıyas gerektiren suçlardan biri olan cinayet köle ya da hür tarafından işlenmiş olsun kıyas edilirdi. Yaralama suçlarında ise taraflardan birinin ya da her ikisinin köle olması durumunda kısasa gidilmezdi (Aydın ve Hamîdullah, 2002: 240). İncelediğimiz şer'iyye sicillerinde rastladığımız 2 katil köle kaydı vardır. Bunlardan ilki Kastamonu sicilindedir. 28 Şubat 1677 tarihinde Konya'nın Pîrîpâşâ Mahallesi sakinlerinden Ahmet Beşe mahkemeye başvurarak kardeşi Mustafa Beşe'nin mahkeme günü sahibi olduğu dükkânda kölesi Şahin tarafından taş ve bıçakla yaralanarak öldürüldüğünü söyleyip keşif talep etmiştir. Yapılan keşif sonrası başının sağ tarafından kulağı üzerinden, alınının 3 yerinden ve sol gözünden yaralandığını tespit etmişlerdir. Mustafa Beşe'nin eşi kızı ve kardeşi daha doğrusu varisleri Şahin'den hem davacı olmuşlar hem de kıyas talep etmişlerdir. Şahin ise cevabında mahkemeden bir gün önce dükkânda Mustafa Beşe'nin kendisini darp ettiği bu nedenle öldürdüğünü anlatmıştır. Bunun üzerine mahkeme Şahin'in kisasına hüküm vermiştir (Akbaş, 2018: 191-192). Davadan anlaşıldığı üzere köle efendisini katletmiştir. Şahin her ne kadar sahibinin kendisini darp etmesinden dolayı bu suçu işlediğini ifade etse de kıyas cezasından kurtulamamıştır. 1716 yılında Kastamonu'nun Kubbeli Mahallesi sakinlerinden Hacı Mehmet Ağa, kasap Kara Ahmet kölesi, Hacı Mustafa Ağa kölesi ve Arslan isimli köle tarafından çeşitli aletlerle darp edilip öldürülmüştür. Olay Hacı Mehmet Ağa'nın eşi Hatice, iki kızı ve kız kardeşi Rahime'nin mahkemeye şikâyetleri üzerine ortaya çıkmıştır (Ekici, 2018: 25). Ancak davanın nasıl sonuçlandığına dair bir bilgi yer almamaktadır.

5. Hırsızlık

Hırsızlık, başkasına ait olan bir malı gizlice alma, çalma anlamına gelmektedir ve insanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahiptir. Hırsızlık suçu için Türkler “uğrulama” tabirini kullanmış; Araplar ise “sirkat/serika” demiştir. Hırsızlık suçu, süreç içerisinde kişisel çıkarlardan kamu düzenini bozan bir hale

gelmiş ve cezalandırma kapsamına girmiştir. Hırsızlık suçu için verilen cezalar toplumlara ve dönemlere göre farklılık göstermiştir (Bardakoğlu, 1998: 384).

İslam hukukunda en bilinen cezalar *had*, *kıyas-diyet* ve *ta'zir*'di. Hırsızlık, İslam ceza hukukunda had suçlarından sayılmaktadır. Fıkıh terimi olarak *had*; Kur'an ve sünnete dayanan, kıyas ve diyet dışında kalan cezaî yaptırımları ifade etmektedir (Akgündüz, 1987: 154). Hırsızlık suçlarında, çalınan şeyin geri iadesi söz konusudur. Ancak geri iadesi mümkün olmayan durumlarda bedelinin verilmesi şeklinde iki hüküm uygulanırdı. Hırsızın ilk seferinde sağ eli kesilir ikinci kez bu suçu işlerse sol ayağı kesilirdi. Bu cezalara rağmen yine kalkışırsa kendi ihtiyaçlarını karşılayamayacak duruma gelmemesi için başka uzvu kesilmez ancak tövbe edinceye kadar hapis cezası verilirdi (Akbulut, 2003: 176; Gelir, 2006: 30).

1651 yılında Ayıntab kazasında mahkemeye yansıyan başka bir olayda suça azmettiren bir kadının davası dikkat çekmektedir. Ayıntab'ın İbn Şeker Mahallesi sakinlerinden Hacı Ahmet isimli şahıs Şehreküstü Mahallesi sakinlerinden Saadet isimli kadından şikâyetçi olmuştur. Hacı Ahmet şikâyetinde kendi cariyesi Mercan'ın Saadet tarafından kandırılıp eşi Fatma'ya ait ziynet eşyalarını çaldırıldığını iddia etmiştir. Ayrıca Abdurrahman isimli bir şahsa 5 kuruş para vererek cariyeleri Mercan'ı başka bir şehre götürüp orada ikamet eden Ali Paşa isimli bir şahsa 50 kuruşa satıp parasını Saadet hatuna getirdiğini duyduklarını anlatmıştır. Her ne kadar Saadet hatun olayın azmettiricisi olduğunu kabul etmese de suçun diğer ortaklarının olayı doğrulayan ifadeleri sonucu gerek Fatma hanımın ziynet eşyalarının gerekse Ali Paşa'nın cariye için ödediği paranın geri verildiği anlaşılmaktadır (İlhan, 2015: 61). Davayı ilginç kılan bir yandan bir kadının diğer kadını suça azmettirmesi diğer yandan ise bir cariye'nin zaafı doğrutusunda sahiplerine ihanet etmesidir. Dava bu şekilde kaydedilmiş herhangi bir ceza yer almamıştır. Ancak anlaşılan davacıların mağduriyetleri giderilmiştir.

1672-73 yıllarını içeren 16 numaralı Konya şer'iyeye siciline yansıyan bir hırsızlık olayında Aksinli Mahallesi sakinlerinden Hüseyin isimli şahıs daha önce sahibi olduğu ve sonrasında Abdüsselam isimli şahsa sattığı köle Hasan'dan şikâyetçi olmuştur. Hüseyin ifadesinde kendisi seferdeyken -anlaşılan intikam amacıyla- Hasan'ın evine girerek kürkünü, kaftanını, gümüş hançerini ve bıçağını, kılıcını, altın küpe ile cüzdanını çaldığını iddia etmiştir. İddialar Hasan'a sorulduğunda suçunu itiraf etmiştir. Dava sonucunda ise Hüseyin ve Abdüsselam arasında anlaşmaya varılmış ve dava düşmüştür (Kocabaş, 2017: 72). 10 Mart 1708 tarihinde mahkemeye yansıyan olayda Trabzon'un Bab-ı Pazar Mahallesi

sakinlerinden Mahmut Ağa isimli şahıs cariyesinin, Mustafa tarafından İstanbul'a götürülme vaadiyle kandırıldığını ve üstelik cariyesinin kaçarken değerli eşyalarını da çalıp Mustafa'nın evine götürdüğünü anlatıp Mustafa'dan şikâyetçi olmuştur. Mustafa her ne kadar iddiaları inkâr etse de sonuç olarak şahitlerinde Mustafa aleyhine ifade vermesi üzerine tutuklanmıştır (Ocak, 2015: 88).

1698-99 tarihli belgede Lefkoşa'nın Aya Sofya Mahallesi sakinlerinden Recep Efendi mahkemeye başvurarak Lapta köyü sakinlerinden İbrahim Ağa'nın kölesi Beşir'den şikâyetçi olmuştur. Recep Efendi mahkeme günü gece evine girilip çekmecesini kırılarak yüklü miktarda para ve eşyasının çalındığını söylemiştir. İddialar Beşir'e sorulduğunda suçunu itiraf etmiştir (Salman, 2010: 251). Beşir'e nasıl bir ceza verildiğine dair bir bilgi yer almamaktadır.

1775 tarihinde Diyarbakır'da meydana gelen olay bir cariyenin başka bir köleyle işbirliği yaparak sahibine ihanet edip malını gasp etmeleriyle ilgilidir. Şehir dışında olan Pepe Beşir Ağa, vekili İbrahim aracılığıyla mahkemeye başvurmuştur. İddialara gelince; Pepe Beşir Ağa isimli efendilerinin şehir dışında olmasını fırsat bilen cariyesi Nazlı, köle Arap Halil ile ağız birliği yaparak efendisinin öldüğü haberini yaymışlardır. Pepe Beşir Ağa'nın evinde bulunan eşyaların bir kısmını satmışlar bir kısmını ise saklamışlardır. Bu nedenle İbrahim valiye cariyenin malları iadesi ve onun hapis edilmesi talebiyle şikâyette bulunmuştur. Bu şikâyet ve talep üzerine cariyeye Nazlı hapsedilmiş olmalı ki belgenin devamında bu defa Diyarbakır sakinlerinden Miralay Abdi isimli şahıs Nazlı'yı zorla hapisten çıkararak kendi evine götürmüş, onunla ve hâkimle anlaşmıştır. Beşir Ağa'nın 13.500 kuruşluk malının üstüne konmak için evini mühürletmiştir. Ayrıca 5000 kuruşluk eşyasına el koymuştur. Tüm bu yaşananlar üzerine İbrahim tüm bu yaşananları İstanbul'a şikâyet etmiş ve şer 'en gerekenin yapılması talep edilmiştir (Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Diyarbekir Ahkâm Defterleri, 2018: 540). Diğer hırsızlık kayıtlarında dikkat çektiği üzere bir cariyenin hem de planlı teşkilatlı bir şekilde sahibine ihaneti söz konusudur.

Daha önce belirtildiği üzere kölenin işlediği suçun bedeli efendisinden alındığına dair 2130 numaralı(M.1852-1858) Safranbolu sicilinde örnek bir kayıt vardır. Hırsızlık davasında, Safranbolu'nun Konarı köyünde yaşayan Karakaş oğlu Mehmet Bey, Demirci oğlu Ali ve kölesi zenci Rescan'dan davacı olmuştur. Mehmet Bey, köle Rescan'ın gece dükkânına girip 350 kuruş nakit parasını, 50 kuruşluk at mihını ve tütününü olmak üzere toplam 400 kuruşluk malını çaldığını iddia etmiştir. Mahkeme sonucu suçun cezası köle sahibine kesilmiştir. Mahkeme çalınan mal bedelinin Ali tarafından Mehmet'e ödenmesine karar verilmiştir (Canbaz, 2018: 534-535).

6. Cinsel Suçlar

Tecavüz; bir erkeğin zor kullanarak başka bir insanla(kadın ya da erkek) cinsel ilişkiye girmesidir. İnsanlık tarihi kadar eski olan bu suç insanın bedensel ve ruhsal bütünlüğüne zarar vermekte olup toplumun genel ahlakı ve aile düzenini olumsuz etkileyen bir suçtur (Konan, 2011: 149-150). İslam dininde zina suçunun bekârlar için cezası yüz değnek, evliler için cezası ise recm'di. Osmanlı devleti her ne kadar İslam hukukunu benimsemiş olsa da yanı sıra örfi hukuku da devam ettirmiştir. Bu bakımdan cinsel suçlara yönelik cezalarda da farklılıklar görülmektedir. Bu anlamda verilen cezalar arasında dayaktan burun/kulak kesmeye kürek cezasından hapis ölüm, para, sürgün cezasına çeşitlilik göstermekteydi (Aksın ve Maral, 2016: 819-820).

İslam hukukuna has bir durum olan ve öncesinde bahsedildiği üzere hadd gerektiren suçlarda köleye verilen ceza hür insana verilen cezanın yarısıdır. Ayrıca zina eden köleye recm cezası uygulanmazdı. Bu konuda dava örneği İstanbul'da mahkemeye yansımıştır ancak farklı bir şekildedir. 1748 Martında mahkemeye yansıyan bir veraset davasında vefat eden Abdi Ağa'nın bir cariyeden olma kızınının hak araması yer almaktadır. Davaya göre Afife mahkemeye gelerek babasının terekesinden hakkını istemiştir. Abdi Ağa'nın kız kardeşi Emine, Afife'nin daha önce vefat eden anneleri Hatice hanımın cariyesi Gülperi'den zina sonucu olan kızı olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla Abdi Ağa'ya miras kalmış bir cariyeye olduğunu ifade etmiştir. Afife iddiaları doğrulamıştır. Mahkemece her ne kadar Afife'nin iddiası ve talebini pek kale almayıp davadan men edilmişse de Abdi Ağa'nın hayattayken Afife'ye verilmek üzere 100 kuruş vasiyet etmiştir. Ancak bu paranın da 80 kuruşu Afife'ye verilmiştir (Kırgöz, 2019: 204).

Kur'an'da, evlilik dışı ilişkileri yasaklanmış ve erkeklerin kendilerine helal olan eşleri ve cariyeleri ile bir araya gelebilecekleri ifade edilmiştir. Erkeklere hür kadınlarla ve sınırsız şekilde cariyelerle evlenebilmeleri için izin verilmiştir. Diğer yandan Kur'an'da cariyelerin içinde buldukları aşağılayıcı durumdan kurtulmaları açısından hür kadın ya da erkeklerin salih köle ve cariyelerle evlendirilmelerini emretmiştir (Çelik, 2011: 147-149). Ancak incelenen şer'iyeye sicillerinde en azından konu ettiğimiz davalar bakımından dinin emirlerine uyulduğu söylenemez. Diğer yandan köleler mal, eşya kabul edildiklerinden sahiplerinin üzerlerinde sınırsız kullanım hakkı vardı. Buna cinsel münasebette dâhildir. 1711-12 yıllarını içeren 1229 numaralı Edremit şer'iyeye sicilinde yer alan Edremit'in Kadı İlyas Mahallesi sakinlerinden Havban isimli hatun mahkemeye gelerek kocası Hacı Hasan'ı 14 yıl önceki olay için dava etmiştir. Havban ifadesinde mahkemedden 14 yıl önce eşinin kendisine siyah gözlü seyrekle

dişli 6-7 yaşlarında Şehnaz isimli bir cariye satın aldığını anlatmıştır. Daha sonra ise Hasan'ın bu cariyeye tecavüz ettiğini ifade ederek gerekenin yapılmasını talep etmiştir. İddialar hasana sorulduğunda Hasan, satın aldığını ve cariye onun malı olduğu için istediğini yapabileceğini ifade etmiştir. Dinlenen şahitlerde aynı şekilde cariyenin Hasan'ın malı olduğunu ve bu muameleye hakkı olduğu yönünde şahitlik etmişlerdir. Hatunlar Hasan'a davadan men edilmişlerdir (Ayas, 2015: 156-157).

20 Temmuz 1668 tarihinde mahkemeye yansıyan olay bir tecavüz girişimidir. Veli Efendi, şehir dışında olan Hacı Hüseyin isimli şahsın kölesi Kenan'ın ilk olarak mahkeme tarihinden iki yıl önce hainlikle gece gündüz hem malına mülküne hem de cariyesine ve gulâmına saldırdığını iddia etmiştir. Mahkeme tarihinden altı gün önce de kendisine ait bağ evine gündüz girerek Belkis isimli cariyesine saldırdığını ve cariyenin çılgılığı üzerine civardaki Müslümanların yardıma koştuğunu Kenan'ın ise kaçtığını anlatmıştır. Ertesi gün ise Kenan bu defa aynı şekilde bağ evine gelip Veli Efendi'nin annesi ve cariyesi Belkis içerideyken evi taşlamıştır. İddialar Kenan'a sorulduğunda inkâr etmiştir. Veli Efendi'den ispat amacıyla şahit göstermesi talep edilmiştir. Şahit ifadeleriyle olay doğrulanmıştır. Mahkeme ayrıca Kenan'ın durumunu mahalle imamı başta olmak üzere mahalle halkından sorduğunda kendi halinde olmayan ahlaksız biri olarak ifade etmişlerdir (Sezer, 2008: 84). İddialardan ve de ifadelerden anlaşıldığı üzere Kenan isimli köle kötü nam salmış ve ahalinin başına dert olmuştur. Ancak mahkemenin sonucuna dair bir bilgi yer almamaktadır. Diğer taraftan Sivas şer'iyye siciline yansıyan başka bir davada ahalinin huzurunu bozan şahısların kurbanı bir cariye olmuştur. 1743 tarihli davada Sivas'ın Çorum kazası sakinlerinden Hacı Bekir ve Hacı Hüseyin kardeşler kendi hallerinde olmayıp kötü işler yapmaktadır. Eşkiyadan arkadaşlarıyla bir cariyeyi kaçırarak tecavüz etmişlerdir (Kılıçkaya, 2019: 381).

Köle ve cariyelerin mahkemeye haklarını aramak için başvurdukları dair birçok mahkeme kaydı mevcuttur. Bilhassa tecavüz gibi aşağılayıcı ve utanç verici bir muameleye maruz kalan cariyelerin mahkemeye başvurdukları görülmektedir. Ancak cariye sahiplerinin, cariyelerinin başkaları tarafından tecavüze uğramalarından ziyade sonucunda ne olduğu ile ilgilenmekteydiler. Daha doğrusu hamilelik ya da bakire ise bekâretin bozulmuş olması değerinin düşmesi anlamına gelmekteydi (Araz, 2014: 235). 1877 Martında mahkemeye yansıyan olayda Şevkiner, Mehmet Bey'in cariyesi iken sahibinin de haberi ve müsaadesi olmaksızın Erzurumlu Ziver'in kendisine zorla tecavüz ettiğini ve bunun sonucunda 4 aylık hamile olduğunu, sahibinin kendisini başkasına

satmak istediğini, bu duruma engel olunması yönünde tembihini talep etmiştir. Ancak bu davayı ya da iddiayı mahkeme ciddiye almamış olsa gerek “da’vâsi mesmû’a ve iltifâta şâyân olmadığı tefhîm kılındı” ibaresiyle önemsenecek bir dava olmadığına karar verilmiştir. 6 Temmuz 1877 tarihinde aslen Rakka kökenli olan zenci Şirin isimli köle mahkemeye başvurarak Galata’ya bağlı tophanede bahçeli bir evde Hacı Mehmet Ağa’nın cariyesi iken evin bahçesinde ismini bilmediği bir kişi tarafından sahibinin de izni ve bilgisi olmaksızın tecavüze uğradığını ve tahminen 3.5 aylık hamile olduğunu anlatmıştır. Sahibinin kendisini satmak istediğini, buna engel olunması yönünde Hacı Mehmet Ağa’ya tembih edilmesini talep etmiştir. Aynı sicilde benzer bir olayda Rasit isimli cariyenin başına gelmiştir. 17 Ocak 1878 yine Rakka kökenli zenci Rasit isimli cariyeye mahkemeye başvurarak sahibi İstanbul Edirne Kapısı’na bağlı Hadice Sultan Mahallesi’nde yaşayan Zeynep Zişan hanımın üvey babası tarafından tecavüze uğradığı ve sonucunda yaver isimli iki aylık çocuğu olduğunu anlatmıştır. Sahibinin kendisini satmak maksadında olduğunu ve kendisinin istemediğini ifade etmiştir. Ancak mahkeme bu iddiayı ve de davayı da dikkate değer görmemiştir. Aynı yıl ekim ayında bu defa zenci Halime isimli cariyeye mahkemeye gelerek İstanbul Alaca hamam tarafında Çelebioğlu Alaaddin Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden İsmail Efendi’nin mecnun yani akli dengesi yerinde olmayan ergen oğlu Aziz Mahmut’un cariyesiyken ismini bilmediği bir kişi tarafından tecavüze uğradığını ve 7 aylık hamile olduğunun ifade etmiştir. Başına gelen bu olay sebebiyle sahibinin onu başkasına satmak istediğini ancak kendisinin istemediği için tembih edilmesini talep etmiştir (Siğa, 2018: 85, 106,107, 117,136). Dört davanın ortak noktası cariyelerin tecavüz sonucu hamile olmaları ya da çocuk doğurmalarıdır. Aynı zamanda başlarına gelen olay nedeniyle sahipleri tarafından satılmak istenmeleridir. Cariyeler her ne kadar istekleri dışında başlarına gelen olay nedeniyle satılmak istenmeseler de yine ortak sonuç olarak mahkemece iddiaları da talepleri de kale alınmamıştır.

Livata; erkekler arasındaki eşcinsel ilişkidir. Livata tarihin her döneminde tüm toplumların, dinlerin reddettiği kınadığı bir davranış olmuştur (Yaşaroğlu, 2003: 198-200). Osmanlıda livataya siyaseten katli, hapis ve dayak gibi ta’zîr cezaları uygulanmıştır (Avcı, 2018: 33). 19 Aralık 1877 tarihli Isparta şer’iyye siciline yansıyan olayda “şabb-ı emred” yani sakalı bıyığı henüz çıkmamış olarak tanımlanan Abdülkerim isimli şahsın katli üzerine devam davasıdır. Mahkeme tarihinden bir yıl önce meydana gelen olayda Hacı Osman Ağa isimli şahsın 28 yaşındaki kölesi Said, gece saat bir buçuk civarında Kala Mahallesi’nde bir sokak köşesinde bir grup mahalleli ile otururken Abdulnebi ve köle Said,

Çakaloğlu Mehmet ve Ahmet isimli başka bir ergen Abdülkerim'in yanına gelerek mısır pişirme bahanesiyle onu da yanlarına alarak kasaba yakınlarında bir bağ evine götürmüşlerdir. İlerleyen saatlerde gece üç civarında Abdulnebi ve Said, Abdülkerim'e saldırıp tecavüz etmişler ve bıçakla öldürüp bir tarlaya bırakmışlardır. Abdulnebi ve Said iddiaları inkâr etmişlerdir. Abdülkerim'in babası ise iddialarını ispatlamayınca davadan men edilmiştir (Çubuk, 2019: 797-799).

Şehri meydana getiren yerleşim birimleri olan mahalleler, birbirini tanıyan insanlardan oluşur. Mahalle halkı birbirinden iyisiyle kötüsüyle sorumludur ve birbirinin kefilidir. *Mahalleden ihraç* durumu her şeyden önce mahalle sakinlerinin güvenliği ve huzuru için gerek görülen karar durumudur. Zira uygunsuz tavır ve davranış sergileyen kadın ya da erkek güven ve saygınlıklarını yitirdikleri, nefret kazandıkları mahalleden kendi istekleri veya kanun yordamıyla başka yerlere taşınmaları durumudur (Tok, 2005: 155; Çetin, 2014: 45).

17 Mayıs 1747 tarihli mahkeme kaydında, Üsküdar'ın Kefce Mahallesi sakinlerinden Ümmügülsüm, kızı Rukiye ve cariyesi Kalbiyad isimli kadınlar için mahalleden ihraç talebi vardır. Mahalle imamı ve cemaati öncülüğünde bir grup Halil isimli şahsın evini basarak adı geçen kadınların namahrem olarak orada bulduklarını Halil'e şer'i olarak ta'zir gerektiği ifade etmişlerdir. Ayrıca kadınların kötü yolda olduklarını sürekli namahrem erkeklerle görüştiklerini ve bu nedenle mahalleden ihraçlarını talep etmişlerdir. Yine Üsküdar mahkemelerine yansıyan başka bir davada 6 Nisan 1747 tarihinde Mehmet Efendi isimli şahıs Kadı köyünde mahkemeye gelerek köle Yusuf ve sahibi Hacı Said Efendi üzerine davacı olmuştur. Mehmet ifadesinde mahkeme tarihinden dört gün önce köyde Yusuf tarafından sopayla darp edilerek tecavüze uğradığını iddia etmiştir. Yusuf için ta'zir talep etmiştir. Mahalle sakinlerinden şikâyet edilen şahıslar hakkında bilgi talep edildiğinde kendi hallerinde olmayan namus anlayışı yoksunu ve eşkıyalarla içli dışlı olarak anlatmışlardır. Ayrıca köyden ihrâc edilmelerini talep etmişlerdir (Muzaffarova, 2012: 84,110).

İlginç bir dava da 1672-73 yıllarını içeren Konya şer'iyye sicilinde yer almaktadır. Mahkeme yansıyan bir alacak davasında Mehmet Efendi satın aldığı Meryem isimli cariyeyi evinde iki oğlancıkla uygunsuz ilişkisinden dolayı eski sahibine yani satın aldığı kişiye geri verip parasının iade edilmesini talep etmiştir (Kocabaş, 2017: 78). 1590 yılında Ayıntab mahkemesine yansıyan bir ise olayda boyacı mahallesi sakinlerinden Hacı Durak isimli şahsın, eşi, Hasan isimli şahıs ve Mercan isimli cariyenin alem yaparken mahalle sakinleri tarafından şahit olunmuş ve subaşı Mehmet'e bildirilmiştir. Davalılar mahalle

sakinlerine sorulduğunda Hacı Durak'ın sürekli evine ecnebi erkekleri aldığını ifade etmişlerdir (Altundaş, 2017: 204). Dava, sonrasında ihraçla sonuçlanmış mıdır kaydı yoktur.

7. Sonuç

Tarihi çok eskilere dayanan köleliğin, eski medeniyetlerde yaygın olarak görüldüğü bilinmektedir. Kölelik, İslamiyet'in kabulü öncesinde ve sonrasında Osmanlı toplumunda yaygın bir şekilde görülmüştür. Osmanlı tarihi açısından önemli kaynaklar olan şer'iyeye sicillerinde yer alan kayıtlardan köleler ile ilgili birçok kayıt yer almaktadır. Kölelerin en azından İslam hukuku çerçevesinde ve de Osmanlı hoşgörüsünde haklarını aramak adına rahatlıkla mahkemelere başvurdukları görülmektedir.

Çalışma konusu olarak tercih ettiğimiz konular içerisinde bilhassa şer'iyeye sicillerinde keşif belgelerine yansıyan intihar, cinayet, yaralama içeren belge kayıtları ile ayrıca hırsızlık ve cinsel suçlar vardır. İntihar olaylarında üçü cariyeye biri gulam dört kölenin kendilerini asmak suretiyle ölümleri kaydedilmiştir. Bahsedildiği üzere bu kayıtlar köle sahiplerinin keşif talebiyle ortaya çıktığından sebebine dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Kölelerin dâhil olduğu şiddet kayıtlarının genelini incelediğimizde olayın hem mağduru hem de faili durumlar söz konusudur. Çoğu davada şiddet olaylarının bir nedene ya da tahrike bağlı olmadan yaşandığı anlaşılmaktadır. Kimi zamanda sahiplerinin yaşadığı meselelere doğal olarak dâhil oldukları görülmektedir. Çalışma konusu dâhilindeki işlenen suçlara ne gibi cezalar verildiği noktasına gelindiğinde cinayette dâhil şiddet davalarında genel anlamda kısas, diyet, hapis cezasına rastlanmıştır. Ayrıca bazı davalarda tarafların mahkememin vereceği kararı beklemeden kendi aralarında uzlaşmışlardır.

Hırsızlık olaylarında kölelerin çoğunlukla kendi sahiplerinin mallarına ihanet ettikleri görülmektedir. Genel anlamda verilen ceza ise malın iade edilmesi şeklindedir. Cinsel suçlara gelince suç demek ne kadar yerindedir bilinmez zira köleler mal hükmünde olduğundan uğradıkları tecavüz suç ve de ceza niteliğinde kale alınmamıştır. Sonuç olarak Fransız Devrimi'nin fitilini ateşlediği, insanlık onuruna, demokrasiye ve özgürlük anlayışına yakışmayan köleliğin ortadan kaldırılması insanlık için atılmış en büyük adımdır.

Kaynakça

Akbaş, E. (2018). *13 Numaralı Konya Şeriyeye Sicili (1087-1088 / 1676-1677) Değerlendirme Ve Transkripsiyon*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Tarih Anabilim Dalı/Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Konya.

Akbulut, İ. (2003). İslam Hukukunda Suçlar Ve Cezalar, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52(1), 167-181. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000000539.

Akgündüz, A. (1987). 1274/1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunnamesinin Hukuki Kaynakları, Tatbik Şekli ve Men’-i İrtikab Kanunnamesi. *Belleten*, 51(199), 153-192. <https://doi.org/10.37879/Belleten.1987.153>.

Aksın, A., Maral, E. (2016). *Osmanlı Devletinde Irza Ve Namusa Yönelik İşlenen Suçlar Ve Uygulanan Cezalar (1789-1850)*, Fethi Gedikli (Ed.), II. Türk Hukuku Tarihi Kongresi Bildirileri, Cilt. II, (s. 819-829), İstanbul: onikilevhayayınları.[https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=osmanli-devletinde-irza-ve-namusa-yonelik-islenen-suclar-ve-uygulanan-cezalar-\(1789-1850\)_ahmet-aksin-emrah-maral.pdf](https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=osmanli-devletinde-irza-ve-namusa-yonelik-islenen-suclar-ve-uygulanan-cezalar-(1789-1850)_ahmet-aksin-emrah-maral.pdf).6.09.2023.

Aksoy, P. (2018). *35 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili 'nin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi (H. 1094- 1095/M. 1682-1683) (S. 1-145)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Tarih Ana Bilim Dalı, Gaziantep.

Alkan, S. (2019). *126 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicil Defterinin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karabük Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Tarih Anabilim Dalı, Karabük.

Altundaş, Z. F. (2017). *8 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili 'nin Transkripsiyonu Ve Değerlendirmesi (S.100-200) (H.997-998 / M.1589-1590)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kilis 7 Aralık Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Tarih Anabilim Dalı, Kilis.

Araz, Y. (2014). Cariyeler, Efendiler Ve Pusuda Bekleyenler: Osmanlı İstanbul’unda Hamile Ve Çocuk Annesi Cariyeler Üzerine Düşünceler (1790-1880). *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, 0(37), 233 - 260.

Arslan, T. (2013). *494 Numaralı Galata Şer 'iye Sicilinin Transkripsiyonu Ve Değerlendirmesi Cilt I*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Nevşehir Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Tarih Anabilim Dalı, Nevşehir.

Avcı, M. (2018). Osmanlı Hukukunda Livatanın Cezası. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 26(2), 15-45.

Ayas, T. (2015). *1229 Numaralı Edremit Şer 'iye Sicilinin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Tarih Anabilim Dalı, Balıkesir.

Aydın, M. A., Hamîdullah, M. (2002). Köle. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26, 237-246. Ankara: TDV Yayınları.

Bardakoğlu, A. (1994). Diyet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9, 473-479. İstanbul: TDV Yayınları.

Bardakoğlu, A. (1998). Hırsızlık. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17, 384-396. İstanbul: TDV Yayınları.

Bozkurt, G. (1981). Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 38, 65-103.

Büberci, Ö. (2017). *1681-1682 Tarihlerinde Konya 'da Sosyal Ve Ekonomik Hayat (26 Numaralı Konya Şer'iyeye Siciline Göre)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Tarih Anabilim Dalı/Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Konya.

Canbaz, B. (2018). *2130 Numaralı Safranbolu Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu Ve Değerlendirmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karabük Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Tarih Anabilim Dalı, Karabük.

Çelik, H. (2011). Kur' An-ı Kerim'de Cariyelerle Evlilik Meselesi. *Ksü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 9, 18, 137-173.

Çetin, C. (2014). Osmanlı Toplumunda Mahalleden İhraç Kararları ve Tatbiki: Konya Örneği (1645-1750). *Journal of History Studies*. 6(6), 43-70. Doi Number:10.9737/historyS1470.

Çolpo, Ş. (2018). *H.1148-1149 / M.1735-1736 Tarihli 243 Numaralı Karahisar-ı Sahip Şer'iyeye Sicili Transkripsiyon Ve Değerlendirmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Batman Üniversitesi & Fırat Üniversitesi (Ortak Program)/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Tarih Anabilim Dalı, Elazığ.

Çubuk, S. (2019). *194 Numaralı Isparta Şer'iyeye Sicili 'ne Göre Isparta 'nın Sosyo-Ekonomik Durumu (H.1292-1295/ M.1875-1878) Ve Transkripsiyonu*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi/Sosyal Bilimleri Enstitüsü/Tarih Anabilim Dalı, Isparta.

Dağsever, V. İ. (2017). *2 Numaralı Kastamonu Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyon Ve Değerlendirilmesi (H. 1084-1087/M. 1673-1677)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kastamonu Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Tarih Ana Bilim Dalı, Kastamonu.

Dal, E. (2018). *R-2 Numaralı Rusçuk Şer'iyeye Sicili'nin Çeviri Yazısı Ve Tahlili (H.1108-1111/M.1696-1699) V. 1-58*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Tarih Anabilim Dalı/Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Eskişehir.

Doğan, N. (2018). *1629-1631 Tarihleri Arasında Konya'nın Sosyal Ve Ekonomik Durumu (22 Numaralı Konya Şer'îye Siciline Göre)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Tarih Anabilim Dalı/Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Konya.

Doğan, O., Erdoğan, A. (2016). XIX. Yüzyılda Türkistan (Orta Asya) Türk Topuluklarında Kölelik Ve Köle Ticareti, *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*,15(3), 971-986.

Dönmez, C. (2018). *9 Numaralı Varna Kadı Sicilinin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü/ Tarih Anabilim Dalı, Kahramanmaraş.

Duman, M. Z. (2011). İslam'ın Köle Ve Cariye Sorununa Yaklaşımı. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 12(1), 1-54.

Ekici, E. (2018). *21 Numaralı Kastamonu Şer'îyye Sicili'nin (1-104) Sayfaları Arası Transkripsiyonu Ve Değerlendirmesi (H. 1128-1129/M. 1716/1717)*. Kastamonu Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Tarih Ana Bilim Dalı, Kastamonu.

Erkmen, A. (2020). *Ayntab Şer'îyye Sicili'nin Transkripsiyonu Ve Değerlendirmesi (156 Numaralı: H.1312-1314; SAYFA 167-250, 1-93, 1-8)*, Ankara: İksad yayın.

Eroğlu, Y. (2018). *96 Nolu Ayntab Şer'îyye Sicilinin H. 1153 -1154 Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gaziantep Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Tarih Ana Bilim Dalı, Gaziantep.

Gelir, B. (2006). *1680-1700 Tarihleri Arasında Ayntab (Gaziantep) Şehrinde Asayiş Problemleri Ve İslam-Osmanlı Ceza Hukuku Uygulamaları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Tarih Anabilim Dalı/Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Konya.

Güler, Ü. (2021). Osmanlı Diyarbakiri'nde Köle Ve Cariyeler (18. Ve 19. yy.). *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 60, 29-56. Doi: 10.15370/Maruifd.953681

Hasan Ali Eş-Şazeli. (1993). Cinayet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8, 14-15, İstanbul: TDV Yayınları.

İdikli, Z. (2017). *1177 Nolu Edremit Şer'îyye Sicilinin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Balıkesir Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü/Tarih Anabilim Dalı, Balıkesir.

İlhan, O. (2015). *20 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi (S.137-270) H.1060-1061/M.1650-1651*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gaziantep Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Tarih Ana Bilim Dalı, Gaziantep.

İzgöer, A.Z.(ed.). (2018). *Divan-ı Hümâyûn sicilleri Diyarbekir ahkâm defterleri -3- numaralı defter : (H.1176-1198/ M. 1763-1784)*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayımları.

Kavaklı, S. (2011). *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya (Şer'iyye Sicillerine Göre)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Tarih Anabilim Dalı/Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Ankara.

Kılıç, M. A. (2008). *41/1 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili (H. 1048/ M. 1638 - 1639) Transkripsiyon Ve Değerlendirme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Tarih Anabilim Dalı, Kayseri.

Kılıçkaya, N. (2019). *Bab-ı Asaflı Divân-ı Hümâyûn Sicilleri 1 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri (H.1155-1157/M.1742-1744) Transkripsiyon Ve Değerlendirme (S.1-86)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Tarih Ana Bilim Dalı/Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Kayseri.

Kırgöz, E. (2019). *İstanbul Kısmet-i Askeriyye Mahkemesi 114 Numaralı Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Yeniçağ Tarihi, Sakarya.

Kocabaş, B. (2017). *1672-1673 Yılları Arasında Konya'da Sosyal Hayat (16 Numaralı Konya Şer'iyye Siciline Göre)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Tarih Anabilim Dalı/Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Tokat.

Kocabıyık, Y. (2022). İslam Ceza Hukukunda Kısâs Mahallinin Ortadan Kalkması Ve Hukûkî Sonuçları. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (KÜSBD)*, 12(1), 169-178.

Konan, B. (2011). Osmanlı Hukukunda Tecavüz Suçu. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 29, 149-172. DOI: 10.1501/OTAM_0000000570.

Muzaffarova, S. (2012). Üsküdar Kadılığı 420 Numaralı Şer'iyye Sicili Defteri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı/İslam Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.

Ocak, M. A. (2015). *Trabzon Şer'iye Sicillerine Göre 1115-1133/1703-1721 Yılları Arasında Trabzon Eyaleti 'nde Yaşanan Asayiş Olayları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Tarih Anabilim Dalı, Trabzon.

Okan. İ. (2015). *20 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi (S.137-270) H.1060-1061/M.1650-1651*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Tarih Ana Bilim Dalı, Gaziantep.

Parlatır, İ. (1983). Türk Sosyal Hayatında Kölelik. *Belleten*, 47(187), 805-830.

Polat, O. (2016). Şiddet. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22(1), 15 – 34.

Salman, S. (2010). *Lefkoşa'nın 8 Numaralı Şer'iye Sicili, Transkripsiyon Ve Değerlendirme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, İzmir.

Sezer, M. (2008). *78/2 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili (H. 1078 - 1079/ M. 1668) Transkripsiyon Ve Değerlendirme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Tarih Anabilim Dalı, Kayseri.

Siğa, M. A. (2018). *470 Numaralı M. (1877-1878), H. (1294-1295) Ahi Çelebi Mahkemesi Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bitlis Eren Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Tarih Anabilim Dalı, Bitlis.

Şahiner, Y. (2018). *Rodosçuk'ta Gayrimüslimler: 1640-1648 (Şer'iyye Sicillerine Göre)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi/Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü/Tarih Ana Bilim Dalı, Erzurum.

Teksöz, M. (2017). *77 Numaralı Sivas Şer'iyye Sicili (H.1195 / M. 1780-1781) Transkripsiyon Ve Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Tarih Anabilim Dalı/Yeniçağ Bilim Dalı, Kayseri.

Tok, Ö. (2005). Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği). *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(18), 155-173.

Tuncel, Y. (2001). *Amasya Şer'iyye Sicili*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Tarih Ana Bilim Dalı, Malatya.

Turan, A. (2014). *1815 Numaralı Trabzon Şer'ıye Sicilinin Transkripsiyonu Ve Hukuki Değerlendirmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Kamu Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul.

Yaşaroğlu, M. K. (2003). Livâta. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27, 198-200, Ankara: TDV Yayınları.

BÖLÜM IV

1844 TARİHLİ ANTALYA MERKEZ KAZASI TEMETTUAT DEFTERLERİ'NDE KAYITLI ÇİFTLİKLERDE TOPRAĞIN KULLANIM ŞEKLİ VE EKİLEN TARIM ÜRÜNLERİ*

*The Way Use of the Soil and the Planted Agriculture Crops in the Farms
That is Registered in the Antalya Centre County Temettuat Books Dated 1844*

Aylin DOĞAN

(Dr. Öğr. Üyesi) Harran Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, İktisat Tarihi

E-mail: aylin_do@hotmail.com; adogan@harran.edu.tr

ORCID:0000-0002-2533-6964

1. Giriş

Osmanlı'da, 19. yüzyılın ortalarına doğru hane halklarının gelirlerinin tespiti için yapılan sayımların sonuçları temettuat defterlerine kaydedilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde yer alan Antalya merkez kazasına ait temettuat defterleri verilerine göre, sayımı yapılan ve Antalya sınırlarına dahil olan yerleşim birimlerine ait bilgiler köyler, mahalleler ve çiftlikler olarak kaydedilmişlerdir. Antalya merkez kazası yerleşim birimlerine yönelik 1844 tarihli bu defter kayıtları 19. yüzyıl'da Osmanlı kentleri ve kırsalındaki sosyo-ekonomik hayata dair özgün veriler içeren kaynaklardandır.

Osmanlı Devleti'nde çiftlik hem ziraat yapılan belli büyüklükteki bir arazi hem de idari açıdan kırsal bir yerleşim birimi niteliğinde olmuştur. Bu çalışmada, Antalya merkez kazası temettuat defterlerinde kayıtlı çiftliklerdeki tarımsal işleyişle ilgili olarak defter kayıtlarında yer alan detayların ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışmanın kapsamını, tarım yapılan çiftlik toprakların kullanım şekli, ortaklık ilişkileri ve ekilen tarımsal ürün çeşitlerinin incelenmesi oluşturmuştur. Elde edilen verilerin çiftliklerdeki dağılımı değerlendirilmeye çalışılmıştır.

* Bu çalışma, "19. Yüzyılda Teke Sancağı Antalya Merkez Kazası'nın Soysö-Ekonomik Yapısı" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Çalışmanın başlangıcı itibariyle konuyla ilgili literatürden yararlanılarak Osmanlı'daki çiftlik sistemine ve temettuat defterlerine yönelik genel açıklamalara yer verilmiştir. Çalışmanın devamında ise, defter kaydı bulunan 14 adet çiftlik verileri incelenmiştir. Çiftliklerdeki tarımsal işleyiş açısından tespit edilen ortaklık ilişkileri ile ekimi yapılan ve çeşitlilik gösteren tarımsal ürünler oluşturulan tablolar eşliğinde değerlendirilmiştir.

2. Osmanlı'da Çiftlik Sistemi Üzerine

Farsça kökenli bir kelime olan “çiftlik”, bir çift öküzün sürebileceği büyüklükteki bir toprak parçası anlamına gelmektedir. Bazen bu kelime ek almadan “çift” şeklinde de kullanılmaktadır. Osmanlı toprak sisteminde toprağın verimine göre, bir çiftlik toprağın ölçüsü 60 ile 150 dönüm arasında değişmekte olup bu ölçü kanunnamelerle tespit edilmiştir (İnalçık, 1993: 313).

Osmanlı'da, küçük köylü aile işletmelerine dayanan sosyo-ekonomik yapıda, miri toprak rejimi ve çift-hane sistemi belirleyici olmuştur (İnalçık, 2020: 245). Miri toprak sisteminde devlet, zirai toprakların mülkiyet hakkını fertlere bırakmayarak kendi elinde tutmuştur. Buna göre toprak, babadan oğula geçecek şekilde kiralanmış sayılmakta olup toprağın alımı ve satımı sıkı denetim altında tutulmuş, vakfedilmesi ve bağışlanmasına izin verilmemiştir (Genç, 2013: 42).

Reaya çiftliği üzerinde devlet daimî kontrolü elinde tutmuştur. Düzenlediği kanunlarla, bu işletme ünitelerinin parçalanmaması ve kaybolmaması için pek çok önlem almıştır. Çoğu Osmanlı kanunnamesinde de bir tarlanın bağ ve bahçe haline getirilemeyeceği hususuna kesin bir madde olarak yer verilmiştir (İnalçık, 2020: 245-247). Ayrıca, bu işletmelerin yeni arazi ilavesi yoluyla büyük çiftliklere dönüşmesi de önlenmeye çalışılmıştır (Genç, 2013: 42). Devletin bir çiftlik işletmesinin dağılmasına yasak getirmiş olmasına rağmen, büyük çiftliklerin varislerindeki artışa paralel olarak bölünmeler de artmıştır (Faroqhi, 2003: 106). Üretimin ve vergi gelirlerinin düşmemesi amacıyla devlet, köylünün toprağını terk etmesini ve başka yerlerde, başka işler tutmasını yasaklamıştır. Çiftini çubuğunu terk eden bu köylüler, 15 seneye kadar yakalanmaları halinde ya eski işlerine geri döndürülmüş ya da “çiftbozan resmi” veya “leventlik akçesi” adı verilen bir tazminat ödemekle zorunlu tutulmuşlardır (Tabakoğlu, 2015: 248).

Çift-hane sisteminin temelini, bir çift öküz oluşturmuştur. Geleneksel tarım ekonomisinin üretim aracı da bir çift öküzün çektiği sabandır. Bir çift öküze sahip olan bir aile, tarımsal bir işletme ünitesini yani reaya çiftliğini oluşturmuştur (İnalçık, 2020: 245-247). Reaya çiftlikleri dışında, eski uygulamaların bir

devamı niteliğinde olan ve doğrudan askeri zümrelerin ellerinde bulunan yaya-müselleme, doğancı ve tımarlı sipahilerin ellerinde olan hassa çiftlikleri de mevcut olup, reaya çiftliklerinden farklı olarak bu çiftliklerden raiyyet vergisi alınmamıştır (İnalçık, 1993: 314). Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren çiftlik tabiri, özel mülkiyet altında bulunan büyük tarımsal işletmeler için de kullanılmıştır. Burada devlet, mevat denilen boş veya terk edilmiş toprakların üretime açılmasını destekleyerek, ekonomiyi canlandırma ve vergi gelirlerini arttırma amacıyla olmuştur. Bu çiftliklerde ortakçı olarak çalışan reaya aileleri gibi, köleler veya ortakçı kullar da tarımsal üretimin bir parçası olmuşlardır (Pamuk, 2015: 123).

Kökene Eski İran ve Geç-Roma İmparatorluğu'na dayanan Çift-hane sistemi Osmanlı İmparatorluğu'na, Bizans ve Selçuklular kanalıyla aktarılmıştır. Çift-hane sistemi hem sosyal hem de mali bir ünite olarak, Osmanlı kır toplumunun da özünü oluşturmuştur. Bu sisteme konu olan arazinin tamamı, bir üretim ünitesi olmasının dışında mali bir ünite olarak görülmüştür. Geleneksel tarımsal üretimin ve çift-hane sisteminin temelini oluşturması itibariyle önem arz eden köylü ailesi, çift resmi adlı bir vergiye tabi olup, mali açıdan da başlıca vergi kaynağı niteliğinde olmuştur. Çift resmi olarak alınan vergi ise, şahsi bir vergi olmakla birlikte çoğunlukla bu mali ünitenin vergilendirilmesidir (İnalçık, 2020: 250-251). Köylü ailelerinin işlettiği toprak parçası bir veya yarım çiftlik olarak, her bir köylü tarafından ödenmesi gereken çift resminin matrahını oluşturmuştur (Tabakoğlu, 2015: 318).

Çiftlik tabirine sıklıkla tımar sistemi çerçevesinde rastlanmaktadır. Tımar sistemi bağlamında, Osmanlı tarımının temel unsurunu oluşturan üretim ünitesi, reaya çiftliği olarak adlandırılmıştır (Pamuk, 2015: 123). Burada reaya çiftliği, 20. yüzyıl tarihçilerinin çiftlik denilince kastetmiş oldukları, köylü olmayan kişilerin sahipliğinde olup köleler, ortakçılar ve mevsimlik işçiler tarafından işlenen ve rakabe hakkı devlete ait olan tarımsal arazilerle karıştırılmamalıdır. Her ne kadar özellikle de 18. yüzyıldaki koşullar nedeniyle, padişah bu toprakların zapt edilmesine göz yummak zorunda kalsa da esasen merkezi yönetim, köylü topraklarının köylü olmayan şahıslarca devralınmasını yasal olarak onaylama taraftarı olmamıştır (Faroqhi, 2003: 102). 18. yüzyılda Anadolu'da güçlenen ayan kesimine karşın bir çift öküz ve aile emeğine dayalı küçük üreticilik, birkaç yöre dışında önemini koruyarak tarımsal yapının temeli olmayı sürdürmüştür (Pamuk, 2014: 128).

Tımar sisteminde, reaya yani köylü ailesi, kendine tahsis edilen toprağı işlemekte ve vergisini sipahiye ödemekteydi. Böylelikle kırsal hayat içinde

genel bir istikrar sağlanmış olmaktadır. Ancak, özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda, zirai hayatı terk eden çift bozan gruplarının artması, sistem açısından istikrarsızlık ve güvensizlik unsuru olmuştur (Tabakoğlu, 2015: 262). Bu sistem, 16. yüzyıl öncesindeki nakit darlığı ve askeri ihtiyaçların uzlaştırılması niyetinden hareketle benimsenmiştir. Ancak, 16. yüzyıldaki savaş, piyasa ve para ekonomisine yönelik gelişmelerin etkisiyle, bu her iki ihtiyaç da gereksiz bir hale gelmiştir (Berkes, 2016: 283). Tımar sisteminin çözülmeye başlaması ile birlikte çiftlikler, tarımsal açıdan yeni birer üretim birimi olma eğilimi içine girmeye başlamışlardır (Pamuk, 2015: 123). 18. yüzyıl itibariyle gittikçe artış gösteren büyük ayan veya ağa çiftlikleriyle malikaneleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu yüzyılda büyük ayan tarafından zapt edilen topraklar mukataalı araziler olup çiftlik tabiri bu yüzyıl itibariyle, büyük mülk veya zirai işletme anlamını içermeye başlamıştır. Tanzimat döneminde, bu tarz büyük toprakların dağıtılmasına yönelik girişimlerde bulunulmuşsa da önemli bir başarıya ulaşamamıştır (İnalçık, 1993: 313). 19. yüzyıl Anadolu tarımında, küçük ve orta mülkiyetin yanı sıra büyük toprak mülkiyeti de yer almıştır. Ancak büyük toprak sahipleri, kapitalist işletmelerdeki işleyişten farklı olarak toprakların, ortakçılık yoluyla, köylülere kiralanarak işletilmesini tercih etmişlerdir (Pamuk, 2014: 128). Kapitalist tarım işletmeciliğine en yakın büyük çiftlikler çoğunlukla, Rumeli bölgesinde gelişmiştir (Berkes, 2016: 298).

Osmanlı tarımsal yapısının dayandığı küçük çiftçi tipi, kendi tüketimi dışındaki miktar ile büyük bir kısmını aynı olarak ödeyeceği vergilerin toplamını nadiren aşan bir üretim hacmine sahip olmuştur. Ürünün bol olduğu yıllarda bile, giderek nakdileşen vergileri ödemedeki zorluklar yaşayarak borçlanmışlardır (Genç, 2013: 101). Bu durumdan avantaj sağlayan taraflar devlet, mültezimler ve büyük toprak sahipleri olmuştur. Devlet vergileri ve mültezimlerin ağır baskıları nedeniyle, hem kendi toprağını işleyen küçük ve orta ölçekli üreticiler hem de yerel ağaların topraklarını işleyen kiracı konumundaki çiftçiler ise, çoğunlukla tefecilere borçlanmak zorunda kalmışlardır (Pamuk, 2014: 130-131). Tımar sistemi geriledikçe, faizle borç veren tefecilerin eline düşen çiftçinin bu durumu devlet için de hayati bir problem oluşturmuştur (Genç, 2013: 101).

3. Temettuat Sayımları Üzerine

Osmanlı Devleti'nde daha önceki dönemlerde olduğu gibi Tanzimat Fermanı ve sonrasındaki dönemde de merkezi devletin ekonomi temelli politikalarında siyasal, askeri ve mali amaçlar belirleyici olmuştur. Bu bağlamda, vergi gelirlerinin arttırılması, ordunun güçlendirilmesi, merkezin ve taşranın iâşesinin sağlanması büyük önem taşımıştır (Pamuk, 2014: 92).

Tüm bu amaçların başarılabilmesi için, bir reformlar dönemi niteliğinde olan 19. yüzyılda, mali yapıda da düzenlemeye gidilerek, mevcut vergi sisteminde önemli değişiklikler yapılmıştır (Adıyeke, 2000: 769).

Her ne kadar Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla hak ve hürriyetler, can ve mal emniyeti ve maliyede yeni düzenlemelere gidilmesi gibi konular önem arz etse de asıl amaçlanan yeni bir vergi reformunun gerçekleştirilmesi olmuştur. Bu amaç doğrultusunda, vergi kaynaklarının yeniden sayımı gündeme gelmiş olup “*Emlak ve Arazi ve Hayvanat ve Temettuat*” adıyla sayımlar yapılmaya başlanmıştır (Öztürk, 2003: 287). Vergi kaynaklarının tespiti dışında bir diğer amaç da bölgeler ve kişiler arasında toplam vergi yükünün daha adil olması için gerçek ödeme gücünün belirlenmesi ve gerekli düzenlemelerin yapılması olmuştur (Güran, 1998: 226).

Hane reislerinin gelirlerinin tespit edilmeye çalışıldığı bu sayımlar, 1840 ile 1844-1845 senelerinde yapılmıştır (Öztürk, 2003: 288-289). Hane kavramı, köylü ailesini, daha doğrusu ailenin vergilendirilmeye esas oluşturan ve üretimde yer alan emek ünitesini ifade etmektedir (İnalçık, 2020: 251). Hane esası üzerine yapılmış olan bu sayımlar sonucunda “*vergi ödemeleri*”, “*taşınır ve taşınmaz servetler*” ve “*gelirler*”e yönelik kayıtlar elde edilmiştir (Güran, 1998: 226-227). Gelir niteliğinde olabilecek tüm ekonomik kaynakların sayımının yapılmasında, vergi tarhı, dağıtımı ve tahsilinde merkezden atanan muhassıllar görevlendirilmiştir. Temettuat sayımları ile aynı zamanda, nüfusa dair bilgiler elde edilmesi de düşünülmüştür (Adıyeke, 2000: 770-771). Sayımlarda ayrıca, “*mükellef kişilik bilgileri*”ne de yer verilmiştir (Öztürk, 2003: 288). Osmanlı taşrasına dair önemli veriler içeren bu sayımlar, Batı ve Orta Anadolu, Ege adaları ve doğu Balkanlar'ın bazı kısımlarını kapsamıştır (Faroqhi, 2003: 97).

19. yüzyıl Osmanlı sosyo-ekonomik yapısının araştırılmasında zengin bir kaynak niteliğinde olan temettuat defterleri ilk olarak 1988 yılında, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Araştırmaya açılan defter sayısı toplamda 17.747 adet olup, Maliyeden Müdevver ve Kepeci Tasnifi'nde yer alan temettuat defterleri ile bu sayının arttığını belirtmek gerekir (Öztürk, 2003: 287-288).

4. Antalya Merkez Kazası Temettuat Defterleri'nde Kayıtlı Çiftlikler

Bahsedildiği üzere, ekonomisi tarıma dayalı bir devlet olarak Osmanlı'da çiftlik sisteminin önemi büyüktür. Temettuat defterleri de Osmanlı taşrasının 19. yüzyıldaki sosyo-ekonomik yapısının şekillenmesine de etkisi olan çiftliklerle ilgili bilgiler içeren oldukça önemli kaynaklardandır. Osmanlı liman

kentlerinden biri olan Antalya'nın merkez kazasına ait temettuat defterleri de bulunmakta olup, merkez kazaya bağlı olduğu tespit edilen çiftliklerle ilgili kayıtlardan hareketle, çiftlikler nezdinde sosyo-ekonomik yapıya dair birtakım değerlendirmeler yapmak mümkün olabilmektedir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde bulunan temettuat defterleri kayıtlarına göre, Antalya merkez kazasına bağlı 14 adet çiftlik tespit edilmiştir. Ancak, arşiv kayıtlarında “*Gömlek No: 9748*” olarak yer alan “*Karadeğın Çiftliği*” ile ilgili defter kaydına ulaşılamadığından, bu çiftlik hakkında herhangi bir bilgi elde edilememiştir. Ayrıca defter kayıtlarında köy olarak kaydedilmiş olan Enhar (İbtihan) Çiftliği Köyü de diğer çiftliklerle birlikte değerlendirmelere dahil edilmiştir. Bu bağlamda, temettuat defterlerinde Antalya merkez kazasına bağlı olarak tespit edilen 14 adet çiftliğe aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 1. Temettuat Defterleri Kayıtlarına Göre
Antalya Kazasına Bağlı Çiftlikler (1844)

Çiftlik Adı		Çiftlik Adı	
1	Köseler Çiftliği	8	Zivind Çiftliği (Zivend)
2	Yuda Çiftliği	9	Mandıralar Çiftliği (Mandarlı/Manderli)
3	Garkın (Kargın) Çiftliği	10	Dumanlar Çiftliği
4	Kemerağzı Çiftliği	11	Çukurca Çiftliği
5	Hurma Çiftliği	12	Karakapu Çiftliği
6	Uncalı Çiftliği (Unculu/Önceli)	13	Leylek Çiftliği
7	Kundu Çiftliği	14	Enhar (İbtihan) Çiftliği

Kaynak: BOA. ML. VRD. TMT. NU: 9670, 9676, 9678, 9679, 9697, 9704, 9607, 9708, 9729, 9731, 9755, 9774, 9776, 9696.

Tespit edilen çiftliklerden bazılarının, farklı tarihlere ait farklı arşiv kayıtlarında hemen hemen aynı isimlerle köy veya mahalle olarak kaydedilmiş oldukları görülmektedir. 9 adet olan bu çiftlikler ile ilgili tablo aşağıda yer almaktadır.

Tablo 2. Antalya Merkez Kazası Temettuat Defterlerinde Yer Alan Çiftliklerin Farklı Tarihlerdeki Farklı Arşiv Kayıtları

Temettuat1* Defterleri (1844)	Mahallat2** Defterleri (1837)	1 Nolu3*** Şeriyye Sicili (1808-1817)	Antalya4**** Nüfus Defterleri (1830)	Antalya5***** Nüfus Defterleri (1840)	15 Nolu6***** Şeriyye Sicili (1866-1867)
Garkın (Kargın) Çiftliği	-	Karkın köyü	-	-	-
Hurma Çiftliği	Hurma Mahallesi	Hurma Köyü	Hurma Köyü	Hurma Köyü	-
Uncalı (Unculu- Önceli) Çiftliği	Unculu (Önceli) Mahallesi	-	Önceli Köyü	Önceli Köyü	-
Kundu Çiftliği	-	Kundu Köyü	Kundu Köyü	-	-
Mandıralar (Mandarlı- Manderli) Çiftliği	-	-	Mandırle Köyü	Manderli Köyü	Mandarlı Köyü
Dumanlar Çiftliği	-	-	Dumanlar Köyü	Dumanlar Köyü	-
Çukurca Çiftliği	-	Çukurca Köyü	-	-	-
Leylek Çiftliği	-	Leylek Köyü	-	-	-
Köseler Çiftliği	-	Köseler Köyü	-	-	-

Tablo 2'ye göre, temettuat defterlerinde yer alan 9 adet çiftliğin, farklı tarihli ve farklı defterlerdeki kayıtlarında isim veya idari birim olarak farklı kaydedildikleri görülmektedir. İsim olarak, bazı çiftliklerde herhangi bir

* Kaynak: BOA. ML. VRD. TMT. NU: 9678, 9697, 9704, 9607, 9729, 9731, 9755, 9776, 9670.

** (Özdemir, 1994: 1386-1391).

*** (Moğol, 1990: 33-39).

**** BOA.NFS.d. NU: 3190.

***** BOA.NFS.d. NU: 3208, 3211, 3212.

***** (Taşbaş, 2007: 7).

değişiklik olmazken, bazılarında ise birkaç harf değişikliğinden kaynaklanan farklılıklar söz konusudur. Bu birkaç harf farklılığının, kayıtları tutan katiplerin kayıt tutuşlarındaki farklılıktan kaynaklanmış olabileceği düşünülebilir. Yine tabloya göre, 1844 tarihli temettuat defterlerinde çiftlik olarak kayıtlı birimlerin, 1844 öncesi ve sonrası bazı yıllara ait defterlerde köy veya mahalle olarak kaydedilmiş oldukları görülmektedir. Bu durum ise, Osmanlı idari taksimatında o dönemlerde yaşanan değişimlere dayandırılabilir.

Defter kayıtlarında bahsedilen bu 14 adet çiftlikten 4 adedi vakıf çiftlik olarak kaydedilmiştir. Bu çiftlikler; Yuda Çiftliği, Zivind Çiftliği, Garkın Çiftliği ve Enhar Çiftliği'dir. Yuda Çiftliği, Zivind Çiftliği ve Enhar Çiftliği Gazi Sultan Mahmut Han'ın evkâf-ı hümayunları içinde, Garkın (Kargın) Çiftliği ise Hamidiyye evkâf-ı hümayunları içinde yer almaktadır.

4.1. Antalya Merkez Kazası Temettuat Defterleri'nde Kayıtlı Çiftliklerde Ortaklık İlişkileri

Osmanlı tarımsal yapısı içinde var olan ortakçılık, çiftlik olarak adlandırılan tarımsal işletmelerin köylü ailelere kiralanması şeklinde işlemiştir. Uygulamada en yaygın olarak rastlanan kiracılık biçimi niteliğinde olan ortakçılıkta, merkezi devlete ödenen vergi miktarı düşüldükten sonra, toplam ürün çiftlik sahibi ile üretici köylü arasında önceden belirlenmiş oranlarda paylaşılmaktaydı. Toprağın kullanımını açısından çiftlik sahibi kimi zaman ekimi yapılacak ürünün belirlenmesi dışında üretim sürecine müdahale de bulunmamaktaydı. Çiftlik olarak adlandırılan toprakların küçük parçalara ayrılarak ortakçılık yoluyla reayaya kiralanması, küçük köylü işletmelerine dayanan tarımsal yapının devam ettiği şeklinde değerlendirilebilir (Pamuk, 2015: 158).

Antalya merkez kazasına yönelik defter kayıtlarının başlangıcında yapılan açıklamalardan toprağın kullanım şekli ve sahipliğine yönelik bilgiler de edinilebilmektedir. Yerleşim biriminin adı, sahipliğinin kimde olduğu ortak varsa şayet kiminle ortak olduğu gibi bilgilere yer verilerek devamında, o yerleşim birimindeki hanelerin arazi ve emlak gelirleri kaydedilmiştir. Ele aldığımız çiftliklere ait defter kayıtlarının başlangıç açıklamalarına aşağıda yer verilmiştir.

*“Konya eyâletinin hâvî olduğu kazâlarından Teke sancağı kâimmakâmlığı dâhilinde kâin Antalya kazası kuralarından **Köseler çiftliğinde** mukîm ahâlilerin emlâk ve arâzî ve temettu'âtlarının mikdârını mübeyyin defteridir. Çiftlik-i mezkura mutasarrıf Antalya hanedanından Dergah-ı âlî kapucubaşlarından Hacı Bekir Ağazade Hacı Mehmed Ağa'nın...”* (BOA. ML. VRD. TMT. NU: 9670).

“Konya eyâletinin hâvî olduğu kazâlarından Teke sancağı kâimmakâmlığı dâhilinde kâin Antalya kazasına tabi **Kemerağzı çiftliğinde** mukîm ahâlî-i İslamın emlâk ve arâzî ve temettu'âtının mikdârını mübeyyin defteridir. Çiftlik-i mezkur Gedikli oğlu Hüseyin Ağa ve Şeyh Ali Ağa ve Celil ve Osman Ağa ve Aişe Hatun uhdelinde olup emlak ve arazisine mutasarrıf olduğu...” (BOA. ML. VRD. TMT. NU: 9679).

“Konya eyâletinin hâvî olduğu kazâlarından Teke sancağı dâhilinde kâin Antalya kazasına tabi **Hurma çiftliğinde** mukîm ehl-i İslamın emlâk ve arâzî ve temettu'âtını mübeyyin defteridir”. (BOA. ML. VRD. TMT. NU: 9697).

“Konya eyâletinin hâvî olduğu kazâlarından Teke sancağı kâimmakâmlığı dahilinde kâin Antalya kazasına tabi **Uncalı çiftliğinde** mukîm ahali-i İslamın emlâk ve arâzî ve temettu'âtlarını mübeyyin defteridir. Çiftlik-i mezkur Dergah-ı âlî kapucubaşlarından Antalya mahallatında Divanyeri mahallesinde mukim Hacı Mehmed Ağa'nın çiftliği idüğü...” (BOA. ML. VRD. TMT. NU: 9704).

“Konya eyâletinin hâvî olduğu kazâlarından Teke sancağı kâimmakâmlığı dâhilinde kâin Antalya kazasına tabi **Kundu çiftliğinde** mukim ahali-i İslamın emlak ve arâzî ve temettu'alarını mübeyyin defteridir. Çiftlik-i mezkur Hacegan-ı Divan-ı hümayundan Antalya'da Hasbalaban mahallesi sakinlerinden Hacı İbrahim Efendi'nin olduğu...” (BOA. ML. VRD. TMT. NU: 9607).

“Konya eyâletinin hâvî olduğu kazâlarından Teke sancağı dâhilinde kâin Antalya kazasına tabi **Mandırallar çiftliğinde** mukîm ehl-i İslamın emlâk ve arâzî ve temettu'âtını mübeyyin defteridir. Çiftlik-i mezkur Antalya hanedanından Halil Ağa'nın olup emlak ve arazisine mutasarrıf olduğu...” (BOA. ML. VRD. TMT. NU: 9729).

“Konya eyâletinin hâvî olduğu kazâlarından Teke sancağı kâimmakâmlığı dâhilinde kâin Antalya kazasına tabi **Dumanlar çiftliğinde** mukim ahali-i İslam'ın emlâk ve arâzî ve temettu'âtını mübeyyin defteridir.” (BOA. ML. VRD. TMT. NU: 9731).

“Konya eyâletinin hâvî olduğu kazâlarından Teke sancağı kâimmakâmlığı dâhilinde kâin Antalya kazasına tabi **Çukurca çiftliğinde** mukim ahali-i İslam'ın emlâk ve arâzî ve temettu'âtını mübeyyin defteri. Çiftlik-i mezkur Antalya ahalisinden Mehmed Beğ ve Şeyh Ali Ağa uhdelinde olup emlak ve arazisine mutasarrıf oldukları.” (BOA. ML. VRD. TMT. NU: 9755).

“Konya eyâletinin hâvî olduğu kazâlarından Teke sancağı kâimmakâmlığı dâhilinde kâin Antalya kazasına tabi **Karakapu çiftliğinde** mukim ahali-i İslam'ın emlâk ve arâzî ve temettu'âtını mübeyyin defteridir. Çiftlik-i mezkur Bağdad valisi atufetlü Ali Necip Paşa hazretlerinin kerime-i muhteremeleri Nafia

Hanım'ın olup emlak ve arazisine mutasarrıf olarak karye-i mezbur ahalisine beher sene dörder bin guruş icar ile virmiş olduğu..." (BOA. ML. VRD. TMT. NU: 9774).

*"Konya eyâletinin hâvî olduğu kazâlarından Teke sancağı kâimmakâmlığı dâhilinde kâin Antalya kazasına tabi **Leylek çiftliğinde** mukim ahali-i İslam'ın emlâk ve arâzî ve temettu'âtının mikdarını mübeyyin defteridir. Çiftlik-i mezbur Dergah-ı ali kapucubaşlarından Antalyalı Hacı Mehmed Ağa'nın olup mutasarrıf olduğu arazi vesairenin mikdarı mezru ve gayr-i mezru ' tarla dönüm..."*(BOA. ML. VRD. TMT. NU: 9776).

*"Konya eyâletinin hâvî olduğu kazâlarından Teke sancağı kâimmakâmlığı dâhilinde kâin Antalya kazasına tabi **İbtihan(Enhar) çiftliğinde** mukîm ahali-i islamin emlâk ve arâzî ve temettu'âtını mübeyyin defteridir. Çiftlik-i mezkur Gazi Sultan Mahmud Han tabe serahu hazretlerinin vakf-ı hümayunundan olup müeccele ile Hacegan-ı divan-ı hümayundan Antalyalı Hacı İbrahim Efendi ve Kazair oğlu Hoca İstirati uhdelerinde olup emlak ve arazisine mutasarrıf oldukları..."*(BOA. ML. VRD. TMT. NU: 9696).

*"Konya eyâletinin hâvî olduğu kazâlarından Teke sancağı kâimmakâmlığı dâhilinde kâin Antalya kazasına tabi **Yuda çiftliğinde** mukîm ahali-i İslamın emlâk ve arâzî ve temettu'âtını mübeyyin defteridir. Çiftlik-i mezkur Gazi Sultan Mahmud Han tabe serahu hazretlerinin vakf-ı hümayunlarından olup müeccele ile Antalya hanedanından Balıkzade İsmail Beğ ile Moravi Ali Ağa'nın uhdesinde olmağla emlak ve arazisine mutasarrıf oldukları..."* (BOA. ML. VRD. TMT. NU: 9676).

*"Konya eyâletinin hâvî olduğu kazâlarından Teke sancağı kâimmakâmlığı dâhilinde kâin Antalya kazasına tabi **Zivind çiftliğinde** mukim ahali-i İslam'ın emlâk ve arâzî ve temettu'âtlarını mübeyyin defteridir. Çiftlik-i mezkur Gazi Sultan Mahmud Han tabe serahu hazretlerinin vakf-ı hümayunlarından olup müeccele şurutuyla Hacegan-ı divan-ı hümayundan Antalyalı Hacı İbrahim Efendi ile Hacı Pavluz uhdelerinde olup emlak ve arazisine mutasarrıf oldukları..."* (BOA. ML. VRD. TMT. NU: 9708).

*Konya eyâletinin hâvî olduğu kazâlarından Teke sancağı dâhilinde kâin Antalya kazasına tabi **Garkın çiftliğinde** mukîm ehl-i İslam'ın emlâk ve arâzî ve temettu'âtını mübeyyin defteridir. Çiftlik-i mezkur Hamidiye evkaf-ı hümayunundan olup müeccele ile Antalya Hacı Ömer Ağa uhdesinde olduğu..."* (BOA. ML. VRD. TMT. NU: 9678).

Yukarıda yer verilen açıklamalara göre, aynı kişinin birden çok hane ile ortaklık ilişkisi bulunmakta olup bu kişilerin bazıları aynı zamanda bazı çiftlikleri

de uhdelerinde bulundurmaktadırlar. Aralarında vakıf çiftliklerin de bulunduğu görülen bu çiftliklerdeki ahalinin büyük bir kısmı “ağa”ların uhdesindeki bu çiftlik topraklarında ortak tarım yapmaktadırlar. Özellikle Hacı Mehmed Ağa ve Hacı İbrahim Efendi'nin birden fazla çiftliği uhdelerinde bulundurdıkları ve farklı yerlerde de ortaklık ilişkisi içinde oldukları görülmektedir. Diğer çiftlik sahiplerini de dahil ettiğimizde, ayanların yöredeki nüfuzunun hiç de azımsanmayacak bir ölçüde olduğunu söyleyebiliriz. Bu durum, Osmanlı Devleti'nde genel itibariyle 18. yüzyılda gücü artmış bulunan ayanların yöredeki varlığını gösterir niteliktedir.

Kayıtlı çiftliklerden dördü vakıf çiftliği niteliğindedir. Gazi Sultan Mahmud Han vakf-ı hümayunlarından olan Yuda, Zivind ve Enhar çiftlikleri ile Hamidiyye evkâf-ı hümayunlarından biri olan Garkın Çiftliği'nin kullanım hakkının, bedellerinin taksitlendirilmesi şartıyla bahsi geçen kişilerin tasarrufuna verildiği görülmektedir. Hacı Ömer Ağa'nın uhdesine verilen Garkın Çiftliği dışındaki üç çiftlikte kullanım hakkı, ortaklık ilişkisi içinde olan iki kişiye verilmiştir. Kullanım hakkı verilen kişiler Antalya'nın önde gelenlerinden olup, gayrimüslim kişiler de bu ortaklık ilişkisine dahil olmuşlardır. Ayrıca, Antalyalı Hacı İbrahim Efendi'nin hem Enhar Çiftliği hem de Zivind Çiftliği'nin kullanım hakkına gayrimüslim iki farklı kişi ile ortak olduğu görülmektedir.

Kayıtlara göre kaza genelindeki ortaklık ilişkilerinde, kadınların isimlerine de rastlanmaktadır. Aişe Hatun Kemerağzı Çiftliği'ni Gedikli oğlu Hüseyin Ağa, Şeyh Ali Ağa, Celil Ağa, Osman Ağa ile birlikte uhdesinde bulundurmaktadır. Karakapu Çiftliği ise, Bağdad valisi Ali Necip Paşa'nın kerimesi Nafia Hanım'ın olup emlak ve arazisinin mutasarrıfı olarak, ahaliye her bir sene içi dörder bin guruş ile kiraya verdiği görülmektedir.

Toprağın işlenişi açısından, tamamı sahipleri tarafından işletilen tarlalar, kiralama yoluyla işletilen tarlalar, ortaklılık kurularak tarafların birlikte işlettikleri tarlalar ile bizzat ortağa verilerek işletilen tarlalar söz konusudur. Ortaklık ilişkisi içinde işletilen ekili toprağın bahsi geçen çiftliklerdeki dağılımına Tablo 3'te yer verilmiştir.

Tablo 3. Antalya Merkez Kazası Temettuat Defterlerine Göre Ekili Topraklardaki Ortaklık Durumunun Çiftlikler İtibariyle Dağılımı (1844)

Çiftlik İsimleri	Ortağı Olan Hane Sayısı	Çiftlik İsimleri	Ortağı Olan Hane Sayısı
Köseler Çiftliği	20	Kundu Çiftliği	21
Yuda Çiftliği	1	Zivind Çiftliği	7
Garkın (Kargın) Çiftliği	37	Mandıralar Çiftliği	13
Kemerağzı Çiftliği	20	Dumanlar Çiftliği	10
Hurma Çiftliği	5	Leylek Çiftliği	26
Uncalı Çiftliği	19	Toplam	179

Kaynak: BOA. ML. VRD. TMT. NU: 9670, 9676, 9678, 9679, 9697, 9704, 9607, 9708, 9729, 9731, 9776

Tablo 3'te görüldüğü üzere ekili toprağın ortaklık ilişkisi içinde işletildiği 11 adet çiftlik mevcuttur. Ortağı olan hane sayısı en yüksek olan çiftlik 37 hane ile Garkın Çiftliği hane sayısı en düşük olan çiftlik ise 1 hane ile Yuda Çiftliği'dir. Ortağı olan hane sayısının tüm çiftliklerdeki genel toplamı ise 179 hane olarak tespit edilmiştir.

4.2. Antalya Merkez Kazası Temettuat Defterlerine Göre Çiftliklerde Ekimi Yapılan Ürünler

Antalya kazası temettuat defterlerinde kayıtlı olan çiftliklerde ekili topraklarda yetiştirilen ürünler hububat ürünleri, sınai bitkiler ve baklagiller şeklinde bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Öncelikle, defter kayıtlarında miktarları kile/kıyye olarak kaydedilmiş hububat ürünlerine bakılacak olursa hububat ürünlerinin buğday (hınta), arpa (şair), darı, melez, çeltik, burçak ve yulaf (alef) şeklinde bir çeşitlilik göstermektedir. Bu ürünlerin çiftlikler itibariyle üretim miktarlarına aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 4. Antalya Merkez Kazası Temettuat Defterlerine Göre Çiftliklerde Ekimi Yapılan Hububat Ürünleri (1844)

Çiftlikler	Buğday	Arpa	Darı	Melez	Çeltik	Burçak	Alef
Köseler Çiftliği	2.760	1.790	-	-	-	-	-
Yuda Çiftliği	5.480	2.890	-	-	-	-	-
Garkın (Kargın) Ç.	4.980	2.140	-	-	-	-	-
Kemerağzı Çiftliği	3.185	1.740	-	-	-	-	-
Hurma Çiftliği	1.235	255	2.125	-	385	30	
Uncalı Çiftliği	100	20	420	-	-	-	-
Kundu Çiftliği	1.160	785	1.290	-	-	-	-
Zivind Çiftliği	10.885	5.645	-	35	-	-	-
Mandıralar Çiftliği	580	220	2.020	50	-	-	-
Dumanlar Çiftliği	330	100	425	-	-	-	-
Çukurca Çiftliği	2.115	1.470	-	60	-	-	-
Karakapu Çiftliği	2.230	1.575	-	190	-	-	-
Leylek Çiftliği	2.975	1.570	-	-	-	-	-
Enhar Çiftliği köyü	2.500	1.645	-	-	-	130	25
Toplam	40.515	21.845	6.280	335	385	160	25

Kaynak: BOA. ML. VRD. TMT. NU: 9670, 9676, 9678, 9679, 9697, 9704, 9607, 9708, 9729, 9731, 9755, 9774, 9776, 9696.

Tablo 4'te hububat ürünlerinin çiftlikler arasındaki dağılımı ve hububat ürünlerinin çeşitleri yer almaktadır. Buğday üretim miktarının en yüksek olduğu yer 10.885 kile ile Zivind Çiftliği, en düşük olduğu yer Uncalı Çiftliği'dir. Arpa üretiminde de Zivind Çiftliği 5.645 kile ile yine en yüksek miktara sahiptir. Uncalı Çiftliği'nde arpa üretimi ise 20 kile ile en düşük miktardadır. Bu değerlerden anlaşılacağı gibi Zivind Çiftliği tarımsal kapasite olarak Uncalı Çiftliği ve diğer bazı çiftliklere göre önde gelmektedir. Darı üretimi yapılan 5

adet çiftlik bulunmakta olup Hurma Çiftliği 2.125 kile ile en yüksek miktara sahiptir. Uncalı Çiftliği buğday ve arpa ürünleri gibi darı üretim miktarında da diğer çiftliklerin altında kalmıştır. Melez üretimi 4 adet çiftlikte yapılmakta olup toplam üretim içinde 190 kile ile Karakapu Çiftliği en yüksek paya sahiptir. Çeltik üretimi sadece Hurma Çiftliği'nde yapılmakta olup toplam miktar 385 kiledir. Burçak üretimi ise toplam 160 kile ile Hurma ve Enhar Çiftlik'lerinde yetiştirilmektedir. Tüm çiftlikler içinde üretimi en az yapılan ürünün yulaf olduğu ve sadece Enhar Çiftliği'nde üretildiği görülmektedir.

Tablo 5. Antalya Merkez Kazası Temettuat Defterlerine Göre Çiftliklerde Ekimi Yapılan Sınai Ürünleri (1844)

Çiftlikler	Pamuk	Susam	Tütün	Kendir	Asfur
Köseler Çiftliği	-	-	445	910	230
Garkın (Kargın) Çiftliği	-	-	200	-	-
Kemerağzı Çiftliği	-	-	310	-	-
Hurma Çiftliği	2.940	640	65	-	-
Uncalı Çiftliği	620	610	80	-	-
Kundu Çiftliği	695	825	60	-	-
Mandıralar Çiftliği	280	470	80	-	-
Dumanlar Çiftliği	235	150	125	-	-
Karakapu Çiftliği	-	-	10	-	-
Leylek Çiftliği	50	-	905	1.850	290
Toplam	4.820	2.695	2.280	2.760	520

Kaynak: BOA. ML. VRD. TMT. NU: 9670, 9678, 9679, 9697, 9704, 9607, 9729, 9731, 9774, 9776.

Tablo 5'e göre ekimi yapılan 5 adet sınai ürün bulunmakta ve farklı miktarlarda olmak üzere 10 adet çiftlikte üretimleri yapılmaktadır. Kıyye/kile olarak kaydedilmiş olan bu ürünler pamuk, susam, tütün, kendir ve asfur şeklinde çeşitlilik göstermektedir. Üretim miktarı olarak pamuk en yüksek paya sahiptir. Pamuk (penbe) en fazla Hurma Çiftliği'nde en az ise Leylek Çiftliği'nde yetiştirilmektedir. Susam yetiştirilen ürünler içinde ikinci sırada gelmektedir. Kundu Çiftliği susam (sisam) üretim miktarının en yüksek olduğu, Dumanlar Çiftliği ise en düşük olduğu çiftliklerdir. Tütünün (duhan) tabloda yer alan 10 adet çiftliğin hepsinde belli miktarlarda üretildiği görülmektedir. Leylek Çiftliği tütün üretiminde en yüksek paya Karakapu Çiftliği ise en düşük paya sahiptir. Leylek Çiftliği ve Köşeler Çiftliği'nde üretimi yapılan kendir ve asfur

ürünlerinin her ikisinde de en yüksek üretim miktarının Leylek Çiftliği'nde olduğu görülmektedir.

Baklagiller olarak fiğ ve börülce üretimi yapılmakta olup mevcut çiftliklerden Enhar Çiftliği'nde 1.220 kile ile fiğ üretilmekte Dumanlar Çiftliği'nde ise börülce üretilmektedir.

5. Sonuç

Tarım, Osmanlı ekonomisinin temelini oluşturmaktadır. Mevcut tarımsal yapı içinde çiftlik sisteminin önemi ise büyüktür. Temettuat defterleri 19. Yüzyıl Osmanlı taşrasının sosyo-ekonomik yapısının incelenmesinde zengin bir kaynak niteliğindedir. Bu çalışmada hem tarımsal bir ünite hem de bir yerleşim birimi olan ve Antalya merkez kazası temettuat defterlerinde kayıtlı çiftlikler, tarımsal toprağın kullanım şekli ve ekimi yapılan ürünler açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Defter kayıtlarından 14 adet çiftlik tespit edilmiştir. Bu çiftliklerden 3 tanesi Gazi Sultan Mahmut Han'ın evkâf-ı hümayunları içinde, 1 tanesi ise Hamidiyye evkâf-ı hümayunları içinde yer almaktadır. Vakıf çiftliklerin kullanım hakkının kişilere verilmesi bedellerinin taksitlendirilmesi yoluyla gerçekleştirilmiştir.

Ekili toprağın kullanımında sahipleri tarafından işletilen tarlalar, kiralama yoluyla işletilen tarlalar, ortaklık kurularak tarafların birlikte işlettikleri tarlalar ile bizzat ortağa verilerek işletilen tarlalar şeklinde farklı kullanımlar söz konusudur. Çiftlikler nezdinde incelenen defter kayıtlarına göre, toprağın kullanımı açısından ortaklık ilişkisinin yaygın olduğu görülmüştür. Çiftliklerde tarımsal toprağın ortaklık ilişkisi içinde işletildiği çiftlik sayısı 11 olarak belirlenmiştir. Garkın Çiftliği ortaklık ilişkisi içinde olan hane sayısı en yüksek çiftlik iken Yuda Çiftliği ise en düşük çiftliktir. 11 adet çiftlikte ortağı olan hane sayısı toplamda 179 hane olarak tespit edilmiştir.

Kayıtlara göre, aynı kişinin birden çok hane ile ortaklık ilişkisi olduğu gibi bu kişilerden bazıları aynı zamanda başka çiftlikleri de tasarruflarında bulundurmaktadırlar. Vakıf çiftlikler de dahil olmak üzere, bu çiftlik ahalisinin büyük bir kısmı “ağa”ların tasarrufundaki çiftlik topraklarında ortaklık içinde olmuşlardır. Bu durum, ayanların yöredeki nüfuzunun göstergesi olarak kabul edilebilir. Defter kayıtlarında ayrıca, kadınların da ortaklık ilişkisinin taraflarından biri olabildiklerine yönelik örneklere rastlanmıştır.

Antalya merkez kazasına bağlı çiftliklere ait temettuat defterleri, çiftliklerdeki ekili topraklarda yetiştirilen ürünlerin tespit edilebilmesini de sağlamıştır. Ilıman iklim ve coğrafi koşulların uygunluğunun çiftliklerdeki

üretimi yapılan ürünleri çeşitlendirdiği söylenebilir. Çalışmada bu ürünler hububat ürünleri, sınai ürünler ve baklagiller şeklinde sınıflandırılmıştır. Hububat ürünleri olarak buğday (hınta), arpa (şair), darı, melez, çeltik, burçak ve yulaf (alef); sınai ürünler olarak pamuk (penbe), susam (sisam), tütün (duhan), kendir ve asfur; baklagiller olarak ise fiğ ve börülce ürünleri tespit edilmiştir. Ekimi yapılan ürünlerin üretim miktarı olarak çiftliklerdeki dağılımına oluşturulan tablolarda yer verilmiştir.

Kaynakça

Başbakanlık Osmalı Arşivi (B. O. A.) Defterleri

Başbakanlık Osmalı Arşivi (B. O. A.) Maliye Nezareti Vâridât Muhasebesi Temettuat Defterleri (ML. VRD. TMT.) NU: 9670, 9676, 9678, 9679, 9697, 9704, 9607, 9708, 9729, 9731, 9755, 9774, 9776, 9696.

B. O. A. Nüfus Defterleri: NFS. d. 3190, 3208, 3211, 3212

Basılı Yayınlar

Adıyeke, N. (2000). “Temettuat sayımları ve bu sayımları düzenleyen nizamname örnekleri”. *OTAM*, (Sayı 11), 769-823.

Berkes, N. (2016). *Türkiye iktisat tarihi*. 2. Baskı. İstanbul. Yapı Kredi Yayınları.

Faroqhi, S. (2003). *Osmanlı tarihi nasıl incelenir?* 2. Baskı. (Z. Altok, Çev.) İstanbul. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Genç, M. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve ekonomi*. 10. Baskı. Ötüken Neşriyat. İstanbul.

Güran, T. (1998). *19. yüzyıl Osmanlı tarımı üzerine araştırmalar*. İstanbul. Eren Yayıncılık.

İnalçık, H. (2020). *Seçme eserler-II devlet-i aliyye Osmanlı imparatorluğu üzerine araştırmalar-I*. 65. Basım. İstanbul. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İnalçık, H. (1993). “Çiftlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt-8. (313-314).

Moğol, H. (1990). *Şer'iyye Sicillerine Göre XIX. yüzyılın ilk yarısında Antalya* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi SBE, Ankara.

Özdemir, R. (1994). Osmanlı döneminde Antalya'nın fiziki ve demografik yapısı (1800-1867). *XI. Türk Tarih Kongresi, (Ankara: 5-9 Eylül 1990), Kongreye Sunulan Bildiriler IV. Cilt*, Ankara. Türk Tarih Kurumu Basımevi. 1369-1405.

Öztürk, S. (2003). Türkiye'de Temettuat Çalışmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 1, (Sayı 1), 287-304.

Pamuk, Ş. (2014). *Türkiye'nin 200 yıllık iktisadi tarihi*. 2. Baskı, İstanbul. Türkiye İş Bankası Yayınları.

Pamuk, Ş. (2015). *Osmanlı-Türkiye iktisadi tarihi 1500-1914*. 10.Baskı. İstanbul. İletişim Yayınları.

Tabakoğlu, A. (2015). *Türkiye iktisat tarihi*. İstanbul. Dergâh Yayınları.

Taşbaş, E. (2007). *15 no'lu Antalya Şer'iyye Sicili Defterine göre 1866-1867 yılları arasında Antalya şehrinin idari ve sosyo-ekonomik durumu* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi SBE, Antalya.

BÖLÜM V

NEVA GAZETESİ ÜZERİNDEN II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ ERMENİ MİLLETİNİN ASKERLİK MÜKELLEFİYETİ

*The Military Obligation of the Armenian Nation via Neva
Newspaper in the Constitutional Period*

Aslı Emine ÇOMU¹ & M. Fatih SANSAR²

¹(Dr. Öğr. Üyesi), Çukurova Üniversitesi Siyaset Bilimi ve
Uluslararası İlişkiler Bölümü,
E-mail: aslicomu@gmail.com,
ORCID: 0000-0001-9346-7475

²(Dr. Öğr. Üyesi), Ege Üniversitesi Türk Dünyası
Araştırmaları Enstitüsü,
E-mail: mfatihsansar@gmail.com,
ORCID: 0000-0001-7439-2084

1. Giriş

23 Temmuz 1908’de İttihat ve Terakki’nin gerçekleştirdiği devrimle II. Abdülhamid’in 32 yıllık mutlak yönetimi son bulmuş ve meşrutiyet tekrar ilan edilmiştir. Gazeteci Ahmet Emin Yalman anılarında o günleri “Bütün millet sokaklara dökülmüştü. Her meydanda ayrı bir toplantı vardı. İnsanlar “Yaşasın Hürriyet! Kahrolsun istibdat! diye bağırıyorlardı.” diye anlatmıştır. (Yalman, 1970: 63) Yalman, ilk günlerde ortalıkta tam bir milli birlik havası olduğunu ve azınlık mensuplarının da bu coşkuya ve birliğe seve seve katıldıklarını dile getirmiştir. Yakalarında hürriyet kokartları ilişik hocaların, papazların ve hahamların aynı araba kabileleri içinde caddeler boyunca dolaşmalarının herkesin hoşuna gittiğini ifade eden Yalman buna “unsurları birleştirmek hareketi” adı verildiğini de sözlerine eklemiştir. (Yalman, 1970: 63)

Yazar Halide Edip Adıvar, II. Abdülhamid döneminde, vatanseverlik ve anavatan gibi özgürlükle bağlantılı kelimelerin lügatlerden silindiğini öne sürerek o dönemde yayınlanma izni olan birkaç gazetenin sultana dua ile başladığını ve geri kalan kısımlarının ise reklam ve seyahat yazılarıyla dolduğunu dile getirmiştir. (Adıvar, 2004: 260.) Baskının kendini her şekilde belli ettiği bu dönem ise Adıvar'a göre devrimle son bulmuş, karanlık günler bitmiş, "kötü ve kirli ruha sahip sis dağılmış ve insanlar harikulade bir ruhsal yeniden doğuşun sancıları içine" girmişlerdir. (Adıvar, 2004: 272) Adıvar, devrimin gerçekleştiği günü unutmamasının mümkün olmadığını ve etkilenmeden o günü düşünemediğini de sözlerine eklemiştir. Bu devrim gününü aynı zamanda yakın gelecekte yaşanacak etnik çatışmalar öncesinde Osmanlı halklarının son kucaklaşması olarak yorumlamıştır. (Adıvar, 2004: 272) Bu açıdan bakıldığında aynı Yalman'ın dile getirdiği gibi devrimin tüm unsurlar arasında birlik ve beraberlik duygusu yarattığına da vurgu yapmıştır.

Amerikalı gazeteci Edmond Taylor ise 1908 yılının Temmuz ayında gerçekleşen devrimi Fransız Devrimi'nden sonra Ulusal Meclis'in feodaliteyi ilga ettiği ve eski rejimin tamamen son bulduğu 4 Ağustos gününe benzeterek 1908 Devrimi'nin de benzer bir umut, akıl, kardeşlik ve reform patlaması yaşattığını ileri sürmüştür. (Taylor, 1963: 98). Devrim gününde kadınlar ve erkeklerin hep beraber coşkuyla canlanarak bir olayın peşinden gülüp ağlayarak ne yapacaklarını bilemedikleri bir hale girdiklerini söyleyen Taylor, (Taylor, 1963: 99) Türk devrimcilerin de vaatlerinin aslında Fransız Devrimi'ni gerçekleştirenler gibi özgürlük, eşitlik ve kardeşlik olduğunu ifade etmiştir. Bir bakıma "mavi gökyüzü altındaki bütün Osmanlı tebaası" için aynı şeyin sözü verilmiş ve II. Abdülhamid ve ondan önceki sultanlar döneminde yaşanan etnik gruplar arası tartışmalar ve çatışmalar son bulmuştur. (Taylor, 1963: 100)

Devrimin ilk yılları özgürlük ilkesiyle şekillenerek insanların fikirlerini açıkça söyledikleri bir döneme girilmiştir. Bu durum kendini gazetelerin sayısının artmasıyla özellikle belli etmiştir. Ahmet Emin Yalman bu durumu şöyle açıklamıştır: "33 yıllık istibdattan ve zoraki sükuttan sonra içini dökmek hevesi bir salgın halini almıştı. Her gönülde aslanlar yatıyordu. Varını yoğunu paraya çevirenler, günlük gazeteler, haftalık, aylık dergiler, broşürler, kitaplar neşretmek üzere yarışa girişmişlerdi." (Yalman, 1970: 63) Yalman, o yıllarda memleketin bütün baskı makinalarının gece gündüz çalıştığını ifade ederek bazı gazetelerin ömrünün çok kısa olmasına rağmen bu halin yeni gazete çıkaracakların cesaretini kırmayarak kapanmalarla oluşan boşlukların hemen doldurulduğunu dile getirmiştir. (Yalman, 1970: 63)

Önemli bir entelektüel olarak kabul edebileceğimiz ve Türk edebi çevrelerinde Mihri mahlasıyla bilinen Mihran Apıkıyan tarafından çıkarılan Neva gazetesi de yukarıda bahsedilen akımla yayın hayatına başlamış Osmanlıca yayımlanan bir Ermeni gazetesidir. (Cankara, 2020: 4) İlk sayısı 24 Nisan 1326'da (7 Mayıs 1910) yayımlanan gazetenin künyesi incelendiğinde gazetenin İstanbul'da Ebussuud Caddesi'nde Karabet Matbaası'nda sadece cumartesi günleri çıktığı öğrenilmektedir. Gazetenin ilk sayısında "Maksadımız" başlıklı makale, II. Meşrutiyet'in ruhunu yansıtarak bir Ermeni'nin etnik kimliğinin yanında uğruna kendini feda ettiği ve kalbi içinde taşıdığı Osmanlı ruhundan bahsetmiştir. (Maksadımız, Neva, 24 Nisan 1326) Ayrıca, gazetenin bir Ermeni gazetesi olmakla beraber tarafsız olduğu vurgulanarak bütün unsurlar arasındaki iletişimin bir aracı olacağı öne sürülmüştür. (Mesleğimiz, Neva, 24 Nisan 1326)

Hem meşrutiyet ruhunu anlamada hem de gayrimüslimlerin zorunlu askerlik sürecinin yansımalarını yakalamada önemli bir kaynak olan Neva gazetesi bu çalışmanın temelini oluşturmuştur. Çalışmanın amacı ise özgürlük, eşitlik ve kardeşlik kavramlarının öne çıkarıldığı II. Meşrutiyet döneminde tüm unsurların hak ve görevlerde eşit olması ilkesi üzerinden askerlik mevzusu tartışmalarını yansıtmaktır. Bu dönemin en belirgin özelliği Müslüman nüfusun daha önce zorunlu olarak görev aldığı orduda artık gayrimüslimlerin de yer almaya başlamasıdır. Gayrimüslimlerin zorunlu askerliğe karşı tavır ve tutumlarını Neva gazetesinin var olan 13 sayısı üzerinden inceleyecek olan bu çalışma askerlik mükellefiyetinin etkilerini gazeteye gönderilen yazılar üzerinden aktarmaya çalışacaktır. Bu dönemde yaşanan sorunlar ve devletin bu sorunlara yaklaşımı da bu çalışmanın konuları arasında yer almaktadır.

2. II. Meşrutiyet Öncesi Gayrimüslimlerin Askerlik Süreci

Gayrimüslimlerin askerlik süreci II. Meşrutiyetin ilanından çok önce Tanzimat Dönemi ile başlamaktadır. Tanzimat Döneminin temel amacı klasik uygulama olan tefrik-i anasır yani unsurların ayrışması yerine ittihad-ı anasırı yani unsurların birliğini getirerek eşit bir Osmanlı kimliği ile etnik kökene, dine ve dile dayanan farklılıkları aşan bir vatandaşlık oluşturmaktır. Bir başka deyişle Tanzimat'la tüm siyasi, sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. (İçduygu ve Soner, 2006: 450-451) Tanzimat dönemi ile devlet kurumları baştan düzenlenirken askerlik sisteminin de eksiklikleri göz önüne alınarak yeniden tasarlanması gündeme gelmiştir. Askerliğin vatandaşlık görevi olarak kabul edilmesi ve kura sisteminin uygulanması da Tanzimat döneminde gerçekleşmiştir. (Köksal, 1987:10,12) Aynı zamanda askerlik hizmeti eşitlik

ilkesiyle birleştirilerek daha önce sadece Müslüman nüfusun üzerine düşen yükün farklı unsurlar arasında dağıtılması amacı güdülmüştür. Gülhane Hatt-ı Hümayun net bir şekilde gayrimüslimler için askerliği zorunlu kılmaya da herkesin görevi olduğunun vurgulanmasıyla bütün halkın dahil edildiği anlaşılmıştır. (Gülsoy, 2000: 35) Gayrimüslimlerin askere alımı ilk 1845'te donanmaya asker alımıyla başlamış, 1846'ta bu uygulamaya ara verilmiş, 1847'de tekrar asker alımı yapılmış; fakat Hristiyan askerlere kötü davranılması askerliğe rağbeti azaltmıştır. (Gülsoy, 2000: 39-40).

Aslında eşitlik ilkesi doğrultusunda Müslümanlar gayrimüslimlerin de kendileriyle birlikte bu ağır yükü paylaşmalarını arzulamalarına rağmen bir gayrimüslim subaydan emir alma fikrine karşı çıkmışlar ve bu grupların silahlanmasını bir isyana yol açabileceği gerekçesiyle tehlikeli bulmuşlardır. (Davison, 1963: 94) Tanzimat döneminin en önemli devlet adamlarından biri olan Ahmet Cevdet Paşa bu duruma benzer bir yorum getirerek Müslüman bir erin gayrimüslim bir yüzbaşından aldığı emre itaat etmeyeceğini ve bu durumun ciddi sıkıntı doğuracağını dile getirmiştir. Ayrıca, Müslümanların çocukluklarından itibaren gaza ve şehadetin ne kadar önemli olduğunu duyarak büyüdüklerini ifade ederek farklı unsurlardan oluşan bir ordunun başındaki binbaşı tarafından nasıl harekete geçirileceği konusunda şüpheleri olduğunu öne sürmüştür. Askerliğin dini yönüne vurgu yapılırken gayrimüslimlerin bu sisteme dahil edilmesinin zor olacağı üzerinde durulmuştur. (Cevdet, 1980:114) Her ne kadar gayrimüslimlerin askere alınması unsurlar arası dostluğu pekiştirmesi bakımından yararlı bulunsa da gayrimüslimlerin Müslümanlarla kendilerini eşit görmeleri henüz kabul edilebilir bir olgu değildir. (The National Archives of the UK, Foreign Office (FO) 424/106)

Bunun yanında Islahat Fermanı ile cizye kaldırılmış; fakat bunun yerine ise bedel-i askeri adında yeni bir vergi getirilmiştir. Burada eşitlik prensibi gereğince Müslümanlara da bedel ödeyerek askerlikten muafiyet hakkı tanınmış olmasına rağmen Müslümanların ödeyeceği bedel gayrimüslimlerin çok üzerinde olacaktır. (Davison, 1963: 94) Buna rağmen gayrimüslim nüfus arasında maddi imkansızlıklarla boğuşanların bu vergiyi ödemekte çok zorlandığı dile getirilerek bir kısmının din değiştirip Müslüman olmayı seçtiği de iddia edilmiştir. (Davis, 1876: 96) Fakat genel olarak gayrimüslim nüfusun askerlikten uzak durması, 93 Harbi sırasında gayrimüslim asker alımının gündeme gelmesi fakat bu grupların isteksizliğiyle bu işin yine rafa kaldırılması tepki yaratmıştır. (Köksal, 1987:15-16) Yazar Halide Edip Adivar bu duruma gayrimüslimlerin bir fermanla eşitliğe kavuştuklarını ama zorunlu askerlik hizmetinden uzak durmalarıyla toplum

düzenin bozulmasına yol açtıkları şeklinde yaklaşmıştır. (Adıvar, 2004: 241) Bu durum eşitliğin aslında ciddi bir eşitsizlik de doğurduğu şeklinde yorumlanmıştır.

3. II. Meşrutiyet ve Askerlik

23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile gayrimüslim nüfusun askerlik meselesi tekrar gündeme gelmiş ve bu konu Meclis-i Mebusanda tartışmaya açılmıştır. Özellikle Ahz-ı Asker Kanunu hazırlanmadan var olan düzenlemelere göre asker alımının yapılmasında ciddi sorunlar olduğu dile getirilerek bu konunun önemi vurgulanmıştır. (Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 27 Kanunisanı 1324, Devre: 1, Cilt: 1: 540) Kanunla ilgili görüşmeler başlamadan evvel ise bedel-i askeri öne çıkan bir mevzu olmuş ve Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın meclise gönderdiği tezkerede gerekli düzenlemeler yapılana kadar gayrimüslim nüfusun bu vergiyi ödemesi gerektiği ifade edilmiştir. Gayrimüslim mebuslar ise bu konuya itiraz etmişlerdir. (Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 16 Mart 1325, Devre: 1, Cilt: 2: 520) Özellikle Ermeni nüfusun maddi sıkıntıları öne sürülerek böyle bir verginin ödenmesinin çok zor olduğu dile getirilirken birçok vilayette bedel-i askeri ödemeyenlerin adliyeyle teslim edildiği ifade edilmiştir. Bu sıkıntılı durumu bitirmek için kanunun bir an önce meclise getirilmesi yanında yeni kanun hazırlanana kadar eski kanunun devam edeceği de hatırlatılmıştır. Bunun yanında bedel-i askeri miktarının bütçede 500 bin lira olarak belirlendiği için bu miktarın nereden karşılanacağı ise ciddi bir sıkıntı yaratmıştır. (Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 25 Nisan 1325, Devre: 1, Cilt: 3: 274) Bedel-i askerinin aranılmamasını gayrimüslim millet başları da desteklemiş ve dilekçeleriyle gayrimüslim ahalinin askere hazır olduklarını dile getirmişlerdir. (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), BEO 3578/268336)

Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın Meclis-i Mebusan'a yolladığı mazbatada ise Ahzı Asker Kanunu 1909 senesi içerisinde tasdik ve tatbik olursa bile fiilen hizmeti askeriye ile mükellef olacak nüfustan bedel-i askeri alınmasına devam etmesi gerektiği vurgulanırken burada bu verginin devlet için önemli bir gelir kaynağı olduğuna da dikkat çekilmiştir. Sadrazama göre bu miktar, yukarıda bahsedilen miktarın iki katından fazla, yani 1 milyon liranın üzerindedir. (Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 27 Mayıs 1325, Devre: 1, Cilt: 4: 221) Bu konuda söz alan Selanik Milletvekili Yorgi Honeus Efendi ise kanun tertip olsa bile 21 yaşını dolduranların askere alınacağını ama bir aylık erkek çocukların ya da 45-50 yaşında gayrimüslim erkeklerin bu bedeli ödemeye devam edeceklerini vurgulamıştır. (Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 27 Mayıs 1325, Devre: 1, Cilt: 4: 222)

Sadrızam Hüseyin Hilmi Paşa'nın bu mazbatası daha sonra Harbiye Encümenine sevk edilmiş ve buradan çıkan kararda ise 1909 senesi dahilinde gayrimüslim nüfustan asker alınmasının mümkün olamayacağı belirtilmiştir. Burada özellikle resmi prosedürlerin uzun sürmesi ve işlemlerin bu tartışmaların başlamasından önce yani, Mayıs ayı başından itibaren, başladığı öne sürülmüştür. Her sene Mayıs başında numaraların çekilmesiyle askere alınacak kişilerin isimlerinin vilayet nüfus defterlerinden alınarak ordulara bildirilmesinden sonra Ahz-ı Asker dairelerine gönderilmesi resmi prosedürün temelini oluşturmaktadır. Kura sonucu askere alınacakların durumu incelenerek muinli ve muinsiz olanların, yani askerlerin ailelerinin geçimini sağlayacak birilerinin olup olmadığı, belirlenmesi gerekmektedir. Bunlara ilaveten önemli bir detay da orduların ne kadar asker ihtiyacı olduğunun belirlenmesidir. Bu resmi işlemlerin bir sene boyunca devam etmesinden dolayı bedel-i askeri vergisinin tartışılması Heyet-i Umumiye 'ye bırakılmıştır. (Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 8 Haziran 1325, Devre: 1, Cilt: 4: 502-503) Söz alan milletvekillerinden İstanbul mebusu Kozmide Efendi, 1909 senesinin sonuna kadar bedel-i askeri alınabileceğini ama 1910 senesi başından itibaren artık bu uygulamanın bitmesi gerektiğini dile getirmiştir. (Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 8 Haziran 1325, Devre: 1, Cilt: 4: 505)

Bedel-i askeri tartışmaları Mebusan Meclisi'nin daha sonraki oturumlarında da devam ederken gayrimüslim vekillerin vurguladığı nokta askerlik hizmetinin zorunlu hale gelmesiyle bu verginin neden ödenmeye devam ettiğinin anlaşılabilmesidir. Bu konuda söz alan Manastır mebusu Pañçedoref Efendi, konuya eşitlik ilkesinden yaklaşarak "hudut boylarında aç, biilaç soğuktan hastalanmış" bir grup Osmanlı'nın yanında diğerlerinin askerlik yapmamasının Meşrutiyetin getirdiği eşitliğe karşı olduğunu vurgulamıştır. (Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi,13 Haziran, 1325, Devre: 1, Cilt: 5: 5). Fakat bunun yanında II. Abdülhamid döneminde halkın ekonomik açıdan zorluğa düşmesinden dolayı bu bedeli vermesinin mümkün olmadığını, gayrimüslim ahalinin de askerlik hizmeti yapmaya gönüllü olduğunu ve bunu içten arzuladığını dile getirmiştir. (Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi,13 Haziran, 1325, Devre: 1, Cilt:5: 6) Bütçede önemli bir kalem olan bedel-i askerinin toplanmaması karşısında bütçede oluşacak açığa karşı da Maliye Nezareti gönderdiği bir tezkere ile durumu düzeltme yoluna gitmiştir. Gönderilen tezkerede 1 ile 22 yaşları arasındaki gayrimüslim erkeklerin bedel-i askeriden muaf tutulacağı ama 23 yaş ve üstü erkeklerin ise bu vergiyi ödemeye devam edeceği belirtilmiştir. (Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi,13 Haziran 1325, Devre: 1, Cilt: 5: 7) Bu tezkere üzerine söz alan Sadrızam Hüseyin Hilmi Paşa, askerlik hizmetinin eşit bir şekilde her vatandaşın görevi olduğunu vurgularken

gayrimüslimlerin askerlik hizmetinden fiilen mükellef olmamalarının kusurunu kendilerinde değil hükümete bulmuştur. Sadrazama göre 22 yaşını geçenlerin çoğunluğunun ticaretle uğraştığı göz önüne alındığında 23 yaşından sonra bu kişilerin askere alınmasının devleti de zarara uğratacağını dile getirmiştir. (Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 13 Haziran 1325, Devre: 1, Cilt: 5: 8) Fakat daha sonra Harbiye Encümeni tarafından gönderilen mazbataya göre bedel-i askeri 1325 (1909) senesinden itibaren kaldırılmış ve askerlik bir zorunluluk olarak tüm vatandaşlar için geçerli sayılmıştır. (Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 29 Haziran 1325, Devre: 1, Cilt: 5: 326) Yeni kanun hazırlanana kadar da askere alınma işlemlerinin hala geçerli olan 1886 tarihli Ahz-ı Asker Kanunu'na göre yapılmasına karar verilmiştir. (Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 21 Temmuz 1325, Devre: 1, Cilt: 6: 63)

4. Mecliste Ahz-ı Asker Kanunu Görüşmeleri

Mecliste yeni kanun layihasının görüşülmesine ise 16 Nisan 1910 tarihinde başlanmıştır. Aslında 1886 tarihli Ahz-ı Asker Kanunu üzerinde yapılan birtakım değişikliklerle oluşturulan layihanın temel düzenlemesi gayrimüslim Osmanlı vatandaşların da artık askerlik mükellefiyeti içine dahil edilmesidir. Uzun süredir beklenen bu konu da tartışmaya açılmıştır. Burada dikkat çeken husus gayrimüslim milletvekillerinin askerlik hizmetinin her Osmanlı vatandaşı için zorunlu hale gelmesine oldukça olumlu yaklaşımlarıdır. Bu konuda söz alan Erzurum Mebusu Ohannes Varteks Efendi vatanı muhafaza etmenin her Osmanlı vatandaşının görevi olduğunu ve bunun kutsal vazife olarak anıldığını ifade etmiştir. (Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 3 Nisan 1326, Devre: 1, Cilt: 4: 131) Bu görevi her vatandaşın yerine getirmekle yükümlü olduğunu söylerken bundan muaf tutulacak öğrenciler, din adamları ve öğretmenlerin yanında bedelli askerlik yapacak ekonomik güce sahip olan zenginlerin durumunun eşitlik ilkesine aykırı olduğunu da sözlerine eklemiştir. (Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 3 Nisan 1326, Devre: 1, Cilt: 4: 131) Serfice Mebusu Yorgo Boşo Efendi ise her Osmanlının aslında asker olduğunu ve asker olarak da kalacağını ifade etmiştir. (Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 3 Nisan 1326, Devre: 1, Cilt: 4: 130) Selanik Mebusu Hristo Dalçef Efendi ise bedel-i askerinin lağvedilmesini ve askerlik hizmetinin tüm Osmanlı vatandaşları için zorunlu hale gelmesini gayrimüslimler için bir şeref saymış ve dini ne olursa olsun hiçbir ferdin böyle bir hizmetin aleyhinde olamayacağını dile getirmiştir. (Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 3 Nisan 1326, Devre: 1, Cilt: 4: 134)

Kanun tasarısının ikinci maddesine göre 20 yaşını dolduran her Osmanlı vatandaşı askerlik hizmetine girecek ve 3 yıl askeri eğitim alacaktır. (Meclisi

Mebusan Zabıt Ceridesi, 3 Nisan 1326, Devre: 1, Cilt: 4: 145) Bu kanun tasarısının önemli bir kısmı da askerlikten muaf tutulacaklarla alakalıdır. Tasarıya göre imam, hatip, şeyh ve Protestan, Katolik ve Yahudi cemaatlerinin vekil ve cemaat başları ile padişahın hizmetinde olanlarla medrese, ruhban ve haham mekteplerinin öğrencileri bu görevleri devam ederken askerlikten muaf tutulacaklardır. (6. Madde) (Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 3 Nisan 1326, Devre: 1, Cilt: 4: 8) 1886'daki kanundan farklı olarak bu maddeye gayrimüslim din görevlileri ve talebeleri eklenmiştir.

Bunun yanında muinsizlik durumu ortaya çıkanlar yani kişinin babasının 65 yaşından büyük olduğunu ispatlaması da askerlikten muafiyet için yeterli görülmüştür. (7. Madde) (Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 3 Nisan 1326, Devre: 1, Cilt: 4: 9) 65 yaşından küçük olup iş yapamayacak güçte olan bir adamın da 17 yaşını geçmiş başka bir oğlu olmadığı durumlarda askerlik yaşına gelen oğlunun askerliğinin ertelenmesi durumu vardır. (12. Madde) (Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 3 Nisan 1326, Devre: 1, Cilt: 4: 12) 1886 tarihli kanunda 70 olarak belirlenen yaş bu tasarıda 65'e düşürülmüştür. (Aydın, 1994: 36) Dul bir kadının kendisine bakacak 17 ile 65 yaşları arasında bir oğlu, babası, kardeşi, damadı, torunu ve yeğeni yoksa askerlik yapacak oğlunun askerliğinin bu durum devam ettiği sürece ertelenmesi söz konusudur. (13. Madde), Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 3 Nisan 1326, Devre: 1, Cilt: 4: 12) Ayrıca yaşı 65'i geçmiş bir adamın kendisine bakacak kimsesi yoksa askerlik vazifesi yapan oğlunun terhis olması kararlaştırılmıştır. (16. Madde) (Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 3 Nisan 1326, Devre: 1, Cilt: 4: 12)

Kanun tasarısında bedel-i nakdi ödeyerek askerlikten muaf tutulma uygulaması da devam etmiştir. 1886 yılında 50 adet Osmanlı altını vererek askerlikten muaf olmak mümkünken (Aydın, 1994: 44) yeni tasarıda bu bedel her sene için 17 adet Osmanlı altını olarak güncellenerek aslında 3 yıl süren askerlik eğitimi göz önüne alınırsa aynı şekilde tutulmuştur. (46. Madde) (Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 3 Nisan 1326, Devre: 1, Cilt: 4: 19) Bu kanun tasarısının görüşmeleri mecliste bir yıla yakın sürse de yeni kanunun kabulünden ziyade 1886 Ahz-ı Asker Kanunu'nun uygulanmasına devam edilmiş, uygulamadan doğan birtakım aksaklıklar düzeltilmiş ve en önemlisi gayrimüslimlerin askerliği de bu kanun içerisine dahil edilmiştir. (Aydın, 1994: 46)

5. Gayrimüslimlerin Zorunlu Askerliğinin Neva Gazetesine Yansıması

Neva gazetesinin sahibi Mihran Apikyân, 1855 yılında İstanbul'da doğmuş ve birçok dile hâkim olması nedeniyle okul mezuniyeti sonrası Bab-ı Seraskeri

Tercüme Kalemi'nde işe başlamıştır. Çalışırken de Ermeni cemaat okullarıyla Türk okullarında uzun yıllar ders kitabı olarak okutulacak "Güldeste" adlı eserini yazmıştır. (Pamukciyan, 2003: 308) Türkçe konusunda bir uzman olarak kabul edilen Apikyan'ın bu dili öğretmek ve tanıtmak için yazdığı otuz kadar eseri de mevcuttur. Apikyan 1938 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. (Taşdemir, 2022: 309)

Mihri Apikyan, Neva gazetesinin ilk sayısında askere alınan gayrimüslim askerlerin durumunu haber yapmış ve askerlik mevzusuna oldukça olumlu yaklaşmıştır. Üzerinde durulan ilk konulardan biri askerlik görevine başlayan askerle vedalaşamama sıkıntısı olmuştur. Burada gazetenin önerdiği askere alınacakların talim görünceye dek şehir kışlalarında kalmalarına izin verilmesidir. (Harbiye Nazırı Zî-mefâhiri Paşa Hazretlerine Ricâ-yı Mahsûsî, Neva, 24 Nisan 1326) Bir diğer hususu ise daha önce silah altına alınan Ermeni gençler arasından geri dönenlerden duydukları üzerine yazdığı yazıda işlemiştir. Bu Ermeni askerler özellikle mektepli zabitlerden çok memnun olduklarını dile getirerek Mihri Apikyan'dan özellikle bu zabitler için Harbiye Nezareti'ne bir teşekkür yazısı istemişlerdir. Burada özellikle mektepli zabitler ve alaylı onbaşı ve çavuşlar arasında bir ayırım yapılarak ilkinin tavırlarının diğerinden farklı olduğunu ve bu ayırımın giderilmesiyle tüm unsurların beraber yaptığı askerliğin daha verimli geçeceği dile getirilmiştir. (Apikyan, Ümerâ ve Zâbitânımıza Beyân-ı Teşekkür, Neva, 24 Haziran 1326)

Bunun yanında Üçüncü Ordu Kumandanlığının gönderdiği yazıları da gazetesinden okuyucularıyla paylaşan Apikyan bu beyannamelerin birliği yansıtan sözlerini özellikle vurgulamıştır. İlk beyannamenin dikkat çeken sözleri şöyledir: "Her Osmanlı vatanı müdafaa için borçludur. Vatan evlatlarının ayrısı gayrısı olmaz. Osmanlı kışlalarında senlik, benlik olmaz." (Efrad-ı Osmaniyeye Beyanname, Neva, 16 Mayıs 1326) Üçüncü Ordu Kumandanlığından gelen diğer beyanname benzer duygular yansıtan şu sözleri içermektedir: "İttihadın kuvvet yerine geçmesi ordu için sahihtir. Ordu bir memleketin geleceğinde hayat başarısında bir kuvvettir. Ordumuz milli hayatımızın en büyük dayanağıdır." (Zabitana Mahsus Beyanname, Neva, 6 Haziran 1326) Bu sözler açıkça askerliğin her vatandaşı kapsamıyla oluşacak birlik duygusunun önemini göstermiştir.

Özellikle Meşrutiyet ruhuna uygun bir dille Osmanlı İmparatorluğu'nun yıllarca Türklerden asker aldığı gerçeğini dile getiren gazete, bu yüzden Türk nüfusunun 5-6 milyon azaldığını öne sürmüştür. (Ahz-ı Asker Meclisinde Acınaklı Manzaralar, Neva, 1 Mayıs 1326) Gayrimüslimlerin askerliği desteklenirken hükümetin politikası da bütün unsurları askerliğe ısındırma üzerine kurulmuştur. Hükümet özellikle bu dönemde Hıristiyan askerlerin askerliğe rağbet etmesi

ve bu gruplar arasından bir an evvel zabıt yetiştirmek için yalnız bir defaya mahsus olmak üzere üç sene zarfında Harbiye Mektebindeki eğitimlerini Türkçe bilmeleri şartıyla kendi lisanlarıyla almaları teklifinde bulunmuştur. Bunun yanında Müslümanların ahlak ve adetlerine gösterilen ihtimamın Hıristiyanlara da gösterilmesi ve Müslümanların Hıristiyan askerlere kötü davranışlarının engellenmesi hususları üzerinde durulmuştur. (BOA, DH.MB.HPS.M 3/2)

Eşitlik ilkesi üzerinden gayrimüslim nüfusun askerlik yapması desteklenirken gayrimüslimlerin zorunlu askerlik serüveninde yaşanan sıkıntılar da gazetenin ana mevzularından biri haline gelmiştir. Henüz yeni kanun tasarısı meclisten geçmeden eski kanunun eksikleriyle askere alınma süreci başlatılmış ve bu durum da halkta mağduriyetler doğurmuştur. Neva gazetesi bu sıkıntıları yansıtarak bir yandan askerlik hizmetini desteklerken diğer yandan da eksikliklerin giderilmesi için dikkat çekmeye çalışmıştır.

6. Neva Gazetesinde Tashih-i Sinn Mevzusu

Mihran Apikyan'ın askerlik hizmetinden doğan eksikliklere önem vermesinin arkasında 1909 senesinde İstanbul'da Ahz-ı Asker Meclisinde azalıkta bulunması yatmaktadır. Aza olması ve askere alınma sürecini yakından gözlemlemesi Apikyan'a bu süreçle ilgili okuyucu mektupları gelmesine neden olmuş ve yazar bu mektupları gazetesinde yayımlanmaya başlamıştır. Ayrıca Apikyan özellikle okuyucularına çağrı yaparak askerlikle ilgili her türlü soruyu gazeteye taşıyacağını ve bu sorulara bir cevap sağlanacağını da ilan etmiştir. (Neva, 16 Mayıs 1326) Bu mektupların çoğunda tashih-i sinn yani yaş düzeltme konusu işlenmiştir. Yukarıda da bahsedildiği üzere askerlik vazifesinin 21 ile 26 yaş arasındaki erkekleri kapsayacağı ilan edilince resmi kaynaklara göre bu yaş aralığında görünen ama gerçekte yaşı büyük olanların başvuru yoluyla yaşlarını düzeltmesi çok sık görülen bir durum olmuştur. Hatta Apikyan bunu "Hasköy'den Balat'a birçok insan askerlik çağına denk gelince yaşları birden 20'den 29'a çıktı." diye de yorumlamıştır. (Apikyan, Ahz-ı Asker Meclisinde Acınaklı Manzaralar, Neva, 1 Mayıs 1326) Burada Neva gazetesi özellikle gayrimüslim cemaatlerin tashih-i sinn başvurduğu üzerinde dururken nadir de olsa Müslümanlar arasında da bu yolla askerlikten muaf tutulmayı arzu edenler çıkmıştır. Bu örneklerden birinde başvuruyu yapan şahsın yaşı büyük olmasına rağmen gayrimüslimlerden farklı olarak askeri mükellefiyet taşıdığından askere alınmış ve tashih-i sinn başvurusu askerlik hizmetini bozmamıştır. (BOA, DH.SN.THR 17/29)

Özellikle eski kanunun eksik yönlerinin bu tashih-i sinn dilekçelerinin çıkmasında etkin olduğunu dile getiren Apikyan, yaşı gelenlerin haklı ya

da haksız bu yola başvurmaya devam ettiğini dile getirmiştir. Apikyan'ın anlatımına göre bir Hıristiyan ya da Musevi gencin yaşının 30 olduğunu iddia etmesi üzerine Ahz-ı Asker Meclis Üyeleri bu genci gözleriyle muayene edip eşkaline bakıp iddianın doğru olup olmadığına karar verirler. Daha sonra gencin getirdiği kilise veya sinagogdan alınan resmi evraklar incelenir. En son olarak da Kutsal Kitaplar üzerine yemin eden şahitlerin ifadesi dinlenir. Bu sürecin sonunda meclis üyeleri gencin yaşının 30 olduğunu tasdik edebilirler ya da buna itiraz ederek yaşının çok daha küçük olduğunu öne sürebilirler. Bu kararların farklı olmasında cemaat başlarının verdiği belgenin kabul edilmemesi durumu yataarken bazen de şahitlerin ifadesi yeterince inandırıcı bulunmamıştır. Eğer şahit akrabaysa bu şahitlik geçerli kılınmamış ve kadın şahitler de kabul edilmemiştir. (Apikyan, Ahz-ı Asker Meclisinde Garip Meseleler, Neva, 9 Mayıs 1326) Apikyan özellikle bu şahit konusunda itirazlarını dile getirerek "Akraba bilmezse kim bilir?" diye sormuş ve kadınların kabul edilmemesini mantık dışı bulmuştur. Çünkü bu gençleri doğuran ve doğurtan da kadınlardır. Onların şahitliği hepsinden değerlidir. (Apikyan, Ahz-ı Asker Meclisinde Garip Meseleler, Neva, 9 Mayıs 1326)

Resmi prosedürde ise gayrimüslimlerin kilise kayıtlarının koçanlı olanlarının kabul edileceği ifade edilirken koçansız olanların kayıtsız olduğu kabul edilip şahadet üzerinden hareket edilmesine karar verilmiştir. Şahitlerin ifadesi üzerine yapılan tahkikat sonucunda da meclis dilekçe sahibinin yaşıyla ilgili bir karara varacaktır. (BOA, BEO 3761/282049) Fakat taşrada yanan kilise ve sinagoglardan dolayı kayıtların kullanılmadığı durumlarda ise yine şahitlerin ifadesi sonrası yapılacak tahkikat geçerli kabul edilmiştir. (BOA, DH.SN.THR 5/19) Ermeni Patriği ise kilisenin kayıtlarının güvenli olduğunun altını çizerek cemaat üyelerinin hepsinin doğum ve vaftiz kayıtlarının alındığını belirtmiştir. Özellikle tashih-i sinn başvurularında bu kayıtların dikkate alınması gerektiğine dikkat çekmiştir. (BOA, BEO 4247/318502) Kadınların şahitliği ise daha sonraki süreçte kabul edilmiş ve bir erkek ve 2 kadın ya da 4 kadın şahitle tashih-i sinne Harbiye Nezareti onay vermiştir. (BOA, ŞD. 653.1) Bunun yanında tashih-i sinn dilekçeleri kabul edilenlerin bedel-i askeri ödeme zorunluluğu kaldırılmıştır. (BOA, ŞD. 449/22)

Tashih-i sinn yasal hak olarak kabul edilmesinin yanında (BOA, BEO 3721/279052) bu uygulamanın kötüye kullanılmaya başlandığı hissiyle tekrar bir düzenleme getirilmiştir. Bu düzenlemeye göre askeri hizmetle mükellef olanların bu mükellefiyet onları bulunca mecburiyet gereği tashih-i sinn muamelesine zamanında başvurmayarak kura vurunca başvurmalarının askerlik

hizmetlerini değiştirmemesine karar verilmiştir. (BEO 3753/ 281414) Sonradan başvuruların askerlik görevlerinin karışmasıyla her askeri mükellefiyet taşıyan gencin kurada ismi çıkmadan bu görevi yerine getirmesi; eğer getirmezse askerlik hizmetine devam etmesi kararlaştırılmıştır. (BEO 3753/ 281414) Burada son dakika yapılan tashih-i sinn başvurularının geri çevrilmediği ama askerlik hizmetini de değiştirmeyeceği hususu özellikle belirtilmiştir.

Suiistimal konusuna Neva gazetesi Ermeni askerleri överek yaklaşmış ve Ermenilerin ilk defa askere alınmalarına rağmen haklarında hiçbir şikâyet gelmediğini dile getirmiştir. Ermenilerin silah arkadaşları olan Türkler gibi sabırlı ve metanetli oldukları ifade edilirken Musevilerin yüzde 90'ının ve Rumların yüzde 80'inin tashih-i sinn başvurusunda bulunmasına rağmen Ermenilerde bu oranın yüzde 10'da kaldığı yazılmıştır. Bunun yanında Ermenilerin belgelerinin de doğru olduğu öne sürülmüştür. Bunun arkasındaki sebep de Ermenilerin Türklerle beraber birlik duygusu içinde hareket ettiği gerçeğidir. (Ermeni Askeri, Neva, 26 Haziran 1326)

Apikyan sadece tashih-i sinn konusunda değil genel olarak Ermeni askerlerini diğer gayrimüslim askerlerden farklı yere koyarak bu savını yaptığı haberlerle kanıtlamaya çalışmıştır. Ermeni askerlerinin diğer gayrimüslim askerlerinden en büyük farkı çok iyi çalışmaları ve hiçbir kötü harekette bulunmamalarıdır. Bu açıdan bakıldığında ilk defa zorunlu askerlik hizmetine dahil edilenler arasında, Ermeniler düzgün davranışlarıyla dikkat çekmektedir. (Apikyan, İslam Askerleri Ermeni Askerlerine İmreniyor!, Neva, 23 Mayıs 1326) Bir diğer örnekte ise Yanya'ya askerlik hizmetini yapmak için gönderilen askerler arasında bulunan 11 Rum askerinin Yanya ahalisi tarafından kaçırıldığı ileri sürülmüştür. Bu askerlerin yanında bulunan Ermeni askerleri ise bu kişilerin sözlerine kanmayarak askerlik hizmeti için gerçek bir Osmanlı gibi hareket etmiş ve görevlerini yerine getirmişlerdir. (Cevabımız, Neva, 13 Haziran 1326)

7. Tashih-i Sinn ve Muinsizlik

Tashih-i sinn sadece askeri mükellefiyet altında olanları değil onların belli yaşa gelmiş ebeveyni için de uygulanan bir yöntem olmuştur. Ailesine bakacak kimsesi olmadığı durumlarda askerlikten muaf olacaklar için özellikle babalarının yaşı önem kazanmıştır. 1910 senesinde henüz Ahz-ı Asker Kanunu tartışmaları mecliste devam ederken 1886'da düzenlenen kanuna göre 70 olarak belirlenen baba yaşının ispatı için de tashih-i sinn uygulamalarına rastlanmıştır.

Neva gazetesinin verdiği örneklerden birinde 25 yaşında Hasköylü Vahram adlı Ermeni genci babasının yaşı 70'ten aşağı denilerek Mısır'a askeri hizmet

için gönderilmiştir. Daha sonra babası Avakim 71 yaşında olduğunu söylese de oğlu terhis ettirilmemiştir. (Hasköy Ahz-ı Asker Şubesine Bir Sual, Neva, 6 Haziran 1326) Bir diğer örnekte ise Kadıköy’de oğlu askere alınan 72 yaşında bir baba yaşını ispat etmek için Ermeni Patrikhanesinden vesika göstermiştir. Bunun yanında sima ve eşkali de yaşıyla uyumlu olan bu şahıs için Ahz-ı Asker Meclisi 90 yaşında iki şahit getirmesini söylemiştir. Gazete bu kararı eleştirirken bu yaşta iki insanı bulmanın zorluğunun yanında bu kişilerin hafızasının da zayıfladığından dem vurmıştır. (Ahz-ı Asker Meclisinde Garîb İtrâdsızlıklar, Neva, 6 Haziran 1326) Başka bir örnekte ise Bogos adlı bir Ermeni vatandaş 71 yaşında olduğunu ispat etmek için meclise biri 71 diğeri 60 yaşında iki şahit sunmuş; fakat bunlar da kabul görmemiştir. (Ahz-ı Asker Meclisinde Garîb İtrâdsızlıklar, Neva, 6 Haziran 1326)

Muinsizlik meselesi sadece 70 yaşını geçmiş ve bakıma muhtaç asker babası erkekler için değil kendisine bakacak bir erkek akrabası bulunmayan oğlu veya kocası askere alınacak kadınlar için de geçerlidir. Neva gazetesinde bu konuyla ilgili oldukça dokunaklı örnekler mevcuttur. Bu örneklerden birinde 4 yaşında annesini ve 8 yaşında babasını kaybeden ve kendine bakacak başka kimsesi olmadığı için yoksul teyzesi ve halası tarafından büyütülen bir Ermeni gencin hikayesi vardır. 1909 senesinde askere alınan gencin teyzesi ve halası 70 yaşını geçtikleri için başvuruda bulunmalarına rağmen anne olmadıkları için başvuruları reddedilmiştir. (Apikyan, Ahz-ı Asker Meclisinde Acınaklı Manzaralar, Neva, 1 Mayıs 1326)

Bir diğer örnekte ise çocuğu olmayan dul bir Ermeni kadını tarafından zorluklarla büyütülen bir Ermeni gencinin kura vurması sonrası askere alınma hikayesi anlatılır. Kimsesi olmayan bu kadın bir haftalıkken alıp büyüttüğü oğlunun askerlikten muaf tutulması için talepte bulunsa da gerçek anne olmadığı gerekçesiyle bu talebi geri çevrilmiştir. (Apikyan, Ahz-ı Asker Meclisinde Acınaklı Manzaralar, Neva, 1 Mayıs 1326) Bir başka örnekte de kocası kendisini terk ettikten sonra oğlu ve kızını tek başına büyüten bir kadının oğlunun askere alınması anlatılmaktadır. Resmen boşanma gerçekleşmediği için kadının ve kızının geçimini sağlayan tek erkek çocuğun askere alınmasıyla başvuru yapan kadının bu başvurusu da reddedilmiştir. (Ahz-ı Asker Meclisinde Acınaklı Manzaralar, Neva, 1 Mayıs 1326)

8. Askerlikle İlgili Diğer Sorunlar

Gayrimüslimlerin zorunlu askerlik sürecinde yukarıda bahsedilen sorunların yanında genel işleyişle ilgili sıkıntılar da Neva gazetesinde ele

alınmıştır. Apikyan bu sorunları tartışmaya başlamadan şöyle bir yorumla girizgâh yapmıştır: “Kişi ne zaman öleceğini bilemiyor. Askerlik de böyle mi olmalı?” (Apikyan, Bunca Bedbahtlık, 18 Temmuz 1326, 3) Askerliğin ne zaman çıkacağına belli olmamasının doğuracağı problemlere de değinen Apikyan, askerlik çağına gelenlerin şu sene ya da bu sene diye beklediklerini, işlerini bozduklarını, dükkanlarını boşalttıklarını ve yeniden iş kurmadan beklediklerini ifade etmiştir. Burada gayrimüslim mebusların da suçu olduğunu ileri süren Apikyan, “eşitlik isteriz” diye bağırduklarını ama bu şekilde bağırarak için vaktin henüz erken olduğunu dile getirmiştir. Özellikle İstanbul’da yaşayan gayrimüslim ahalinin zorunlu askerlik hizmetini şaka sandıklarını, resmi prosedürler başladıktan sonra bile buna inanmadıklarını söylemiş ve son anda onların askerlikten kaçmak için tashih-i sinn gibi yöntemlere başvurduğunu ve seslerini yükseltmeye başladıklarını yazmıştır. Hatta bazıları deli ya da sara hastası olduklarını iddia etmiştir. Burada bir diğer sorun ise askere gidenlerin de ne zaman döneceklerini bilememeleridir. (Apikyan, Bunca Bedbahtlık, 18 Temmuz 1326, 3)

Apikyan bu konuda gayrimüslim mebusları sorumsuzlukla suçlayarak askeri dinlemeden “Bedel-i askeri vermeyiz. Asker veririz.” nidalarıyla yeni bir kanun hazırlanmadan zorunlu askerlik hizmetinin tüm gayrimüslimler için geçerli olmasını istediklerini ifade etmiştir. Eski kanun tam anlamıyla düzeltilmeden bütün unsurlar zorunlu askerlik hizmeti içine alınmıştır. Burada özellikle yeni kanunun çıkmamasının Ahz-ı Asker Meclislerinde çok ciddi mağduriyetler doğurduğu gerçeği üzerinde durulmuştur. (Apikyan, Harbiye Nazırı Paşa Hazretlerinin Nazar-ı Dikkati Atufetlerine, Neva, 5 Eylül 1326) Hükümetin eski kanunu kabul etmesini bir defa olsun gazetelerle Türkçe, Rumca, Bulgarca ve İbranice ilan edip herkesin anlamasını sağlaması gerektiğine de dikkat çekilmiştir. Burada özellikle tashih-i sinn uygulamasındaki suiistimal inkâr edilmezken 22 yaşında birçok Yahudi ve Rum vatandaşın sima ve eşkalleri başka gösterirken ellerindeki vesikalarla yaşlarını 28 ya da 30’a yükseltmelerinin acısını elinde gerçek belgeler olanlardan çıkartıldığı da dile getirilmiştir. Burada tashih-i sinn bir hak olarak kalmaya devam ederken askerlik hizmetini değiştirmeyeceği kararı tekrar hatırlatılmıştır. Apikyan’ın üzerinde durduğu nokta yaşanan mağduriyetlerin aileleri yıktığı gerçeğidir ki Apikyan bu duruma “Aileyi yıkmak vatani sarsmak değil mi?” sorusuyla yaklaşmıştır. (Apikyan, Diğer, 5 Eylül 1326)

Apikyan’ın dile getirdiği bu sorunlardan Rum Patrikhanesi de rahatsız olduğunu ifade etmiştir. Patrikhanenin yazdığı dilekçede her on Türk asker

arasına bir Hıristiyan asker alındığını söyleyerek Hıristiyanların ayrı koşullara alınması gerektiği üzerinde durmuştur. Hıristiyanları ayrı koşullara alarak ibadet etmelerini sağlamanın kolay olacağını ve koşullarda imam olduğu gibi papaz da bulunması gerektiğini ifade etmiştir. Bunun yanında aynı Apikyan'ın belirttiği gibi askerlik hizmetinde bir belirsizlik olduğu vurgulanmış ve bu Hıristiyan askerlerin ne kadar sürede, nerede ve ne gibi bir vazifeye uğraşacaklarının belli olmadığı dile getirilmiştir. (BOA, BEO 3721/279052)

9. Sonuç

1908 Devrimi ile tekrar kurulan meşrutiyet rejimi özgürlük, eşitlik ve kardeşlik kavramlarını öne çıkarmıştır. Bu kavramlarla şekillenen siyasi atmosferin etkisi tüm Osmanlı milletlerini bir araya getirmiş ve vatandaşların hak ve yükümlülükleri tüm unsurlara eşit dağıtılmıştır. Bu yükümlülüklerin başında gelen zorunlu askerlik süreci ise uygulamada büyük karmaşaya yol açmasıyla gayrimüslim nüfusun bu düzensizlikten şikayetçi olmasına neden olmuştur.

II. Meşrutiyetin ilan edildiği dönemdeki coşkuyla askerlik görevinin kendi cemaatleri için de zorunlu hale gelmesini cansiperane savunan gayrimüslim mebuslar daha sonra yaşanacak sıkıntılı sürecin başlamasında etkin olmuşlardır. Askerlik hizmetinin ağırlığı birçok cemaat mensubunun farklı yollarla bu hizmetten muaf tutulma arayışına neden olmuş ve bu süreçte de haklı ve haksız ayrımı yapılmadığı için ciddi mağduriyetler yaşanmıştır.

II. Meşrutiyet döneminin fikir dünyasını kurduğu Neva gazetesi ile yansıtmaya çalışan Mihri Apikyan mensubu olduğu Ermeni cemaati yanında birçok farklı etnik grubu da etkileyen bu askerlik sürecini yayın hayatı oldukça kısa süren gazetesinde işlemiştir. Kendisine gönderilen mektuplarla bir nevi Ermeni askerlerinin ve onların yakınlarının sesi olan Apikyan bu şikayetleri ve mağduriyetleri dile getirirken meşrutiyet rejimine ve Osmanlı hükümetine karşı saygılı ve destekleyici bir dil kullanmıştır. Osmanlı milletlerinin birliğine duyduğu inancı dile getirirken yaşanan sıkıntıların ve eksikliklerin giderilmesiyle bu birliğin daha da güçleneceği hissini okuyucularına yansıtmıştır.

Kaynakça

Arşivler ve Resmi Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
The National Archives of the UK

- Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Cilt 1, 27.1.1324.
Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 2, 16.3.1325.
Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 3, 25.4.1325.
Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 4, 27.5.1325.
Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 4, 8.6.1325.
Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 5, 13.6.1325.
Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 5, 29.6.1325.
Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 4, 3.4.1326.
Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 4, 3.4.1326.

Kitaplar ve Dergiler

- Adivar, H. E. (2004). *Memoirs of Halide Edip*. New Jersey: Gorgias Press.
- Apikyan, M. Ahz-ı Asker Meclisinde Acınaklı Manzaralar. *Neva*, 1 Mayıs 1326.
- Apikyan, M. (1326) (1910) Ahz-ı Asker Meclisinde Garip Meseleler. *Neva*, 9 Mayıs 1326.
- Apikyan, M. (1326) (1910). Bunca Bedbahtlık! *Neva*, 18 Temmuz 1326.
- Apikyan, M. (1326) (1910). Diğer. *Neva*. 5 Eylül 1326.
- Apikyan, M. (1326) (1910). Harbiye Nazırı Paşa Hazretlerinin Nazar-ı Dikkati Atufetlerine. *Neva*, 5 Eylül 1326.
- Apikyan, M. İslam Askerleri Ermeni Askerlerine İmreniyor! *Neva*, 23 Mayıs 1326.
- Apikyan, M. (1326) (1910). Ümerâ ve Zâbitânımıza Beyân-ı Teşekkür. *Neva*, 24 Haziran 1326.
- Aydın, F. (1994). *Tanzimat'tan Sonra Asker Alma Kanunları*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Cankara, Murat. (2020). Ermeni Açılımı ve Sonrası. *Toplumsal Tarih*, 315(1), 4-7.
- Cevdet, Ahmet (1980). *Maruzat*. Yusuf Halaçoğlu (der.) İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980.
- Davis, E.J. (1879). *Life in Asiatic Turkey*. London: Edward Stanford.
- Davison, Roderic (1963). *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*. New Jersey: Princeton University Press.
- Gülsoy, U. (2000). *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*. İstanbul: Simurg Kitapçılık.
- İçduygu, A.; B. A. Soner (2006). Turkish Minority Rights Regime: Between Difference and Equality. *Middle Eastern Studies*, 42(1), 447-468.

Köksal, O. (1987). *Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu Muvakkatı 29 Nisan 1330 (Osmanlı Devleti'nde Asker Almada Son Durum)*. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.

Pamukciyan, K. (2003) *Biyografileriyle Ermeniler*. Cilt 4. İstanbul: Aras.

Taşdemir, S. (2022). Neva Yahut Seda-yı Ermeniyan Gazetesi Konusunda Notlar. *Atatürk Yolu Dergisi*, 70(1), 299-319.

Taylor, E. (1963). *The Fall of the Dynasties*. New York: Doubleday& Company.

Yalman, A. E. (1970). *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*. Cilt 1. İstanbul: Yenilik Basımevi.

BÖLÜM VI

“26 MART” 1913: EDİRNE’NİN İŞGALİNİN OSMANLI VE BULGARİSTAN KAMUOYUNDAKİ YANSIMALARI (1914)

*“26 March” 1913: Reflections of the Occupation of Edirne on the Ottoman
and Bulgarian Public Opinions (1914)*

Hakan ŞALLI

*(Arş. Gör. Dr.), Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
E-mail: hakansalli@trakya.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2041-8888*

1. Giriş

Osmanlı Devleti, 8 Ekim 1912 tarihinde Karadağ kuvvetlerinin saldırıya geçmesiyle başlayan I. Balkan Savaşı’nda doğu cephesinde Bulgaristan, batı cephesinde ise Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ ile mücadeleye girmiştir. Osmanlı orduları eş zamanlı olarak birden fazla cephede dört Balkan müttefikine karşı girdiği bu savaşta, kısa süre içerisinde peş peşe ve oldukça ağır mağlubiyetler almıştır. Nitekim savaş başlayalı birkaç hafta olmuştu ki Bulgaristan ordusu beklenmedik bir hızla Doğu Trakya’da ilerlemiş, Çatalca hattı önlerine kadar dayanarak başkent İstanbul’u tehdit etmeye başlamıştı (Kaytan, 2019, s. 161). Kırklareli ve Lüleburgaz’daki kontrol tamamıyla Bulgaristan ordusuna geçerken, Edirne’nin de ele geçirilmesi için gerekli askerî ve lojistik hazırlıklara devam edilmekteydi. Edirne, Osmanlı Doğu Ordusu Komutanı Abdullah Paşa’nın 22 Ekim 1912 tarihinde şehirde bulunan birliklerden bir kısmının bölgedeki harekâta katılmasına yönelik verdiği emirle birlikte savaşa fiili olarak girmiş bulunuyordu (Hall, 2003, s. 33-56). Aynı günlerde Bulgaristan Muhasara Ordusu tarafından kuşatma altına alınan Edirne, yaklaşık altı aylık bir savunmanın ardından, 26 Mart 1913 tarihinde Bulgaristan idaresine girmiştir. Askerî ve siyasi anlamda Balkan Savaşları’nın kilit şehirlerinden olan Edirne, tarihyazımı bağlamında da ilgili literatürün en önemli parçalarından birini temsil

etmektedir. Edirne kuşatmasına dair yapılan çalışmalar incelendiğinde konunun ekseriyetle askerî ve siyasi olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Bu çalışma ise meseleyi bu odakların tamamıyla dışında ele almakta, Edirne'nin Bulgaristan işgaline girdiği 26 Mart gününün toplumsal hafızada nasıl ve ne şekilde hatırlanıp, hangi pratiklerle temsil edildiğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Çalışmanın kapsamı nedeniyle, konu sadece 1914 yılı ile sınırlandırılmış fakat aynı olguya Osmanlı kamuoyunun yanı sıra Bulgaristan kamuoyu üzerinden de bakılarak perspektif genişletilmeye çalışılmıştır.

2. 26 Mart'ın İlk Yıl Dönümü ve İstanbul Basınına Yansımaları

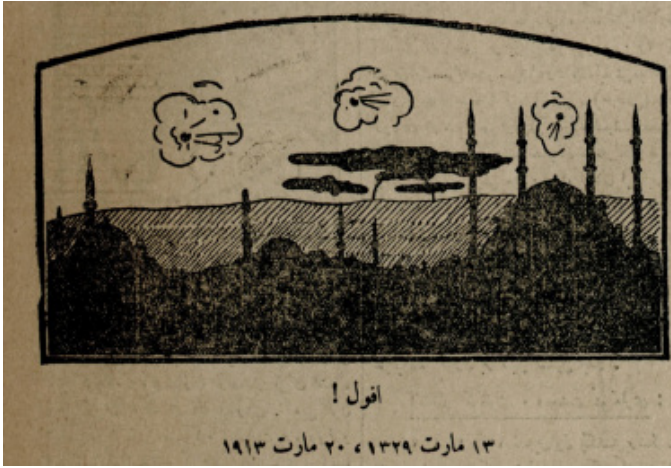
Balkan Savaşları sırasında dönemin askerî, siyasi ve toplumsal gündemine dair ayrıntılı bir yayıncılık faaliyeti sürdüren İstanbul basını, savaşın ardında bıraktığı izleri de gündemde tutmuştur. Yaklaşık altı aylık bir müdafaanın ardından 26 Mart 1913 tarihinde kaybedilen Edirne, bu noktadaki en belirgin izlerden biri olarak ön plana çıkmaktadır. Edirne'nin Bulgaristan idaresine girdiği bu tarihi “kara gün” ifadesiyle tanımlayan Osmanlı kamuoyu, ortak söylem ve vurgularla bu günün “milli matem” olarak hatırlanmasını ve bu farkındalıkla anılması gerektiğini belirtmiştir. Bu doğrultuda dönemin önde gelen gazetelerinden Tasfir-i Efkâr, Tanin, İkdâm, Sabah, Osmanlı Ressamlar Cemiyeti ile Şehbal ve Tedrîsât Mecmûası gibi dergiler, 26 Mart'ın ilk yıl dönümünde dikkat çekici içeriklere yer vermiştir. Konuya dair çok sayıda makale kaleme alınırken, kamuoyuna sunulan haberler çeşitli görsel ve fotoğrafların yanı sıra Edirne kuşatmasının öne çıkan aktörleri ve döneme tanıklık edenlerin hatıraları ile desteklenmiş, 26 Mart'ın Bulgaristan basınındaki yankıları da hafta boyunca Osmanlı kamuoyunun önemli gündemlerinden biri olmuştur.

2.1. Tasfir-i Efkâr Gazetesi

Tasfir-i Efkâr, Edirne'nin Bulgaristan idaresine girdiği günün ilk yıl dönümü olan 26 Mart 1914 tarihinde yayımlanan nüshasıyla, aynı konuya değinen diğer İstanbul gazete ve dergilerine göre belirgin farklılıklara sahiptir. Hatta gazetenin bu tarihteki yayın içeriği göz önüne alındığında Tasfir-i Efkâr'ın 26 Mart 1914 tarihli nüshasını “Edirne Dosyası” olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır. Tasfir-i Efkâr, Edirne konusuna Nisan ayının ilk haftasına kadar geniş şekilde yer ayırırken kullanılan görsel ve fotoğrafların sayısı da diğer gazetelere kıyasla oldukça fazladır. Gazetenin Edirne'de bulunan muhabiri, şehirdeki 26 Mart anma törenlerine katılarak yerinde gerçekleştirdiği gözlemlerin ayrıntılarını da aktarmıştır. Öte yandan Bulgaristan'da yayımlanan gazetelerin 26 Mart

haberlerine de yer veren Tasfir-i Efkâr, bu günün “karşı tarafta” nasıl algılanıp anıldığına da değinerek, konuyu iki taraflı bir perspektifte sunmuştur.

26 Mart gününü “Elemlî ve Fecî Günlerimizden Birinin Daha İbretâmiz Hazin Hatırat ve İntibaâtı” başlığıyla kamuoyuna sunan Tasfir-i Efkâr, bu haberi Edirne kuşatmasının ön plana çıkan aktör ve temalarını konu edinen görseller eşliğinde belirginleştirmiştir. Edirne kent silüetini meydana getiren Selimiye, Üç Şerefeli ve Eski Cami’nin yer aldığı ilk görselin altında “Geçen Sene Bugün Bulgar Ordusu Zafer ve Sevinç Narâları Arasında Sultan Selim Camii Şerifi’nin Minarelerine Sâlibli Bayrağını Çekiyordu – Bu Acı Hatıraları Unutmayalım!” ifadelerine yer verilmiştir. Haber eşliğinde sunulan görselde şehrin üzerinde ve minarelerin arasında patlayan topların meydana getirdiği duman bulutları ve ufuk çizgisinde beliren yangınlar, şehrin Bulgaristan Muhasara Ordusu tarafından tutulduğu bombardımanları göstermektedir. Aynı zamanda görselin altında şehrin sükût ettiği 26 Mart gününün “Ufûl” yani batış, yok oluş ifadesiyle aktarılması, Edirne’nin kaybına gösterilen kamusal tepkiyi de gözler önüne sermektedir.

Görsel 1: Ufûl! (*Tasfir-i Efkâr*, 26 Mart 1914, s. 1-2).

Bu fotoğraflardan biri de Bulgaristan Muhasara Ordusu’nun Edirne’ye gerçekleştirdiği son hücum sırasında kaybettiği çok sayıda askeri, diğer deyişle düşmanın vermiş olduğu zayıyatı göstermektedir. Bu fotoğraf “Aldılar – Fakat Neye Mal Oldu?” ifadeleri eşliğinde sunulurken, Osmanlı ordusunun Bulgaristan ordusuna karşı son gücünü tüketene kadar elinden geleni yaptığını işaret etmektedir.

Görsel 2: “Edirne’nin Sükûtu Mucib Olan Son Hücumdan Sonra Toplatılan Bulgar Cesetleri” (*Tasfir-i Efkâr*, 26 Mart 1914, s. 1-2).

Bu noktadan hareketle gazetede yayımlan görselleri iki ana temada gruplandırabiliriz. Görsellerin bir kısmı toplumun bu kara günü unutmaması adına propaganda ve motivasyon amacı taşıyan gönderilere sahipken, diğer kısmı da Osmanlı ordusunun Edirne’de vermiş olduğu mücadeleye atıfta bulunarak her ne kadar şehir kaybedilmiş olsa da ordunun “şanlı mağlup” olarak görülmesine zemin hazırlamaktadır.

Tasfir-i Efkâr’ın sütunlarında yer verdiği görseller arasında Bulgaristan’da yayınlanan propaganda kartpostalları da yer almaktadır. Söz konusu kartpostallarda güç, kahramanlık ve zafertemalarının kullanıldığı, alt metinlerinde ise Osmanlılık ve Müslümanlık için önemli olan kutsal değerlerin hiçe sayıldığı ve aşağılandığı anlaşılmaktadır. Bu kartpostallardan biri, Bulgaristan Muharara Ordusu komutanlarından General Savof’u, Selimiye Cami kubbesine dikilen Bulgaristan bayrağı eşliğinde sunmaktadır. Kartpostal kompozisyonunun geri kalanı Savof’un Türk bayrağını alaşağı ettiğini ve şehirdeki Osmanlı hâkimiyetine son verdiğini gösterirken, esir Osmanlı askerlerinin de kendisine secde etmesi ile tamamlanmaktadır. Bir diğer kartpostalda ise Bulgaristan ordusunun gücüne atıfta bulunularak, bir Bulgar askerinin tek bir süngüyle beş Osmanlı askerini öldürdüğü işlenmiştir¹. Ancak Tasfir-i Efkâr bu kartpostalın, Edirne’de Bulgar askerleri tarafından yapılan katliamların bir delili olduğunu belirterek “Bulgarların kendi vahşiyâneleri ile övündüğünü” ifade etmiştir.

1. Bu kartpostal, Bulgaristan’ın I. Balkan Savaşı sonrasında yayımladığı kartpostallar arasında en sık kullandığı temalardan biridir. Kartpostal, genellikle Andro karakteri üzerinden kurgulanan “her süngüde 5 kişi” kompozisyonuna ait sunumlardan biridir. Söz konusu kartpostallar için bk. Güney Dinç, *Mehmed Nail Bey’in Derlediği Kartpostallarla Balkan Savaşı (1912-1913)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2008, s. 108-112.

Görsel 3: “Bulgarlar Edirne’ye Duhüllerini Ne Suretle Temsil Etiler?!” (*Tasfir-i Efkâr*, 26 Mart 1914, s. 1-2).

Gazetenin ilk sayfada paylaştığı ve diğer görsellere kıyasla çok daha geniş bir yer ayırdığı Mehmet Şükrü Paşa’nın askerî kıyafetler içerisindeki portresi ise daha önce de değinildiği üzere “şanlı mağlup” vurgusuna sahiptir.

Görsel 4: “Edirne Kahramanı Şükrü Paşa, İstanbul’a Avdetinden Sonra Alınan Son Resimlerinden” (*Tasfir-i Efkâr*, 26 Mart 1914, s. 1-2).

Tasfir-i Efkâr, bir yanyıla Osmanlı kamuoyuna intikam hislerini telkin ettiği bu görsellerin akabinde Edirne kuşatmasının tarihi ve şehrin sükûtunu konu edinen geniş bir yazıya da yer vermiştir. Ayrıntılı bir şekilde hazırlanan tarihçe “İntibah ve İntikam Günleri, Edirne’nin Ehemmiyet-i Askerîyesi, Edirne Mevki-i Müstahkemi, İlk İstihzarat, Seferberlik İbtidasında Edirne, İlân-ı Harb, Ufak Müsademeler, İlk Büyük Huruç Hareketi, Harbe İştirak Eden İlk

İstihkâm, 10 Teşrinîsani Harbi, Muhasaraya Gिरerken, İkinci Huruç, İntizar Günleri, Vahşet Numuneleri, Üçüncü Huruç, Muhasara İcâbatı, Hazin Bir Bayram, İlk Bombardıman, Şayialar ve Asabiyet, Bulgarların Hilesi, Mütareke mi Teslim mi?, İlk Mütareke, Tebdil-i Hükümet, Üçüncü Devre, İkinci Harb, Bombardımanlar, 10, 11, 12 Mart Hücumları, Facia-yı Sükût” başlıklarından meydana gelmekte olup Edirne kuşatmasını askerî, siyasi ve toplumsal açılardan ele almaktadır (*Tasfir-i Efkâr*, 26 Mart 1914, s. 1-2). Tasfir-i Efkâr’ın bu tarihten yazısını “Ey Müslüman bugünü unutma! Çünkü bugün senin için en feci bir felâket-i milliyenin yâdını taşımaktadır” ifadeleriyle sunması, içerdiği intikam vurgusuyla ön plana çıkmaktadır. Dönemin tanıklarından Raif Necdet (Kestelli) Bey’in Edirne kuşatması sırasında kaleme aldığı günlükteki şehrin sükûtunu konu edinen kısımlarından yapılan alıntılar ise konuyla ilgili diğer içerikler arasında yer almaktadır (*Tasfir-i Efkâr*, 26 Mart 1914, s. 3).

Tasfir-i Efkâr, bu yayının politikasını 26 Mart’ı takip eden günlerde de sürdürmüştür. Bu yayınların önemli bir kısmı daha önce olduğu gibi Edirne kuşatmasının yerel aktör ve unsurları üzerinden kamuoyuna sunulmuştur. Bu bağlamda Şehit Ressam Hasan Rıza Bey simge karakterlerden biri olarak ön plana çıkarılmıştır. “Bulgar canavarlarının” yürek yakan kurbanlarından biri ifadeleriyle portresine yer verilen Ressam Hasan Rıza Bey’in, Bulgarların şehre girişinin üçüncü gününde “canavarca, fecice, namussuzca” şehit edildiği belirtilmiştir (*Tasfir-i Efkâr*, 31 Mart 1914, s. 1).

2.2. Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi

Edirne’nin sükût ettiği günü unutmayan ve bu konuyu sayfalarına taşıyan bir diğer yayın ise Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi olmuştur. Osmanlı Ressamlar Cemiyeti’nin resmi yayını olan gazete, ikinci yayın yılını geride bırakırken meydana gelen Balkan Savaşları, gazetenin yayın hayatını olumsuz bir şekilde etkilemiştir (Zihnioğlu, 2007). Nitekim cemiyet üyelerinin bir kısmı savaş sebebiyle cepheye gitmiş, cemiyet dağılma noktasına gelmiş ve gazete, faaliyetlerine geçici olarak ara vermek zorunda kalmıştır. Bu nedenle 1913 yılında herhangi bir yayını bulunmayan cemiyet gazetesinin tekrar yayın hayatına başladığı tarih ise Edirne’nin sükût edişinin üzerinden yaklaşık bir yıl sonrasına tesadüf etmektedir. Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi, bu bağlamda ilk olarak Tasfir-i Efkâr’ın Ressam Hasan Rıza Bey üzerinden yaptığı vurguyu derinleştirerek devam ettirmiş, bu sayının büyük bir kısmını 26 Mart’a ayırmıştır (*Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi*, 14 Mart 1914, s. 1).

Görsel 5: “Edirne’yi Beklerken” (ORCG, 14 Mart 1914, s. 148)

Döneminde tablo ettiği resimler ile tanınmış bir ressam olan Hasan Rıza Bey’e karşı minnet duygularına değinen cemiyet gazetesi, yazı içeriklerini Edirne kuşatması özelinde askerî kara kalem çalışmaları ile desteklemiştir. Gazete bu kapsamda Edirne kuşatmasının ardından şehit olan Ressam Hasan Rıza Bey’in biyografisine, resimlerine ve diğer ressamların kuşatmayı konu edinen çalışmalarına yer vermiştir. İkinci Mehmed’in İstanbul’un fethi için Edirne’den hareketini gösteren ve Hasan Rıza Bey tarafından çizilen tablo, bu çalışmalar arasında ilk sırada yer almaktadır. 1914 yılında Edirne Müşiriyet Dairesi Kabul Salonu’nda sergilenmekte olan bu tablonun Bulgaristan ordusunun Edirne’ye girdiği gün Ressam Yüzbaşı Mehmed Ali Bey tarafından çerçevesinden sökülerek yağmadan kurtarıldığı belirtilmiştir (ORCG, 14 Mart 1914, s. 148). Ressam Hasa Rıza Bey’in biyografisi eşliğinde sunulan fotoğraf ise “Edirne sükûtundan sonra kurban olan kıymetli Sanayi Mektebi Müdürü Hasan Rıza Bey” ifadelerini taşımaktadır (ORCG, 14 Mart 1914, s. 149)².

Gazetede yer alan görseller sadece bunlarla sınırlı kalmamış yine karakalem çalışması olarak Kahraman Müdafilerimizden (ORCG, 14 Mart 1914, s. 153) ve İleri Karakola Giderken (ORCG, 14 Mart 1914, s. 154) başlıklı eserlerin yanı sıra Yıldırım Semti, Selimiye Camii, Üç Şerefeli Camii ve Sarayı’da yer alan ahşap topçu köprüsünün yağlı boya resimlerine de yer verilmiştir.

2. Ressam Sami Yetik’in arkadaşı Ressam Hasan Rıza Bey’e dair anıları için bk. A. Süheyl Ünver, *Ressam Şehit Hasan Rıza Hayatı ve Resimleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.

2.3. Tanin Gazetesi

Tanin gazetesi de Edirne'nin Bulgaristan idaresi altına girdiği günün ilk yıl dönümünde yani tarihler 26 Mart 1914'ü gösterdiğinde, bu konuya geniş bir yer ayırmıştır.

Görsel 6: “Geçen Sene Bugün Edirne Sükût Etmişti”
(*Tanin*, 26 Mart 1914, s. 1).

Tanin, Edirne'nin bundan tam bir yıl önce uzun bir direnişin ardından Bulgar işgaline girdiğini, “Geçen sene bugün Edirne sükût etmişti” başlığı ile sürmanşetten paylaşırken “Evet, geçen sene bugünler hepimiz, herkes bütün âlem-i İslam ağlıyordu” ifadelerini kullanmıştır. Tanin, Balkan Savaşı sırasında gerek Osmanlı gerekse uluslararası kamuoyundaki bütün dikkatlerin Edirne üzerine odaklandığını şu ifadelerle aktarmaktadır; “gazeteler sayfalarının büyük bir kısmını ona hasrederken, tüm zihinler günlük meşguliyetleri arasında en büyük payı yine ona ayırmıştı”. Edirne, “Avrupa'daki şeref ve zafer asırlarının son yadigârı” olarak tanımlarken şehrin “umut ve gurur” isteyen “galip ve sarhoş Bulgar Ordusu” tarafından kuşatıldığı ifade edilmiştir. Edirne'nin “muazzam ve müthiş” bir şekilde sükût ettiği belirtilirken nihayetinde “bu kanlı zorbalara karşı” gelerek şehrin geri alındığına değinilmiştir. Tanin gazetesinin aktardığına göre şayet Edirne geri alınmamış olsaydı “bugün içimizdeki hayat ümidini” dahi kaybedecektik ve tam da bu sebeple Edirne'nin sükûtunu milli bir matem, istirdat gününü ise kurtuluşa doğru atılan kuvvetli bir adım olarak görmek gerekmektedir. Ardından, Edirne müdafaa hatlarını meydana getiren tabyalar, şehirdeki asker ve ahalinin nüfusu, şehrin erzak stoku, kuşatma boyunca meydana gelen muharebeler, Bulgaristan ordusu tarafından yapılan bombardımanlar ve

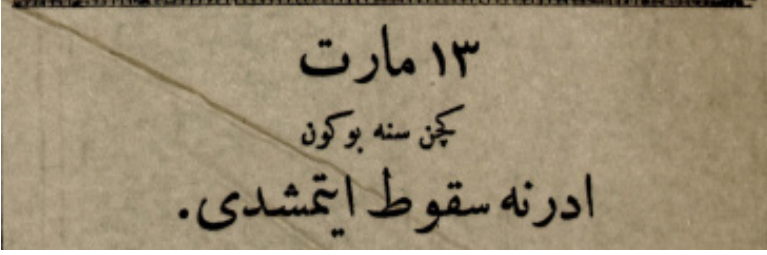
şehirde meydana gelen tahribat, şehrin sükûtu ve sükûtun ardından yaşananlar başlıklarıyla ayrıntılı bir kuşatma tarihçesine yer verilmiştir. Tanin, son olarak “sükûtta sonra” başlığı altında, Bulgarların ele geçirdiği bir tabyayı ve tabya önündeki şehit Osmanlı askerlerini gösteren bir Bulgar propaganda fotoğrafına yer vermiştir (*Tanin*, 26 Mart 1914, s. 1).

Tanin gazetesinin Edirne Valisi Hacı Adil Bey ile gerçekleştirdiği röportaj da bu noktada altı çizilmesi gereken bir diğer içeriktir. Vali Bey, sözlerine Balkan Savaşları’nın ardında bıraktığı en önemli olgulardan olan göç ve göçün beraberinde getirdiği iskân sorunu ile başlamıştır. Nitekim savaş sırasında şehirden Anadolu’ya göç eden nüfusun %95’i geri dönerken, Makedonya’dan da 50 bini aşkın bir göçmen nüfus şehre gelmişti. Vali Bey’e göre bu sene içerisinde şehirde yapılacak iki önemli işten biri mesken sorununun üstesinden gelmek diğeri ise savaş sebebiyle perişan bir hale gelen şehir halkının yaşam standardını yükseltmek, özellikle de çiftçilere hayvan ve zirai alet desteğinde bulunabilmektir (*Tanin*, 26 Mart 1914, s. 1-2).

Tanin gazetesi yazarlarından Ali Suavi ise aynı sayıda yer alan makalesinde, 26 Mart gününün yanı sıra Edirne’nin resmen Bulgaristan idaresine bırakıldığı Londra Antlaşması’nın imzalandığı 30 Mayıs gününün de milli bir matem olarak hatırlanması gerektiğine şu sözlerle değinmektedir; Osmanlı Devleti “1329 senesi Mayısının 17. günü İngiltere’nin payitahtı olan Londra’da kâin Sain James sarayında saat on ikiyi kırk dakika geçerek mağluben imzaladıkları bir sulh muahedesiyle Avrupa’dan tard ve ihraç edilmiştir”. Ali Suavi, bu felâketi idrak edebilenlerden ziyade edemeyenlerin bulunduğunu düşünmekte ve “şu biçâre milletten” tek bir şey rica ederek, Londra Antlaşması’nın imzalandığı 30 Mayıs gününün “milli bir matem” olarak hatırlanmasını istemektedir (Suavi, 1913, s. 3).

2.4. İkdam Gazetesi

Edirne’nin sükût ettiği 26 Mart gününü sayfalarına taşıyan bir diğer gazete İkdam’dır. Konu hakkındaki habere “Sevgili Edirne” ifadeleriyle başlayan İkdam, şehrin sükûtunun herkesi üzdüğünü, harap ettiğini ve yaşanan bu felâket karşısında dayanma güçlerinin kalmadığını belirtmiştir. Üzerinden tam bir sene geçen bu olay karşısında “bugün faal bir dimağ, azim ve kuvvete malik bir ruh” ile sükûtun acı hatıraları düşünülürken, şehrin kaybına sebep olan nedenler vurgulanmıştır.

Görsel 7: “13 Mart Geçen Sene Bugün Edirne Sükût Etmmişti”
(İkdam, 26 Mart 1914, s. 2).

İkdam gazetesi, şehrin kaybedilişini ve geri alınışını “sevinçli bir sabah ile nihayet bulmuş korkunç bir gecenin kâbusuna” benzetmektedir. Osmanlı Devleti’nin ikinci başkenti olmakla birlikte camileri, türbeleri ve saraylarıyla “her karış toprağındaki ulvi hatıralarıyla tarihi mevcudiyetimizde büyük bir yer işgal eden” Edirne’nin sükûtuyla birlikte Türklüğün Avrupa’dan çekildiği ve Osmanlı Devleti’nin de temelinden sarsıldığı ifade edilmiştir. Bununla birlikte “elimizden giden her şehir, her kaza, her köy hatta her avuç toprağın kıymetli” olduğunun belirtildiği yazıda, en acı verici kaybın Edirne olduğu şu ifadelerle vurgulanmıştır; “O sükût tasvire sığamaz bir teessür meydana getirmişti”. Ardından tüm bu yaşananlara rağmen Edirne’nin “bugün bizde” olduğunu bilmenin bahtiyarlık verdiği belirtilmiş fakat bu acının henüz unutulmadığı ve asla unutulmaması gerektiği de ifade edilmiştir. Bu acının “mazînin nisyân perdeleri altında terk ve ihmal” edilemeyeceği belirtilirken, “Hayır, unutmadık ve unutmayacağız” ifadeleri yinelenmiştir. Edirne’nin kaybının bir ibret ve uyanış olarak görülmesi gerektiği vurgulanmış ve “başına gelen felâketleri ve bu felâketlerin esbabını unutanların asla mesut” olamayacakları ifade edilmiştir. Nitekim İkdam’a göre “başımıza gelen son felâketlerin” sebebi de yaşananları unutmak ve bunlardan bir ders çıkarmamaktır. Bununla birlikte “düştüğümüz kuyuya bir daha düşmemek için” daima uyanık bulunulması gerektiği öğütlenmiş, “hem mazîmizi hem hâlimizi, hem âtîmizi” değerlendirebilmenin önemi vurgulanmıştır. Geçen senenin bugünkü hatırasının “bütün Türklerin” akıl ve ruhlarına kazınmış olduğunu ümit eden İkdam, bu “felâket-i milliye”nin son olmasını temenni etmiş fakat bunun sağlanabilmesi için de “mazîyi, esbâb-ı felâketi unutmamak ve bunları düşünüp gözlerimizi açmak ve azimle çalışmak” gerektiğini ifade etmiştir (İkdam, 26 Mart 1914, s. 2).

2.5. *Tedrisât Mecmûası*

Türk eğitim tarihi ve pedagojisi açısından son derece önemli bir yere sahip olan Tedrisât-ı *İbtidâiyye* Mecmûası, Dârülmuallimîn hocaları tarafından Şubat 1910 - Mart 1926 tarihleri arasında 69 sayı olarak yayımlanmıştır (Birbudak, 2011, s. 105-109). Tedrisât Mecmûası, öğrencilere yönelik takip ettiği yayın politikası doğrultusunda 26 Mart konusunu, Tatbikat Mektebi Muallimi Abdüllatif Bey’in kaleminden sınıfta işlenen bir ders olarak ele almıştır. Muallim, 26 Mart 1914 tarihindeki dersine “Çocuklarım biliyor musunuz? Geçen sene tam bu zamanlar hatta tam bu gün ne acı, telaşlı saatler geçiriyorduk. Bizim için pek acı olan o günün bugün tam senesi oldu.” ifadeleriyle başlamış devamında aradan aylar geçse de bu acı hatıranın, “o kanlı düşman vahşetinin” gözlerimizin önünden bir türlü gitmediğini belirtmiştir. Akabinde savaşın askerî seyrine değinen Muallim, her taraftan üzerimize saldıran düşmanın bir kısmının Edirne’ye bir kısmının da İstanbul’a kadar yaklaştığını ve tek amaçlarının kendilerini boğmak olduğunu ifade etmiştir. 26 Mart konusu, bu andan itibaren sınıfta bulunan talebelerin söz almasıyla birlikte etkileşimli bir şekilde işlenmeye başlanmıştır. Gerek çocukların Balkan Savaşları ve Edirne’nin sükûtu hakkındaki bilgi ve algıları gerekse konuşmaları sırasında değindiği kavramların neler olduğunu tespit edebilmek ve böylece dönemin zihin dünyasını tasavvur edebilmek adına sınıfta geçen diyaloglara yakından bakmak yerinde olacaktır. Nitekim dönemin Osmanlı kamuoyunda çocuklar ve gençler, düşmandan öğ alacak bireyler hatta askerler olarak görülmekte böylece toplumun temelden diri tutulması hedeflenmektedir (Toprak, 2012, s. 50-51). Muallimin sözleri üzerine talebelere biri;

- Evet, efendim Çatalca’ya kadar yaklaşmışlardı.
- Diğeri – Yaklaştılar ama efendim cezalarını da çektiler. Bizim askerlerimiz de onları ezdi.
- Evet oğlum! Onun için düşmanlar da oradan çekilip başka taraflara yönelmeye karar verdiler.
- Efendim, Edirne üzerine gittiler orayı kuşattılar değil mi?
- Zaten oğlum Edirne daha evvel kuşatılmıştı.
- Evet, efendim daha muharebenin hemen başında çok sürmeden muhasara başlamıştı.
- Sonra düşmanlar muhasarayı daha ziyade kuvvetleştirdiler artık dışarıdan imdat falan hiç yollanamıyordu. Ne asker, ne cephaneye, ne erzak hiçbir şey...

İçerideki içeride, dışarıdaki dışarıda... Düşman muhasarayı kuvvetleştirince içeridekilerin hâli büsbütün fenalaştı, kurtuluş çareleri azalmaya başladı.

- Olsun efendim! Daha çok çareler var. Bütün askerler hepsi hücum etmeli. Osmanlı askerine karşı onlar zor dayanır.

- Tabi çocuğum ara sıra fırsat düştükçe askerlerimiz düşmana hücum ediyorlar, onları hırpalıyorlardı. Fakat ne çare dışarıdan imdat gelemiyor, düşmanda galebelik, silahları mükemmel, tam olarak sıkıştırıp duruyordu.

- Efendim mademki nasıl olsa ölmek var hemen düşmanların üzerine saldırmalı, onlardan ne kadarını ezer öldürürsek o kadar kâr.

- Pek doğru çocuğum! Tabi bizim askerlerimiz de vazifelerinde zerre kadar kusur etmiyorlardı. Ne yapıp edip düşmana ziyan verdiriyorlardı. Fakat ne yapsınlar, biçârelere hiçbir taraftan imdat, erzak gelmediği halde düşmanlarımıza her gün her taraftan imdat, erzak geliyordu.

Muallimin Edirne'nin kaybını üzerinde ısrarla durduğu nokta dışarıdan bir türlü gelmeyen yardımlardır. Muallim sözlerine şu şekilde devam etmiştir;

- Düşman her gün insafsızcasına savurduğu güllelerle bir taraftan tabyalarımızı tahrip ederek, bir taraftan şehrin binalarını, camilerini, hastahanelerini yakıp yıkıyordu. Her tarafa gülle düşüyordu. Her tarafı alev, duman bürüyordu. Nihayet geçen sene Mart'ın tam on üçünde -bugün tam bir sene oluyor- düşman müthiş bir hücum yaptı. Biçâre askerlerimizin erzakları hemen hemen bitmiş, açlıktan takâtleri kesilmiş olduğu halde o kahramanlar ellerinde zor tutabildikleri tüfekleri, süngüleriyle düşmana karşı yine kahramancasına müdafaadan geri durmuyorlardı. Nihayet taraf taraf edilen hücumların şiddetine, yağın güllelerin ateşlerin şiddetine karşı daha fazla mukavemet kâbil olmadı. Askerlerimiz ancak cephaneleri ateşleyebildiler. Artık hepsi düşmanın elinde esir olmuştu, hain düşman zor ile Edirne'mizi almıştı. O felâketli, acı gün geçeli tam bir sene oldu. Fakat acıları her vakit kalplerimizi sızlatıyor. Düşman Edirne'ye girdikten sonra oradaki kardeşlerimize ne zulümler, ne hakaretler etti! Ne kadar zavallı analar sevgili evlatlarından, yavrularından oldular, ne kadar biçâreler mallarından, mülklerinden, canlarından ayrıldılar. Düşmanın tüfek dipçikleriyle, süngüleriyle ezildiler, şehit edildiler. Ah bilseniz, yavrularım, düşmanlar ne kadar ocağımızı söndürdüler, ne kadar şen duran kulübelerimizi viraneye çevirdiler.

Muallim, bu sözlerinin ardından sınıfta bulunan mezalim levhalarını (BOA, *MF. İBT.*, 478/72) göstererek; "Bakınız bakınız hain düşmanlar zavallı masum ahaliye ne vahşetler yapıyor. Görüyor musunuz? Şu hainler zavallıları

nasıl süngüden geçiriyorlar. Bakınız şurada bir çocuğu anasının önünde nasıl süngülüyorlar. Daha şurada burada kadınları çocuklarının önünde nasıl parçalıyorlar!” ifadelerini kullanmıştır.

Talebelerden biri “Efendim ağabeyim, muharebede bulunmuş düşmanların yaptığı vahşetleri anlatıyor da insan bir tuhaf oluyor” serzenişinde bulunmuştur. Diğeri - Efendim düşman girerken benim ağabeyim de orada idi. Görseniz söylerken insan o kadar müteessir oluyor ki.

Diğeri - Efendim akrabadan biri geldi de o söylüyor: Bulgarlar girdikten sonra yapılan bütün fenalıkları anlatıyor. Aman efendim görseniz...” ifadelerinde bulunur. Diyaloglardan anlaşıldığı üzere sınıfta bulunan talebelerden birçoğunun yakını Edirne kuşatmasında bulunmuş ve yakınlarından şehirde yaşananları dinleyerek bu hususta bilgilendirilip bilinçlendirilmiştir. Bir diğer talebe de “Efendim intikam levhalarında gördüm, bir çocuğu havaya atmışlar, süngüyü altına tutmuşlar saplıyorlar.. Aman ne acı şey...” ifadelerini kullanmıştır (Öznur, 2012, s. 146).

Talebelerin birbiri ardına söyledikleri karşısında düşmanlarının kendilerine yaptıkları fenalıkları ve cinayetlere değinen Muallim, tekrar talebelere dönerek “Bu hainlerin bize yaptıkları fenalıkları unutacak mısınız?” sorusunu yöneltir. Talebeler hep bir ağızdan “Hayır, efendim hiçbir zaman” cevabını verir. Ardından bir talebe atılarak “İnşallah onlardan öcümüzü alacağız” der. Bu cevaplar karşısında talebelerine “Aferin çocuklarım” diyen Muallim, “siz çalışırsanız, büyüdüğünüz zaman bütün o fenalıkların intikamını düşmanlardan alırsınız. Biz hep o günleri bekliyoruz” sözleriyle konuşmasını sürdürür ve çocukların son görevinin tüm şehitler için bir Fatiha okumak olduğunu ifade ederek hep birlikte dua okurlar (Abdülatif, 1914, s. 107-108).

3. Edirne’de Gerçekleştirilen 26 Mart Anma Törenleri

Tasfir-i Efkâr’ın Edirne muhabiri tarafından 27 Mart 1914 tarihinde kaleme alınan telgraf, Edirne halkının işgalin ilk yıl dönümünde gerçekleştirdiği geniş kapsamlı ve katılımlı anma törenine dair ayrıntılı bilgiler içermektedir. Törene bizzat katılan muhabir, telgrafında 26 Mart’ın Edirne’deki yankılarına ve anma töreninin detaylarına yer vermiştir.

Muhabirin aktardıklarına göre 1914 yılının 26 Mart’ı Edirne’de kapsamlı bir tören ile anılmış ve şehir bu “kara günün” ilk yıl dönümünde heyecanlı dakikalar geçirmiştir. Anma törenlerinden birkaç gün önce Mekteb-i Sultani Müdürü ve aynı okulun talim heyetinden meydana getirilen heyet-i ihtilâfiye, Dârümuallimîn’in de katılımıyla birlikte hazırlıklara başlamıştır. Tören günü

yani 26 Mart sabahı geldiğinde ise hava birden bire bozulmuş “sema yerden yükselen” üzüntülere eşlik eder bir hale bürünmüştü. Öğleden sonra saat ikide Dârümuallimîn, Numune Rüşdiyesi, Sanayi, Dârüleytam ve diğer Müslüman mekteplerinin talebeleri, Mekteb-i Sultani’nin geniş bahçesinde toplanmıştı. Talebe grubunun en önünde, “İntikam. İntibah. Edirne’nin sükût ettiği kara gün” ifadelerinin yazılı olduğu büyük bir levha eşliğinde okul bahçesinden hareket edilmişti. Bu sırada Sultani’nin on dört kişiden mürekkep flüt bandosu “talebinin mana-yı matem okuyan terennümlerine” eşlik ediyor, bin kişiden meydana gelen alay İstanbul Yolu ve Saraçlar Caddesi üzerinden kendilerini ağlayarak izleyen halkın gözyaşları eşliğinde Sarayıçi’ne doğru yürüyordu.

Bu yürüyüş sırasında Tasfir-i Efkâr muhabirinin dikkatini çeken en önemli detaylardan biri talebelerin derin üzüntü içinde olduklarıydı. Nitekim o gün talebelere ne bir tembih ne de bir ikaza gerek duyulmadığını ifade eden muhabir, bu çocukların bir sene önce şahit olduğu olayların ruhlarını ve vicdanlarını titrettiğini belirtmiştir. Bu talebeler içerisinde kimisinin babası kimisinin de aile fertlerinden bazıları şehit olmuş, muhabir bu yavrucakların o gün “bir derviş-i mahzûnane” halinde bulunduğunu ve bunu tasvir edebilmenin de oldukça zor olduğunu ifade etmiştir. Talebelerin yürüyüş sırasında terennüm ettiği hazin parçalar ise musikî tesirlerinden ziyade adeta hissedilen üzüntülere tercüman olmaktadır. Bu kalabalık alay “on altı bin kişiyi kemiren, açlıktan harap bir hale getiren Sarayıçi”ne gelmişti. Tam bu sırada derin bir üzüntüye kapıldığını ifade eden muhabir, sözlerine duygu yüklü ifadelerle devam ederek burada yatan şehitlerin yerlerinden kalkarak kendilerine gelen yavrularını istikbal için selamladıklarını belirtirken birçok kişinin de bu esnada kendisi gibi titrediğini gözlemlemiştir. Talebeler, Müftü Efendi ile ulema-yı mahalliyenin hazır bulunduğu erkânın önünden geçerek Sarayıçi’nin tam bir meşhed olan mahallinde büyük bir yay halinde sıralanmıştır. Bu geniş kavisin sağ tarafında Maarif Müdürü Galip Bahtiyar, Mülkiye Müfettişi Şükrü, Sultani Müdürü Seyid ve Polis Müdürü Rafet Bey efendiler bulunmaktaydı. Şehrin diğer protokol üyeleri ise Ayvaz Baba Tabyası’nda gerçekleştirilecek diğer merasime iştirak etmişlerdi.

Sarayıçi’ndeki anma töreni Müftü Efendi’nin okuduğu kısa bir dua ile başlamıştı. Alanda bulunan katılımcıların meydana getirdiği geniş yayın tam ortasında ise Sultani’den getirilmiş olan kürsü bulunmaktaydı. Kürsüye ilk olarak Tarih Muallimi Edip Bey çıkmış, şehrin sükûtu ve sükûtun ardından halkın Sarayıçi’nde maruz kaldığı mezalime dair duygu yüklü bir anlatımda bulunmuştur. Muhabir, Edip Bey’in sözlerinin oldukça sarsıcı olduğunu ifade

ederken kendisini dinleyen her çehrede bir intikam ateşinin yanmaya başladığını belirtmiştir. Edip Bey’in ardından kürsüye bu kez de Edebiyat Muallimi İskeçeli Sıdkı Bey çıkmıştır. Daha sonra Sultani’nin ilk sınıfından Hamdi, Mükerrerem ve Mazlum efendiler birbirini takiben çeşitli manzumeler okumuştur. Bu talebeler arasında Mazlum Efendi’nin okuduğu “Ah Rumeli” manzumesi ise dinleyiciler arasında “ağlatmadık bir tek göz” bırakmamıştı. Dârümuallimîn Mektebi talebelerinden biri “Kin” manzumesini okurken yine aynı mektepten diğer bir talebe de oldukça müesser bir hutbede bulunmuştur. Törene katılan Sanayi, Dârüleytam, İttihat ve Terakki Mektebi talebeleri de muhtelif manzumeler okumuştur. Daha sonra Sultani Mektebi’nden Mehmed Efendi kürsüye gelmiş ve sözlerine “Titreyelim vicdan vicdan titreyelim. Şu karşıda parlayan Sultan Selim’in azimet-i hayali karşısında titreyelim” ifadeleri ile başlamış ve muhabirin gözlemlerine göre bu sözler işitilirken alandaki herkes heyecan içinde titremeye başlamıştı. Anma töreni her ne kadar Mehmed Efendi’nin konuşmasıyla son bulsa da şehir sükût ettikten sonra Sarayı’ndeki esirleri tedavi eden genç tabiplerden Doktor Rafet Bey’in bu husustaki hatıralarını anlatması arzu edilmiş ve Doktor Bey, kürsüye davet edilmiştir. Rafet Bey, bir sene evvel Sarayı’nda yaşadıklarını o kadar acı bir şekilde anlatmıştır ki muhabir bu konuşmayı zalimliğin bu kadarına “lanet ve nefretle mukabele etmemek mümkün değildi” ifadeleri ile belirtmiştir. Merasimin sona ermesiyle birlikte alanda bulunan talebelerin muhtelif fotoğrafları çekilmiş daha sonra tüm talebeler gruplar halinde mekteplerine doğru dönüşe başlamıştı. Tam bu sırada Gelibolu Türk Gücü Reisi ile Belediye Başkanı tarafından günün anlam ve önemine dair iki telgraf alınmıştır. Muhabir, 26 Mart anma törenlerini başında sonuna dek gözlemlemiş hatta törenin hazırlık aşamasını dahi takip etmiştir. Muhabir bu vesileyle heyet-i ihtilâfiye adına “yorulmaz bir azim ve fedakârlık” ile çalışan Mekteb-i Sultani Müdürü ve Müdür Yardımcısı’na teşekkür etmeyi bir borç bilmiştir. Yine Dârümuallimîn Müdürü Gayyuri Bey’in de heyetin teşkil edilmesinde oldukça önemli yardımlarda bulunduğunu ifade eden muhabir bu sözlerle telgrafını sonlandırmıştır (*Tasfir-i Efkâr*, 29 Mart 1914, s. 3).

Dönemin önde gelen süreli yayınlarından Şehbal, sadece 26 Mart’ın ilk yıl dönümünde değil Balkan Savaşları boyunca da Osmanlı kamuoyunun en dikkat çekici yayınlarından biri olmuştur. Özellikle Edirne’nin sükût etmesiyle birlikte savaş sırasında Bulgaristan ordusunun yaptığı mezalimlere dair ayrıntılı içerikler meydana getiren Şehbal, bu yayınlarını fotoğraf ve görsellerle de desteklemiştir. Şehbal, 26 Mart hakkındaki yayınlarına Doktor Rıfat Osman Bey’in, Edirne Tarihi adı eserinden hareketle şehrin genel tarihçesini panoramik bir görsel

eşliğinde sunarak başlamıştır. Fotoğrafın altında “Edirne’nin sükûtunun sene-i devriyesinde bu hatıra-i meşûmeden bir hisse-i teyakkuz almak için” ifadelerine yer verilirken, konu “Edirne müdafî Şükrü Paşa” portresi ile desteklenmiştir (Şehbal, 28 Mart 1914, s. 410-411).

Edirne’deki anma etkinliklerinin en önemli duraklarından biri hiç şüphesiz Sarayıçi olmuştur. Nitekim söz konusu bölge, dönemin uluslararası kamuoyunda dahi Bulgar zulmünün vücut bulduğu mekân olarak anılmakta, gazete ve dergilerden otobiyografik metinler ve propaganda kitaplarına kadar bu alanda gerçekleştirilen katliam ve esaret hayatına dair ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Hal böyleyken 26 Mart’ın Edirne’deki anma merkezi Sarayıçi olmuştur. Bu noktada hafıza ve mekân arasında kurulan ilişkinin de ortaya çıktığı görülmektedir.

Görsel 8: Edirne münevver sınıfı 26 Mart 1914 günü Sarayıçi’nde (Şehbal, A. 94, 14 Nisan 1914, s. 429).

26 Mart 1914 günü Edirne münevver sınıfının ilk işi, Sarayıçi’ne giderek burada bir tezahüratta bulunmak olmuştur. Bu tezahürat sadece yetişkinler tarafından gerçekleştirilmemiş münevver kesime eşlik edenler arasında iptida-i mektep talebeleri ile muallimler de katılmıştır.

Görsel 9: Edirne Mekteb-i Sultani talebeleri 26 Mart 1914 günü Sarayıçi’nde (Şehbal, A. 94, 14 Nisan 1914, s. 429).

Sarayiçi’ndeki tezahüratta iptida-i mektep talebelerini şehirdeki Mekteb-i Sultani talebeleri takip etmiştir. “Edirne aydınlarının öncülüğünde vatanperverane sûrette icra edilen tezahüratta” Osmanlı sancakları arasında görülen beyaz pankartın üzerinde ise “İntikam, Edirne’nin sükût ettiği kara gün, 13 Mart, 1329, İntibah” sözleri yer almaktadır.

Ayvaz Baba Tabyası’nda gerçekleştirilen anma töreninin ayrıntılarını ise Edirne basınının önemli karakterlerinden ve aynı zamanda II. Balkan Savaşı sırasında kurulan Edirne Heyeti’nde de önemli görevler üstlenen Mehmed Şeref Bey’in (Şallı, 2023, s. 182-191) Tanin gazetesine gönderdiği telgraftan elde etmekteyiz. Mehmed Şeref, sözlerine Edirne’nin 26 Mart’ta “kanlı hatıralar bırakan elemli bir günün” ardında bıraktığı acılarla titrediğini ifade ederek başlamıştır. Bugün şehirdeki birçok kişi “şiddetli bir şimal rüzgârının çıplak tepelerden koparak vadileri inleyen” uğultusu eşliğinde Ayvaz Baba’ya doğru yürümeye başlamıştı. Bu esnada tesadüf ettiği kişilerin birbirleriyle dahi konuşmadığını gözlemleyen Mehmet Şeref Bey, bu kişilerin sadece vicdan ve hisleriyle karşı karşıya kaldığını belirterek, Kıyık sirtlarına tırmanan insanların simalarında elem bulutlarının bulunduğunu ifade etmiştir.

Kıyık üzerinden Ayvaz Baba Tabyası yoluna girildiği anda bu “millî hazînin âfat hayatını” düşünmeye başlayan halk, az ileride yatan ilk şehidin mezarı ile karşılaşmıştı. “Anadolu’nun münevver seması altından” ayrılarak vatanın namusunu korumaya gelen bu şehit “bir aç kurt sürüsü iştahıyla saldırmış olan düşman” karşısında can vermişti. Edirneliler, mezarı sâde taşlarla örülü olan bu şehidin önünden derin bir hürmetle geçmişti. Tabyanın öte tarafında ise Yeni İmaretli Ali’nin mezarı bulunmaktaydı. Tabyanın etrafını çevrelemiş olan tel örgülerin önünde Edirne’yi müdafaa ederken “hain bir kurşunla göğsü parçalanarak” şehit olan Ali, yüksek bir tepenin üzerinde adeta bir “neşide-i intikam” okur gibi “Beni Unutma” diye bağıryordu. Tabya merkezine yaklaşıldıkça sağ tarafta “delik deşik kalbura dönmüş toprağın hemen her tarafında sivrilmiş tepecikler” belirmeye başlamıştı. Bu tepecikler, etrafı gülle parçalarıyla çevrilmiş Türk askerlerine ait mezarlardan başka bir şey değildi. Mehmet Şeref, kaleme aldığı telgrafta kullandığı duygusal üslubu devam ettirerek, burada yatan şehitlerin kendileri için okunan dualara iştirak etmek için halkın etrafında dolaştığını belirtirken, sözlerini “Biz onların ruhuna Fatıha ithaf ederken onlar bize dargın nazarlarla bakarak kalplerimizde istikbale ait bir hiss-i kindar, namus-u milliyeye dair bir intikam” aramaktaydı ifadeleri ile sürdürmüştür.

Yazar, elli saat aralıksız süren şarapnel ve mermi yağmurunun cehenneme çevirdiği bu tabyanın “üç güden beri midesine yirmi beş dirhem süpürge

tohumundan yapılmış bir dilimekmekten başka bir şey” girmeyen Osmanlı askerleri tarafından savunulduğunu ifade etmiştir. Hatta askerlerimizin parmaklarındaki son güçle tüfeğini çekmeye çalıştığı anda “yaramaz bir dane ile yuvarlanıp gittiği dakika bile” karşısındaki düşmanı ezmeye çalışan bir kahramanlık gösterdiğini belirtmiştir. Mehmet Şeref Bey, tabya merkezine gelindiğinde ise “Karşımızda kara bayırlardan koparak, bütün bütün kuvvetiyle esen rüzgâra karşı bu mübarek meşhedin üstünde durduk” ifadelerinde bulunmuş; Ayvaz Baba’nın bundan tam bir sene evvel cehennemden kopmuş alevler içinde ölüm ve zulüm kusan bir düşman hücumuna uğradığını belirtmiştir. Tabyada hazır bulunan Müftü Efendi’nin duası ile başlayan tören daha sonra tüm şehitlerin huzurunda padişaha selam ve dualar hediye edilerek devam etmiştir. Törene katılanların buradan Türklüğe daha vâkîf ve daha mefkûreli bir şekilde ayrıldığını ifade eden Mehmet Şeref, “Edirne’ye dönerken Sarayıçi’nin, Fatih’ten Süleyman’dan bize selam getiren ağaçları üzerinden, Ayvaz Baba’ya kadar erişen rüzgârın” kendilerini ikinci bir şehitliğe, Sarayıçi’ne davet ettiğini belirtmiştir. Nitekim “bugün bütün çarşılar kapanmış” ve “Dârümuallimîn, Rüşdiye, Sanayi, Dârüleytam ve bütün ibtida-i mektepleri, eşraf, esnaf, bütün Edirne” Sarayıçi’ne gelmişti. Yazar, bir zamanlar Osmanlı padişahlarının haremi olan bu tarihi yerin bundan bir sene evvel “vatan evladına açlıktan, soğuktan, koleradan ölmek için müthiş bir” ölüm yeri olduğunu ifade ederek sözlerini tamamlamıştır (Şeref, 1914, s. 1).

4. 26 Mart’ın Bulgaristan Kamuoyundaki Yankıları

İstanbul basınının ortak ifadelerle milli bir matem günü olarak kamuoyuna sunduğu 26 Mart, performatif anlamda Edirne ölçeğinde hatırlanmış ve anma törenleri de bu doğrultuda yerel eksende sınırlı kalmıştır. Öte taraftan Osmanlı kamuoyunun “kara gün” olarak nitelediği Edirne’nin kaybına Bulgaristan tarafından bakıldığında ise bugünün büyük bir zafer olarak anıldığı görülmekte ve dolayısıyla 26 Mart “milli bayram” olarak kutlanmaktaydı. Bununla birlikte her iki ülkenin 26 Mart’ı hatırlama motivasyonlarındaki farklılık kadar bugünü her iki tarafa hatırlatan unsur, aktör ve olayların yanında bugünün temsil pratikleri de bir o kadar çeşitlilik göstermektedir. Bu doğrultuda 26 Mart’ın Sofya’daki akislerine kulak vermek hem Bulgaristan kamuoyunun bugüne yüklediği anlam ve değerleri tespit edebilmek hem de aynı olgunun farklı taraflardaki görünümünü karşılaştırabilmek adına önemlidir. Ancak bu noktada belirtilmelidir ki, 26 Mart’ın Bulgaristan kamuoyundaki yansımaları, Osmanlı gazetelerinin başta Sofya olmak üzere uluslararası basından gerçekleştirdiği iktibaslar üzerinden değerlendirilmiştir.

26 Mart münasebetiyle Sofya’da gerçekleştirilen anma merasimine Sveti Sedmochislenitsi Kilisesi’ndeki “ayin-i rûhani” ile başlanmıştır. Binlerce kişinin katılım gösterdiği bu merasime, Edirne muhasarasında bulunmuş olan komutanlar ve askerlerin yanı sıra eski nazırlar ve kral namına da bir heyet iştirak etmiştir. Ancak mevcut kabine azaları ve Rusya Ataşemiliteri dışında Sofya’da görevde bulunan sefirlerden hiç kimse bu merasime katılmamıştır. Merasimin ön plana çıkan karakterleri ise I. Balkan Savaşı’nın ve özellikle de Edirne muhasarasının önemli isimlerinden olan Bulgar Ordusu Başkumandanı General Savof, General Vazof ve General İvanof olmuştur (*Tasfir-i Efkâr*, 29 Mart 1914, s. 3).

Halk ayinin bitmesiyle birlikte “General Savof hakkında gayet hararetle bir alkış” tutmuştur. Daha sonra Bulgarların milli şairi İvan Vazof (Zafer, 2020, s. 276-282) kilise önünde toplanmış olan kalabalığa hitaben bir konuşma gerçekleştirmiş ve Savof’u “millet kahramanı” unvanıyla yâd etmiştir. Şair Vazof, buradaki konuşmasını sık sık kesilen alkışlar eşliğinde güçlükle tamamlayabilmiştir. Akabinde Makedonya çetecilerinden Hristof, coşkusu giderek artan bu kalabalığa, Edirne muhasarasından bahsettiği bir nutukta bulunmuştur. Öte taraftan General Savof, Vazof ve İvanof kiliseden çıktuktan sonra dışarıda toplanmış olan halk kendilerine alkış tutarak çiçek buketleri vermiştir. Coşkulu kalabalık şehir merkezinin çeşitli mahallerinde nümayişlerde bulunarak Bulgar askerinin kahramanlık ve metanetini övmüştür. Bu sırada General Savof, halkın da katılım gösterdiği Zafer Alayı ile birlikte Zabitân Kulübü’ne geçmiş, burada buluan zabıtlar de Savof için yapılan tezahüratlara eşlik etmiştir. Savof bu tezahüratlar karşısında “kahramanlarını tebci eden bir millet parlak bir istikbale maliktir. Bulgaristan’a metin ve parlak bir ümitle atf-ı nazar edelim. Vatan bugün ağır dakikalar yaşıyor lakin yakında yaraları sarılacak ve Bulgaristan’ın önünde yeni ve parlak günler açılacaktır” ifadelerini sarf etmiştir. Fakat General Savof’un savaş sonrasında askerî mahkemede yargılanmış olması nedeniyle ülke içerisinde kendisine karşı muhalif bir kesim meydana gelmiştir. Edirne’nin kaybedilmesi Bulgaristan siyasetinde derin bir çatlak ortaya çıkarmış ve bu ayrım kamuoyunun önemli gündemlerinden biri haline gelmiştir. Öyle ki Savof’un konuşması ve devamında gerçekleştirilen nümayişlerin ardından kalabalıktan biri “kahrolsun Savof” diye bağırması ise de zabıtlar tarafından derhal tevkif olunmuştur (*Tasfir-i Efkâr*, 29 Mart 1914, s. 3). Bu bağlamda 26 Mart’tan bir gün önce Sofya’da yayınlanan gazeteler General lehinde pek çok makale neşretmiştir. Şair İvan Vazof da Zabitân Kulübü önüne gelindiğinde “şanlı Bulgar kumandanı General Savof’u methetmiş” ve

buna cevaben General Savof da Bulgaristan'ın Şair Vazof gibi evlatlara sahip olmasından dolayı gurur duymasına gerektiğini ifade ederek, sözlerini milli şaire uzun ömürler temenni ederek sonlandırmıştır.

Sofya'da gerçekleştirilen törenlerin ön plana çıkan tek aktörü General Savof olmamıştır. Edirne'nin doğu cephesine gerçekleştirdiği hücumla şehrin sükûtuna sebep olan General Vazof da törenin önemli karakterleri arasında yer almıştır. Üstelik Vazof söz konusu generaller arasında "Edirne" başlığı ile yayınladığı eser ile ayrı bir öneme sahipti. Vazof söz konusu eserinde Edirne muhasarasının çeşitli safhalarına değinmekteydi. Öte taraftan Sofya'daki anma töreni sadece dini merasim ile sınırlı kalmamıştır. Bulgaristan Muhasara Ordusu'nun Edirne'ye giriş tarihi olan 26 Mart'ın yıl dönümü, bu ordunun Sofya'daki emekli zabitleri tarafından da bir tören ile anılmıştır. Gerçekleştirilen merasimde Bulgaristan Muhasara Ordusu Kumandanı General Vazof'un yapmış olduğu konuşma, törenin ön plana çıkanlarından olmuştur. Vazof'un oldukça ateşli bir şekilde sarf ettiği ifadelerle bakılırsa, Edirne önlerinde yatan zabit ve asker arkadaşlarının ruhları hala yaşamakta ve "kendilerine ait olan şeyi" yani şehri, "bugün hayatta kalanlardan tekrar zapt etmesini beklemekte" ve hatta "Edirne kalesini hala muhasara altında tutmaktaydılar". Vazof açık bir şekilde Edirne'nin tekrar ele geçirilmesini öğütlediği bu sözlerinin akabinde her 13 Mart gününün (Milâdî takvim hesabıyla 26 Mart) ve hatta her 13 sayısının, Edirne'ye gerçekleştirilen hücumu ve elde edilen büyük zaferi hatırlatması gerektiğini vurgulamıştır. Sözlerini Edirne önünde can veren zabit ve askerlere ait mukaddes ruhların Edirne'yi tekrar ele geçirebilmek için bir işaret olduğunu belirterek sürdüren Vazof, bu vazifelerinin süratle yerine getirilmesi gerektiğini ifade ederek konuşmasını tamamlamıştır.

Tanın gazetesi General Vazof'un sözlerini nakletmekle birlikte, General'in ifadelerine cevap vermekten de geri kalmamıştır. Bu doğrultuda "Biz de deriz ki" ifadeleri ile sözü açan Tanin, Edirne'ye yapılan "haksız tecavüzün" Bulgar tarihinde bir felâket sayfası olduğunu ileri sürerken, savaş sırasında sadece Edirne önlerinde değil Bulgaristan önlerinde hayatını kaybedenlerin ruhlarının da huzura ihtiyaç duyduğunu ifade etmiştir. Öte taraftan her 13 sayısının ölen Bulgar zabit ve askerlerinin ruhunu taciz, hayatta bulunanların ise kalplerini tahriş etmesinden bu ruhların istirahatini için dua etmenin Bulgaristan'ın istikbali adına daha hayırlı olacağını belirtmiştir. Bu anlamda General Vazof'un müsterih olmasını dileyen Tanin, "Edirne şühedâsı ve Sarayıcı mazlûmininin kanlı toprakları artık çığnenemeyecektir. Çünkü bugün daha genç dimağlar ve daha kuvvetli bilekler elinde büsbütün başka bir ordu bulunur!" (*Tanın*, 9 Nisan 1914, s. 2) ifadelerini kullanmıştır.

Bulgaristan’da genel anlamda askerî aktörlerin ön planda olduğu ve bu doğrultuda askerî söylem ve hatıralar etrafında şekillenen törenler eşliğinde hatırlanan 26 Mart, dini ayınlar ile birlikte geniş bir kitleye hitap etmiştir. Törenlerin gerçekleştirildiği mekânların kilise ve Zabitler Kulübü olması da törenlerin sahip olduğu çizgiyi göstermektedir. Ne var ki Sofya’da yayınlanan gazete haberlerine bakılırsa 26 Mart, Bulgaristan kamuoyu ve tarihi adına çok daha derin anlamlar içermektedir.

Bulgaristan genelinde yayınlanan tüm gazeteler baştanbaşa “Edirne’nin sükûtu ile Bulgar kalplerinde” meydana gelen neşeye ve ardından şehrin Osmanlılar tarafından geri alınmasıyla birlikte yaşadıkları yeis ve eleme yer ayırmıştır. Söz konusu gazetelerin tamamı 26 Mart gününü “Zafer Bayramı” olarak anarken makalelerin içerikleri, meselenin Bulgar kamuoyunda çok daha farklı ve derin anlamlar taşıdığını göstermektedir. Nitekim Edirne’nin ele geçirildiği 26 Mart, Bulgaristan kamuoyunda nasıl ki bir zafer bayramı anlamına geliyor ise şehrin kaybedildiği 22 Temmuz günü de büyük bir felâket olarak görülmektedir. Dolayısıyla Bulgaristan idaresinin yaklaşık 4 ay kadar hüküm sürebildiği Edirne, kendileri için hem büyük bir sevinç kaynağı hem de yeri doldurulamaz bir kayıptı. Hal böyleyken gazeteler bu kaybın nedenlerine dair ileri sürdüğü argümanlarla meseleyi genel anlamda siyasi eksenli bir iç hesaplaşma boyutuna taşımıştır. Fakat Bulgar kamuoyu Edirne’nin kaybını siyasi istikrarsızlık kadar II. Balkan Savaşı’nda kendisine karşı cephe alan Balkanlı komşularına bağlayarak Edirne’nin kaybını geniş bir söylem üzerinden değerlendirmiştir.

Bulgaristan’ın önemli gazetelerinden Mir, 26 Mart’ı Bulgar silahının şan ve şöhret kazandığı günün yıl dönümü olarak değerlendirmiştir. Edirne’yi “alınamaz bir Türk kalesi” olarak değerlendiren makalede, şehrin Bulgar hücumlarına daha fazla dayanamadığını ve nihayetinde düşerek, “bütün cihanı hayretler içerisinde” bıraktığı ifade edilmiştir. Habere göre uluslararası kamuoyu ve “efkâr-ı askerîye” Balkan Savaşları tarihini başarılı bir şekilde tetkik edebilmiş fakat iş “Edirne’nin fethine gelince” askerî dehalar bile bu noktada uzun uzadıya araştırma yapmak zorunda kalmıştı. Bulgaristan tarihine altın harflerle kazınan bu büyük zaferin, vatanlarına karşı hissettikleri sevgi ve çalışkanlık sayesinde kazanıldığını ifade eden gazete “ordu ve millet, çar ve hükümet bir ruhla, bir kalp ile hareket ettikleri vakit” Bulgaristan’ın tüm dünyada şan ve şöhret sahibi olacağını altını çizmiştir. Sofya menşeli gazete, 26 Mart hakkında yayımladığı makaleyi kamuoyuna bir zafer anlatısı olarak sunmuş olsa da makalenin devamında yer alan ifadeler 26 Mart’ın aynı zamanda Bulgaristan tarihi adına bir iç hesaplaşma olduğunu göstermektedir. Nitekim

“20. asırda dünyanın en şanlı muzafferiyetlerini” elde etmişken millet, hükümet ve askerî anlamda yapılan hataların büyük bir kısmı “yabancı ihanetlerine mağlup olan ve arzu-yı milliye karşı hareket edebileceklerini zan ederek” bencil bir şekilde hareket eden siyasetçilere aitti (*Tanin*, 30 Mart 1914, s. 4).

Slova gazetesi ise bugünü çok daha militer ve milliyetçi bir söylemle kamuoyuna sunmuştur. Bir sene evvel bugün kilise çanlarının sesi, topların gürültüsü ve selamları arasında Tuna’dan Akdeniz’e Selanik’ten Çatalca’ya kadar bir sevinç ve kurtuluş neşesi yayılmış, “nihayet Edirne düşmüştü”. Söz konusu haberin sunumunda kullanılan yer adlarının “Büyük Bulgaristan” projesinin sınırlarına atıfta bulunması da dikkat çekicidir³. Ancak bu büyük sevinci ve “galeyân-ı milliye” az da olsa gölgeleyen tek şey şehir kuşatmasında canlarını veren “kıymetli kurbanların” ardında bıraktığı yeis ve elemdi. Ne var ki Bulgar milleti bu savaşta canlarını veren tüm askerlerin ülkedeki birlik ve beraberliği sağladığını düşünerek onları “son kurbanlar” olarak görüyor ve böylece teselli oluyordu. Ancak Bulgaristan’ın bugün “sakat, zelil, hâkir ve yağmalanmış” olduğu ifade edilen makalede, hürriyet ve istikbali bir yana koyarak Makedonya ve Dobruca’nın “evvelkinden daha çirkin ve kanlı bir esaret” altında olduğu vurgulanmıştır. Büyük Bulgaristan sınırları içerisinde kalan Makedonya ve Dobruca’yı 26 Mart vesilesiyle anan gazete, söz konusu yerlerdeki mevcut düzenin Osmanlı döneminden dahi kötü olduğunu belirterek bu anlamda adeta Osmanlı Devleti lehine bir söylemde bulunmaktadır. Fakat tüm bunlara rağmen Bulgarların bu andan itibaren hiçbir zaman mağlup olmayacağı ifade edilen makalede, 26 Mart’ın da milli bir bayram olarak kutlanacağı belirtilmiştir. Sözü daha sonra II. Balkan Savaşı’nda karşısında yer alan eski müttefiklerine getiren makale, “Bulgaristan’ın hain komşuları boş emellerine rağmen” hiçbir zaman 26 Mart galibiyeti gibi bir başarıyı “âleme bir eser-i zafer” olarak arz edemeyecek, üstelik 26 Mart diğer Balkan devletlerinin huzurunu da ebediyen kaçıracaktı. Bugünü büyük bir zafer olmakla birlikte aynı coğrafyayı paylaştığı komşuları üzerinden gündeme getiren makale, daha sonra kuşatma sırasında hayatlarını kaybeden “kıymetli kurbanlara” ihtiramda bulunmuştur. Bulgar milletinin kırılan emellerine ve can verenlerin ardında bıraktığı yeis ve kadere metanetle göğüs gereceğini ifade eden makale, Edirne’nin kaybedilmesini siyasi ihanetlere bağlayarak hak etmeden yenilen bu darbeye “şuursuzluk

3. Nitekim dönemin Osmanlı kamuoyunda Bulgar mekteplerinde Makedonya’nın tamamını gösteren haritalar önünde ders yapıldığı, talebelerin de Türklere karşı intikam hisleriyle beslendiği ifade edilmiştir, bk. Hasan Taner Kerimoğlu, *Osmanlı Kamuoyunda Balkan Meselesi 1908-1914*, Libra Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 256.

kalelerinin” birer birer yıkılacağını belirtmiştir. Edirne’yi Osmanlı saltanatının birinci sınıf kalelerinden ve Avrupa’daki anahtarı olarak değerlendiren makale, şehrin ele geçirildiği tarihi Bulgaristan adına en önemli bayramlardan biri olarak değerlendirmiştir (*Tanin*, 30 Mart 1914, s. 4).

Politika gazetesi ise 26 Mart gününde kendilerini teselli eden tek şeyi Edirne’yi ele geçirmek için verdikleri mücadelenin komşularına hala korku salmasında bulunmaktadır. Öyle ki bu komşular “şaha kalkmış, yorgun Bulgar arslanını” haince sıkıştırmışlar ve bu emellerinde de başarılı olmuşlardır. Ancak aynı komşular “bahadır Bulgar askerlerinin” kahramanlık destanlarını işittikçe hala titremeye devam etmektedir. Haber son olarak tüm Bulgar halkının orduya sahip çıkması gerektiğini belirtmekte, müstakil bir milletin mevcudiyetini sağlayan tek ve temel şeyin ordu olduğunu ifade etmektedir (*Tanin*, 30 Mart 1914, s. 4).

Tribuna da 26 Mart hakkında diğer gazeteler gibi aynı noktaları vurgulamıştır. Ayvaz Baba tepesinin coğrafi olarak zor koşulları, kalenin etrafını çevreleyen tel örgüler, kurt kapanları ve zehirli lağımlarla dolu olduğunu fakat Bulgaristan ordusunun 1912’nin Ekim ayından 26 Mart’a kadar pes etmeden şehri kuşattığı belirtilmiştir. Nitekim bu mücadelenin sonunda Edirne, Bulgaristan’ın ördüğü çiçekten taç zaferinin en nadide parçası haline gelmiştir. Ancak kısa bir süre önce “Bulgar kanı ile sulanmış” olan şehir şu an kaybedilmiş ve burada yine “mağlup Türkler hükümrân” olarak bulunmaktaydı. Bunun en önemli nedenini Bulgar siyasetçileri arasındaki tutarsızlıklara bağlayan gazete, Edirne’nin “derin ve sakin gözyaşları” içerisinde, Bulgar siyasetçilerinin felâketi, idari kadroların liyakatsizliği ve akılsızlığına bir delil olacağını ifade etmektedir. Makale, Bulgaristan’ı “muazzam fakat bedbaht” ifadeleri ile tanımlayarak son bulmaktadır (*Tanin*, 30 Mart 1914, s. 4).

Bulgaristan’ın yarı resmi gazetesi *Ako Dobri* ise 26 Mart hakkında çok daha itidalli söylemlerde bulunmuştur. Gazetede yayımlanan makaleye göre Bulgaristan’ın doğu sınırı daha önce Osmanlı Devleti ile imzalanan bir antlaşma ile katî halini almıştı. Dolayısıyla Bulgar kamuoyunun ve siyasetinin Lüleburgaz ve Edirne üzerinde hiçbir talebi olmadığı ifade edilmiş, Bulgaristan’ın maziye değil istikbaldeki yeni vazifelerine odaklandığı belirtilmiştir. Dolayısıyla “şimdi yeniden Osmanlı toprağı olan Edirne”, Bulgar askerinin şehre girişinin yıl dönümü için “hiçbir ihtiras uyandırmamaktadır”. Bununla birlikte Balkan Savaşları sırasında yaşanan faciaların “Osmanlı kalplerinde ne kadar derin bir iz” bıraktığını izah etmeye gerek olmadığını ifade eden gazete, açılan bu yaraların kolay kolay kapanamayacağını da belirtmiştir (*Sabah*, 29 Mart 1914, s. 1).

26 Mart, savaşın bir diğer muharip devleti olan ve Edirne kuşatmasında Bulgaristan'a destek veren Sırbistan'da da unutulmamış, ülkenin başkenti Belgrad'da bir anma töreni gerçekleştirilmiştir. Savaşta hayatlarını kaybeden zabıt ve askerler için Velihaht Prens Aleksandır başta olmak üzere kabine azaları, Bulgaristan Sefiri ve Bulgar Sefarethanesi memurlarının da katıldığı bir dini ayin gerçekleştirilmiştir (*Tercümân-ı Hakikat*, 27 Mart 1914, s. 1).

5. Sonuç

26 Mart, henüz ilk yıl dönümünde gerek Osmanlı kamuoyunda gerekse Bulgaristan kamuoyunda milli bir gün olarak anılmaya başlanmıştır. Fakat 26 Mart, her iki ülke için farklı motivasyon kaynakları, farklı gönderiler ve farklı anlamlara tekabül etmiştir. 26 Mart, Osmanlı kamuoyu adına gelecek nesillerin unutmaması gereken kara bir gün, daha güçlü ve daha çalışkan olabilmek için ders alınacak acı bir tecrübe ve düşmandan alınacak intikamı perçinleyen bir motivasyona sahipken Bulgaristan kamuoyu adına bir zafer bayramı, kutlu bir gün, özellikle Balkanlı komşularına verilen güçlü bir gözdağı, tarihte eşi benzeri görülmemiş askerî bir başarı ve Edirne'yi yeniden işgal edebilmenin umudu olarak algılanmıştır. Bu noktada üzerinde durulması gereken bir diğer tarih ise 22 Temmuz (1913)'dur. Nitekim II. Balkan Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Doğu Trakya'daki hâkimiyeti yeniden ele geçirmek için ileri harekâta girişen Osmanlı orduları bu tarihte Edirne'yi yeniden hâkimiyeti altına almıştır. Ancak bu tarih Osmanlı kamuoyu tarafından bir zafer günü olarak addedilmezken Bulgaristan tarafından bir felâket günü olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla 26 Mart, Bulgaristan kamuoyu için hem bir bayram ve felâket hem de iç siyaset bağlamında bir hesaplaşma ve Balkanlı komşularına verilen bir gözdağı olarak militer ve milliyetçi söylemlerle hatırlanmıştır.

Bulgaristan'daki anma törenlerinin merkezi ülkenin başkenti Sofya olurken Osmanlı Devleti'ndeki anma törenleri sadece Edirne ölçeği ile sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla İstanbul basını 26 Mart'ı topyekûn bir şekilde gündeme getirse de başkente bir anma töreni yapıldığına dair bilgi bulunmamaktadır. İstanbul basını 26 Mart'a dair gerçekleştirdiği yayınlarda Mehmet Şükrü Paşa ve Şehit Ressam Hasan Rıza gibi aktörlerin yanında Ayvaz Baba Tabyası ve Sarayıçi gibi önemli noktaları ön plana çıkartmış, yaşananların üzerinden henüz bir yıl geçmişken intikam vurgusu da altı sıklıkla çizilen bir tema olmuştur. Bu noktada özellikle Sarayıçi'ne ayrı bir parantez açmak gerekmektedir. Nitekim toplumsal hatırlama, geçmişe ait imgeler ile bilgilerin törensel uygulamalarla taşınıp sürdürülmesine bağlıdır. Özellikle yazılı olmayan geçmişin aktarım biçimi anma törenlerinin etkisiyle varlığını sürdürebilmektedir. Bu anlamda 26 Mart'ın

önemli hafıza mekânlarından olan Sarayıçi, geçmişin bugünde hatırlandığı bir tören alanı olarak vücut bulmakta ve belleği bir mekânda canlı tutma işlevi görmektedir. Edirne’deki 26 Mart anma törenlerinde o günleri yaşayan kişilerin tanıklıklarını dile getirmesi, bu işlevin etkili olmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu durum belleğin zamansal ve mekânsal olduğu kadar toplumsal olan boyutunu göstermesi bakımından da oldukça önemlidir. Son olarak belirtilmesi gereken bir diğer önemli husus, 26 Mart’ın sadece ilk yıl dönümüne odaklanan bu çalışmanın ileri sürdüğü veriler, I. Dünya Savaşı, Milli Mücadele dönemi ve Cumhuriyet’in ilanı gibi önemli dönüm noktalarında konjonktür çerçevesinde farklı bağlamlarda değerlendirilebileceği gibi konunun Bulgaristan basını üzerinden ele alınmasının meseleye anlam derinliği kazanacağı da şüphesizdir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) BOA, *MF. İBT.*, 478/72.

Sürelî Yayınlar

“13 Mart Geçen Sene Bugün Edirne Sükût Etmmişti”, *İkdam*, No. 6139, 26 Mart 1914, s. 2.

Abdüllatif , “Edirne’nin Yevm-i Sükûtu”, *Tedrisât Mecmûası*, No. 24, 22 Nisan 1914, s. 107-108.

Ali Suavi, “17 Mayıs’ı Unutma!”, *Tanin*, No. 1625, 8 Haziran 1913, s. 3.

“Bugünkü Edirne’nin Hayat-ı Umûmiyesi”, *Tanin*, No. 1887, 26 Mart 1914, s. 1-2.

“Bulgaristan’da Merasim”, *Tercümân-ı Hakikat*, No. 11838, 27 Mart 1914, s. 1.

“Bulgarların Bayramı Edirne ve Bulgarlar”, *Tanin*, No. 1891, 30 Mart 1914, s. 4.

“Edirne’de”, *Tasfir-i Efkâr*, No. 1034, 31 Mart 1914, s. 1.

“Edirne’imizde Hazin Bir İhtifâl–13 Mart”, *Tasfir-i Efkâr*, No. 1032, 29 Mart 1914, s. 3.

“Edirne’nin Tarihçe-i Mahsûriyet ve Sükûtu”, *Tasfir-i Efkâr*, No. 1029, 26 Mart 1914, s. 1-2.

“Edirne-General Vazof’un Bir Nutku”, *Tanin*, No. 1901, 9 Nisan 1914, s. 2.

“Geçen Sene Bugün Edirne Sükût Etmmişti”, *Tanin*, No. 1887, 26 Mart 1914, s. 1.

“Hatırat ve İhtisâsat”, *Tasfir-i Efkâr*, No. 1029, 26 Mart 1914, s. 3.

“İftitâh”, *Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi*, No. 14, 14 Mart 1914, s. 1.

Mehmet Şeref, “Matem-i Milli Edirne 13 Mart”, *Tanin*, No. 1890, 29 Mart 1914, s. 1.

“Onlar Nasıl Yaptılar”, *Tasfir-i Efkâr*, No. 1032, 29 Mart 1914, s. 3.

“Osmanlı-Bulgar Münasebeti”, *Sabah*, No. 8810, 29 Mart 1914, s. 1.

“Ressam Hasan Rıza Bey”, *Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi*, No. 14, 14 Mart 1914, s. 148-154.

Şehbal, A. 93, 28 Mart 1914, s. 410-411.

Şehbal, A. 94, 14 Nisan 1914, s. 429.

Araştırma Eserleri

Alkan, Mehmet Öznür. (2012). “Balkan Savaşları’nın Osmanlı Eğitim Sistemine Etkileri ve Ders Kitaplarına Yansımaları”, *Balkan Savaşları’nın 100. Yılı Sempozyumu*, İstanbul, s. 144-149.

Birbudak, Togay Seçkin. (2011). “Tedrîsât (-ı İbtidâiyye) Mecmûası”, *Türk Yurdu*, S. 285, Ankara, s. 105-109.

Dinç, Güney. (2008). *Mehmed Nail Bey’in Derlediği Kartpostallarla Balkan Savaşı (1912-1913)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Hall, Richard. (2003). *Balkan Savaşları 1912-1913 I. Dünya Savaşı’nın Provası*, çev. M. Tanju Akad, İstanbul: Homer Kitabevi.

Kaytan, Gizem. (2019). “Kuşatılmış Bir Şehir ve Kahraman Bir Kumandan: İşkodra Müdafası ve Hasan Rıza Paşa”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C 19, S. 17, Edirne, s. 159-200.

Kerimoğlu, Hasan Taner. (2015). *Osmanlı Kamuoyunda Balkan Meselesi 1908-1914*, İstanbul: Libra Yayıncılık.

Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi 1911-1914. (2007). yay. haz. Yaprak Zihnioglu, çev. İrfan Dağdelen, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Şallı, Hakan. (2023). *Osmanlı Kamuoyunda Edirne Meselesi ve Edirne Heyeti*, İstanbul: Libra Kitap.

Toprak, Zafer. (2012). “Balkan Harbi, İntikam ve ‘Ötekileştirme’ Süreci,” *Toplumsal Tarih*, No. 228, İstanbul, s. 50-51.

Ünver, A. Süheyl. (1970). *Ressam Şehit Hasan Rıza Hayatı ve Resimleri*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Zafer, Zeynep. (2020). “İki Bulgar Yazarın Eserlerinde Balkan Savaşları”, *Balkan Savaşları ve Edirne*, C. I, Ed. İlker Alp, İbrahim Kelağa Ahmet, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne, s. 275-294.

BÖLÜM VII

MEHMET ÂKİF ERSOY'UN MISIR GÜNLERİ VE ARAP ENTELİJANSİYASIYLA İLİŞKİLERİ

*Mehmet Âkif Ersoy's Egyptian Days and His
Relations with the Arab Inteligentsia*

Encümen BAYRAM

*(Dr. Öğr. Üyesi), Akdeniz Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı.
E-mail: encumenbayram@akdeniz.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6891-3680*

1. Giriş

Mehmet Âkif Ersoy, dünyanın hızlı bir değişim ve dönüşümün içine girdiği, kıtlığın, yokluğun ve savaşların kol gezdiği bir dönemde dünyaya gelir. Bu aynı zamanda onun baba diyarı Balkanlar'ın kaybedilmeye başlandığı bir süreçtir (Temizer 2010:353-356). Âkif, Osmanlı'nın yıkılma, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulma süreci ve iki dönem içerisinde meydana gelen Meşrutiyet, Birinci Dünya Savaşı, Mütareke ve İttihat-Terakki gibi önemli olayların cereyanında düşünce ve eylemleriyle yer alır. Onun dünya görüşüyle yoğrulan şiirleri ve nesirleri o gün olduğu gibi bugün de pek çok kişiyi etkiler. Özellikle İslamî kimliğinin teşekkül ettiği siyasî ve ictimâî durumu, geniş İslam coğrafyasında hem tenkit edilmesine hem de büyük bir beğeni görmesine neden olur. Âkif'in yaşadığı çağda milliyetçiliğin etkisiyle coğrafi sınırları daralmaya başlayan Osmanlı'ya çareler aranırken Onun İttihâd-ı İslâm düsturu, farklı milletlere sahip Müslüman cumhuru hem ülkenin hem de dünyanın içinden geçtiği buhrana karşı heyecanlandırır. Nitekim onun sözü edilen sıkıntılara çare bulma konusunda büyük bir çaba sergilediği de görülür. Âkif hem payitahta aktif görevler üstlenirken hem de Osmanlı'nın farklı milletlere sahip değişik yerlerinde amacı için seyahatler yapar. Aynı zamanda sözü edilen yerlerde uzun

vakitler geçirir. İşte bunların en başında Osmanlı'nın Kuzey Afrika'da önemli bir vilayeti olan Mısır gelir. Mehmet Âkif, uzun bir süre kaldığı Arap diyarında bu coğrafyanın entelijansiyasıyla edebî, fikrî ve içtimaî düzeylerde sağlam ilişkiler kurar.

Bu çalışmada Âkif'in, Arapların bu güzide zümresi ile kurduğu ilişkiler üzerinde durulmaktadır. Çalışmada, ülkemizde ve diğer pek çok yerde Mehmet Âkif üzerine sayıca fazla araştırma yapılmasından dolayı literatür veri toplama yöntemiyle bilgi ve bulgular değerlendirilmekte ve veri analiz metodu takip edilmektedir. Âkif hakkında yapılan araştırmaların Mısır'daki yaşantısıyla sınırlı kalması ve içeriğine Mehmet Âkif'in oradaki ulema ile ilişkilerinin ele alınmaması bağlamında bu çalışma, farklılık göstermektedir.

İstiklal Marşı'nın yazarı Mehmet Âkif Ersoy (ö. 1936), Türk edebiyatının en önemli şairlerinden biridir. Âkif, aynı zamanda veteriner, hekim, öğretmen, vaiz, hafız, Kur'ân mütercimi ve siyasetçi kimliğiyle temayüz eder. Aralık 1873 yılında İstanbul'un Fatih ilçesinin Nasuh mahallesinde doğan Mehmet Âkif Ersoy'un Babası Fatih Medresesi müderrisi Mehmet Tahir Efendi, (ö. 1888) annesi Emine Şerife Hanım'dır. (ö. 1926) (Bayhan, Argon, ve Argon 2019:113) Mehmet Âkif'in doğum yerinin Çanakkale'nin Bayramiç kasabası olduğuna dair belgeler onun doğumu esnasında babasının orada görevli olması ve nüfusa buradan kayıt yapmasından kaynaklanır. (Cebeci 2019:77) Âkif'in yaşadığı semt dönemin orta ve az gelirli insanların yaşadığı daha çok Müslüman tebaanın yerleşik olduğu bir yerdir. Babasından Arapça dersleri alan Mehmet Âkif, eğitimine Fatih'teki Emir Buhari Mahalle İptidai Mektebi'nde (ilkokul) başlar. Buradaki eğitiminden sonra aynı bölgedeki Merkez Rüştüyesi'ne (ortaokul) devam eder. Aynı zamanda Fatih Camisi müderrislerinden Es'ad Efendi'den Farsça dersleri alır. Ortaokuldan sonra Âkif Mülkiye Mektebi'ne başlar. Mülkiyenin üç yıl süren lise eğitiminden sonra evlerinde çıkan bir yangın sonucu evini ve kısa bir süre sonra ise babasını kaybeder. Böylece o, ailesinin sorumluluğunu üstlenir. Âkif, sözü edilen okuldan mezun olduktan sonra Mülkiye Baytar Mektebi Alisi'ne devam eder. (Bayhan vd. 2019:119)

Mehmet Âkif Ersoy, Millî Mücadele'ye aktif bir şekilde katılan; Osmanlı'nın yıkılışına ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına tanıklık eden önemli bir figürdür. Âkif, yaşadığı dönemin önemli bir muharriri, coşkun bir şairi, etkili bir hatibi, dürüst bir milletvekili, dindar ve cefakâr bir mücadele kahramanıdır.(Koçin 2022:5)

İstiklal Marşı'nın yazılma süreci, milli mücadele devam ederken milletin bağımsızlık ve vatan sevgisini dile getiren bir marşa ihtiyaç duymasıyla başlar.

Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey (ö. 1966), 1921 yılında bir milli marş yarışması düzenler. Yarışmaya katılan yedi yüz yirmi dört şiir arasında hiçbiri beğenilmez. (Düzdağ 2008:31) Bu sırada Mehmet Âkif Ersoy, icra edilen ilk yarışmaya katılmaz. Zira Âkif, milletin başarılarının parayla övülemeyeceğine inanır. Bunun üzerine Hamdullah Suphi Bey, Mehmet Âkif'i ikna etmek için ona bir mektup yazar. Âkif, bu mektubu aldıktan sonra kırk sekiz saat gibi kısa bir sürede İstiklal Marşı'nı yazar ve imzasız olarak Maarif Vekâlet'ine gönderir. İşte bu şiir, 12 Mart 1921 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde okunur ve o, büyük beğeni görür. Böylece Meclis tarafından Mehmet Âkif'in şiiri milli marş olarak kabul edilir. İstiklal Marşı'nın bestelenme süreci ise daha uzun sürer. İlk olarak 1921 yılında bir beste yarışması açılır ancak kesin bir sonuç alınmaz. Bunun üzerine 1924 yılında ikinci bir yarışma düzenlenir. Bu yarışmaya yirmi dört besteci katılır ve Ali Rıfat Çağatay'ın bestesi seçilir. Ancak bu beste de pek beğenilmez ve o, 1930 yılında değiştirilir. Bugünkü beste, Osman Zeki Üngör tarafından 1922'de hazırlanan ve armonilemesini Edgar Manas, bando düzenlemesini de İhsan Servet Künc'er'in yaptığı bestedir. (Aydın 2022:39)

Âkif'i, İslamcı düşünceye sürükleyen en büyük neden yaşadığı dönemdeki ülkenin içinden geçtiği durum gösterilebilir. Kaldı ki İslamcılık bu devirde bir ülküsü olan, kurucuları bilinen bir ideoloji pozisyonunda değildir. Ancak o, Âkif gibi mütedeyyin ve bilinçli insanların "İslam'ın kendileri için ne ifade ettiği" düsturundan hareketle oluşturdukları bir kolektiftir. Şüphe yok ki bu hususta en çok çaba sarf eden de Mehmet Âkif'tir. O, yaşadığı dönemde inancı; siyaseti, ahlâkı ve ibadeti İslam ülküsü etrafında şekillendirmek ister. Zira Âkif, Müslüman coğrafyayı dolaşarak orada yaşayanların problemlerinin farkındadır. O, aynı zamanda sözü edilen kimliğiyle Müslümanları bid'atlardan ve hurafelerden kurtarma gayesi içindedir. Nitekim onun en büyük amacı zamanın ihtiyaçlarına göre dinin bir daha yorumlanması ve din ile alakalı temel kaynaklara bir dönüşün sağlanmasıdır. (Şentürk 2019:17)

Aslında Âkif'in hamiliğini yaptığı söz konusu düşünce, her ne kadar sağlam bir zemine oturmasa da Osmanlı'nın 17. yy'dan sonra içine düştüğü askerî, ekonomik ve sosyal sıkıntıların bertaraf edilmesi ülküsünü taşır. Nitekim reçete niyetine arz edilen Tanzimat, Islahat Fermanı ve Meşrutiyet'in ilanı herhangi bir çözüm getiremez. Ancak Osmanlı'nın yıkılma sürecine kadar hemen hemen tüm sosyal kurumlarda olduğu gibi dinî sahada da bir takım yenilenme çalışması başlatılır. Özellikle Arapça kökenli masterlar olan ihyâ, tecdîd, uhuvvet, hürriyet, şurâ gibi kavramların kullanımı artar. (Cebeci 2019:11) Kur'ân ve Sünnet'e bir dönüşü amaçlayan bu kavramların kullanımı nihaî olarak sözü edilen problemlere

bir çözüm getirmez. İslamcılık ülküsü, II. Abdulhamit zamanında sömürgeciliğe karşı bir duruşun sergilenmesi ve toprak kaybının önüne geçilmesi gayesiyle İttihâd-ı İslam namı diğer Panislamizm'e dönüştürülür. Bunun en büyük nedeni İngiltere'nin Hindistan'ı işgal etmesiyle burada yerleşik Şah Veliyyullâh (ö. 1762) gibi ulemânın kurtuluşu Müslümanların bir olmalarında aramasıdır. (Şentürk 2019:65) İlerleyen süreçte devlet politikasına dönüştürülen bu düşünce, pek çok Osmanlı vatandaşı ve onun sınırları dışında kalan Müslümanlarca benimsenir. Ancak bu, Osmanlı devletinin yıkılmasına mâni olmaz. Âkif için de Kurtuluş Savaşı'yla beraber yeni bir süreç başlar.

Mehmet Âkif Ersoy, 1920 yılında Burdur milletvekili olarak meclise girer. (Düzdağ 2008:27) Âkif, layıkıyla sürdürdüğü milletvekilliği döneminde sadece yasama işleriyle iktifa etmez. O, aynı zamanda Millî Mücadele'nin sürdürdüğü çoğu vilayete giderek vaaz ve konferanslar verir. Nitekim milleti Millî Mücadele'nin kazanımlarına inandırmaya ve bu mücadelede yer almaya çağırır. Âkif, 4 Ekim 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne bir dilekçe yazarak Millî Mücadele'nin önemini aktarmak üzere Kastamonu'ya gitmesinin yararlı olacağını belirtir ve izin talebinde bulunur. Âkif 'in bu talebi, Müdür-i Umumi tarafından alınan kararla bir buçuk ay izinli sayıldığı Heyet-i Umumiye'ye bildirilir. Onun Kastamonu'daki Nasrullah Camii'nde ve Karesi'deki Zağanos Paşa Camii'nde verdiği vaazlar, ses getirir ve beğeni toplar. Bunun neticesinde sözü edilen vaazlarının metinleri çoğaltılarak Anadolu'nun diğer illerine gönderilir. Şair, milletin verdiği mücadeleyi bu denli anlatmakla yetinmez aynı zamanda Teşkilât-ı Mahsusa'ya girerek Rumeli, Arnavutluk, Arabistan, Almanya ve Anadolu'nun çoğu yerlerinde görevler üstlenir. (Bayhan vd. 2019:183)

2. Mehmet Âkif Ersoy'un Edebî Şahsiyeti

Mehmet Âkif Ersoy, yazı, şiir ve eylemleriyle edebiyata büyük katkılar sunan önemli bir yazar, şair ve düşünce adamıdır. Aynı zamanda Ersoy, şiir denince akla ilk gelen en önemli isimlerden biridir. O, hem millî şair hem de İstiklal Marşı'nın yazarıdır. Şiirlerinde İslamcılık, milliyetçilik, halkçılık ve sosyal hizmet gibi temaları işler. (Kabaklı 2012:69)

Yapıtlarında aruz ölçüsünü başarıyla kullanan Âkif, gerçekçi ve lirik bir üslup geliştirir. O, şiirlerinde halkın hayatını, dertlerini, sevinçlerini ve kahramanlıklarını anlatır nazmında ise sade bir dile başvurmaya özen gösterir ve konuşma dilini şiire yansıtır. (Düzdağ 2008:53) Âkif, Divan Edebiyatı nazım şekillerinden özellikle mesneviyi çokça kullanır. *Safahat* adlı eseri,

onun bütün şiirlerini içeren bir başyapıttır. *Safahat*'ta yer almayan iki önemli şiiri ise İstiklal Marşı ve Tevfik Fikret'e onun Hz. Muhammed'i hicvetmeye çalıştığı şiirine cevaben 29 Ağustos 1918 *Sebîlürreşâd*'ın üç yüz altmış yedinci sayısında yazdığı eleştirel şiirdir. *Sırat-ı Müstakim (Sebîlürreşâd)* dergilerinde aynı zamanda başyazarlık yapan ve İslamcı akımın bir öncüsü olan Mehmet Âkif Ersoy, millî değerleri savunan, inançlı ve vatansever bir şairdir. Âkif'in edebiyata olan merakı Edebiyat-ı Cedîde'ye intisap etmesine ve *Sebîlürreşâd*'ın başmuharrirliği kapısını aralamasına vesile olur. (Koçin 2022:8)

Kendine has bir metodu olan Âkif, eğitimi her şeyin önünde tutar ve kurtuluşu sadece ilimde bulur:

*“Bu derde çare bulunmaz –ne olsa- mektebsiz
Ne Kürd alfabeyi sökmüş ne Türk okur ne Arap
Ne Çerkes'in ne Laz'ın var bakın elinde kitap!
Hulâsa milletin efrâdı bilgiden mahrum.
Unutmayın şunu lâkin: Zaman: Zaman-ı Ulûm!
Demek ki; atmalıyız ilme doğru ilk adımı.
Mahalle mektebidir, işte en birinci adım;
Fakat bu hatveyi ilkin tasarlamak lâzım
Muallim ordusu derken, çekirge orduları
Çıkarsa ortaya, artık hesap edin zararı!
“Muallimim” diyen olmak gerektir imanlı,
Edebli, sonra liyakatlı, sonra vicdanlı.
Bu dördü olmadan olmaz: Vazife, çünkü büyük.”* (Ersoy 2008:296)

Nitekim Âkif, bu mısralarla özellikle ilmi vurgular ve kurtuluşu onda bulur. O, eğitime dahil olan öğretmen, öğrenci ve veli gibi bütün paydaşların bilinçlenmesine vurgu yapar.

Mehmet Âkif Ersoy, Osmanlının son döneminin ve kuruluş aşamasındaki Türkiye'nin İslamî hüviyete sahip âlimlerin en bilinenlerinden biridir. O, derin Arapça bilgisi sayesinde dönemin Diyanet İşleri Başkanı Aksekili Ahmet Hamdi Efendi (ö. 1951) tarafından Elmalılı Hamdi Yazır'la (ö. 1942) beraber Kur'an-ı Kerim'in meâlinde görevlendirilir. Ahmet Hamdi Efendi, bu hususta 10 Ekim 1925 tarihinde Âkif ve Yazır'la Beyoğlu Dördüncü Noterliğinde sözü edilen işe karşılık bir sözleşme yapar. On iki maddeden oluşan bu sözleşmeye göre her bir yazar yapılan işe karşılık altışar bin lira alacaktır. (Bayhan vd. 2019:166-67) Ancak Âkif, Mısır'da bulunduğu sürede de büyük bir kısmını yazdığı bilinen bu

çalışmasını Diyanet İşleri Başkanlığı'na teslim etmez. Burada öne çıkan husus döneminde Arapça dilinin inceliklerine vâkıf olan bir âlim gurubu olmasına rağmen Mehmet Âkif'in bu iş için seçilmesidir.

Âkif'in torunu Selma Argon, dedesini konu alan kitabında Âkif'in modern bir Müslüman olduğunu belirtirken bu fikrini desteklemek amaçlı onun Mısır'daki günlerine atfen söyledikleri dikkat çekicidir. Argon, Âkif'in payitahtta aşırı mutaassıp görülmesine rağmen modern olmasından dolayı Mısır'da entari yerine giydiği ceket, pantolon ve frenk gömleği yüzünden burada "Hristiyan Âkif", "Gavur Âkif" şeklinde tanımlandığını belirtir. (Bayhan vd. 2019:180) İşte buradan hareketle Argon, Garb'ın ilmine Şark'ın hikmetine onun ne kadar bağlı olduğu üzerinde durur.

Mehmet Âkif Ersoy, daima öğrenme ve ilmin hikmetine doğru koşan bir bilge pozisyonundadır. O, yeni bir şeyi öğrenince mutlu olur; kendisine herhangi bir şeyi öğreten kişiye de saygı gösterir. Söz gelimi Âkif, saygıda kusur etmediği musikişinas Şerif Muhiddin, (ö. 1967) ona şu sözü aktarır: "Sanatın yüzde doksan dokuzu terdir, yüzde biri ise ilhamdır." Bu vecizeyi duyan Âkif, çok mutlu olur. Zira bu söz, Âkif'in karakterini yansıtır: o, bu mizacını sanat ve ilim üzere bina eder. İşte bundandır ki Âkif, ömrünün büyük bir kısmını öğrenmekle geçirir. O, ihlaslı bir Müslüman olmakla temayüz eder ve müntesibi olduğu dinin ilk ilkesinin "oku" emri olduğunun şuurundadır. Başka bir ifadeyle Âkif, sürekli okuyan ve öğrenen bir entelektüeldir. Daima araştıran Âkif, geniş bir kitap birikimine sahiptir. Çok iyi bildiği yabancı diller sayesinde bu haslete kavuşması zor olmaz. Fars ve Arap edebiyatındaki pek çok kaynağa ulaşmasının yanı sıra Batı edebiyatından Ernest Renan, Victor Hugo, Alfrede de Musset, Anatole France, Lamartin, Rousseau, Emile Zola, Alphonse Daudet, Dumas Fils gibi yazar ve düşünürlerin eserlerine de vakıftır. (Sağlık 2022:120)

Mehmet Âkif'in şiirlerinde, mekânlar önemli bir rol oynar. Şair hem doğup büyüdüğü hem de hayatının çeşitli dönemlerinde yaşadığı veya ziyaret ettiği şehirleri eserlerine yansıtır. Bu şehirler, onun kültürünün, düşüncesinin, duygusunun ve hayal gücünün şekillenmesinde etkilidir. Âkif, dünyaya geldiği İstanbul ve eğitim gördüğü Fatih semti, onun aynı zamanda ilim ve sanatla tanıştığı yerdir. Babasından aldığı ilk eğitim, onun şiir anlayışını etkiler. Fatih Camisi, onun şiirlerinde sıkça kullandığı bir semboldür. Şair, İstanbul'un tarihî ve kültürel zenginliğini şiirlerinde çokça över. Mehmet Âkif, memuriyeti sebebiyle de Anadolu ve Rumeli'yi dolaşır. O, bu gezilerde halkın hayatını, sorunlarını, kahramanlıklarını görür ve onları şiirlerine aktarır. Özellikle Millî Mücadele döneminde Anadolu'da bulunan şehirler, onun millî ve manevî

duygularını besler. Ankara, Kastamonu, Balıkesir, Burdur, Antalya, Konya, Eskişehir ve Bilecik gibi şehirler, onun şiirlerinde sıkça yer alan kentlerdir. Mehmet Âkif, yurt dışında da birçok şehri ziyaret eder. Berlin'de görevli olduğu (Edib 1962:82) ve eğitim gördüğü sırada Alman kültürü ve edebiyatıyla hemhal olur. (Düzdağ 2008:15-18)

Âkif, yaptığı edebî tenkitlerle de bir miras bırakır. Eşref Edib, ondan Abdülhak Hâmid Tarhan (ö. 1937) ile Tevfik Fikret'in (ö. 1915) şiirlerini mukayese etmesini ister. Bunun üzerine Âkif şu yorumda bulunur: "Hâmid'in şiiri şöyle bir müzeye benzer; içeri girersiniz bir tarafta fevkalâde kıymetli bir şey görüyorsunuz. Mesela bin liralık bir seccade, onun yanında bir de alelade sandalye şöyle gelişi güzel konulmuş şurada bir pırlanta, bir taç, onun yanında bir sırça bardak... Fikret'in odasına girersiniz, öyle fevkalâde bir şey göremezsiniz ancak mevcut olan şeyler gayet muntazam, mürettep ve yerli yerindedir. Hâmid, gökte uçar yukarı arzda dolaşır benim şiirimde böyle yüksek hayaller bulunmaz ben şiirde hayale de almam ben sıradan şeylerden bahsederim." der. (Edib 1962:263)

Mehmet Âkif Ersoy'un, Arap şairlerden Mütenebbî'ye (ö. 965) özel bir ilgisi vardır. Onun şiirlerini ahlâkî ve hamasî gören Âkif, Mütenebbî'nin nazmının kişiye güç ve en hissiz yüreğe bile celâdet bahşettiğini söyler. (Edib 1962:259) Ona göre Arap şiiri kafiye şeklinde sahip olduğu yapıdan dolayı üretimi engeller. Şairin ilk önce kafiyeyi sıraladığını sonra bunlara bağlı kalmak zorunda olduğunu ve bunun da sıkıntı doğurduğunu belirtir. Âkif'e göre bu durum o kadar zordur ki şair onuncu beyitten sonra yorulmaya başlar. (Edib 1962:259) Bu bilgi, onun Arap edebiyatına vukûfiyeti açısından önem arz eder.

Âkif'in, 1896 yılında *Resimli Mecmua*'da yayımladığı ilk şiirlerinin konusunu ahlâk, din ve aşk oluşturur. O, bunları yazarken Ziya Paşa (ö. 1880), Muallim Naci (ö. 1893) ve Namık Kemal (ö. 1888) gibi şairlerden etkilenir. (Kabaklı 2012:19) Mehmet Âkif Ersoy'un şairliğinde dil önem arz eder. Ona göre dil, halka hizmet etmelidir. Nitekim onun üslubuyla ilgili Ömer Seyfettin (ö. 1920) *İftam* gazetesinde yayımladığı bir makalede güzel bir edebiyat dili için Mehmet Âkif Ersoy'u örnek gösterir. (Düzdağ 2008:55), Cenab Şehâbeddin de (ö. 1934) *Servet-i Fünûn*'da kaleme aldığı bir yazısında Âkif'in şairliğine ve *Safahat*'tan övgüyle bahseder. (Şehâbeddin 1924:2) Benzer şekilde Süleyman Nazif (ö. 1929), İsmail Habib Sevük (ö. 1954), İbrahim Alâaddin Gövsa (ö. 1949) ve Hakkı Süha Gezgin (ö. 1963) de Âkif'in üslubu için methiyeler dizerler. (Düzdağ 2008:58)

Âkif'in, mefkuresi, Müslümanların huzurlu, hür ve rahat içinde yaşaması üzerine kuruludur. Bu düşünce ve inanç, milletin istiklal ve istikbaline kasteden güçlere karşı protesto mahiyetinde kaleme aldığı İstiklâl Marşı'nda gizlidir. Bu özelliğiyle millî mutabakat metnine dönüşen bu marş, Millî Mücadele döneminde dökülen kanların destanıdır. Mehmet Âkif'in istiklâl düşüncesini kavramadan onu ve eserlerini anlamak, mücadelelerini ve Mısır'a hicretini algılamak, mümkün değildir.

3. Âkif'in Mısır Yılları

Mehmet Âkif, ilk defa Ocak 1914 yılında cömertliğiyle bilinen dostu Abbas Halim Paşa'nın (ö. 1935) daveti ve maddi desteğiyle Mısır'a gider. (Düzdağ 2008:31) Bu yolculuk, Medine, Beyrut, Kahire, el-Uksur ve Şam güzergâhlı bir seyahate dönüşür. (Küçük 2014:105) Âkif, burada yaklaşık iki ay kaldıktan sonra İstanbul'a döner ve Mısır'a Mayıs 1915 yılında bu defa görevli olarak gider. Mehmet Âkif İstanbul'a dönüşünü, Şam ve Beyrut'a uğrayarak gerçekleştirir. Âkif, dostu Abbas Halim Paşa'nın kendisini tekrar davet etmesi üzerine 1923 yılının Ekim ayında Mısır'a bir kez daha gider. Âkif'in sözü edilen daveti hemen kabul etmesinin nedeni, onun hep istediği İttihad-ı İslâm'ın imkân bulmaması ve yeni kurulan Türkiye'nin de böylesi bir oluşuma fırsat vermemesidir. Mehmed Âkif, 15 Ekim 1925 tarihinde İstanbul Polis Müdürlüğü tarafından verilen pasaportla Mısır'a gider. Ancak eşini ve çocuklarını götürmez. Böylece o, Mısır'a yerleşir. Âkif'in bu kararı almasında emeklilik maaşının verilmemesi, idarece muhalif görülmesi, pek çok siyasî ve fikir adamı gibi kendisinin de takip edilmesi, tehlikeli, rejim düşmanı muamelesi görmesi, başyazarı olduğu *Sebilürreşâd*'in kapanması, bu yayının sahibinin idamla yargılanmak üzere mahkemeye sevk edilmesi gibi nedenler ifade edilebilir. (Yazıcı 2019:44)

Mehmet Âkif Ersoy'un çok sevdiği payitahttan ayrılarak Mısır'a gitmesinin farklı nedenleri de ifade edilir. Bunların içerisinde onun şapka devrimi gibi yeni inkılâplara kızdığı için gittiğini (Cebeci 2019:99) söyleyenler varken bazıları da onun devletin gözetlemesinden dolayı olduğunu belirtir şöyle ki: Mehmet Âkif'i Mısır'a gitmeye zorlayan nedenler arasında Muharrem Coşkun'un polisiye roman tarzında kaleme aldığı ve yüze yakın belgeyle de desteklediği *Kod Adı: İrtica 906 Mehmet Âkif Ersoy* adlı eserde Âkif'in peşine takılan bir polis memurundan duyduğu rahatsızlıktan gittiği iddia edilir. (Coşkun 2015:53-59) Nitekim bunu Meclis arşivindeki bazı belgeler de doğrular mahiyettedir: İstanbul Valiliği'nin 28 Ağustos 1935 ve 6 Eylül 1935 tarihli raporları, Kahire Elçiliği'nin 29 Temmuz 1936 tarihinde "Emniyet İşleri Umum Müdürlüğüne";

Şam Konsolosu'nun 5 Ağustos 1936 tarihinde "Dâhiliye Vekâleti Emniyet İşleri Umum Müdürlüğüne"; Halep Konsolosu'nun 20 Ağustos 1936 tarihinde "Emniyet İşleri Umum Müdürlüğüne"; Kudüs Konsolosu'nun 20 Ağustos 1936 tarihinde "Emniyet İşleri Umum Müdürlüğüne"; Beyrut Başkonsolosu'nun 29 Ağustos 1936 tarihinde "Emniyet İşleri Genel Müdürlüğüne" gönderilen raporları dikkat çeker. (Koçin 2022:12)

Âkif hakkında söz konusu raporlarla gönderilen bilgiler, aslında onun Mısır'daki yaşamına da ayna tutar. Nitekim Kahire Türk Elçiliği Kâtibi Kâzım Hastekim'in imzasıyla 29 Temmuz 1936 tarihinde yazılan bilgi notunda şunlar yer alır: "*Çok hasta olan Mehmed Âkif, doktorların tavsiyesi üzerine berâ-yı tebdil-i hava Suriye'ye gitmişti. Üç seneye yakın Kahire'de bulunduğum müddetçe diğerlerinin olduğu gibi şair Âkif'in hâl ve vaziyetini de daima göz önünde bulundurdum. Hulvân'da Prens Abbas Halim Paşa'nın dairelerinden birinde bilâ ücret ailesiyle birlikte oturan şair Âkif'in gayet münzevi yaşadığı ve ekseri zamanları gerek kendinin ve gerek ailesinin hastalığı ile geçtiği ve Mısır Darülfünununda ücretle edebiyat dersi verdiği ve bu hizmetine mukabil eline ancak yirmi Mısır lirası kadar para geçtiği ve bu para ile de son derecede zaruret ve müzâyaka içinde yaşadığı bi't-tahkik anlaşılmıştır.*" (Koçin 2022:14) Mehmet Âkif Ersoy'un Mısır yılları, onun hayatının önemli bir dönemini oluşturur. Millî şair, İstiklal Marşı'nı yazdıktan sonra Türkiye'de yaşanan siyasî ve sosyal değişimlere uyum sağlayamaz ve daha evvel ifade edilen durumlardan dolayı da gönüllü sürgüne gider. (Bayhan vd. 2019:153)

Âkif, Mısır'da yaşamadan önce Arap coğrafyasını yakından tanır. O, Osmanlı topraklarında İslâm'a karşı muhalif olaylara tevessül edenlere İslâmî esaslar çerçevesinde cevap verme amacı taşıyan Dârü'l-hikmeti'l-İslâmiyye'nin de bir üyesidir. (Albayrak 1993:506) O, bu çalışmalar kapsamında Beyrut'ta bulunur ve Sâid-i Nursî (ö. 1960) ile burada çeşitli faaliyetler yürütürler. (Bayhan vd. 2019:125) Âkif, Şam, Mekke, Medine ve Necd'e benzeri faaliyetler için gider. Böylece ümmetin içerisinde değerlendirdiği Arap coğrafyasındaki şehirleri görür. Nitekim buralarda yaşadığı tecrübeleri de şiirlerine yansıtır.

Âkif'in son derece nüktedan bir kişiliğe sahip olduğu da rivayet edilir. Mehmet Âkif'in asıl mesleğinin baytarlık olması bazı çevrelerce onun iyi bir âlim ve şair olamayacağına dair bir düşünceye neden olur. Ancak o, mesleğinden her zaman gurur duyar. Nitekim günlerin birinde kendisine onun mesleğiyle alay etmek için tanımadığı biri yaklaşır ve şu soruyu sorar: "*Affedersiniz sizin için baytar diyorlar. Bunun üzerine Âkif istifini bozmayarak adama döner ve evet, bir yeriniz mi ağrıyor*" der. (Bayhan vd. 2019:198)

Mehmet Âkif Ersoy'un Mısır'dan ailesine ve yakın çevresine göndermiş olduğu mektuplardan onun orada maddi sıkıntı yaşadığı anlaşılır. (Koçin 2022:10) O, cebinde otobüs parası dahi bulunmadığını Eşref Edip'e (ö. 1971) yazdığı mektupta belirtir. (Turinay, Soydan ve Karakılıç 2021:17) Bundan dolayı o, ücret karşılığında yaptığı ders vakitleri dışında Kahire'ye inmez ve vaktinin çoğunu evinde geçirir. Öyle ki Mısır'daki hiç kimseye halini ifade edemediği için de Girit'te sürgün yaşayan Eşref Sencer Kuşçubaşı'ndan (ö. 1964) borç para ister. Âkif'in Kahire Üniversitesi'ndeki dersleri maaşla değil, ücret mukabilinde yapar. Onun da ödemesi altı aylık periyotlarla olduğundan Mısır'da, ülkesinden uzakta yaşayan şairin içine düştüğü sıkıntıyı anlamak hiç de zor olmaz. Mehmet Âkif'in, Mısır'dan yazdığı mektuplarda üç tema öne çıkar. Bunların ilki Âkif'in uhdesine verilen Kur'ân-ı Kerim'in mealinim serencamıdır: O, tercüme ve onların temize çekilmesi hususunda çok kaygılıdır. Diğeri aile efradı, ailesinin sağlığı, payitahttan uzakta bulunmaları söz gelimi kızı Suad ve damadı Ahmet Bey'in Erciş'te olmaları onu düşündüren başka bir olaydır. En çok sıkıntı duyduğu husus da Eşref Edip ve Eşref Sencer Kuşçubaşı gibi sürgünde olan dostlarının durumudur. Âkif, Mısır'dan sayısız mektup yazmasına rağmen oradaki durumla ilgili genel bilgilere ulaşılmaz. Zira o, Mısır'ın tarihi yerlerini, gezip dolaştığı mekânları, komşusu Mısırlıların yaşayışları ile ilgili gözlemlere değinmez ve yaşadığı bu mekânla alakalı ayrıntılardan uzak durur. Onun tüm mektupları göz önüne alındığında Nil kenarında birkaç oturma ve Mısır'da yapılan Kur'ân tilavetinden başka bir değerlendirmeye ulaşılmaz. (Turinay vd. 2021:16)

Âkif'in en bilinen eseri *Safahat*'tır. O, yüz sekiz şiir ve yedi bağımsız bölümden oluşan bir külliyattır. Bunun yanı sıra farklı zamanlarda yayımlanmış Tefsiri, vaazları, makaleleri, tercümeleleri ve mektupları bulunur. Diğer yandan Mehmet Âkif Ersoy'un Mısır'da bulunduğu süre zarfında şu şiirleri kaleme aldığı görülür: 1914 senesinde el-Uksur, 1923 yılında "Firavunla Yüz yüze", 1925 senesinde "Gece" ve "Hicrân", "Şeyh Hüsâm Efendi", 1931 yılında "Ne Eser Ne Semer", "Bir Gece", "Derviş Ahmet" ve "Sait Paşa İmamı". Bu şiirlerin tamamı Türkolog Abdullâh İbrâhîm el-Âzâb tarafından Arapçaya çevrilmiştir. (el-Âzâb 2011:442-43; Edib 1962:269-88) Sözü edilen eserlere rağmen Âkif, Mısır yıllarını geçmişe nazaran daha az verimli geçirir. (Doğan 2021:110)

Mehmet Âkif, Kahire'den İstanbul'a 16 Haziran 1936 tarihinde yakalandığı ağır hastalığını tedavi etmek amacıyla döner. Onun İstanbul'da yaşadığı Mısır Apartmanı adını taşıyan ikametgahı da Kahire'de kendisine ev açan Abbas

Hilmi Paşa ailesine aittir. (Bayhan vd. 2019:80) Dolayısıyla Mehmet Âkif Ersoy bu dünyadan irtilal ettiğinde eserlerinden başka geride maddî manada pek bir şey bırakmaz.

4. Mehmet Âkif ve Arap Ulemâsı

Mehmet Âkif Ersoy, çalışmanın geride kalan bölümlerinde belirtildiği üzere çeşitli nedenlerden dolayı Arap ülkelerine seyahatler düzenler ve Mısır'da uzun yıllar ikâmet eder. Hiç şüphe yok ki o, sosyal bir kişi olması hasebiyle de buradaki çevreyle derin ilişkiler kurar. Çalışmanın bu bölümünde Âkif'in özellikle Arap entelijansiyasıyla kurduğu ilişkiler üzerinde durulurken onun, Mısır'da bulunmasına vesile olan Abbas Halim Paşa'yı (ö. 1934) anmak önemlidir. O, Osmanlı devletinde bakanlık ve valilik görevlerinde bulunur. Nesebi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya dayanan Paşa, Osmanlının son dönem sadrazamlarından Said Halim Paşa'nın kardeşidir. Abbas Halim Paşa, Âkif'in sadece Mısır'a gelmesine vesile olmaz aynı zamanda şairin ikâmetgahını da ayarlar. Bu durum Âkif, Türkiye'deyken de geçerlidir. Zira Paşa, ailesi vasıtasıyla Âkif'in ihtiyaçlarının karşılanması için çok çaba sarf eder. Âkif, Paşa'yla arasında derin bir muhabbet olduğu aşikârdır. Mehmet Âkif, kendisine yapılan iyiliklere karşı kayıtsız durmaz ve *Safahat*'ta yer alan "Bir Arıza", "Tebrik" ve "el-Uksur" adlı şiirlerini ona ithaf eder. (Şen 2011:108)

Âkif, Hulvân'da Abbas Halim Paşa'ya ait bir daireye yerleşir. Haftada iki gün şimdiki adıyla Kahire Üniversitesi eski adıyla Dâru'l-funûn'unda Türkçe dersi vardır. (Edib 1962:206) İşte bu süre, Mehmet Âkif Ersoy'un Arap ulemasıyla bir araya geldiği zaman dilimini oluşturur. Nitekim Âkif, hem çalıştığı kurumdaki akademisyenlerle hem de sık sık ziyaret ettiği Ezher entelijansiyasıyla bir araya gelir. Bu âlim gurubunun içerisinde Âkif'in irfanı ve dostluğuyla en takdir ettiği kişi Prof. Dr. Abdulvehhâb Azzâm'dır (ö. 1959). Azzâm, Âkif'i yaptığı akademik çalışmalardan tanımanın yanı sıra Ersoy'un sonradan damadı Ömer Rıza (Doğrul)'un (ö. 1952) Kahire Üniversitesi'nde hocasıdır. O, bir İstanbul seyahatinde Doğrul'a Âkif'i sorar ve onun Mısır'da olduğunu öğrenir. (Deliçay 2012:113; Edib 1962:236) Böylece gıyaben olan muhabbet fiili dostluğa dönüşür. Azzâm, Âkif'in Kahire Üniversitesi'nde Türkçe hocalığına kapı aralar. Azzâm ile Âkif, Hulvân'dan komşu olmanın yanı sıra aynı üniversitede meslektaş olurlar. (Günel 1991:730)

Doğu Dilleri hocası Abdulvehhâb Azzâm tam adıyla Abdulvehhâb b. Muhammed b. Hasen b. Salim b. Azzâm, Londra Üniversitesi Doğu Dilleri Bölümünde Türkçe, Urduca ve Farsça öğrenir. Daha sonra Kahire

Üniversitesi'nde Arap Dili ve Doğu Dilleri Bölümü'nde çalışır. Edebiyat Fakültesi dekanlığı görevini üstlenir ve Arap Dil Akademisi'ne üye seçilir. Azzâm, sahip olduğu derin bilgisi sayesinde Âkif'e ait pek çok çalışmayı Arapçaya çevirir. Daha sonra o, “Muhammed Âkif Bek”, “Minahdesi'şşi'ri't-Turkî, Kasîdetu Muhammed Âkif Bek”, “Şâiru'l- İslâm Muhammed Âkif ” başlıklı ilmî çalışmalarlarıyla Mehmet Âkif'i Arap dünyasına tanıtır. Türkçeyle ilgili makaleler de yazan Azzâm'ın en dikkat çeken çalışması “el-Elfâzu'l-Fârisiyye ve't-Turkiyye fi'l-lugati'l-'âmmiyyeti'l-Mısıriyye”dir. O, burada Mısır lehçesine geçen Türkçe ve Farsça kelimelere yer verir. (Deliçay 2012:113)

Âkif'in Mısır yıllarında en çok görüştüğü ve bilgi teatisinde bulunduğu kişi Azzâm'dır. O, Mehmet Âkif'in edebî kişiliğine hayrandır ve Âkif için şunları söyler: “*Âkif, Arap şairlerinden İbnu'l-Fârid'i Türk şairlerden Fuzûlî'yi, İranlı şairlerden Sâdi'yi, Fransızlardan ise Le Martin'i severdi. Mehmet Âkif'in şiirlerinde bunların etkisi dikkat çeker. Ancak Âkif'in Türk şiirinde aruzu hiçbir şairin ulaştıramayacağı bir seviyeye getirdiği aşikârdır. Türkçe onun şiiriyle dillerin en anlaşılırı ola geldi. İstiklal Marşı ise Mehmet Âkif'in kalemiyle açık bir beyana dönüştü...*” (Azzâm 1937:227; Deliçay 2012:120) Azzâm, buradan anlaşılacağı üzere hem Âkif'in dostluğuna hayrandır hem de onun sanatına vakıftır.

Mehmet Âkif Ersoy, *el-Mer'etu'l-muslima*, *Hadikai fikriyye* ve *el-İslâm ve'l-hadâra* adlı eserlerini Türkçe'ye aktardığı ve *Sebîlurreşâd*'ta yayımladığı Ferîd Vecdî'yle (ö. 1954) sıkı ilişkiler kurar. Vecdî, *el-Hayât* adlı dergiyi İslâmî bir içeriğe kavuşturur ve Abbas Mahmûd el-Akkâd (ö. 1964) ile beraber *ed-Dustûr* gazetesini çıkarır. Onun kelim, felsefe ve tefsir alanlarında eserleri bulunur. (Yavuz 1995:394) Âkif, kıt Türkçesiyle sohbet eden Vecdî'nin irfanına ve faziletine çok değer verir. Mehmet Âkif, Ferîd Vecdî'yle bir araya geldiğinde, İmam Birgivi'nin Arapçasıyla konuştuğunu buna karşılık Vecdî'nin de kendisine zahmet etme “*Ben Türkçe bilir*” dediğini aktarır. (Edib 1962:246)

Mehmet Âkif Ersoy, Hulvân'dan dersleri için Kahire'ye geldiğinde zamanının bir kısmını Ezher'e ayırır ve burada görevli Muhammed Mustafa el-Merâğî'yi (ö. 1945) ziyaret eder. 1928 yılında Ezher'e şeyh seçilen el-Merâğî, ıslahatçı faaliyetleriyle temayüz eder. O, Âkif'in de aynı fikirleri paylaştığı; Müslümanların eğitilmesi, onlara tevhit şuurunun aşılması, İslâm âlimlerinin miraslarının ihya edilmesi ve mezhepler arasındaki farkların azaltılması gibi düşünceleriyle ıslahatçı bir hüviyete bürünür. (Cum'a 2004:166) Mehmet Âkif, el-Merâğî'yi, sözü edilen fikirlerinden dolayı oldukça akıllı bulur ve ondan büyük İslam mütefekkeri, münevveri ve müceddidi şeklinde söz eder aynı

zamanda el-Merâğî'yi Muhammed Abduh'un tezgahından geçtiği için takdir eder. (Edib 1962:247)

Asıl adı Mustafa es-Seyyîd olan el-'Uzî'l-Vekîl (ö. 1983) Mısırlı önemli bir şairdir ve el-'Uzî'l-Vekîl mahlasını kullanır. Şairin önemli özelliklerinden birisi de Mehmet Akif Ersoy'a olan muhabbetidir. Bundan dolayı da Akif'in Arapçaya çevrilen *Gölgeler* adındaki eserini elinden düşürmez. el-Vekîl, Âkif'ten İslam âleminin en büyük şairlerinden biri şeklinde söz eder. (el-Vekîl 1937:25)

Kahire Üniversitesi'nde Doğu Dilleri ve Edebiyatları bölüm başkanlığı yapan Yahyâ el- Haşşâb, (ö. 1989) öğrenciliği döneminde Mehmet Âkif'le yakın bir muhabbet geliştirebilir. Hocam şeklinde tanımladığı Âkif için: "*Hocam Âkif, sevecen, vakur ve kibar biriydi. O vakit, Sami dili ve Arap dilleri bölümünde altı öğrenciydik. Ona saygı gösterir ve onu dikkatli bir şekilde dinlerdik.*" şeklinde bahseder. (Yazıcı 2019:47) Ayrıca el- Haşşâb, hocası Azzâm'la beraber İstanbul'a Âkif'in hastalığında ziyaret amaçlı bir seyahat düzenler. Normalde hastane gibi kendisi de ziyaretçilere pek cevaz vermeyen Âkif, el- Haşşâb'ın geldiğini öğrenince hemen buyur eder. Bu konuda el- Haşşâb: "*İçeri girdiğimde Âkif, yatağında uzanmıştı, bu durum onun ne denli hasta olduğunu gösterir mahiyetteydi.*" (Yazıcı 2019:55) şeklindeki anlatımıyla şairin durumunu belirtir.

Yahyâ el- Haşşâb'ın öğrenciliği başka bir ifadeyle Âkif'in hocalığı döneminde bölüm başkanı Tahâ Hüseyin'dir (ö. 1973). Collège de Sorbonne'da eğitim alan, Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde profesörlük, Eğitim Bakanlığı ve Arap Birliği Kültür Dairesi başkanlığı yapan Hüseyin, Âkif'in sözü edilen üniversitede ders verdiği yıllarda fakülte dekanıdır. Fikir bakımından ayrı dünyaların insanı olan bu iki aydın arasında alt üst ilişkisi yani amir-memur muhabbeti dışında bir iletişime ulaşılamazsa da Âkif'in vefatında Hüseyin'in gönderdiği telgraftan da anlaşılacağı üzere bir çatışma da görülmez. Sözü edilen telgraf Hüseyin yazıcının aktarmasıyla şu şekildedir: (Yazıcı 2019:56)

Edebiyat Fakültesi Dekanlığına

*Dostumuz büyük İslâm şairi, kardeş ülke Türkiye'nin şairi
Mehmet Âkif'in ölümü münasebetiyle Mısır Üniversitesi öğretim
üye ve öğrencileri olarak acınızı paylaşıyoruz.*

Taha Hüseyin/Edebiyat Fakültesi Dekanı

Mehmet Âkif Ersoy'un Kahire Üniversitesi'nde çalıştığı dönemde hocalık yapan diğer önemli bir figür de Ahmet Emîn'dir (ö. 1954). Emîn, daha çok

tarihçiliği ve kültürel hayatın gelişmesi için yaptığı faaliyetlerle öne çıkar. Onun Tahâ Hüseyin ve Abdülhamîd el-Abbâdî ile kurdukları iş bölümünden *Fecru'l-İslâm* adlı eseri okuyucuyla buluşur. Ahmet Emîn, Tahâ Hüseyin'den sonraki dönemlerde söz konusu fakültenin dekanı olur. Emîn'in Âkif'e olan hayranlığına dair Yahya el-Haşşâb'tan aktarılanlar şu şekildedir: “*Hocam o zamanlar, Arap dili ve Sami dilleri bölümünde altı öğrenciydik. Ona özenle saygı gösterir ve onu pür dikkat dinlerdik. O zaman fakülteadaki önemli hocalar, Mısırlı düşünür ve edebiyatçı Tahâ Hüseyin, Mısırlı düşünür ve yazar Ahmet Emin Mısırlı İslâm tarihçisi ve araştırmacı Abdülhamîd el-Abbâdî (ö. 1956) de onu dikkatle dinler, ilmîne değer verir ve onun üniversitede bulunmasını büyük bir şans olarak görürlerdi.*” (Yazıcı 2019:47)

Âkif ile aynı dönemde üniversitede bulunan İslam Tarihçisi Abdulhamîd el-Abbâdî (ö. 1956) de alana büyük katkılar sunar. Onun öncülüğünde Mehmet Âkif Ersoy'un ikna edilerek Türk Edebiyatı Tarihi, Türk lehçeleri ve Mukayeseli Türk Edebiyatı derslerinin açılması sağlanır. Burada zikredilen dersleri alacakların Tarih bölümü öğrencileri olmaları Âkif'in öğrenciler üzerindeki etkisinin anlaşılması açısından önemlidir. Ayrıca Âkif'ten ders içeriklerini Memlûkler, Osmanlılar, Mehmet Ali Paşa dönemi Mısır tarihi ve Türkçe edebî metinler şeklinde belirlenmesi istenir. Nitekim burada belirlenen dersler ve müfredat 1929 eğitim-öğretim döneminden itibaren 1934 yılına kadar uygulanır. Böylece çok sayıda Arap öğrencinin Türkçe öğrenmesine ortam oluşturulur. (Yazıcı 2019:48)

Mehmet Âkif Ersoy, 1930'lu yıllarda Afganistan, Irak ve İran elçiliği yapan ve Arap Birliği eski genel sekreteri Abdurrahman Azzâm'la da (ö. 1976) sıkı dostturlar. İkili arasındaki muhabbetten dolayı Âkif, Azzâm'ın Muhammed İkbâl'i (ö. 1938) tanmasına ve okumasına vesile olur. Abdurrahman Azzâm'ın üstlendiği görevlerden dolayı Âkif'i içerisinde bulunduğu çevrelere anlatması önem arz eder. Öte yandan Mehmet Âkif'in her ne kadar Arap kökenli olmazsa da ancak Araplar başta olmak üzere fikirleriyle tüm ümmeti etkileyen İkbâl'le fikir ve eser alışverişi üzerinden bir bağ kurar. Zira Âkif, Farsça şiirlerini okuduğu İkbâl'in kendisine benzediğini fark eder. Âkif'e göre Mevlânâ'yı çok okuyan, çok seven İkbâl, Hindistan Müslümanlarının Mevlana'sıdır. Âkif, ona ait *Peyâm-ı Maşrik*'i okur ve ondan çok etkilenir. Bunun üzerine Mehmet Âkif, Muhammed İkbâl'e kendi eseri *Safahat*'ı gönderir. (Edib 1962:240)

Mehmet Âkif Ersoy'un, Eşref Edib'in rivayetine göre Azzâm gibi kıymet verdiği diğer bir dostu Mısırlı İmadeddin Bey'dir.¹ Onun her ne kadar müstakil

1. İmadeddin Bey'in Mısırlı olmasından başka ve Eşref Edib'in anlatımları dışında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

bir çalışmasına ulaşılamazsa da Âkif'i dostluğu, vefası ve hoş sohbetiyle kendine hayran bıraktığı dikkat çeker. Âkif, ondan daima muhabbet ve hürmetle bahseder, mertliğine atıfta bulunur ve haftada en az bir defa da olsa onu ziyarete gittiğini belirtir. (Edib 1962:235)

Âkif Ersoy'un yaklaşık bir asır önce Arap entelijansıyasıyla kurduğu ilişkiler, Türk-Arap edebiyatının öğretilmesi-öğrenilmesi ve anlaşılması noktasında önem arz eder. Onun eğitimliği sayesinde çok sayıda edebiyat ve tarih muhibbinin yetiştiği dikkat çeker.

Diğer yandan Mehmet Âkif Ersoy hakkında Arap dünyasında yazılmış literatürden söz etmek sahayı araştırmak isteyenlere katkıda bulunabilir. Özellikle Abdulvehhâb Azzâm'ın *er-Risâle* dergisinde “Şâiru'l-İslâm Mehmed Âkif” başlığını taşıyan ve silsile şeklinde 188/8, 1937 yılında sayfa 226'da yayımlanan çalışması önemlidir. Yazarın sözü edilen çalışmasının başlığını taşıyan ve aynı yıl, aynı derginin 189/25 sayfa 267, 194/22 sayfa 469 ve 201/10 sayfa 782'de yayımlanan çalışmaları da değer taşır. Bunların yanı sıra Ekmelettin İhsanoğlu'nun *eş-Şi'r* dergisinde zikredilen başlık ve 4/1 1964 rumuzlu yazısı da kıymetlidir. Ayrıca *Arap Post-Evvel* “Tefsîru'l-Kur'ân bi'l-Luğâti't-Turkiyye başlığını taşıyan çalışma 2018 yılında yayımlanır. “el-Edebi't-Turki” adlı eser ise Hüseyin Mucib el-Mısri tarafından Kahire'de 1979 tarihinde neşredilir. “Şâiru'l-İslâm Mehmed Âkif” adını taşıyan eser, Abdüsselam Abdülaziz Fehmi tarafından 1986 yılında Mekke'de okurla buluşur. “Şa'iru'l-İslâm Mehmed Âkif Ersoy ve Safâhât” ismini taşıyan eser de 2017 yılında Abdurrazzâk Ahmed tarafından Kahire'de neşredilir. Aynı zamanda bu pasajda yer verilmeyen fakat kaynakçada gösterilen eserler de kayda değerdir.

5. Sonuç

Mehmet Âkif Ersoy'un hem Osmanlı döneminin hem de Türkiye'nin önemli sima ve şairlerinden birisi olduğu görülmektedir. O, hem İstiklal Marşı şairi hem de İslam Şairi kimliğiyle temayüz eder. Âkif'in ilim dolu bir ailede dünyaya geldiği ve ilmî bir ortamda yetiştiği dikkat çeker. Onun, küçük yaşta başladığı din-dil eğitiminin şahsiyetinin oluşmasında etkili olduğu söylenebilir. Âkif hem Batı hem de Doğu dil ve edebiyatlarına dair bilgi sahibidir. İşte sözü edilen birikim onun yerinin belirlenmesinde etkili olduğu fark edilmektedir.

Mehmet Âkif, Osmanlının yıkılma dönemini engellemek namına çoğu aydının yaptığı gibi bir çözüme odaklanır. Onun bulduğu reçete İttihâd-ı İslâm'dır. Âkif'in bu doğrultuda tüm hayatını şekillendirdiği, devlet kademesinin üst düzeylerinde olmasına rağmen neyi varsa-yoksa geride bıraktığı görülmektedir.

Âkif, Osmanlıda ektiği düşüncelerin Türkiye Cumhuriyeti'nde filizlenmemesi üzerine Mısır'a göç eder. O, burada başkasına ait bir mekânda ikâmet ederken geçimini zor devam ettirecek bir işte çalışmak mecburiyetindedir. Ancak onun ailesini bile geride bırakacak kadar güçlü olan inancı, üretime dönüşür. Böylece büyük bir külliyât hüviyetine sahip *Safahat* ortaya çıkar. Buna mukabil hayatının en velüt dönemini diasporada geçiren Âkif'in daha az eser kaleme aldığı da dikkat çeker.

Ömrünün farklı dönemlerinde çeşitli gâyelerle Arap coğrafyasına seyahatler düzenleyen Âkif, söz konusu coğrafyadaki entelijansiya ile derin bağlar kurar. Daha çok akademik düzeyde cereyan ettiği görülen bu ilişkiler sayesinde Türkçenin öğretilmesinin yanı sıra Mısır'da güçlü bir edebî birikimin kapıları da aralanır. Nitekim Âkif sayesinde önemli mevkilere gelen öğrencilerinin hem ona hem de Türk edebiyatına ait önemli kaynakları tercüme ettikleri fark edilmektedir.

Âkif, tüm yaşamını kendi düşüncelerini yeşertmeye ve yaymaya çalışan bir ideologdur. Onun, bu uğurda uzun süre meşâkkâtli bir hayatın içinde olduğu görülmektedir. Ne var ki onun eserlerinin öneminin bir asır boyunca sürdüğü de gözlemlenmektedir.

Kaynakça

Albayrak, Sadık. 1993. “Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye”. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 8:506-7.

Aydın, Mustafa. 2022. “Millî Mücadele Bağlamında İstiklal Marşı, İstikbal ve Akif'in İslamcılığı”. ss. 35-49 *Mehmet Akif Ersoy Hayatı-Düşünceleri-Eserleri*, editör C. Vatandaş. Türkiye Büyük Millet Meclisi Özel Basım.

Abdullah İbrahim. 2011. “Akif'in Safahatında Seyahat”. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.

Azzâm, Abdulvehhâb. 1937. “Şâiru'l-İslâm Muhammed Âkif”. *er-Risâle*, Şubat, 226-28.

Bayhan, Fatih, Selma Argon, ve Ferda Argon. 2019. *Dedem Mehmet Akif*. 5. bs. İstanbul: Timaş Yayınları.

Cebeci, Osman. 2019. “Mehmet Akif Ersoy'un İslamcılıkla İlişkisi” (1873-1936)”. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

Coşkun, Muharrem. 2015. *Kod Adı: İrtica 906 Mehmet Akif Ersoy*. Yeditepe Yayınevi.

Cum'a, Ali. 2004. “Merâğî, Muhammed Mustafa”. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 29:164-65.

Deliçay, Tahsin. 2012. “Mısırlı Edip Abdulvehhâb Azzâm’ın Kaleminden Mehmet Âkif”. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1(1):111-23.

Doğan, Abide. 2021. “Mehmet Akif’in Seyahatleri ve Mısır Yılları”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (HÜTAD)* (35):103-13. doi: 10.20427/turkiyat.1027351.

Düzdağ, M. Ertuğrul. 2008. *İstiklâl Şâiri Mehmet Âkif Ersoy Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Fide Yayınları.

Edib, Eşref. 1962. *Mehmed Âkif Hayatı Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*. C. 1. 2. bs. İstanbul: Sebilürreşaad Neşriyat.

Ersoy, Mehmet Âkif. 2008. *Safahat*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Günel, Fuat. 1991. “Azzâm Abdülvehhâb”. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 4:728-34.

Kabaklı, Ahmet. 2012. *Mehmet Âkif*. 13. bs. İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı Yayınları.

Koçin, Abdulkakim. 2022. “Mehmed Âkif Ersoy’un Hayatı ve İstiklâl Düşüncesi”. ss. 05-31 *100. Yılıda İstiklâl Marşı ve Mehmed Âkif*, editör Tuğrul Mehmet. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Özel Basım.

Küçük, Murat. 2014. “Mehmet Âkif Ersoy ve Türkçe”. *Türkoloji Dergisi* 21(2):93-112. doi: 10.1501/Trkol_0000000287.

Sağlık, Şaban. 2022. “Mehmet Akif Ersoy Fikriyatının Türkiye Dışındaki Kaynakları”. *100. Yılında Kültür Coğrafyamızda İstiklal Marşı ve Mehmet Akif Ersoy*, editör Ö. Güngör, S. Yel, ve Y. Civelek. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Özel Basım.

Şehâbeddin, Cenab. 1924. “Mehmed Âkif Bey Efendi”. *Servet-i Fünûn*, Aralık 18, 2-5.

Şen, Abdurrahman. 2011. “Mehmed Âkif Ersoy’un Aydın Kişiliği ve Aydınlarla, Âlimlerle İlişkisi”. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.

Şentürk, Hulusi. 2019. *İslamcılık-Türkiye’de İslami Oluşumlar Ansiklopedisi*. Çıra Yayınları.

Temizer, Abidin. 2011, “Şiirsel Gerçeklikten Tarihi Gerçekliğe Balkan Uluslarının Bağımsızlık Çözümlemesi: Hakkın Sesleri”, *Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 353-363.

Turinay, Necmettin, Mehmet Rüyan Soydan, ve Selçuk Karakılıç. 2021. *Mehmet Akif’in Mektupları-1*. Türkiye Büyük Millet Meclisi Özel Basım.

el-Vekîl, el-’Uzî. 1937. “Mehmet Âkif Bek”. *er-Risâle*.

Yavuz, Şevki Yavuz. 1995. “Ferîd Vecdî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 12:393-95.

Yazıcı, Hüseyin. 2019. “Gurbet Diyarında Mecalsiz Bir Şark İnsanı: Mehmet Akif Ersoy”. *Şarkiyat Mecmuası* (34):41-58. doi: 10.26650/jos.2019.004.

BÖLÜM VIII

MEKAN VE İNSAN: ANTİK ÇAĞDAN CUMHURİYETE ALANYA’NIN(ANTALYA) YERLEŞME TARİHİ

*Space and Human: The Settlement History of Alanya
(Antalya) From Ancient Time to The Republic*

Merve ZAYIM

*(Arş. Gör. Dr.), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü
E-mail: mervez@istanbul.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2191-1957*

1. Giriş

Alanya, Antalya’nın ilçelerinden biridir. “Türk Rivierasının İncisi” olarak da bilinen Alanya’nın kuzeyinde Toros Dağları, güneyinde Akdeniz, batısında Manavgat, doğusunda ise Gazipaşa yer almaktadır. 1.598,51 km²’lik bir alana sahip olan Alanya’nın 2022 yılı verilerine göre nüfusu 364.180’dir.

Antik Dönem Kilikya ile Pamfilya arasında sınırda kalan Alanya’nın yerleşim tarihi yapılan kazı çalışmaları ile birlikte Paleolitik Döneme kadar gitmektedir. 1957 yılında keşfedilen Kadiini Mağarası’nda ilk yerleşme izlerine rastlanmıştır. Çalışmada temel amaç günümüzde turistik faaliyetleri ile ortaya çıkmış olan Alanya’nın Cumhuriyet dönemine kadar geçen zaman içindeki yerleşme tarihini ortaya koymaktır. Bunu yaparken literatür araştırması ve arazi çalışması yapılarak gözlem ve incelemeler coğrafi bakış açısı ile sunulmuştur. ArcGIS 10.8 programı kullanılarak yapılan haritalar ile anlatım zenginleştirilmeye çalışılmıştır.

İnsanlar tarih boyu yerleşirken ve şehirler kurarken savunma açısından elverişli alanları tercih etmişlerdir. Barınma ihtiyacından doğan kendini koruma amacı ile öncelikleri genel itibariyle bu alanda olmuştur. Nitekim tarihin ilk dönemlerinden beri kurulan yerleşmelerde de bunu görmek mümkündür.

Önceleri mağaralara yerleşen insanlar daha sonraları bu alanlardan çıkarak yüksek alanları tercih etmişler ve kendilerini korumaya almak istemişlerdir. Bu doğrultuda kurulmuş olan yerleşmeler, gelişen savunma teknikleri ile birlikte daha alçak sahalara inerek gelişme göstermiş ve şehirselleşme alanları genişlemiştir (Sertkaya Doğan; 2008: 46).

Antalya'nın bir ilçesi olan ve farklı isimlerle anılan Alanya'nın ("Türk Rivierasının İncisi", "Güneşin Gülümsediği Yer", "Alaaddin'in Şehri" gibi) kuzeyinde Toros sıradağ kütleleri yer almaktadır (Harita 2). Antalya Körfezi'nde yer alan Alanya, eski adaları (kale tepeleri) anakaraya birleştiren Holosen veya Pleistosen devrine ait tombololar üzerinde kurulmuştur (Ceylan; 2010: 208). Yerleşme fiziki coğrafya şartları açısından doğal bir liman özelliğindedir ve korunaklı bir yapıya sahiptir. Şehrin ilk nüvelerinin Alanya Kalesi sayesinde güçlü lodoslara karşı korunaklı bir alanda, kalenin doğu kısmında kurulduğu bilinmektedir. Kalenin bulunduğu sahanın üç tarafı yüksek falezlerle çevrilidir ve kuzey kısmından kumluk ve geniş bir tombolo ile anakaraya bağlanmıştır (Ceylan; 2011: 367). Kıyı topoğrafyasının şekillerinden biri olan tombololar korunaklı doğal bir liman özelliği ve savunma açısından da elverişli bir avantaj sunmaktadır (Harita 1).

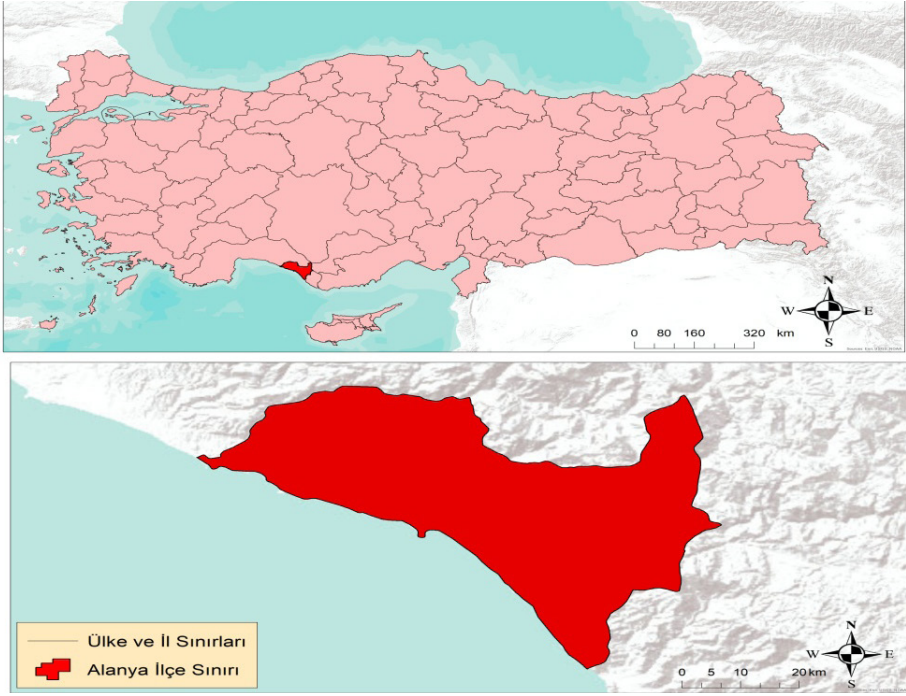

Harita 1: Alanya Tombolosu

Günümüzde turizm faaliyetleri açısından oldukça önemli olan Alanya, tarih boyu önem arz etmiştir. Antik dönemde Pamfilya ile Dağlık Kilikya arasında sınırda olması, fiziki coğrafya özellikleri sayesinde sahip olduğu stratejik konum ve Akdeniz’in önemli limanlarından biri olması gibi nedenlerle ilgi çekmiştir. Zaman zaman Kilikya sınırları içine dahil edilse de genel itibariyle Pamfilya’nın doğu sınırını oluşturduğu kabul edilmektedir (Skylaks, (Ç) Aslan; 2002: 251). Pamfilya ve Kilikya sınırında yer alması onu her iki medeniyetin kültürel etkilerini yansıtmasına neden olmuştur.

Bizans Dönemi’nde derebeylerine ve Anadolu Selçuklu Devletine de başkentlik yapmış olan Alanya stratejik bir öneme sahiptir. Nitekim Antik Dönemde korsanlar tarafından hakimiyet altında tutulan Alanya (o dönemdeki adıyla Korakesion’un) son derece önem arz etmektedir. Akdeniz’in depo alanı olarak kullanılan limanı ile dikkat çekmektedir. Bizans Dönemi’nde “güzel dağ” anlamına gelen Kalon Oron/Oros, Kaxou Opoş, (Καλόν Οροσ) adı ile anılmıştır. Daha sonraları sultan Alaeddin Keykubat’tan adını alacak olan Alanya’nın Selçuklular tarafından fethedilmesi 1221/1222 yıllarına rastlamaktadır. Büyük Selçuklu Sultanı Alanya’yı fethettikten sonra burada Alanya kalesini, şehri yeniden tesis ettirmiştir. Başkent Konya’ya olan yakınlığı şehrin büyüyüp gelişmesine olanak sağlamış, korsanlardan temizlendiği zaman da şehir sahip olduğu limanı ile önemli ticaret merkezi haline gelmiştir. Alaeddin Keykubat hem başkente yakın olması hem de Akdeniz’in önemli ticaret merkezlerinden biri olması gibi sebeplerle kış aylarını genellikle burada geçirmiştir. Sultan Alaeddin’in ölümü ile Moğol istilasına uğrayan bölgede Selçuklu hakimiyeti azalmış ve güç kaybetmiştir. Kurulan Alaiye Beyliği ile beylikler dönemine giriş yapılmış ve Fatih Sultan Mehmet döneminde Gedik Ahmet Paşa tarafından 1471 yılında da Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Bu fetih ile birlikte Akdeniz’in hakimiyeti Osmanlı kontrolüne geçmiştir. Bu fetih ticaret yollarının güvenliği açısından da oldukça önem arz etmiştir.

“Bazı şehirler birçok dönemsel özelliği bir arada barındırması ve geçmiş dönemlere ait izler taşıması, şehirlerin tarihi, kültürel, mimari ve turistik gibi çok çeşitli öğeler bakımından zengin bir görünüme bürünmelerini sağlar. Bir şehrin tarihi ne kadar eskiye inerse birden çok medeniyete ait izler taşıyabilir. Bu suretle de geçmiş dönemlerin özelliklerini bünyesinde bulundurması bakımından o oranda çeşitlilik arzeder” (Bayartan; 2005; 87). İşte Alanya da bu özelliklere sahip bir şehirdir. Yerleşme alanı tarih boyu Pamfilya, Lidyalılar, Romalılar, Bizanslılar, Selçuklular, Karamanoğulları ve Osmanlı Devleti hakimiyeti altında kalmıştır.

Harita 2: Çalışma Sahasının Lokasyon Haritası
Kaynak: Zayım, M. (2023).

2. Selçuklu Hakimiyeti Öncesi Alanya

Akdeniz bugün olduğu gibi tarihin ilk çağlarında da oldukça önemli bir konumda bulunmaktadır. Yerleşim tarihi Paleolitik Döneme kadar giden Alanya'nın kuzeyinde Toroslar, güneyine Akdeniz olması nedeniyle izole halde kalmıştır. En eski yerleşim örneklerinin bulunduğu Kadıni Mağarası, Alanya'nın 15 km güneydoğusundaki Değirmendere Mahallesi sınırlarında, Kadıpınarı Mevkii olarak bilinen Oba Çayı Vadisi'nde, dik kayalık tepenin yamacında yer almaktadır. Mağarada Üst Paleolitik Döneme ait kalıntılara rastlanılmıştır (Kökten; 1959: 12). Elde edilen kalıntıların ölü gömme uygulamaları, inanç ve ritüellerle ilişkili olduğu söylenebilmektedir. Kadıni Mağarası, Prehistorik Dönem insan kalıntıları içermesi nedeniyle Anadolu'da birçok mağara ile benzerlik taşımaktadır (Yılmaz Usta; 2019: 67).

Bölge tarihin farklı dönemlerinde çeşitli savaşlar, güç mücadeleleri ile kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Teke Yarımadasında Antik Dönemin önemli uygarlıklarından biri olan Likya Uygarlığı yer alırken, Taşeli Platosu üzerinde

ise Pamfilya Uygarlığı yer almaktadır. Alanya’nın bu dönemde Pamfilya sınırları dahilinde mi yoksa Kilikya sınırları dahilinde mi olduğu konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. M.Ö. IV. yüzyılda Scylacis Perplous’ta Korakesion’u Pamfilya’nın doğu sınırında yer aldığını söylemiştir (Skylaks, (Ç) Aslan; 2002: 251). Strabon ise M.S. I. yüzyıl başlarında, Dağlık Kilikya’nın ilk kenti olarak anlatmıştır (Strabon (Ç) Pekman; 2000: 251, 252). Ancak Manavgat (Melas) nehri sınır kabul edilirse şehrin tam sınırdı kaldığını ve genel itibarıyla Pamfilya sınırları dahilinde olduğu söylemek yerinde olacaktır.

Antik Dönemde Alanya yani Korakesion (Coracesium) adı eski Yunancada “Gökkarga” anlamına gelmektedir. Tarihte ilk olarak Coraceium adı ile bilinen Alanya’nın M.Ö. II. yüzyılda kurulduğu düşünülmektedir (Öğüt Eker, 2004: 309). Korsanların üssü ve çeşitli mallarının deposu konumunda olan Alanya, fiziki coğrafya özellikleri sayesinde korunaklı bir liman özelliği taşımaktadır. Bu özelliği tarihin hemen her döneminde önemli olmasını sağlamıştır. Ayrıca bölge sedir ağaçları bakımında oldukça zengin bir bitki örtüsüne sahiptir ve burada filo yapımı, gemi tamiri gibi konular da ön plana çıkmaktadır. Nitekim buranın Marcus Antonius tarafından, filoların yapımı için Mısırlılarla anlaşma yaptığı zaman tanıdığı Kleopatra’ya hediye edildiğini bilinmektedir (Strabon (Ç) Pekman; 2000: 256, 257, 281, 282).

Antik dönemden itibaren çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış olan Alanya, tarih boyu farklı isimler almıştır. Herodot’a göre burada yaşayan insanların kökeni Truva Savaşı’ndan sonra Anadolu’ya ve buralardaki uygarlıklara dağılan insanların soyundan gelmektedir (Herodot (Ç) Ökmen; 1973: 512, 513). Büyük Deniz Göçü ve Ege Göçü olarak adlandırılan M.Ö. 1200’lerden sonra meydana gelen bu göç dalgası ile de Anadolu’da farklı medeniyetlerin kurulduğu bilinmektedir.

Lidyalılar tarafından bölgenin işgali ile Alanya’nın da bulunduğu bölge Lidya hakimiyeti altına girmiştir. Ancak başkent Sardes’e olan uzaklığı nedeniyle uygarlığa tam bağlılık geliştirdiklerini söylemek zor olacaktır. Lidyalıların varlığına son verildikten sonra Pers İmparatorluğu hakimiyetine giren bölge, Pers kralı Kserkses’in (M.Ö. 486-465) M.Ö. 484 yılında çıktığı Yunanistan seferine Korakesion ve çevresindeki bazı bölgelerin de Pers ordusuna destek verdiği düşünülmektedir (Herodot (Ç) Ökmen; 1973: 512, 513). Pers hakimiyetinin buradaki kültürel hayatı da etkilediği söylenebilmektedir. Nitekim Pers inançları burada görülmeye başlanmıştır (Turgut; 2021: 1887).

Büyük İskender’in Makedon kralı olması sonrasında Anadolu seferine çıkması ile Pers İmparatorluğu mağlup edilmiş bu durum Anadolu’daki dengeleri

değiştirmiştir. M.Ö. 333 yılında fethettiği Anadolu topraklarının arasında Alanya (Korakesion)'un da yer almaktadır (Turgut; 2021: 1891). Büyük komutan İskender'in ölümü sonrasında krallığın yönetimi hakkında anlaşmazlıklar yaşanmaya başlamış ve toprakları komutanları arasında paylaşılmıştır. Bu paylaşımda Alanya'nın içinde bulunduğu Pamfilya Büyük Frigya, Likya komutan Antigonos yönetimine geçmiştir. Ancak anlaşmazlık devam etmiş ve tekrar yapılan paylaşımda ilk başta Seleucos hakimiyetine, sonrasında ise kısa bir süreliğine Ptolemaios'un hakimiyetine girmiştir. Daha sonra Seleucoslar Alanya toprakları da dahil olmak üzere Anadolu'nun birçok yeri kontrol altına almış fakat bu uzun süreli olmamış, kısa bir süre sonra bölgenin hakimi olarak Ptolemaioslar ortaya çıkmıştır (Turgut; 2021: 1892, Tekin; 2008: 135-140). Sonraları devam eden savaşlar sonrasında M.Ö. 188 yılında imzalanan Apamea antlaşması ile Anadolu'nun Karya ve Likya toprakları dışında kalan kısmı Roma'nın müttefiki Pergamon Krallığı'na verilmiştir (Turgut; 2021: 1892, 1893). Pergamon krallığı hakimiyeti altında merkeze olan uzaklığı nedeniyle kuvvetli bir bağ kuramamış bu nedenle de zamanla korsanların tehditlerine açık hale gelmiştir.

Bölgedeki Roma hakimiyetinin Akdeniz'in önemli güçlerinden biri olan Rodos'un otoritesini zayıflatması ile birlikte Likya, Pamfilya ve Kilikya korsanlık faaliyetleri nedeniyle zorlanmıştır (Arslan; 2003: 91). Bu durum Pamfilya'da yer alan Korakesion'un korunaklı fiziki coğrafya özellikleri ve doğal bir limana sahip olması nedeniyle korsanların üssü olmasına ve uzun yıllar bu korsan faaliyetlerinden kurtarılamamasına neden olmuştur. Korakesion'da Diodotos Tryphon adı ile bilinen ünlü korsan yer almaktaydı. Korsanlık faaliyetlerinin çoğalmasından dolayı birlikte bölgedeki ticari faaliyetler de tehlikeye düşmüş ve ekonomik faaliyetler sekteye uğramıştır. Korsanların depo olarak kullandığı Alanya, kuzeyinde Torosların, güneyinde Akdeniz'in sağladığı yapı sayesinde uzun süre korsanlardan geri alınamamıştır.

Korakesion'un da içinde bulunduğu Pamfilya'nın önemli yol ağlarından biri de Korakesion'dan başlayarak batıya doğru uzanan ve Şarapsa Han mevkiinden geçerek Alara Han kıyı boyu Side'ye kadar uzanan yol güzergahıdır.

Giderek artan korsancılık faaliyetleri Roma için tehdit oluşturmaya başlamış ve bunun üzerine Roma bu faaliyetleri bitirmek için Marcus Antonius sefer düzenlemiştir, ancak başarılı olamamıştır. Aradan 20 yıl geçtikten sonra bu kez Servilius Vatis komutasında yeni bir ordu gönderilmiş fakat bölge yine de korsanlardan kurtarılamamıştır (Strabon (Ç) Pekman; 2000: 256, 257, Bosch Arslan (Ç); 1957: 40). Roma M.Ö. 67 yılında korsanlara karşı Pompeius'a güçlü

bir ordu ve yetki vererek Akdeniz'deki asayişini sağlaması için göndermiştir. Korsanların büyük bir kısmının teslim olduğu ve küçük bir grubun savaşımaya devam ederek Bergama Krallığı II. Attalos tarafından yapıldığı düşünülen Alanya Kalesi (Korakesion Kalesi)'ne sığınmış ancak yine de mağlup olmuşlardır (Bosch Arslan (Ç); 1957: 44). Nitekim Bölgedeki korsanların teslim olmasını sağlayan Pompeius, Doğu Akdeniz'de güvenliği sağlamıştır (Bozkuş; 2017: 44, 45). Bölgenin uzun yıllar korsan tehdidi altında kalmasında ve korsanlardan temizlenememesinde bulunduğu konumun da etkisi bulunmaktadır. Toroslara sırtını dayamış olan ve güneyinde Akdeniz'in yer aldığı yerleşme kuzeyden ve güneyden gelecek tehditlere karşı koruma altında kalmıştır.

Sağlanan bu güvenli ortam sonrasında ticari faaliyetler yeniden hız kazanmış ve bölge ekonomisine katkı sağlamıştır. Nitekim Korakesion'da yer alan limandan Mısır'a önemli miktarda şarap ve bal ihraç edilmekteydi. Korakesion şarabı ve balı olarak da bilinen ürünler önemli ticari ürünlerin başında gelmekteydi. Ayrıca sedir ağacından elde edilen yapı malzemesi olarak ahşap, odun kömürü, reçine, zift, katran gibi ürünlerin de Mısır'a ihraç edildiği bilinmektedir (Akdoğan Arca vd.; 2011: 293, 294). Korakesion uzun yıllar korsanların elinde bulunduğundan sikke basımında çevre şehirlere göre geride kalmıştır. Bu sebeple Korakesion'un Roma Dönemine ait basılmış olan ilk sikkesi M.S. 100 yıllarına denk gelmektedir (Turgut; 2021: 1910). Bölge hakimiyetini elinde tutan korsanların bahsi geçen dönemde oldukça etkin olması çevre yerleşimler için de büyük tehditler oluşturmuştur. Hemen yanında yer alan Likya Uygarlığı da bundan nasibini almış ve limanlarında korsan tehditleri ile karşılaşmıştır.

M.S. I. yüzyılda da Roma İmparatorluğu'nun bölgedeki hakimiyeti devam etmiş ve sağlam bir otorite kurmuşlardır. Alanya ve çevresinde bulunan şehirleri geliştirmeye yönelik adımlar atmışlardır. Claudius döneminde olduğu gibi Vespasianus (M.S. 69-79) döneminde de bölgeye imar çalışmaları yapılmış, kıyıdaki ulaşımı daha kolay ve kaliteli hale getirmek için doğu batı doğrultusunda bulunan yol ağının bakımını yaptırmıştır (Turgut; 2021: 1900, 1901). Deniz ulaşımı açısından oldukça hareketli limana sahip olan kıyıdaki yerleşmelerin, bu yol ağının güçlenmesiyle birlikte iç kesimler ile olan bağlantısı da kuvvetlenmiştir. Böylece gelen ve/veya giden ürünlerin aktarımında kolaylık sağlanmıştır.

Yapılan çalışmalar ve elde edilen bulgular bu refah durumunun M.S. III. yüzyıla kadar devam ettiğini göstermektedir. Korakesion'un ilk kurulduğu yer olabileceği düşünülen Şekerhane Mahallesi'nde kutsal panayır alanında spor

oyunlarında başarı sağlayan kişi için yazılmış olan bir onur yazıtı bulunmuştur. Bu festivallerin/müsabakaların 4 yılda bir yapıldığı aktarılmaktadır. Müsabakalara gelen sporcuları onurlandırmak için yazılan bu yazıtların Korakesion'un yakınında yer alan Syedra antik kentinde oldukça fazla miktarda bulunmaktadır (Turgut; 2021: 1905, 1906). Bu durumda bu bölgenin aktif faaliyetlerde bulunan, ilgi gören bir yer olduğunu ve kalabalık insan gruplarının da çeşitli etkinlikler ve festivaller sayesinde burayı ziyaret ettiğini söylemek mümkündür.

Korakesion M.S. VI. yüzyılda da Pamfilya'nın bir şehri olarak kayıtlara geçmiştir. Hierokles tarafından geç antikçağ eyaleti ve Pamphylia'nın bir şehri olarak kaydedilmiştir (Bozkuş; 2017: 45).

Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından çok kısa bir süre önce bölgede Hristiyanlık inancını görülmeye başlandığı söylemek mümkündür. Alanya'nın Bizans Dönemi'nde "Güzel Dağ" anlamına gelen "Kalon Oros" simiyle anılmaya başlamıştır. Doğu Akdeniz'in en işlek limanlarından biri olma özelliğini bu dönemde de devam ettirmiştir. Zengin ticaret ürünleri ve bunların ticareti ile birlikte refah içinde yaşayan bölge, Arap akınlarının başlamasıyla olumsuz bir süreç içine girmiştir. Müslümanlar arasında yaşanan mücadele sonucunda Akdeniz kıyıları büyük tahribata uğramıştır. Şehrin çevresine inşa edilen kaleler ile savunma yapılmaya çalışılmıştır.

M.S. VIII. yüzyıla gelindiğinde Akdeniz kıyılarının büyük kısmında olduğu gibi Alanya'nın içinde bulunduğu alan da bu yıkımlardan ve mücadelelerden etkilenmiş ve savunmasız kalmıştır. Bu dönemde Anadolu'da yaşanan otorite boşluğunu fırsat bilen derebeyleri farklı yerleri ele geçirerek kontrol altına almıştır. Bu derebeylerinden biri olan Kyn Vard Kalonoros'u ele geçirmiştir (Akkuş; 2017: 46-50). Bölge bu derebeyi tarafından yaklaşık 20 yıl süren hakimiyet sonrasında ise I. Alaaddin Keykubat tarafından fethedilmiştir.

3. Selçuklu Döneminde Alanya

I. Alaaddin Keykubat kardeşi I. İzzeddin Keykavus'un ölünce tahta geçmiş ve özellikle Venediklilerle ticaret anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşma ile I. Alaaddin Haçlı Seferleri ile üst seviyelere çıkan Akdeniz ticaretini koruma altına almak ve sürekliliğini sağlamak istemiştir (Hacıgökmen; 2021: 10, 11). Özellikle İskenderiye ve Alanya arasında oldukça yoğunlaşan ticari faaliyetlerin ve bölgede meydana gelen ekonomik zenginliğin korunması amaçlanmıştır. Seferlerinde önceliği Akdeniz kıyılarına vermesinin bir nedeni de yine bu zenginliğe hakim olmaktır.

İki ay süren kuşatma sonrasında 1221 yılında fethedilen Alanya Selçuklu hakimiyetine geçmiştir. Fethedildiği sırada harap durumda olan şehir I. Alaaddin

Keykubat'ın şehirde sur, 140 burçlu büyük bir kale, han, hamam, yol, medrese, cami, köşk, saray yaptırarak adeta yeniden inşa ettirmiştir (Hacıgökmen; 2021: 14, 15). 1228'de ise büyük bir tersane yapılmıştır (Budak; 2016: 369). Kaynaklara göre Alanya'yı çok seven ve ilerleyen zamanlarda da kışlarını geçirmek için buraya gelen I. Alaaddin şehre adını vererek "Alaiye" olarak değiştirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk yıllarına kadar da bu isimle anılmıştır.

Bugün şehrin önemli simgelerinin başında gelen ve 29 metre çapında ve 33 metre yüksekliğinde olup sekizgen olarak I. Alaaddin Keykubat tarafından 1226 yılında limandaki ticareti korumak ve karadan gelebilecek olan saldırıları önlemek amacı ile inşa edilmiştir. Kalenin alt beden duvarlarında dikdörtgen kireç taşı ve ara malzeme olarak klasik sütun gövdeleri kullanılmış ancak belli bir yükseklikten sonra taş blokları kaldırmak güç olduğu için üst kısmı pişmiş kırmızı tuğlalarla yapılmış ve bu nedenle de "Kızılküle" adını almıştır (<https://www.kulturportali.gov.tr/erişimtarihi18.08.2023>) (Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1: Tarihi Alanya Kalesi (Kızılküle) (Bugünkü Hali)

Kaynak: <https://www.kulturportali.gov.tr/erişimtarihi18.08.2023>.

Tersanenin inşa edilmesi ile gemi yapımında ve savunma alanında önemli bir nokta haline gelen Alaiye, sahip olduğu zengin sedir ağaçları sayesinde güçlü gemiler inşa etmekteydi. Torosların sunduğu olanaklar sayesinde hammadde olarak kereste ticaretinde de ünü olan Alaiye önemli bir -o dönem şartlarında-

savunma sanayi merkezi olmuştur. Donanma gücüne önem veren Selçuklular için bu tersanenin varlığı askeri ve ticari anlamda önemli kazanç sağlamıştır (Fotoğraf 2).

Fotoğraf 2: Alanya Tersanesi (Bugünkü Hali)

Kaynak: <https://www.alanya.bel.tr/erişimtarihi22.08.2023>.

Alaiye’de av seferleri ve büyük ziyafetler düzenleyen I.Alaaddin Keykubat, zaman zaman önemli elçileri de burada kabul etmektedir. Önemli bir yerleşim alanı olmaya devam eden Alaiye, nüfus miktarı ve ekonomik faaliyetler açısından da oldukça gelişme kaydetmiştir. Günümüzde bile hala “Alaaddin’in Şehri” olarak anılan Alanya’da bu durumun ortaya çıkmasında hiç şüphesiz Selçuklu Sultanının şehre özel ihtimam göstermesi etkili olmuştur. İkinci başşehir olarak anılmaya başlamıştır. Ayrıca şehre eklenen surlarla yüzölçümünün de genişlediği düşünülen şehrin yaklaşık 40 ha ulaştığı düşünülmektedir (Ceylan; 2021: 214-218).

Özellikle Türkmen aşiretlerin yerleştiği Alaiye’de, yeniden canlanan ekonomik hayat sonrasında güçlü bir şehir konumuna gelmiştir (Balcı Akova; 2004: 256, Ceylan; 2021: 215). 1325’te dördüncü haccı için yolan çıkan İbn-i Battuta, Alanya’dan karaya çıkarak 1332’de Anadolu’yu gezmeye başlamıştır. Bu gezisi sırasında Alanya’nın tümüyle Türkmenlerden meydana geldiğini kaydetmektedir. İbn-i Battuta buradaki ticaret ürünlerinden kerestenin

İskenderiye, Dimyat ve diğer Mısır şehirlerine ihraç edildiğini belirtmektedir (Budak; 2016: 366). Ticaretin yanı sıra önemli tarım ürünlerinin de yetiştiği sahada susam ön plana çıkmaktadır. Evliya Çelebi'nin aktardığına göre bu bölgede; *“limon, turunç, nar, zeytin, incir, servi ve hurma ağaçlarıyla süslü bağ u bahçelerdir. Ve âbıhayat sulardır. Mahsullerinden susamı meşhurdur.”* (Evliya Çelebi; 2011: 324). Önemli ticari ürünler arasında kereste, katran ve zift, demir madeni, günlük ağacı zamkı, ipek, deri dokuma ürünleri, şap (dokuma ürünlerinin renklerinin boya sabitleyicisi olarak kullanılıyordu), susam, safran, bal, balmumu bulunmaktadır (Bozkuş, 2017: 68-81).

Akdeniz'de ticaretin gelişmesine ve tüccarların sorunlarının çözülmesine önem veren I. Alaaddin Keykubat, seferler düzenleyerek Doğu Akdeniz kıyılarındaki Çukurova'da 30'dan fazla kale ele geçirmiş, sahilde ise Magfa, Aydos, Andusanc, Silifke ve Anamur'un içinde bulunduğu 40 kaleyi fethederek ticari faaliyetleri koruma altına almaya özen göstermiştir (Erdem; 2003: 296, Bozkuş; 2017: 65, Duggan; 2011: 225, 226). Akdeniz ticaretinin Hint Okyanusu ve Kızıldeniz vasıtasıyla İskenderiye Limanı'nda yoğun olarak yapılıyor olması Alaiye'yi de yakından ilgilendiriyor ve Selçuklu Devleti de bunu güçlendirici ve koruyucu anlaşmalar yapmaya dikkat ediyordu. Alaiye limanından özellikle kereste ve zift sevk edilmekteydi. Mısır'da az bulunan bu ürünler ticaretin temel ürünlerinin başında gelmekteydi. Öyle ki bu ticaret sayesinde Alanya ve Antalya'da bulunan tüccarlar büyük kazanç elde ediyordu. Kayıtlardan anlaşıldığına göre Antalya ve Alanya limanları, Mısır'a sadece kereste ticareti anlamında değil, Memlük Devleti için askerî teşkilatının temelini oluşturan kölelerin ticareti için de oldukça büyük önem arz etmekteydi (Bozkuş; 2017: 66, 67).

Tüccarlar yüklerini ihracaat için Alanya'dan İskenderiye'ye sevk ediyor ve dönüşte gemilerine biber, şeker, keten ve kumaş gibi ürünler alıyorlardı. Alanya'ya getirilen bu ürünler de kara yoluyla Anadolu'nun iç kesimlerine ulaştırılmakta ve deniz yoluyla da batıya sevk edilmekteydi (Bozkuş; 2017: 67). Bu açıdan bakıldığında Alaiye için hem ürünler ulaştırılırken hem de dönüşte oldukça kar elde edilen bir durum söz konusuydu. Ticaret faaliyetleri için önemli bir kavşak noktasında bulunması onu özellikle ekonomik açıdan zenginleştirmiş ve stratejik bir değer kazanmasına olanak sağlamaktadır.

Ticaret sadece deniz yoluna bağlı olarak gelişme göstermemiştir. Buna entegre olarak kara yolu ile desteklendiğini de söylemek doğru olacaktır. Alaiye'nin kara yolu ulaşımına da önem veren Selçuklular, Roma ve Bizans'tan kalan bazı kervan ve askeri yolların yanı sıra başşehir olan Konya ve çevresini

de içine alan yeni yollar yaptırmışlardır. Akdeniz ile İç Anadolu arasında önemli bir engel olan Toros sıradağlarını geçebilmek için belen ve geçitlerle sağlanmıştı. Alaiye çevresinde bahsi geçen tarihi karayolu ağı temel olarak iki kısımda incelenmektedir. Bunlardan birincisi sahil yoludur. Bu yol batıya doğru uzanarak ilk önce Manavgat'a ulaşmakta ve daha sonra da Antalya şehrine ulaşmaktadır. Buradan Toros Dağları'nı aşarak Göller Yöresi'ne uzanmaktadır. Doğru istikametine giden sahil yolu ise önce Gazipaşa, sonra da oldukça engebeli bir rölyef üzerinden Anamur'a ulaşmaktadır. İkinci yol ağı ise; Toros Dağları'nı Alanya'nın doğu veya batı kısmından Akseki üzerinden Akdeniz'i iç kesimlere ve Selçuklu başşehri Konya'ya bağlamaktadır. Özellikle Selçuklu döneminde inşa edilen hanların varlığı da yol güzergâhları konusunda önemli bilgiler vermektedir. Nitekim Alanya'dan Şarapsa Hanı, Alara Han, Manavgat Hanı, Kargı Hanı, Beldibi Hanı, Mutbeli Hanı, Arıklı Han, Tol Hanı, Üzümcü Hanı, Tesbili Han, Ortapayam (Kireçli) Hanı ve Hanboğazı üzerinden Beyşehir'e ulaşmaktadır. Beyşehir'den Küçükafşar Hanı, Yunuslar Hanı, Kızılören Hanı, Kuruçeşme Hanı, Altunapa Hanı ve Hocacihan Hanı üzerinden de Konya'ya ulaşmaktadır. Bu yol güzergahı aynı zamanda Konya'dan Sinop'a giden yol ile de birleşerek Anadolu'nun kuzeyi ve güneyi arasında kilit nokta olmuştur (Harita 3). Konya'dan Aksaray-Kayseri-Sivas-Erzincan-Erzurum üzerinden İran ve Gürcistan'a, bu yolun da Sivas'tan Güneydoğu'ya ayrılan bir kolu, Malatya-Diyarbakır-Mardin-Musul üzerinden Bağdat ve Basra'ya, ayrıca İstanbul-İzmit-İzmit-Eskişehir-Akşehir-Konya-Ulukışla-Adana-Halep-Şam üzerinden, Mısır'a ve Halep'ten ayrılan bir diğer kol da Ankara-Çankırı-Kastamonu-Sinop üzerinden Kırım'a ulaşmaktadır. (Demir; 2017: 51, 52, Ceylan; 2021: 222, Bozkuş; 2019: 179-183, Gümüşçü, Yiğit; 2012: 257-259). Söz konusu yollar sayesinde kara yolu ile entegre olarak şehrin hinterlandını da genişletmiştir. Hinterlandının gelişmesi, önemli ve stratejik bir noktada limanının olması, zengin kereste hammaddesine sahip olması gibi özellikleri sayesinde ticaretin yoğun olarak yapıldığı merkezlerin başında gelmiştir (Fotoğraf 3).

Harita 3: Alaiye Çevresindeki Karayolu Ağı

Kaynak: Bozkuş, 2019, Ceylan; 2021'den Faydalanılarak Hazırlanmıştır.

Alaiye'nin batısından geçen tarihi yol I. Alaaddin Keykubat'ın Alanya'yı fethetmek için izlediği yoldur. Ayrıca tarihi İpek Yolu'nun bir uzantısı olarak iç kesimlerle olan bağlantıyı da sağlamaktadır (Bozkuş; 2016: 218).

Fotoğraf 3: Alanya Limanı (Bugünkü Hali)

Kaynak: <https://www.tdi.gov.tr/erişimtarihi22.08.2023>.

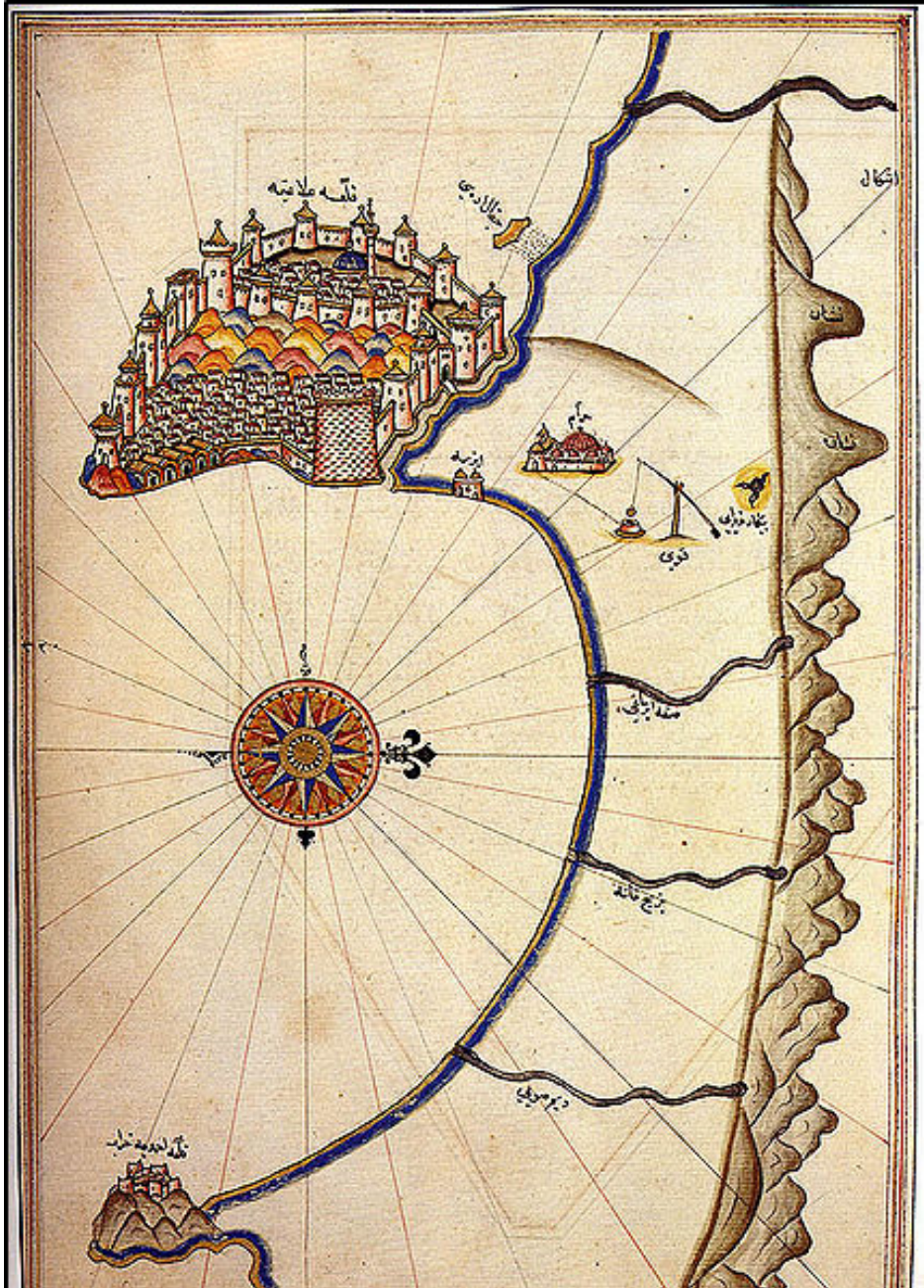
I. Alaaddin Keykubat'ın ölümü ile Selçuklu Devleti'nin "Altın Çağı" olarak anılan dönemi de sona ermiştir. Sultanın şaibeli ölümü sonrasında onun halef olarak seçtiği değil, oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev tahta geçmiştir. Babai Ayaklanması ve Köseadağ Savaşı sonrasında yaşanan yenilgi Selçuklu Devleti'ni olumsuz yönde etkilemiş ve otoritesinin sarsılmasına neden olmuştur.

1243'de yaşanan Moğol saldırıları, 1277'de Mısır Memlûklüleri tarafından otoritesi zayıflayan Selçuklu Devleti 1300 yılında yıkılmış ve Alanya'nın içinde olduğu bölgede Karamanoğlu Beyliği hüküm sürmeye başlamıştır. Konya'yı başkent yapan Karamanoğlu Beyliği, Memlûklüleri'in egemenliği altına girmiştir. Alaiye Beyliği'nin bulunduğu Taşeli Platosu'nda, zaman zaman Kıbrıs Krallığı ve Memlûklüleri arasında hakimiyet mücadelesi devam etmiştir (Hacıgökmen; 2021: 38). Bu yaşanan mücadeleler yerleşmeyi olumsuz etkilemiştir. Yaşanan bu kaos ve savaş ortamı Tahrip edilen şehirselle dokunun kültürel izleri önemli ölçüde zarara uğramıştır.

4. Osmanlı Döneminde Alanya

Fatih Sultan Mehmet 1453'te İstanbul'un fethetmiş daha sonrasında ise Anadolu'da da hakimiyeti sağlamak için sefere çıkmıştır. Bu seferde Gedik Ahmet Paşa komutasındaki ordu 1471'de Alaiye'yi almış ve burada hakimiyeti sağlamıştır. Bu seferle birlikte Akdeniz'de güvenliği sağlayan Osmanlı Devleti, bunun yanı sıra kuzey ve güney doğrultulu ticaret yollarında üstünlük elde etmiştir.

Osmanlı Devleti fethi sonrasında yapılan tahrir defterlerinde, Alaiye'nin o dönem için durumunu aktaran önemli kaynaklardır. Bu tahrir göre Alaiye 1475 yılında, özellikle kale çevresinde dağılışı göstermiş olan şehir yerleşiminden bahsetmektedir. Şehirde 287 hane Müslüman, 49 hane Hristiyan halk bulunmaktadır. Bu da yaklaşık olarak 1500-2000 nüfusa denk gelmektedir (Özkan; 2021: 46-48). Özellikle doğu kısmında sıkışmış olan yerleşmenin burada yoğunlaşmasının nedeni Akdeniz'den gelen güçlü lodoslara karşı korunmaktır. Piri Reis'in çizimlerinde de şehir, sur içinde kalmış ve sıkışık nizamda bulunmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1: 1521 Yılında Piri Reis Yaptığı Haritada Alanya

Kaynak: www.atlasdergisi.com/erişimtarihi18.08.2023.

Fetihten dört yıl sonra sancak merkezi olan Alaiye sancağına batısında bulunan Manavgat buraya bağlanarak, Köprü Çayı Teke Sancağı ile Alâiye Sancağı arasında sınır kabul edildi (Özkan; 2021: 47). 1530-1531 tahrir defterlerine göre kaza merkezinde 1750 olan nüfusu, köyleriyle birlikte 35.000, sancak olarak ise 55.000-60.000 civarında idi (Gönüllü; 2003: 9). Alaiye, 1501'de 2 mezrası bulunmaktadır. Bu sayı 1530 yılına ait mufassal defterde 3 adet ve 1555'de ise büyük bir artış kaydederek mezra sayısı 20 olmuştur (Ustaoğlu; 2016: 67). 1555 yılına ait incelenen Osmanlı tahrir defterlerinde mahalle kaydı bulunan Alaiye, XVI. yüzyılda Alaiye Kazası dokuz nahiyeye ayrılmıştır (Ustaoğlu; 2016: 34). Alaiye Sancağı XVI. yüzyıl boyunca üç kaza ve on bir nahiyeden meydana gelmiştir (Özkan; 2021: 54). Alaiye kazası, sancağın merkez kazası durumundadır. Kazaya Alaiye merkez nahiyesi, Obabazarı, Mahmudlar, Nağlu, Dim Deresi, Kise, Çöngere ve Alara Nahiyeleri kayıtlıdır (Ustaoğlu; 2017: 133) (Şekil ?). Selçuklu döneminde başlayan ve Fatih ve Kanuni döneminde de devam eden iskan politikası ile bölgedeki konar-göçer yörüklerin toprağa bağlanması noktasında kanunlar çıkarılmıştır. Bu kanunlar zaman zaman başarısızlığa uğrasa da genel olarak devletin iskan çalışmalarında toprağın işlenmesi, bölgedeki eşkıyalardan korunmak ve dirliğin sağlanması şart koşulmuştur (Balcı Akova; 2004: 256). Bu yüzyıl boyunca sınırlarını genişleten Alaiye, hem nüfus hem de idari fonksiyonları açısından gelişme kaydetmiştir. Bölgedeki konar-göçer Türkmenlerin yerleşik hayata geçerek köy, mahalle gibi yerleşme birimleri oluşturmaları bu durumun meydana gelmesinde önemli rol oynamıştır. Ayrıca böylece bölgenin Türkleşme süreci de hızlanmıştır.

Alaiye'nin köylerinde fiziki coğrafya özelliklerine bağlı olarak engebeli bir yapı teşkil etmektedir. Bu sebeple buralarda hayvancılık faaliyetlerinde gelişme göstermiştir. Ayrıca arazinin izin verdiği alanlarda bulunan verimli topraklar üzerinde tarım faaliyetleri yapılmıştır. Toros dağlarından kaynaklarını alan küçük nehirlerin kenarlarında çeltik kanallarına (ark veya hark) rastlamak mümkündür. Piri Reis'in bahsettiği Saka Irmağı, Pirinç Hane Suyu ve Dim Suyu da çeltik tarımı için gerekli olan tatlı suyu sağlamaktadır (Erdoğan, 2013: 37). XVI. yüzyılda pamuk, keten tohumu, özellikle dericilik faaliyetleri için Anadolu'da çok fazla kullanılan sumak, ibrişim başlıca tarım ürünleri arasındadır (Özkan; 2011: 98, 99). Konar-göçer Türkmenlerin varlığına bağlı olarak küçükbaş hayvancılığın yoğun olarak yapıldığı Alaiye'de bu hayvanlardan elde edilen koyun yünü, keçi kılı ve deve yünü üretimi de son derece önemli olmuştur (Özkan; 2011: 99-101, Ustaoğlu; 2016: 91). 1500 yılında yaklaşık 82.970 adet küçükbaş hayvan var iken 1555 yılına gelindiğinde bu sayı yaklaşık 120.338

adede yükselmiştir. Ayrıca Alaiye’de arıcılık faaliyetleri de yapılmıştır (Özkan; 2021: 74, 75). Alaiye için bu durum hem tarımda, hem hayvancılık faaliyetleri sonrasında elde edilen ürünleri İpek yolu güzergahına ve iç kesimlere bağlanan yolları ve bir liman şehri olmasının verdiği avantajlar sayesinde, önemli bir ticaret merkezi olma özelliğini bu dönemde de zenginleştirerek sürdürmüştür.

Harita 4: XVI. Yüzyılda Alaiye Sancağı

Kaynak: Ustaoglu; 2016: 150.

Alaiye Sancağı 1571 yılında Kıbrıs Eyaletine bağlanmış ancak daha sonra 1717 yılında kısa bir süreliğine Adana Eyaleti'ne bağlanmıştır. Sonrasında ise tekrar Kıbrıs Eyaletine bağlanmıştır ve bu durum XIX. yüzyıla kadar devam etmiştir (Özkan; 2021: 47,48) (Harita 4) (Şekil 2).

Alâiye Sancağı				
Alâiye Kazası (1471-XIX. Yüzyıl)				
1475	1502	1530	1555	XIX. Yüzyıl
Nefs-i Alâiye	Nefs-i Alâiye	Nefs-i Alâiye	Nefs-i Alâiye	Nefs-i Alâiye
Sedre Nahiyesi	Oba Pazarı Nahiyesi	Oba Pazarı Nahiyesi	Oba Pazarı Nahiyesi	Şeyhler Nahiyesi
Hasanlar Nahiyesi	Mahmutlar Nahiyesi	Mahmutlar Nahiyesi	Mahmutlar Nahiyesi	Mahmud Seydi Nahiyesi
(A)Nağlu Nahiyesi	Nağlu Nahiyesi	Nağlu Nahiyesi	Nağlu Nahiyesi	Kerâliye Nahiyesi
Ak-Saz Nahiyesi	Dimderesi Nahiyesi	Dimderesi Nahiyesi	Dimderesi Nahiyesi	Malan Nahiyesi
Çöngere Nahiyesi	Kise Nahiyesi	Kise Nahiyesi	Kise Nahiyesi	Oba Pazarı Nahiyesi
Murt Nahiyesi	Çöngere Nahiyesi	Çöngere Nahiyesi	Çöngere Nahiyesi	Dim Nahiyesi
Mahmutlar Nah.	Alara Nahiyesi	Alara Nahiyesi	Alara Nahiyesi	Sedre Nahiyesi
Karacalar Nahiyesi	Akseki Nahiyesi			
Alara Nahiyesi				
Manavgat Nahiyesi				
Manavgat Kazası		Akseki Kazası		
1530/1555	XVI-XIX. Yüzyıl	1530/1555	XVI-XIX. Yüzyıl	
Manavgat	Manavgat	Kasaba-i Marolya	Kasaba-i Marolya	
Atabeg Nahiyesi	Atabeg Nahiyesi	Kasaba-i Çimi	Kasaba-i Çimi	
Akçahisar Nahiyesi	Akçahisar Nahiyesi	Kasaba-i Gödene	Kasaba-i Gödene	
Senir maa Düşenbe Kazası (XVII-XIX. Yüzyıl): Senir Nahiyesi / Düşenbe Nahiyesi				
İbradı Kazası (XVII-XIX. Yüzyıl)				

Şekil 2: Alaiye'nin XV.-XIX. Yüzyıllardaki İdari Yapısı

Kaynak: Özkan; 2021: 55.

Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet yapılanmasında yaşanan köklü değişimler nedeniyle 1847 yılında Karaman (Konya) sancağına bağlanan Alaiye, 1864 yılında uygulanmaya başlanan vilayet nizamnamesiyle birlikte de 1868 yılında Konya vilayetine bağlı bir Antalya (Teke) sancağının bir kazası haline gelmiştir (Özkan; 2021: 47, 48, Dinç; 2012: 120).

II. Mahmud Dönemi'nde yapılan ilk nüfus sayımı olan 1830-1831 yılı verilerine göre Alaiye kazası toplam nüfusu 10.733, 1833-1834 yılında 11.701, 1844-45 yıllarında ise 12.720'dir (Ak; 2014: 82). 1868 yılında ise Alaiye kazası merkez nüfusu 10.426'dır (Dinç; 2012: 121, 122). 1872 yılında Alaiye kazası nüfusu 22.584, 1890 yılına ait salnamede ise 25.821'dir (Özkan; 2011: 284). Bahsi geçen bu yıllarda yapılan sayımlar askeri ve vergi toplama amacı ile yapıldığından sadece erkek nüfusun miktarı kayıtlara geçmiştir. Gerçek nüfus miktarının ise yaklaşık olarak mevcut sayıların ki katı civarında olduğunu söylemek mümkündür

XIX. yüzyıl içerisinde Alâiye Sancağı Merkez kaza ile birlikte dört kazadan meydana gelmektedir. 1892 yılı salnamelerine göre Alaiye kazası toplam nüfusu 20.290'dır (Özkan; 2021: 67). Alaiye sancağında, şehirlerde yaşayanlar ile köylüler, Yörükler, abdallar ve kıbtiller müslim ahali içerisinde yer alırken, gayrimüslim ahali ise, Alaiye merkezde yaşayan yerli Rumlardan oluşmaktadır (Ak; 2014: 71). Vergi amacı ile hazırlanmış olan Cizye defterlerine göre Alaiye'de

yaşayan Rum nüfus genel itibari ile Aşağıkilise, Yukarıkilise Mahalleleri'nde yaşamıştır (Akın, 2021: 280). XIX. yüzyıl defter kayıtlarına göre genel itibariyle Alaiye sancağında nüfusun % 68'i köylerde, % 21 mahallelerde, %11 ise Cemaat ve Yörük obalarında yaşamaktadır (Özkan; 2021: 67). Bunun temel sebepleri arasında konar-göçerlerin yerleşik hayata geçerek tarım faaliyetlerini canlandırmalarıdır. Osmanlı Devleti'nin öncelikli olarak iskan politikası gereği bu şarta uyan konar-göçer nüfus geçimlerini temin etmek, hayvanları için yiyecek temin etmek gibi nedenlerle tarımsal faaliyetlerle uğraşmışlar ve küçük yerleşme birimleri oluşturarak sancağın köy ve kırsal kesimlerde yaşayan nüfus miktarını arttırmıştır. Hatta bu kırsal nüfus zamanla küçük işletme ve tesis de yaparak yaşadıkları çevreyi geliştirmişlerdir. Şehir kısmında yaşayan nüfus ise genel itibariyle yönetici sınıf, ticaret ve zanaatkarlardan oluşmaktadır. Torosların varlığı ve yörük kültürü sayesinde Alaiye'de o dönemde halkın temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır.

Osmanlı hakimiyetinin zayıflaması ve ortaya çıkan otorite boşluğu sonrasında I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile Alaiye'nin içinde bulunduğu bölge 1919 yılında Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Sivas Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda burada Milli Mücadele Dönemi'nde Milli Müdafaa Cemiyeti kurulmuştur. Milli Mücadele süresince, Antalya Askerlik Şubesi Başkanlığı tarafından Alaiye'ya silah ve cephane takviyesi yapılmıştır. Ayrıca Alanya halkı da milli mücadele çalışmalarına maddi olarak da katkıda bulunmuştur (Gönüllü; 2021: 87, 88). Cumhuriyet'in kurulması ile birlikte Alaiye, Antalya'ya bağlı bir ilçe olmuştur. 1935 yılında Atatürk'ün ziyareti sonrasında yazılan teşekkür telgrafında yapılan yazım yanlış sonrası adı Alanya olarak değişmiştir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

“Türk Rivierasının İncisi”, “Alaaddin Şehri”, olarak bilinen ve tarih boyu farklı medeniyetlere ev sahipliği yapan Alanya'nın yerleşme tarihi oldukça eski dönemlere kadar inmektedir. Alanya, tarihin hemen her döneminde önemli olmuş, farklı kültürlerle ev sahipliği yapmış ve yerleşme coğrafyası açısından da oldukça zengin bir geçmişe sahiptir. 1957 yılında yapılan kazı çalışmaları neticesinde ortaya çıkarılan Kadini Mağarası'nda izler Prehistorik Devre aittir. Kilikya ile Pamfilya arasında sınır kabul edilen Alanya, zaman zaman Kilikya sınırları içinde zaman zaman da Pamfilya sınırları içinde zikredilmiştir. Bu dönemde adı eski Yunancada “Gökkarga” anlamına gelen Korakesion'dur

(Coracesium). Tarihte ilk olarak Coraceium adı ile bilinen Alanya'nın M.Ö. II. yüzyılda kurulduğu düşünülmektedir.

Fiziki coğrafya özellikleri sayesinde korunaklı bir kıyı yapısına sahip olan ve bir tombolo ile karaya bağlanması Alanya'nın ele geçirilmesi zorlaştırmıştır. Ancak savunma açısından elverişli bu konumu antik dönemde korsanların eline geçmesiyle birlikte bir dezavantaj haline gelmiştir. Dönemin ünlü korsanı olan Diodotos Tryphon Korakesion'u üssü ve deposu olarak kullanmıştır. Antik dönemde uzun zaman korsancılık faaliyetleri ile uğraşan Alanya Roma İmparatorluğu'nun önemli komutanlarından Pompeius tarafından korsanlardan temizlenmiştir. Antik dönemde gelişen ticari faaliyetler korsanların üssü ve deposu olduğu dönemde sekteye uğrasa da daha sonrasında devam etmiştir.

Alanya yani Korakesion antik dönemde önemli bir ticari merkez olarak karşımıza çıkmaktadır. Zengin ticari ürünlerin yer aldığı bölge, limana bağlı olarak gelişme kaydetmiştir. Ürünlerin bölgede fazlaca bulunan sedir ağaçlarından yapılan sağlam gemileri vasıtasıyla uzun mesafeler katetmiştir. Mısır, Suriye, Kıbrıs ticaret yaptığı bilinen merkezler arasındadır. Ticari ürünlerin başında kereste, Korakesion şarabı, bal, katran ve zift, demir madeni, günlük ağacı zamkı, ipek, deri dokuma ürünleri, şap (dokuma ürünlerinin renklerinin boya sabitleyicisi olarak kullanılıyordu), susam, safran, balmumu gelmektedir. Askeri ve ticari faaliyetler amacıyla Roma İmparatorluğu'nun yol ağına verdiği önem burada da kendini göstermiş, sahil ve iç kesimler ile olan kara bağlantısı da geliştirilerek güçlendirilmiştir.

Bizans Dönemi'nde "güzel dağ" anlamına gelen Kalon Oron/Oros, Kaxou Opoş, (Καλόν Οροσ) adı ile anılmıştır. Bu durum 1221 yılında Selçuklu hakimiyetine girmesine kadar devam etmiştir. I.Alaaddin Keykubat tarafından fethedilen Alanya, Alaaddin'in Alanya sevgisi üzerine Alaiye olarak anılmıştır. Alaiye'ye başkent Konya'ya olan yakınlığı ve stratejik konumu nedeniyle oldukça önem veren I.Alaaddin burada kışlarını geçirmeye başlamıştır. İmar faaliyetleri doğrultusunda şehri yeniden inşa etmiştir. Bu önemli yapılardan biri de bugün şehrin simgesi olan "Kızılküle"dir.

Selçuklular'ın bölgeyi fethetmesiyle birlikte yavaş yavaş değişen demografik yapı, Türkmenlerin burada yerleşik hayata geçmesiyle kendini göstermiştir. Bu konar-göçerlerin yerleşik hayata geçmeleri, tarımsal faaliyetlerin artmasına ve yeni ve küçük yerleşim merkezlerinin kurulmasına olanak sağlamıştır. Selçuklu hakimiyetinin zayıflamasıyla birlikte 1471 yılında Osmanlı hakimiyetine geçen bölge gelişimi sürdürmüş ve iskan faaliyetlerine devam edilmiştir. Özellikle Türkmen aşiretlerinin ve diğer konar-göçerlerin

burada iskanı sağlanmış, buna karşı gelenler ise sürülmüştür. Bunda hiç kuşkusuz bölgenin türkleşmesi ve tarım faaliyetlerinin devamlılığının sağlanması, bölgenin korunması gibi amaçlar söz konusu olmuştur. Zamanla yerleşik hayata geçen ve çiftçilik ile uğraşan nüfusla birlikte hakim geçim kaynağı tarım ve hayvancılık olmuştur. Buna bağlı olarak Alanya'da nüfusun büyük bir kısmı kırsal alanlarda yaşamaktadır. Gayrimüslim nüfus ise şehir alanlarında merkez mahallelerde yaşamakta, ticaret ve zanaatkarlıkla uğraşmaktadır.

Deniz yolu ve bu yolun kara yolu ile desteklenmesi ile birlikte önemli bir ticari merkez olmuş, zamanla buna tarım ve hayvancılığın da yoğun olarak yapılmasıyla ekonomik faaliyetlerine zenginleşmiştir. Antik dönemden Cumhuriyet'e kadar olan dönemde ticaret, tarım ve hayvancılık faaliyetleri ön plana çıkarken bugün turizmin önemli merkezlerinden biri olmuştur. Sahip olduğu doğal, tarihi ve kültürel kaynakları ile de son derece dikkat çekicidir. Özellikle Selçuklu Dönemi'nde büyük ihtişam yakalayan Alanya, bugün bu önemini turizm faaliyetleri üzerinden sürdürmektedir.

Kaynakça

(Ç) M. Arslan, (2012). Pseudo-Skylaks: Periplous, *Mediterranean Journal of Humanities*, II/1, s. 239-257.

Ak, M. (2014). 19. Yüzyıl Nüfus Sayımlarına Göre Alaiye Sancağı, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi SDU Faculty of Arts and Sciences Sosyal Bilimler Dergisi Journal of Social Sciences*, Sayı: 32, ss. 67-96.

Akdoğu Arca, E., Gökalp, N. & Tüner Önen, N. (2011). Pamphylia Bölgesi'nin Mısır ve Kıbrıs ile Olan İlişkileri, *OLBA*, XIX, s. 287-312.

Akın, F. (2021). Tanzimat Dönemi Cizye Defterlerine Göre Alaiye'de Gayrimüslim Nüfus, *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 2021, Cilt 5, Sayı 2, ss. 276-295.

Arslan, M. (2003). İ.Ö. 188 Yılından, İ.Ö. 67 Yılına Kadar Lykia, Pamphylia ve Kilikia Trakheia Sahillerindeki Korsanlık Faaliyetleri: Nedenleri ve Sonuçları, *Adalya*, VI, 2003, s. 91-92.

Balcı Akova, S. (2004). Alanya İlçesi Nüfusunun Genel Özellikleri, *Alanya Tarih ve Kültür Seminerleri III.*, s.255-260, Antalya.

Bayartan, M. (2005). Tarihi Coğrafya Çalışmaları Açısından Şehir ve Osmanlı Şehri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi, Sayı 13, ss. 85-92.

Bosch, C. E. (1957) (Ç) Arslan, M. "Pamphylia Tarihine Dair Tetkikler", *Türk Tarih Kurumu Basımevi*, Ankara.

Bozkuş, M. A. (2017). Ortaçağ'da Alâiyye (Alanya) ve Alâiyye Beyliği, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Bozkuş, M. A. Ed. (Bahar, H., Turgut, M., Küçükballı, F. N.). (2019). Alâiye'nin İç Kesimlerle Bağlantısını Sağlayan Ortaçağ Yolları, *Uluslararası Taşeli Sempozyumu Tarih-Kültür-Turizm Bildiri Kitabı*, s. 173-185.

Budak, M. A. (2016). İbn Battuta Ve El-Ömeri'nin Anlatımıyla Geç Ortaçağ'da Antalya ile Alanya, *CEDRUS The Journal of MCRI*, IV, s. 353-372.

Ceylan, M. A. (2010). Türkiye Kıyılarında Tomboloların Oluşumu Dağılışı ve Fonksiyonel Özellikleri Konusunda Bir Araştırma, *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı 22, ss. 205-232.

Ceylan, M. A. (2011). "Türkiye Kıyılarında Üzerinde Şehir Yerleşmesi Bulunan Tombololara Genel Bir Bakış", *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı 23, s. 352-372.

Ceylan, M. A., (2021). Selçuklu Döneminde Alanya Şehrinin Fonksiyon Özellikleri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, vol.26, no.46, 211-228.

Demir, M. (2017). "3. Yüzyıl Doğu Akdenizi'nin (Antalya-Alanya-Misis-Tarsusanazarba-Lazkiye-Süveydiye) Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Dinç, G. (2012). Osmanlı'dan Cumhuriyete Alanya Nüfusu (1831-1950), *XII. Alanya Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiri Kitabı*, s. 120-135.

Duggan, T. M. P. (2011). Some Localizations in Western Cilicia Relating to the 1225 Campaign of Sultan Alâed-Din Keykubat, *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ* 5, s. 221-238, Ankara.

Erdem, İ. (2003). Bir Ortaçağ Kenti Antalya: Geç Antik Dönem'den Selçuklular'ın Sonuna Genel Bir Yaklaşım (II), *Adalya* VI, s. 293-303.

Erdoğan, M. A. (2013). Fatih Sultan Mehmed Zamanında Ala'iyye Sancağı: 1475 Tarihli Suret-i Defter-i İcmal-i Vilayet-i Ala'iyye (Metin Ve İnceleme), *Alanya Kültür Sanat ve Turizm Vakfı*, Öz Hür Ofset, Konya.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Günümüz Türkçesiyle Haz. (S. A. Kahraman). (2011). Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine, *Yapı Kredi Yayınları*, İstanbul.

Gönüllü, A. R. (2003). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Alanya (1908-1938), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Gönüllü, A. R. (2021). Cumhuriyet Döneminde Alanya, *Alâiye'den Alanya'ya, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Yayınları*, No: 001.

Gümüşçü, O., Yiğit, İ. (2012). XIII-XVI. Yüzyıllarda Alanya Sinop Bağlantı Yolu, *XII. Alanya Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiri Kitabı*, s. 253-262.

Hacıgökmen, M. A. Ed. Kalan, E. & Demir M. (2021). Selçuklular Döneminde Alanya, Alâiye'den Alanya'ya, *Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Yayınları*, No: 001.

Kökten, K. (1959). Tarsus-Antalya Arası Sahil Şeridi Üzerinde ve Antalya Bölgesinde Yapılan Tarih öncesi Araştırmaları, *Türk Arkeoloji Dergisi*, VIII (2), s. 10-16.

Öğüt Eker, G. (2004). Seyahatnâmelerden Hareketle Seton Lloyd ve D. Storm Rice'nin Alanya (Alâiyya) İsimli Kitabı Üzerine Değerlendirmeler, *Vakıflar Dergisi*, Sayı XXVIII, s. 307-314, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

Özkan, S. H. (2011). XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Alâiye Sancağının İdarî Yapısı ve Nüfus Durumu, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sayı 29, s. 275-291.

Özkan, S. H. (2011). XVI. Yüzyılda Alâiye Sancağında Dokuma ve Tekstil Sanayisinde Kullanılan Ürünlerin Üretimi, *Arış Dergisi*, Sayı 5, s. 96-101.

Özkan, S. H. (2021). Osmanlı Yönetiminde Alâiye (1471-1923), *Alâiye'den Alanya'ya*, *Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Yayınları*, No: 001.

Sertkaya Doğan, Ö. (2008). Daça Yarımadasında Yerleşmenin Tarihsel Süreci, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi, Sayı 16, ss. 45-59.

Strabon, (Ç) Pekman, N. (2000). Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: Kitap: XII-XIII-XIV), İstanbul.

Tekin, O. (2008). Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş, İletişim Yayınları, İstanbul.

Turgut, M. (2021). Roma Döneminde Alanya'nın Genel Görünümü, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 8-4, s.1884-1921.

Ustaoglu, Z. (2016). XVI. Yüzyılda Alaiye, Hamid ve Teke Sancaklarında Nüfus ve Yerleşme, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Ustaoglu, Z. (2017). XVI. Yüzyılda Alaiye (Nüfus ve Yerleşme), *Asia Minor Studies*, Cilt 5, Sayı 10, s. 133-149.

Yılmaz Usta, D. (2019). "Kadimi Mağarası Geç Kalkolitik/ Erken Tunç Çağı İskelet Topuluęunun Demografik Analizi", *Antropoloji*, Sayı 38, s. 65-78.

İnternet Kaynakları

Rauh, vd. 2009: web.archive.org/erişimtarihi22.072023.

www.alanya.bel.tr/S/427/Tersane:erişitarihi22.08.2023.

www.atlasdergisi.com/kesfet/bilim-haberleri/piri-reis-ve-haritasi.html:erişimtarihi18.08.2023.

www.kulturportali.gov.tr/turkiye/antalya/gezilecekyer/kizilkule-etnografya-muzesi:erişimtarihi18.08.2023.

www.tdi.gov.tr/alidas-alanya-liman-isletmesi-denizcilik-turizm-tic-ve-san-a-s/erişimtarihi22.08.2023.

CHAPTER IX

BÖLGESEL GELİŞMELER KAPSAMINDA SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

*Turkiye-Iran Relations After the Cold War in The Context of
Regional Developments*

Çağlar ÖZER

*(Dr. Öğr. Üyesi) İstanbul Kent Üniversitesi,
E-mail: caglarozzer_62@hotmail.com,
ORCID: 0000-0003-3090-4740*

1. Giriş

İki komşu ülke olan Türkiye ile İran arasındaki ilişkiler her iki ülkenin coğrafi konumları, tarihi-kültürel ilişkileri ve bölgesel jeopolitik konumları itibariyle köklü bir süreci kapsamaktadır. Bu süreç içerisinde iki ülke arasındaki ilişkiler genel olarak rekabet ve mücadele çerçevesinde ilerlemiştir. Rekabet içerisinde olmalarına rağmen Türkiye ve İran'ın konumları birbirlerine geniş bir iş birliği imkânı ve ihtiyacı sunmaktadır. Coğrafi olarak Türkiye İran'ın Avrupa'ya açılan kapısı konumundayken İran ise Türkiye'nin karadan Orta Asya'ya ulaşmasına imkân sağlayan önemli bir kavşak konumundadır. İki ülkenin de birbirinin güvenliğine ve ekonomik istikrarına ihtiyacı vardır. Hem Türkiye hem de İran'ın bu durumun farkında olmalarına karşın güvenlik ve istikrarın nasıl sağlanacağı konusunda ortak hareket etme konusunda başarılı oldukları söylenememektedir (Ercan, 2015).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren Türkiye ile İran arasında hiçbir zaman sıcak bir çatışma yaşanmamış, ilişkilerini istikrarlı bir şekilde sürdürmeye çalışmış olsalar da iki ülke arasında zaman zaman gerginlikler yaşanmıştır. Türkiye ile İran arasında bölgesel düzeyde bir rekabet yaşanmaktadır. Her iki ülkenin de hâkimiyet kurmak istediği alanlar nedeniyle aralarında nüfuz mücadelesi bulunmaktadır (Aktaş, 2018). İki komşu ülkenin

jeopolitik, jeostratejik ve jeokültürel nedenlerle bölgesel sorunlarda farklı bakış açılarına ve ideolojilerine sahip olmalarından dolayı tarihi ve kültürel ilişkileri iki ülkeyi ihtiyaçları ve ortak çıkarları kapsamında zaman zaman iş birliğine zaman zaman ise rekabetçi politikalara yöneltmektedir.

Bu çalışmada Soğuk Savaş sonrasında yaşanan bölgesel gelişmeler kapsamında Türkiye-İran ilişkileri incelenmiştir. Bu doğrultuda çalışmada öncelikle Türkiye-İran ilişkilerinin tarihsel arka planı açıklanmış, ardından Soğuk Savaş sonrasında iki ülke arasındaki siyasi, askeri ve ekonomik ilişkilere yer verilmiştir. Son olarak Arap Baharı, Irak, Suriye, II. Karabağ Savaşı ekseninde yaşanan gelişmeler kapsamında Türkiye-İran ilişkilerinin seyri incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

2. Tarihsel Arka Plan

İran ile Türkiye arasındaki siyasi, kültürel ve ekonomik bağların uzun bir geçmişi bulunmaktadır. Uzun yıllar kendi topraklarında önemli kültürlere ev sahipliği yapan iki ülkenin mevcut sınırları 1639 tarihli Kasr-ı Şirin anlaşmasıyla belirlenmiştir. Bu sınır aynı zamanda Orta Doğu coğrafyasındaki emperyal güçler tarafından belirlenmeyen nadir sınırlardan biri olarak kabul edilmektedir (Usta, 2019).

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye ile İran arasında toprak mülkiyeti ve sınır anlaşmazlıkları konusunda sorunlar yaşanmıştır. 1925 yılında iki ülke arasında yaşanan önemli sorun her iki ülkenin sınırlarını ilgilendiren Kürt milliyetçiliği ve Doğu Anadolu'daki Kürt aşiretleri meselesi olmuştur. Sınırlarla ilgili sorunları ortadan kaldırmak ve iki ülke arasında dostluğu artırmak amacıyla 1926 yılında Güvenlik ve Dostluk Antlaşması imzalanarak yürürlüğe konulmuştur (Müezzinoğlu ve Şahin, 2016).

İkinci Dünya Savaşı'na kadar iki ülke arasındaki ilişkiler yaşanan Kürt isyanları nedeniyle inişli çıkışlı bir şekilde ilerlemiş, savaş öncesi özellikle İtalya'nın, 1935 yılında Habeşistan'ı işgal ettikten sonra Asya ve Orta Doğu için de birtakım politikalar yürütmesi neticesinde Türkiye, İran, Irak ve Afganistan 1937 yılında Sadabat Paketi'ni imzalamıştır. Bu saldırmazlık paketi aracılığıyla, özellikle İran, Irak ve Türkiye sınırlarında yaşayan ve tehdit olarak görülen Kürt isyancılara karşı sınır güvenliğinin ve üye devletlerin toprak bütünlüğünün korunması, diğer ülkelerin iç işlerine müdahale edilmemesi imza altına alınmıştır (Palabıyık, 2010). Sadabat Antlaşması, Orta Doğu ülkeleri arasındaki ilk çok taraflı bölgesel anlaşma olması nedeniyle önemlidir (Yeşilbursa, 2017). İki ülke arasındaki karşılıklı iş birliği 1958 yılında Bağdat Paketi'nin imzalanmasıyla

sürmüştür. Sovyet tehdidine karşı Orta Doğu'da güvenlik alanında iş birliği yapılmasını amaçlayan antlaşma, 1958'de Irak'ta yaşanan darbeden sonra, Merkezi Anlaşma Teşkilatı'na (CENTO) dönüşerek 1979'a kadar varlığını sürdürmüştür (Çamurcu, 2000).

1970'lerin başlarından itibaren iki ülke arasında dengeler siyasi, ekonomik ve askerî açıdan bozulmaya başlamıştır. Türkiye, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında siyasi izolasyon ve ekonomik zorluklar yaşarken, İran, 1973 petrol krizinden sonra prestijli ve zengin bir ülke olarak yaşamaya başlamıştır. Türkiye, Amerikan silah ambargosu sonucu askeri bakımdan zayıflarken, İran askeri bakımdan güçlenmiştir. Türkiye ve ABD arasındaki ilişkiler bozulurken, İran (Suudi Arabistan'la birlikte) ABD'nin bölgedeki baş müttefiki haline dönüşmüştür. Bu dönemde Türkiye, İran'la özellikle ekonomik anlamda ilişkilerinin geliştirilmesine büyük önem vermiş ve bu nedenle üst düzey yetkililer ülkeye birçok ziyarette bulunmuştur. Türkiye, özellikle petrol temini konusunda da bazı kolaylıklar istemiş, ancak İran tarafından bu talebin karşılıksız bırakılması Türkiye'de üzüntü ve kırınglıkların yaşanmasına neden olmuştur. İran, Orta Doğu'da ve CENTO'da güvenliği zayıflattığına inandığı Amerikan ambargosuna karşı çıkmasına ve Kıbrıs davasına verdiği desteğe rağmen, Türkiye üzerindeki stratejik avantajını da kullanmaya çalışmıştır. Türkiye ise İran'ın bölgede en güçlü devlet olma çabasından tedirgin olmuştur (Çetinsaya, 2006).

1979 yılında İran'da İslam Devrimi, Türkiye'de ise 1980 yılında 12 Eylül darbesi yaşanmıştır. Bu dönemde İran Türkiye'yi demokratik ve laik serbest piyasa sistemini ihraç etmekle, Türkiye ise İran'ı bölgedeki nüfuz alanını genişletmeyi amaçlayan köktendinci rejimini ihraç etmekle suçlamıştır (Güneş, 2019). İran'daki 1979 İslam Devrimi, Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerin gidişatı üzerinde etki oluştursa da İran İslam Cumhuriyeti'nin devrim sonrasındaki politikaları bölgesel strateji açısından bir önceki dönemden farklı olmamıştır (Afacan, 2018).

Türkiye, 1980'li yıllarda İran ve Irak arasında yaşanan savaş boyunca tarafsız kalarak, çatışmalara taraf olmamıştır. Ancak savaşın etkileriyle karşı karşıya kalmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin doğu ve güneydoğu sınırlarında artan terör faaliyetlerine karşı icra ettiği terörle mücadele faaliyetleri Türkiye'nin Orta Doğu bölgesindeki etkisinin azalmasına yol açmıştır. Üstelik 1978 yılında İran sınırında kamp kuran ve İran'dan destek alan terör örgütü PKK'ya karşı İran'ın harekete geçmemesi, Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerde gerginlikler yaşanmasına neden olmuştur (Özdemir, 2020).

Soğuk savaşın sona ermesinin ardından bölgesel güç politikasına hız veren İran, Şii dünyası üzerindeki etkisini artırmaya çalışmanın yanı sıra zengin enerji kaynaklarını da kapsamlı bir şekilde kullanarak Rusya ile iş birliğine gitmiştir. Öte yandan Türkiye, Batı dünyasının (ABD ve Batı Avrupa ülkeleri) desteğiyle enerji kaynakları açısından zengin bu bölgede bağımsızlığını yeni kazanan Türk Cumhuriyetleri devletlerine rol model bir devlet olarak bölgesel bir güç olmayı amaçlamıştır. Her iki taraf da 1991 ve 2003'teki ABD müdahalesinin ardından Irak'ta ortaya çıkan yeni dengeyi fırsata çevirmek istemişlerdir. İran, Irak'ta ve bölgede nüfuz sağlamaya çalışmış, Şiiliği esas alan politikalarla nüfuzunu artırmıştır. Türkiye ile Suudi Arabistan, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri gibi Sünni Arap ülkeleri, İran'ı bölge ülkelerindeki Şiiler arasındaki nüfuzunu artırarak bir "Şii hilali" oluşturmakla suçlamışlardır (Güneş, 2019).

1990'lı yıllarda Türk halkında İran hakkındaki hâkim görüş, İran'ın Türkiye'ye din esaslı rejim ihraç ettiği ve Türkiye'deki etnik azınlıkları kışkırtarak Türkiye için ciddi bir tehdit oluşturduğu yönünde olmuştur. İran'da ise Türkiye, Batı'nın işbirlikçisi ve devrimin düşmanı olarak görülmüştür (Kızılcık, 2013).

İki ülke arasındaki rekabet ve güç mücadelesi Kafkasya ve Orta Asya'da etki alanı oluşturma ve birbirlerini dengeleme noktasında da ilerlemiştir. Bu rekabetin Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorunundan kaynaklandığı değerlendirilmektedir. İran, Dağlık Karabağ konusunda Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği destekten rahatsız olmuştur. İran, Azerbaycan'ın bölgede güçlenmesi durumunda özellikle ülkenin kuzeyindeki Türk nüfusunun özgürlük talebinde bulunabilme ihtimalinden tedirginlik duymaktadır. Bu bağlamda İran, Karabağ konusunda Ermenistan'a destek vererek bu ihtimali engellemeye ve Türkiye'yi dengelemeye yönelik stratejiler izlemiştir (Sayın ve Kılınçarslan, 2019).

İki ülke arasında Orta Asya bölgesindeki rekabet ise daha çok bir nüfuz alanı oluşturma noktasında yaşanmıştır. Bu kapsamda Türkiye, İran'ın Orta Asya'daki girişimlerini engellemek için İran'dan geçecek petrol ve doğalgaz boru hatları projelerinin durdurulmasına yönelik girişimlerde bulunmuştur (Raşid, 1996). Diğer taraftan Türkiye ile Türk Dünyası arasındaki bağların gelişmesi ve Türkiye'nin bölgede nüfuzlu bir konuma gelmesi İran'ın ulusal çıkarlarına ters düşmektedir. Orta Asya devletlerinin Türkiye ve İran'dan bekledikleri siyasi ve ekonomik yardımların karşılık bulmaması ve Rusya'nın 1993 yılından itibaren Orta Asya'daki nüfuzunu yeniden kazanmasının Türkiye ve İran'ın Orta Asya'daki rekabetlerini sınırladığı değerlendirilmektedir (Gök, 2019).

11 Eylül 2001’de ABD’ye düzenlenen terör saldırılarının ardından ABD’nin Ortadoğu’daki nüfuzu her geçen gün artmıştır. Söz konusu terör saldırıları Türkiye-İran ilişkilerinin ABD’nin Afganistan ve Irak’ı işgalinden bağımsız olarak ilerlemesini olanaksız duruma sokmuştur. Ancak bu süreçte Türkiye’nin İran’ı görmezden gelemeyeceğini ve ilişkilerini sınırlandıramayacağını, İran’ı güçlü bir komşu olarak gördüğünü belirtmek gerekmektedir. Bu kapsamda dönemin T.C. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, ABD’nin “şer eksenli” olarak tanımladığı İran’ı ziyaret ederek ekonomik ve kültürel bağları güçlendirmeye yönelik iki anlaşma protokolü imzalamıştır

2002 yılında Türkiye’de Adalet ve Kalkınma Partisi hükümeti iktidara gelmiş; İran’da ise Mahmud Ahmedinejad 2005 yılında seçimden galip çıkmıştır. Her iki ülkenin dış politikası yeni liderlerin yönetimi altında değişime uğramıştır. Ahmedinejad’ın iktidara gelmesinden sonra İran’ın Batı karşıtı söylemi daha radikal hale gelmiş ve nükleer programını geliştirme çabaları uluslararası toplumda tepkilere neden olmuştur. Bu dönemde dış politikada “komşu ülkelerle sıfır sorun” politikasını benimseyen Türkiye ise “sıfır sorun” politikası nedeniyle sık sık Batı ile İran arasında kalmıştır (Kızılıçık, 2013).

2003 yılında ABD’nin Irak’ı işgalinden sonra Türkiye-İran ilişkilerinin stratejik ve politik boyutu farklılaşmış ve bu çerçevede Türkiye ve İran özellikle sınırlarına yakın bölgelerde terörle mücadele konusunda iş birliği yapmışlardır. Türkiye-İran ilişkileri ticaret ve ekonomi alanında 2010 yılına kadar artarak devam etmiştir (Gök, 2019).

Türkiye-İran ilişkilerinde 2010 yılında İran’ın nükleer programı odak noktası haline gelmiştir. Türkiye, İran’ın nükleer programının “barışçıl amaca” yönelik olduğunu defalarca beyan etmiştir. Bu da İran’ın Batı baskısı altına girmesine ve Brezilya ile “Takas Anlaşması” adı verilen bir girişimin önerilmesinde öncülük etmesine yol açmıştır. Girişim, İran’ın tehlikeli uranyum zenginleştirme faaliyetlerini “tehlikeden arındırmak” için önemli bir fırsat olmasına rağmen, ABD’nin muhalefeti nedeniyle Birleşmiş Milletler düzeyinde uygulanmamıştır. Çünkü takas anlaşmasına varıldığı sırada Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi de Türkiye’nin karşı oyu olmasına rağmen İran’a yeni yaptırımlar getiren bir yasa tasarısını kabul etmiştir (Sarıkaya, 2012). Diğer taraftan, ABD ile İran arasındaki İran’ın nükleer programından dolayı meydana gelen anlaşmazlıklarda Türkiye arabuluculuk rolü üstlenirken, komşusu ve enerji tedarikçisi olan İran ile ilişkilerinin bozulmaması için de gayret sarf etmiştir (Çetinsaya, 2006).

Aynı yıl NATO Hava Savunma Radar Sistemlerinin Malatya’nın Kürecik ilçesine konuşlandırılmasının İran tarafından bir güvenlik tehdidi olarak

algılanması nedeniyle 2010 yılı sonundan itibaren iki ülke ilişkilerinde olumsuz bir süreç başlamıştır (İnat, 2011). 15 Mart 2011’de Suriye’ye sığınan “Arap Baharı” adı verilen halk isyanları nedeniyle 2011 yılı İran’la yaşanan en problemlili yıl olmuştur (Aktaş, 2018).

2014 yılında İran’da Hasan Ruhani’nin Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından, Türkiye’yi ziyareti esnasında iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi yönünde önemli bir adım atılarak ülkeler arasında Yüksek Düzeyli İş Birliği Konseyi (YDİK) tesis edilmiştir. YDİK ikinci toplantısı Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın İran’ı ziyareti sırasında 7 Nisan 2015’te Tahran’da; üçüncü toplantısı Cumhurbaşkanı Ruhani’nin 16 Nisan 2016 tarihinde Türkiye ziyareti vesilesiyle Ankara’da; dördüncü toplantısı 4 Ekim 2017 tarihinde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın İran’ı ziyareti vesilesiyle Tahran’da, beşinci toplantısı İran Cumhurbaşkanı Ruhani’nin 20 Aralık 2018 tarihinde Türkiye ziyareti sırasında Ankara’da; altıncı toplantısı salgın koşulları nedeniyle 8 Eylül 2020 tarihinde video konferans aracılığıyla düzenlenmiş ve son toplantısı ise Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın İran’ı ziyareti vesilesiyle 19 Temmuz 2022 tarihinde Tahran’da gerçekleşmiştir. Son ziyarette Türkiye ile İran arasında toplam sekiz belge imzalanmıştır (Türkiye - İran Siyasi İlişkileri, 2023).

YDİK mekanizması, iki ülke arasında Suriye merkezli bölgesel rekabetin en yoğun olduğu bir süreçte Türkiye-İran diyaloguna önemli bir katkı sağlamıştır. Son yıllarda her iki ülkenin Suriye krizi konusunda anlaşmazlıkları ortadan kaldıramasalar da birlikte çalışma arayışları ve sorunu çözmeye yönelik girişimleri her iki ülkenin iş birliği açısından önemli gelişmeler olarak değerlendirilmektedir (Kardaş, 2017).

Diğer Orta Doğu ülkelerinden farklı olarak Türkiye, geleneksel olarak İran’ı karşı çıkılması değil yönetilmesi gereken önemli bir güç olarak görmüştür. Bu görüş, iki ülke bazı alanlarda birbirleriyle anlaşmazlığa düşse de her zaman iş birliği yapmanın yollarını bulabilecekleri anlamına gelmektedir (Kızılcık, 2013).

3. Türkiye İran İlişkilerinde Önemli Olaylar

3.1. Arap Baharı Süreci

Tunus’ta 2010 yılının Aralık ayında işsiz bir gencin ölümüne tepki olarak başlayan ayaklanmalar, 23 yıllık Zeynel Abidin Bin Ali rejimini devirmiş, ardından domino etkisiyle diğer ülkelere de sıçramıştı. İlk ayaklanmalar

sonucunda 30 yıllık Mısır hükümeti, 42 yıllık Libya hükümeti ve Yemen’de Ali Abdullah Salih hükümeti devrilmiş, birçok ülkede uzun yıllar süren olağanüstü hal kaldırılmış ve bazı reformlar hayata geçirilmiştir. Suriye, Libya ve Yemen gibi ülkelerde “Arap Baharı”, ülkelerdeki duruma göre daha ağır sonuçlara yol açmıştır (Marcovitz, 2013).

Arap Baharı çerçevesinde Türkiye-İran ilişkilerine baktığımızda bu iki komşu ülkelerin politikalarının birbirleriyle ve diğer ülkelerin politikalarıyla örtüşmediği görülmektedir.

Arap Baharı olarak bilinen dönemde her iki ülke de izledikleri politika ve stratejiler ile bölgede ortaya çıkan güç boşluğundan yararlanmaya çalışmıştır. Başlangıçta Türkiye, ABD ile süreci desteklemiş ancak daha sonra çöken rejimler yerine kendi modeline daha yakın hareketleri desteklemeye yönelik strateji izlemiştir. Türkiye bu süreçte bölgesel değişimlere ayak uydurmaya ve dengeli bir duruş sergilemeye çalışmıştır. İran ise mezhepçi yayılmacılıkla bölgede kendi çıkarlarına uygun bir nüfuz alanı kurmaya çalışmıştır. İran’ın Bahreyn ve Yemen’deki gelişmeleri fetih olarak görürken, Suriye’deki olayları ABD komplosu olarak görmesi, Arap Baharı yaklaşımında çifte standart uyguladığı olarak değerlendirilmektedir (Doğan, 2022). İran, jeopolitik konumunun bölgedeki olayların ayrılmaz bir parçası olduğunu dikkate alarak, sahip olduğu nükleer programı ve Şii unsurları destekleme politikasıyla bölgesel gücünü daha da güçlendirme politikası izlemektedir (Talieffero, 2001).

Arap Baharı süreci İran ile Türkiye arasındaki rekabetin artmasına neden olmuştur. İran, Türkiye’nin Arap Baharı sürecinde bölgedeki nüfuzunu kendi lehine genişleteceğini düşünmüş, Mısır, Yemen ve Suriye’de kendi beklentileri doğrultusunda şekillenen gelişmelerden kısmen de olsa rahatlama sağlamıştır (Avcı, 2023).

Arap Baharı süreciyle birlikte Türkiye-İran arasında ortaya çıkan önemli bir sorun ise “Göç” ve “Düzensiz Göçmen” konusu olmuştur. Sınır güvenliği ve izinsiz göç sorunları, öngörülebilir gelecekte bu iki ülke arasındaki ilişkiyi etkileyecek önemli faktörlerdir. Türkiye, stratejik coğrafi konumu nedeniyle bu zorluklardan derinden etkilenmiştir. Türkiye, göçmenlerin ve başka ülkelere göç etmeye çalışanların kullandığı bir geçiş ülkesi haline gelmiştir. Türkiye ile İran arasındaki kara sınırı 560 kilometre uzunluğunda olup, bölge uzun yıllardır kaçak göçmenlerin sorunu olmuştur (Cihangir, 2010). İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü verilerine göre düzensiz göçmen sayısında 2014 yılından bu yana ciddi bir artış yaşanmıştır. 2014 yılında ülkeye 58 bin 647 düzensiz göçmen giriş yapmış olup, 2017 yılı itibarıyla 175 bin 752 düzensiz

göçmen ülkeye giriş yapmıştır. Bu sayılar 2019'da 454 bin 662 ile zirveye ulaşmıştır. 2022 yılı itibarıyla Türkiye'de bulunan düzensiz göçmen sayısı 285 bin 027 olarak kaydedilmiştir (Göç İdaresi Başkanlığı, 2023).

Türkiye'ye doğudan yasa dışı yollardan giren göçmenlerin çoğunun İran üzerinden geçtiği görülmektedir. Pakistan ve Afganistan'dan gelen göçmenler İran üzerinden Türkiye'ye girmekte, bir kısmı Türkiye'de kalırken, bir kısmı da diğer Avrupa ülkelerine gitmeye çalışmaktadır (Koç, 2018).

3.2. Kuzey Irak'ta Güç Mücadelesi

Türkiye ile İran'ın Kuzey Irak'ta 1990'lı yıllarda Kürt gruplar arasındaki rekabette farklı tarafları desteklemesi, bölgede iki ülke arasında dolaylı ama şiddetli bir mücadelenin başlamasına sebep olmuştur. Daha sonra, ilerleyen süreçte İran'ın Şii güçler üzerindeki nüfuzunun artması ve diğer taraftan da Türkiye'nin Irak'ın bölgesel Kürt yönetimine verdiği destek, iki komşu ülkenin Irak'a yönelik ortak bir politika benimsemesini engellemiştir. 2000'li yıllar, 1990'lı yılların aksine, Kuzey Irak'ta faaliyet gösteren PKK ve PJAK terör örgütlerine karşı Türkiye ve İran'ın iş birliği yapmalarına olanak sağlamıştır. Ancak ortak tehditlerden dolayı her iki ülkenin de Irak'ta nüfuz oluşturmak istemesi nedeniyle güvenlik alanındaki iş birliği başka alanlara taşınamamıştır (Aktaş, 2018).

2017 yılının Irak ekseninde Irak-Türkiye ilişkilerini etkileyen en önemli gündem maddesi Mesud Barzani'nin 25 Eylül 2017 tarihinde yapılacağını belirttiği bağımsızlık referandumu kararı olmuştur (Bahtiyar, 2020). Referandum kararının İsrail dışında hiçbir ülkeden kamuoyu desteği almadığı söylenebilir. ABD ve İngiltere gibi Batılı ülkeler referanduma karşı olduklarını belirtirken, Rusya ve Çin ise bu konuda pasif bir tutum ve tavır izlemişlerdir (Aktaş, 2018). İki önemli bölgesel aktör olan Türkiye ve İran, bu konuda ortak tavır almış ve söz konusu referanduma karşı olduklarına dair ortak bildiri yayınlamışlardır (Bahtiyar, 2020). Tüm tarafların itirazlarına rağmen referandum 25 Eylül 2017'de yapılmıştır. Türkiye ve İran, Kuzey Irak'ta referanduma karşı çıkmış ve bölgede bir Kürt devletinin kurulmaması gerektiğini savunmuşlardır. Bölge ülkelerinden gelen çeşitli yaptırımlar nedeniyle beklediği desteği alamayan Mesud Barzani istifasını açıklamış ve referandum sonuçları askıya alınmıştır. Bu gelişme, bölgedeki iki önemli oyuncu olan Türkiye ve İran'ın, "ortak bir hedef" olmasa da "ortak bir tehdi" karşı iş birliği yaptıklarında, bölgenin kaderini belirleyen olayları etkileme yeteneğine sahip olduklarını göstermektedir (Aktaş, 2018).

3.3. Suriye Krizi

2011 yılı Mart ayında Kuzey Afrika ve Ortadoğu'daki ayaklanmalar Suriye'ye de sıçramıştır. Barışçıl bir şekilde başlayan gösterileri şiddet yoluyla bastırmaya yönelik girişimler ve muhalefetin şiddetli tepkisi, kısa sürede ülkeyi geri dönüşü zor olan bir iç savaşa sürüklemiştir (Dağ, 2013).

Türkiye, olayın başında Suriye hükümetiyle kurduğu diyalog kapsamında Suriye'yi ayaklanmanın iştirakçisi olarak görmemesi maksadıyla reformları yapması konusunda ikna etmek için çok çaba sarf etmiştir. Türkiye, Suriye ile ilişkisinin olumsuz olarak etkilenmesini istememiş, barışçıl politikaları desteklemiştir. Ancak Suriye rejimi Türkiye'nin bu konudaki yaklaşımına duyarsız kalmayı tercih etmiştir. Türkiye, Suriye'deki olaylarda çekimser kalmayıp oldukça aktif rol üstlenerek olayların sonlanmasına yönelik tutum izlemiş olsa da Suriye hükümeti yaşanan durumlara gerekli hassasiyeti göstermemiştir. Türkiye, gerekli reformların yapılması şartı ile Suriye hükümetinin yanında olacağını belirtmiş, İran ise Suriye ile geçmiş ilişkileri nedeniyle yaşanan insani felakete rağmen mevcut rejimi destekleme kararı almıştır. Suriye ve İran arasında yakın tarihli stratejik müttefik veya ortaklığa dayanan ilişkiler bulunmaktadır. İran, Suriye'nin hem bölgede dengeyi sağlayan bir unsur hem de İsrail karşıtlığının en önemli ortağı olduğu görüşündedir (Sinkaya, 2011).

İran bölgedeki diğer ülkelerle bazı sorunlar yaşarken, Suriye ile güvене dayalı sağlam ilişkiler geliştirmiştir. İran, özellikle 1979 rejim değişikliğinin ardından bugüne kadar kendisini Suriye ile dayanışma içerisinde görmüştür. Suriye, İran'ın devrim sonrası bölgesel stratejisinin merkezi ve bölgedeki en önemli müttefiki olmuştur. Arap Baharı'nın İran açısından asıl öneminin özünde İran'ın Suriye'de mezhep eksenli politikalarına elverişli rejimin hayatta kalmasıyla bağlantılı olduğu değerlendirilmektedir (Şen, 2012).

İran'ın Suriye krizine yaklaşımı mezhepsel yaklaşımların yanı sıra Suriye ile olan tarihsel bağlar ile de ilişkilidir. İran ulusal güvenliğini Suriye'den, hatta Lübnan'dan başlatmaya dayalı bir güvenlik politikası izlemektedir. İran'ın ulusal güvenliği Lübnan ve Suriye'nin güvenliğiyle doğru orantılıdır. Bu ülkelerde kaybedilen desteğin eninde sonunda İran'daki rejimi de olumsuz biçimde etkileyecek boyutlara ulaşacağı ön görülmektedir. Suriye'de rejimin devrilmesi ve Sünni çoğunluğa dayalı bir grubun iktidarı ele geçirmesi istenmeyen bir durumdur ve bu durumun gerçekleşmesi halinde İran'ın Suriye'deki tüm nüfuzunu kaybetmesine yol açacağı değerlendirilmektedir (Aktaş, 2018).

Türkiye, küresel beklentilerini ve bölgesel hedeflerini Suriye hükümetinin gidişi üzerine inşa etmeyi esas almış ancak bu politikayı oluştururken Suriyelilerin

rejimi destekleme ve muhalefetin eylemlerine karşı çıkma kapasitesine sahip olacağını hesaba katmamıştır. Suriye’de protestoların başlamasının üzerinden 10 yılı aşkın zaman geçmesine rağmen Suriye hükümeti değişmemiş, çatışma ve protestolar da sona ermemiştir (Ercan, 2015).

Suriye krizi bölgedeki iki komşu ülke olan Türkiye ve İran arasındaki ilişkileri derinden etkilemiştir. Birleşmiş Milletler ve diğer uluslararası kuruluşların Suriye’ye yaptırım uygulamaması, Suriye’de rejim değişikliği konusunda ısrar eden Türkiye’yi yalnız durumda bırakmakla kalmamış, İran’la ilişkilerinde de gerginliklerin yaşanmasına neden olmuştur (Fakı, 2022; Aktaş, 2018).

Geçmiş dönemlerde bu iki ülke arasındaki iletişimde aksaklıklar yaşansa da gerginlikler ve krizler her iki tarafın konulara uygun yaklaşımları neticesinde daha fazla büyümeden çözüme kavuşturuluyordu. Suriye’deki durumun önceki yıllarda olduğu gibi çözümü kolay görünmemektedir. Çünkü her iki ülke de Suriye’deki rejim değişikliğini farklı şekillerde yorumlamaktadır. İran hükümeti, Suriye’deki rejim değişikliğine yönelik faaliyetleri Siyonistlerin komplosu olarak değerlendirmekte, rejim değişikliği arzusunu da Batı’nın İran’ı zayıflatma politikası olarak yorumlamaktadır. İran, Suriye’deki çatışmaların çözümünün Türkiye ile birlikte anayasal reform çerçevesinde yapılmasının mümkün olduğunu belirtmiştir. Her iki ülkenin liderleri arasındaki görüşmelerde İran, Türkiye’ye ortaklık teklifinde bulunmuş, ancak Türkiye sürekli olarak Esad rejiminin iktidardan vazgeçmesini ve derhal anayasa değişikliği yapmasını talep etmiştir. Türkiye, İran’ın komşu olarak sorumluluklarını yerine getirmediğini iddia ederken, İran da Türkiye’nin Siyonizm yanlısı harekete dahil olduğunu iddia etmiştir (Ercan, 2015).

Türkiye, Suriye’deki yönetime karşıt bir tavır takınırken, İran bölgesel siyasetini bu ülkedeki statükonun korunması üzerine planlamıştır (Afacan, 2018). Suriye’de iç savaşın uzaması ve yeni faktörlerin ortaya çıkması, Türkiye ve İran’ın olumsuz siyasi süreçlere girmesine yol açarken, ülkeler arasında yeni bir iş birliği şeklinin de oluşmasını sağlamıştır. Bu bağlamda ilk olarak 20 Aralık 2016’da üç ülke (İran, Rusya ve Türkiye) tarafından ilan edilen ve Suriye sorununa çözüm getirme niyetlerinin açıklandığı “Moskova Deklarasyonu” kapsamında 2017 yılında Türkiye, Rusya ve İran’ın gözetiminde Astana Süreci başlatılarak Suriye krizinin sonuçlandırılması amaçlanmış, ardından bu amaca yönelik olarak üçlü zirve ve uluslararası toplantılar gerçekleştirilmiştir (Sayın ve Kılıncarslan, 2019).

Türkiye ile İran’ın Astana Süreci ve zirve toplantıları yoluyla ortaklığının Suriye üzerinde önemli etkileri olmuştur. Astana görüşmeleri sonrasında ateşkes

kararı çıkmıştır. Suriye’de uygulanan ateşkes durumu krizi sınırlandırırken bazı bölgelerde kısmi ve göreceli bir sakinleşmeye de yol açmıştır. Diğer taraftan Türkiye’nin Suriye’de askeri operasyonları sonucunda güvenli alanlar yaratmasının da etkisiyle Suriyeliler kendi ülkelerine göç etmeye başlamışlardır. Suriye’de anayasanın inşası ve demokratik seçimlerin temellerinin atıldığı, terör örgütlerinin etkinliğinin azaldığı açıkça görülmektedir. Astana Süreci, Suriye’de siyasi çözüm potansiyeline yönelik olarak iki ülkenin iş birliğine yönelik politikalar izlemesine imkân sağlamıştır. (Sayın ve Kılıncarslan, 2019)

Suriye’de iş birliğinin devam etmesi ihtiyacının arkasında Türkiye, İran ve yakın çevresinin dış politikalarında kaydedilen önemli gelişmeler olduğu görülmektedir. Türkiye Doğu Akdeniz’de doğal gaz arama konusunda Güney Kıbrıs Yönetimi (GKRY), İsrail, Yunanistan, Suriye ve Mısır gibi ülkelerle çıkar çatışması yaşamaktadır. Bunun dışında Suriye’nin kuzeyinde Kürt devletinin kurulmasının engellenmesi ve PYD/YPG terör örgütünün varlığının yok edilmesi Türkiye’nin dış politikasında önemli bir ulusal güvenlik kaygısıdır. Ayrıca ABD, İran üzerindeki ekonomik ve askeri baskının yanı sıra coğrafi/siyasi kuşatmayı da artırmaktadır. ABD’nin İran’ın P5+1 (İngiltere, Çin, Rusya, Fransa, ABD ve Almanya) ülkeleriyle 2015 yılında yapmış olduğu nükleer anlaşmadan 2018 yılında ayrılması, İran Devrim Muhafızları’nı terörist olarak ilan etmesi ve Körfez bölgesindeki askeri gücünü artırması bu durumun göstergeleri olarak değerlendirilmektedir. Türkiye ile İran’ın çevre ve dış politikasındaki önemli gelişmeler ve ABD’nin izlediği politikalar nedeniyle algıladıkları tehditlerdeki benzerlikler, her iki ülkeyi de Suriye’de iş birliğine yöneltmektedir. Türkiye’nin İran’la ilişkileri, Suriye krizi de dahil olmak üzere tarihsel olarak istikrarsız olmasına rağmen hiçbir zaman tamamen durma noktasına gelmemiştir. Gerçek şu ki, iki ülke bölgesel olarak birbirine ihtiyaç duymakta olup bu da rekabet ederken iş birliği şansını da artırmaktadır. Enerji transferi konusunda stratejik bir konumda bulunan Türkiye, İran için Batı’ya açılan bir köprü rolünü üstlenmiştir. Aynı şekilde Türkiye’nin de İran’ın doğal gaz ve petrol kaynaklarına ihtiyacı vardır. İran, Türkiye’nin Orta Asya’ya karayoluyla ulaşmasına imkânı sağlayan ülkedir. Krize rağmen iki ülke ekonomik, ticari ve enerji konularında yeni anlaşmalarla karakterize edilen bir ilişkiyi sürdürmektedirler (Yılmaz, 2015).

3.4. II. Karabağ Savaşı

27 Eylül 2020’de Ermenistan Dağlık Karabağ’da işgal ettiği toprakları genişletmek için yeni bir saldırı başlatmıştır. Azerbaycan’ın Ermenistan’ın taarruzuna karşılık vermesi üzerine İkinci Karabağ Savaşı yaşanmıştır (Erarslan

ve Özdemir, 2021). 27 Eylül 2020’de başlayan ve 44 gün süren savaş sonucunda Azerbaycan, 5 şehir merkezini, 4 kasaba ve 286 köyünü işgalden kurtarmıştır. Savaş, 10 Kasım 2020’de Rusya’nın arabuluculuğunda Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya arasında imzalanan ateşkes anlaşmasıyla sona ermiştir. İkinci Karabağ Savaşı’nın Güney Kafkasya’nın siyasi görünümünün yanı sıra İran’ın Azerbaycan ve Güney Kafkasya’ya yönelik politikaları üzerinde de önemli etkisi olmuştur. Azerbaycan’ın Ermenistan tarafından işgal edilen bölgeleri başarıyla kurtarması İran sınırının tamamının Azerbaycan tarafından kontrol altına alınmasına yol açmıştır. Böylece 1994 yılından bu yana Ermeni işgali altında olan 765 kilometrelik Azerbaycan-İran sınırının 132 kilometrelik kısmı Azerbaycan’ın mülkiyetine iade edilmiştir. Buna karşılık güç dinamiklerindeki değişim nedeniyle İran-Ermenistan sınırının uzunluğu 40 kilometreye düşmüştür (Sapmaz, 2022).

İkinci Karabağ Savaşı, Türkiye-İran ilişkilerinde önemli bir rekabet alanı oluşturmuştur. Azerbaycan, Türkiye’nin desteğiyle 28 yıldır Ermenistan’ın işgal ettiği toprakların kurtarılması konusunda önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki bu mesele Türkiye ve İran’ı da yakından ilgilendirmektedir (Avcı, 2023).

Azerbaycan, İran için stratejik öneme sahiptir. İran’ın Azerbaycan’la sınır komşusu olması, ticari bağ potansiyelinin yüksek olması ve İran’ın bölgesel rakip olarak gördüğü Türkiye ile tarihi ve kültürel bağları olması nedeniyle İran’ın bölgeye olan ilgisi gün geçtikçe artan bir ivme kazanmaktadır. İran, ulusal kimliği ve kültürel bağları nedeniyle Türkiye’nin Azerbaycan üzerindeki doğal etkisini azaltmak istemektedir. Bunu jeokültürel hedefleriyle tutarlı mezhepsel bir kimlik aracılığıyla yapmaya çalışmaktadır. Azerbaycan’ın kültürünü ve milli bilincini mezhep ile dengelemek İran için önemli bir hedeftir (Balcı ve Aslanlı, 2022). Azerbaycan bölgesel rekabet ve iç güvenlik açısından İran için hayati öneme sahiptir. İran’ın ise Ermenistan’la ekonomik ve enerji (doğal gaz) alanında önemli iş birliği bulunmaktadır. Bu nedenlerle İran’ın politikası bölgedeki istikrarsızlığın önlenmesi, yabancı güçlerin bölgeye olası müdahalesine izin verilmemesi ve Azerbaycan devletinin güçlü bir devlet haline gelmesinin engellenmesi üzerine kuruludur (Nesibli, 2000). İran, bu stratejik hedefler doğrultusunda Karabağ konusunda Ermenistan’ı desteklemektedir (Avcı, 2023)

İran, İkinci Karabağ Savaşı sırasında hiçbir etki gösterememiş ve tutarlı bir politika izleyememiştir. İran, savaşın başında düşmanlıkların durdurulması çağrısında bulunmuş, savaş Azerbaycan’ın lehine döndüğünde ise Ermenistan işgali altındaki toprakların kurtarılmasında Azerbaycan’ın haklı olduğunu

belirten bir açıklama yapmıştır. Türkiye, savaşın ardından 10 Kasım 2020'de Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya arasında imzalanan üçlü deklarasyon kapsamında Azerbaycan'da kurulan ortak gözlem merkezinde Rus askerleri ile birlikte askeri varlık göstermeye başlamıştır. Türkiye'nin Azerbaycan'daki askeri varlığı İran'ı endişelendirmektedir (Sapmaz, 2022).

İkinci Karabağ savaşında Türkiye, İran'dan farklı bir politika benimsemiştir. Türkiye ile Azerbaycan arasında çok güçlü tarihi dostluk ve kardeşlik bağları bulunmaktadır ve iki ülke arasındaki ilişkilerde bu temalar ön plana çıkmaktadır (Görgen, 2022, s. 192). Türkiye, savaş boyunca Azerbaycan'ı siyasi, diplomatik ve askeri açıdan destekleyerek Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü sağlamaya çalışmıştır. Savaşta Türk yapımı İHA/SİHA'ların kullanılması savaş fiilen kazanılmasında etkili olmuştur (Bilgin, 2020). Türkiye'nin savaş boyunca ve savaş sonrasında Azerbaycan'a verdiği destek, Güney Kafkasya'da barışın korunmasında önemli bir aktör olduğunu ortaya koymuş ve bölgedeki konumunu sağlamlaştırmıştır (Erarslan ve Özdemir, 2021).

İran, Türkiye'nin Azerbaycan'la ilişkilerini Türklük üzerinden açıklasa da temel faktörlerin stratejik ve jeopolitik olduğu görülmektedir. İran, Türkiye'nin bölgesel düzeyde artan nüfuzundan, askeri ve siyasi yeteneklerinin gelişmesinden ve gelişmeler karşısında proaktif politikalar izlemesinden rahatsızdır. Savaşın sonra Azerbaycan'ın İran sınırını kontrol edebilmesi, İran ile Ermenistan arasındaki temasları sınırlandırmıştır. (Keskin, 2020).

10 Kasım 2020'de Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya arasında imzalanan ateşkes anlaşmasının 9. maddesi kapsamında açılacak olan Zengezur Koridoru'nun İran açısından pek çok olumsuz jeopolitik anlamı bulunmaktadır. İran, söz konusu koridorun faaliyete geçmesi halinde Ermenistan ile sınır bağlantılarının tehlikeye girebilecek olması ve Azerbaycan ile Türkiye'nin Kafkasya'daki güçlerinin ve etkinliklerinin artabileceğinden dolayı kaygı duymaktadır. Bu projeye birlikte İran'ın Türk Cumhuriyetleri ile arasındaki ticari faaliyetlerde kavşak noktası olma durumu önemini yitirecektir (Avcı, 2023). Bu nedenlerden dolayı II. Karabağ savaşı sonrası ortaya çıkan durumdan İran memnun olmamıştır. Özellikle Zengezur Koridorunun açılmasını öngören maddeden rahatsızlık duymaktadır. Hatta İran'ın konuyla ilgili Rusya ile irtibata geçtiği ve bu hükmün uygulanmaması yönünde irade beyan ettiği iddiaları kamuoyunda yer almıştır (Sarıkaya, 2021).

İkinci Karabağ Savaşı sırasında İran ile Türkiye arasındaki rekabetin Türkiye lehine yön değiştirdiği görülmektedir. Türkiye'nin Azerbaycan'a savaş sırasında verdiği somut destek ve bölgedeki konumunu güçlendirmesi

İran’da memnuniyetsizlik yaratmıştır. İran Türkiye’nin bölgede artan gücünden endişe duymakta ve “Türkiye tarafından kuşatılma duygusu” nedeniyle Türkiye’ye yönelik tehlike algısı artmaktadır. İran Türkiye’nin bölgeye yönelik politikalarının “hırslı ve tehlikeli” olduğunu ve bu politikanın İran’ın aleyhine olduğunu değerlendirmektedir (Sarı, 2022).

Bu memnuniyetsizlik İkinci Karabağ Savaşı sonrasında Bakü’de gerçekleştirilen Zafer yürüyüşünde Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın yaptığı konuşmada daha da açığa çıkmıştır. Erdoğan Laçın şehrine de atıfta bulunarak; “Araz-ı ayırdılar, kum ile doyurdular, men senden ayrılmazdım, zor ile ayırdılar! Ay Laçın Can Laçın, Men Sene Gurban Laçın” dizelerini okumuştur. Dönemin İran Dışişleri Bakanı, okunan şiirin, Aras Nehri’nin kuzey bölgelerinin İran’ın ana topraklarından zorla bölünmesiyle ilgili olduğunu belirterek, Azerbaycan’ın güney bölgesiyle ilgili kaygısını ortaya koymuş hem de Azerbaycan’ın aslında İran’ın bir parçası olduğunu ima etmiştir. Her iki ülke arasında yaşanan gerilim diplomatik girişimlerle çözüme kavuşturulmuştur (Sapmaz, 2022).

Erivan yönetiminin 10 Kasım 2020’de imzalanan ateşkes anlaşmasının 4. maddesine (Ermenistan’ın Karabağ’da Hankendi, Hocalı, Hocavend ve Ağdere’den çekilmesi) ve 9. maddesine (Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile Azerbaycan arasında Zengezur koridorunun açılması) yönelik hiçbir adım atmamasının yanı sıra bölgede yaptıkları sabotaj ve terörist faaliyetler nedeniyle 300’den fazla Azerbaycanlı şehit oldu. Bu gelişmeler çerçevesinde Azerbaycan, Karabağ bölgesinde 19 Eylül 2023’te terörle mücadele harekâtı başlattı. Son derece başarılı biçimde icra edilen harekât neticesinde 32 yıl önce yasadışı olarak Azerbaycan’dan tek taraflı bağımsızlığını ilan eden sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti, kendini feshetmek zorunda kaldı. Sözde Ermeni yönetimi Başkanı Şahramanyan 1 Ocak 2024’ten itibaren bölgedeki yapılanmanın varlığının sonlanacağını açıkladı. Böylelikle Karabağ sorunu büyük ölçüde sona ermiştir (Pirinççi, 2023).

İran, son gelişmeler çerçevesinde Türkiye-Azerbaycan ikilisinin bölgede artan etkisiyle ve Zengezur koridorunun açılmasıyla ticari ve jeopolitik açıdan dezavantajlı hale geleceğini düşünmektedir. Öte yandan Azerbaycan ile Ermenistan arasında kalıcı barışın tesis edilmesi durumunda da İran’ın bölge politikasında önemli bir kozu kaybedeceği ön görülmektedir (Pirinççi, 2023).

4. Sonuç

Türkiye ile İran arasındaki tarihsel ilişki, gelişme ve rekabet dönemleriyle karakterize edilen uzun bir ilişkidir. Zaman zaman ilerleme kaydedilmesine

rağmen, iki ülke ilişkileri öncelikle rekabetçi ve mücadele şeklinde ilerleme kaydetmektedir. Hem Türkiye hem de İran, kendi tarihsel miraslarından, kimliklerinden ve benzersiz jeopolitik ve jeostratejik konumlarından yararlanarak bölgesel hakimiyet için rekabet etmektedirler. Farklı kültürlerle ve yönetim yapılarına sahip olmalarına rağmen, ortak coğrafyaları onları, çıkarları uyumlu olduğunda iş birliğini teşvik etmeye zorlamaktadır. Ancak çıkarları çatıştığında ise doğal olarak birbirlerinin karşısında yer almaktadırlar.

İran ve Türkiye'nin bölgesel hedefleri incelendiğinde, her iki ülkenin de ortak hedefleri paylaştığı görülmektedir. İki ülke de bölgede istikrarı korumayı hedeflemektedir. Ancak bu iki komşu ülkenin hedeflerine ulaşmak için kullandığı araçlar farklılık göstermektedir. İran, dini esaslara dayalı ve mezhepsel politikalar içeren strateji izlemektedir. Türkiye ise tarihi ve kültürel bağları öne çıkaran strateji ve politikalar yürütmektedir. İran ve Türkiye'nin karşı olduğu tek şey, bölge üzerinde hak iddia eden üçüncü tarafların müdahalesidir. Esas itibarıyla ABD ve Rusya'nın bölgedeki etkisini azaltmayı ve onları uzak tutmayı amaçlamaktadırlar. Bu iki komşu ülkenin karşı karşıya olduğu en önemli zorluk, dini ve ideolojik eşitsizlikleri vurgulayan sonuçsuz söylemleridir.

Arap Baharı sürecinde farklı politikalar uygulayan iki ülke Kuzey Irak'ta yaşanan sorunlarda iş birliğine gidebilmişlerdir. Suriye krizi karşısında da karşıt taraflarda olmalarına karşın iki ülke de Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunması noktasında aynı görüştedirler.

II. Karabağ Savaşı'nda İran ve Türkiye'nin izlediği stratejiler sonucunda, İran bölgede etkinlik ve güç kaybına uğramış, Türkiye ise süreçten bölgesel gücünü ve konumunu artırarak çıkmıştır.

Türkiye ile İran arasındaki ilişkiler hem bölgesel hem de küresel etkileri olabilecek ölçekte geniş kapsamlıdır. Her iki ülkenin öncelikle bölgesel konular başta olmak üzere bölgesel ve küresel sorunlar karşısında çıkarları çerçevesinde BM temel ilkeleri ve uluslararası hukuk kapsamında siyasi ve ekonomik açıdan iş birliği politikaları izlemelerinin iki ülkenin yararına olacağı ön görülmektedir. Ortaya çıkabilecek çeşitli zorluklara ve sorunlara rağmen, yalnızca tehditlerle motive edilen kısa vadeli önlemlere güvenmek yerine, ortak çıkarları merkeze alan uzun vadeli iş birliği kurmaya yönelik stratejiler üretmenin her iki ülkenin de çıkarlarına uygun olacağı değerlendirilmektedir.

Kaynakça

Afacan, S. (2018). Türkiye-İran İlişkilerini Yeniden Düşünmek. *İlke Politika Notu*, (2), 1-11.

Aktaş, K. (2018). Suriye Ve Irak Örnekleri Üzerinden Türkiye-İran İlişkileri: İşbirliği Mi Rekabet Mi? *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 5 (1), 163-184. Doi: 10.26513/Tocd.427808

Avcı, S. (2023). *2012-2022 Döneminde Türkiye-İran İlişkilerinin Neorealist Perspektiften Değerlendirilmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Bahtiyar, D. (2020). *Bölgesel Güç Ekseninde Türkiye-İran İlişkileri: Karmaşık Karşılıklı Bağımlılık Teorisi Bağlamında Suriye İç Savaşı, Katar Diplomatik Krizi ve Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi Bağımsızlık Referandumu Sorunlarına Dayalı Bir Analiz* (Yüksek Lisans Tezi). Altınbaş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Balcı, Ç. Ve Aslanlı, K. (2022). *2. Karabağ Savaşı ve İran: Stratejik İletişim Perspektifi*. İstanbul: İran Araştırmaları Merkezi

Cihangir, İ. (2010). İkili ve Bölgesel Güvenlik Unsurları ve Türkiye-İran İlişkilerinin Yansımaları. (Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çamurcu, K. (2000). *Firuze Köprüde Üçüncü Cumhuriyet: Velayet Demokrasısından Demokratik Cumhuriyete İran*. İstanbul: Şehir

Çetinsaya, G. (2006). *Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri Raporu (İran Dosyası)*. Seta.

Dağ, A. E. (2013). *Suriye Bilad-i Şam'ın Hazin Öyküsü*. İstanbul: İstanbul İHH Araştırma Ve Yayınlar Birimi.

Doğan, B. (2022). The Foreign Policy of Turkey and Iran in the Arab Spring Period and Their Reflections in the Arab Press, 2011-2015. *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*, 9(1), 149-186.

Doğan, B. (2022). Türkiye ve İran'ın Arap Baharı Dönemi Dış Politikası ve Arap Basımına Yansımaları, 2011-2015. *Turkish Journal of Middle Eastern Studies/Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 9(1), 149-186

Erarslan, F. ve Özdemir, F. N. (2021). Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinde Önemli Bir Kavşak: İkinci Karabağ Savaşı. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 129(255), 315-334.

Ercan, M. (2015). Bölgesel Politikalar Çerçevesinde Türkiye-İran İlişkileri. *Uluslararası Kafkasya-Orya Asya Dış Ticaret Ve Lojistik Kongresi, Kars*, 427-442.

Fakı, A. A. (2022). *Suriye İç Savaşının Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri İlişkilerine Etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Bursa Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Göç İdaresi Başkanlığı (2023). İstatistikler. <https://www.goc.gov.tr/> (Erişim: 15.09.2023).

Gök, N. (2019). *Türkiye-İran ilişkileri (1917-2017)* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Görgen, A. (2022). “Kimlik, Kültür ve Ulusal Çıkar Bağlamında Türkiye - Azerbaycan Stratejik Ortaklığı”, Sedef Zeyrekli Yaş (Ed.), *Türk Dünyasında Siyasal, Kültürel ve Ekonomik Gelişmeler*, (s. 183-209), Edirne: Trakya Üniversitesi SBE Yayınları.

Güneş, E. (2019). Şii Jeopolitiğinde Türkiye İle İran'ın Güç Mücadelesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 74 (1), 57-88. Doi: 10.33630/Ausbf.523205

İnat, K. (2011). Türkiye'nin İran Politikası. *Ortadoğu Yıllığı*, 9-29.

Kardaş, Şaban (2017). Çevrelenen' İran ve Türkiye: Dikkatli İyimserliğe Devam?. *Ortadoğu Analiz*, 9(78), 8-9.

Keskin, A. (2020, Aralık 28). *Karabağ Savaşı Sonrası Türk Parantezinde İran-Türkiye İlişkileri*. <https://fikirturu.com/jeo-strateji/karabag-savasi-sonrasi-turk-parantezinde-iran-turkiye-iliskileri/> (Erişim: 15.09.2023).

Kızılcık, R. (2013). Türkiye-İran İlişkileri: Rekabet Ve İşbirliği. Protokol (1), 6-11

Koç, M. (2018). *Türkiye'ye Düzensiz Afgan Göçü ve İran'ın Göç Politikaları*. İstanbul: İran Araştırmalar Merkezi

Marcovitz, H. (2013). *The Arab Spring Uprisings*. California: Referencepoint Press

Nesibli, N. (2000). Azerbaycan ve Moskova-Erivan-Tahran İttifakının Jeopolitik Kuşatması. *Stratejik Analiz*, 1(4), 61-72.

Özdemir, S. (2020). İran-İrak Savaşı: Türkiye Sınırlarında Terörizme Etkisi. *Gazi Akademik Bakış*, 13(26), 49-77.

Palabıyık, M. S. (2010). Sadabad Paktı (8 Temmuz 1937): İttifak Kuramları Açısından Bir İnceleme. *Ortadoğu Etütleri*, 2(1), 147-179.

Pirinççi, F. (2023). Karabağ'da Ne Oluyor? Ne Olacak? Kriter (83), <https://kriterdergi.com/karabagda-ne-oluyor-ne-olacak> (Erişim: 15.09.2023).

Raşid, A.(1996). *Orta Asya'nın Dirilişi İslam mı Milliyetçilik mi?: Cep Kitapları*

Sapmaz, A. (2022). İran'ın Azerbaycan'a Yönelik Dış Politikası: İkinci Karabağ Savaşı'nın Belirleyiciliği. *SDE Akademi Dergisi*, 2 (4) , 12-43.

Sarı, İ. (2022). Tahran'da Üçlü Zirve ve Türkiye'nin Olası Suriye Operasyonu. <https://www.orsam.org.tr/tr/tahranda-uclu-zirve-ve-turkiyenin-olasi-suriye-operasyonu/> (Erişim: 15.09.2023).

Sarıkaya, Y. (2012). *Geçmişten Günümüze İran: Tarih, Siyaset, Toplum Ve Kültür*. Türk Akademisi Dış Politika Araştırmaları Merkezi Raporu

Sarıkaya, Y. (2021). İran'ın İkinci Karabağ Savaşı Tutumu: Takke Düştü Kel Göründü *Giresun Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 7 (1) , 84-103. Doi: 10.46849/Guiibd.872423

Sayın, Y. ve Kılıncarslan, İ. Y. (2019). Rekabet ve İşbirliği Denkleminde Türkiye-İran İlişkileri: Suriye Krizi Örneği. *Medeniyet Ve Toplum Dergisi*, 3(2), 237-257.

Sinkaya, B. (2011). İran-Suriye İlişkileri ve Suriye'de Halk İsyanları. *Orta Doğu Analiz*, 3(33), 38-48.

Şahin, İ., & Müezzinoğlu, E. (2016). Lokarno Musul Kışkacında Türk-Sovyet İlişkileri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 641-676.

Şen, G. (2012). İran ve «Arap Baharı»: Bağlam, Söylem ve Siyaset. *Ortadoğu Etütleri*, 3(2), 95-118.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2023). Türkiye - İran Siyasi İlişkileri, https://www.mfa.gov.tr/turkiye-iran_siyasi-iliskileri.tr.mfa(Erişim: 15.09.2023).

Usta, B. (2019). *Uluslararası Ticaret, Türkiye-İran İlişkileri Ve Taşımacılık* (Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yeşilbursa, B.K. (2017). Sadabat Paktı'ndan Bağdat Paktı'na, Bağdat Paktı'ndan Büyük Orta Doğu Projesi'ne Türkiye'nin Orta Doğu Politikası (362), <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=3094> (Erişim: 15.09.2023).

Yılmaz, M. (2015). *Suriye Krizi Ekseninde Türkiye-İran İlişkileri*. (Yüksek Lisans Tezi). Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

BÖLÜM X

DEVLETLERİN GÜVENLİKLEŞTİRİLMESİ BAĞLAMINDA BAŞARISIZ VE KIRILGAN DEVLET SÖYLEMİ: SOMALİ ÖRNEĞİ

*The Discourse of Failed and Fragile State in the Context of
Securitization of States: The Case of Somalia*

Zeynep ARIÖZ

(Dr. Öğretim Üyesi), Bandırma Onyeddi Eylül Üniversitesi

E-mail: zarioz@bandirma.edu.tr

ORCID: 0000-0001-7470-5407

1. Giriş

Soğuk Savaş henüz devam ederken 1970'lerden itibaren küresel düzeyde ortaya çıkan ekonomik ve siyasi krizlerin yanı sıra iş birliği hareketleri uluslararası ilişkileri hem teorik hem de pratik açıdan köklü bir dönüşüme uğramıştır. Küba krizinin ardından gelen *detente* döneminde iki blok arası ilişkilerin gerginlik seviyesi azaltılmış, Helsinki Antlaşmaları ile iş birliğine dair yeni bir döneme girilmiştir. 1973 Petrol krizi ise ekonomik karşılıklı bağımlılığın küresel politikadaki belirleyici rolünü ortaya koyarak uluslararası ilişkilerin gündemini derinden değiştirmiştir. 1990'lar Soğuk Savaş'ın sonra erdiği, uluslararası sistemde liberalizmin zaferini ilan ettiği, küreselleşme sürecinin ivme kazandığı ve uluslararası iş birliğine olan inancın yükseldiği, örgütlenme ve entegrasyon hareketlerinin öne çıktığı bir dönem olmakla birlikte bu dönemde devlet içi çatışma ve kitlesel insan hakları ihlallerinin eşlik ettiği parçalanma süreçlerine de tanık olunmuştur. İki kutuplu sistemin sona ermesinin ardından blok liderlerinin hamiliğini kaybeden çok uluslu devletlerin kırılma hatlarında çok sayıda etnik-dinsel çatışma ortaya çıkmıştır. 1990'lar boyunca, Somali, Haiti, Bosna Hersek ve Doğu Timor'da bu tür çatışma örneklerine rastlanmıştır. İç çatışmalara, kitlesel insan hakları ihlallerinin

eşlik ettiği kimi devletler, uluslararası sistemde istikrarsızlık kaynakları olarak değerlendirilmiştir. Bilhassa devlet içi çatışmalar ve bu çatışmaların bölgesel ve uluslararası etkileri uluslararası barış ve güvenliğe yönelik birincil tehdit unsurları olarak uluslararası politikanın gündemine alınmıştır. Soğuk Savaş'ın ardından dönüşen, devlet dışı aktörlerin de dahil olduğu, etnik-dinsel kimlik hareketlerinin tetiklediği bu çatışmalar, yeni savaş, düşük yoğunluklu ve asimetrik savaş gibi isimlerle yeniden yorumlanmıştır (Kaldor, 1999; Münkler, 2005). Bu devlet içi çatışmalar, başta ABD olmak üzere Batılı devletlerin akademik ve politik söylemlerine uluslararası barış ve güvenliğe yönelik en önemli tehdit unsurları olarak dahil edilmiştir. Bu süreçte insani güvenlik (UNDP, 1994), uluslararası koruma sorumluluğu (ICISS, 2001) ve insani müdahale gibi yeni kavramsallaştırmalar yoluyla, söz konusu tehditlere karşı alınması gereken önlemlere dair uluslararası ilkeler belirlenmiştir. Bu bağlamda, Somali sürüklendiği iç savaşı takiben uluslararası toplum tarafından güvenlikleştirilmiştir. Güvenlikleştirme, bir durumun, bir topluluk, devlet veya toplum için varoluşsal tehditler olarak tanımlanması ve acil olarak olağanüstü tedbirler alınmasını gerektiren bir güvenlik sorunu olarak ifade edilmesi sürecidir. Aktörler ifadeleriyle bir konuyu güvenlik ve dolayısıyla beka konusu haline getirerek, o konuya dair istisnai önlemler almayı kolaylaştırırlar (Buzan& Waeber, 1998; Waeber, 2007). Somali'de aktörler bölgedeki durumu insani bir trajedi, kriz ve ulusal, bölgesel ve uluslararası barışa tehdit olarak tanımlamış ve bölgeye askeri müdahaleye varan önlemleri almanın önünü açan güvenlikleştirme sürecini inşa etmiştir. Güvenlikleştirme süreci, BM Şartı'nda tespit edilen iç işlerine karışmama ve güç kullanmama prensiplerinin aşılması, Somali'ye uluslararası müdahaleye zemin hazırlamıştır.

2. Başarısız ve Kırılgan Devlet Söylemi: Güvenlikleştirme Süreci

Soğuk Savaş'ın ardından uluslararası barış ve güvenliğe yönelik tehdit kaynakları, devletler arası savaştan daha çok bölgesel ve uluslararası sonuçları olan etnik-dinsel temelli iç çatışmalar olarak görülmüştür. 1990'lardan itibaren söz konusu gerilimi yönetemeyen ve ülkesi üzerinde şiddet kullanma tekeli kaybetmiş bir dizi devlet, başarısız olarak tanımlanmıştır. Gerald Helman ve Steven Ratner'in "Başarısız Devletleri Kurtarmak" başlıklı makalelerinde kavram ilk kez akademik literatüre girmiş ve bu devletler "uluslararası toplumun bir üyesi olarak varlığını sürdürmekten tamamen aciz" olarak nitelendirilmiştir (Helman & Ratner, 1992). Robert Kaplan ise zayıf ve başarısız devletleri, Soğuk Savaş sonrası dünyada istikrarsızlık ve çatışma kaynağı olarak işaret etmiştir

(Kaplan, 1994). Weber'in ideal devlet tanımından oldukça uzak özellikler taşıyan bu devletler birçok şekilde tanımlanmıştır. Rotberg'e göre (2003, s. 3-5) devletin sağlamakla yükümlü olduğu öncelikle güvenlik, hukukun üstünlüğü, yargı sistemi, adil yönetim ve siyasete katılımın sağlanması da dahil olmak üzere temel işlevleri vardır. Güçlü devletlerin aksine, başarısız devletler sınırlarını kontrol edemezler ve toprak parçaları üzerindeki otoritesini kaybetmişlerdir ve temel işlevlerini yerine getirememektedir. Zartman'a göre (1995, s. 5) ise başarısız devletler ülkelerinde egemenliği ve halkın gözünde meşruiyetini kaybetmişlerdir ve devletten beklenen temel işlevleri yerine getirememektedirler. Söz konusu akademik yazına uluslararası politik söylem de eşlik etmiştir. 1990'lar boyunca BM, iç çatışmaları gündemine almış ve başarısız devletlerin yarattığı tehdit unsurlarına işaret etmiştir (UNGA, 2000; UN, 2004). Dönemin Genel Sekreteri Butros Butros Gali, Soğuk Savaş sonrası dönem için BM'nin barış ve güvenliğe dair rolünü değerlendirmek adına hazırladığı "Barış İçin Gündem" raporunda uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden iç çatışmaya sürüklenen devletlere dikkat çekmiş ve mutlak egemenlik döneminin değişeceğine dair işaretler vermiştir (Butros-Gali, 1992). Görevi devralan Kofi Annan bu eğilimi korumuş, başarısız devletlerin hem kendi halklarına hem de bölgeye ve uluslararası güvenliğe tehdit oluşturduklarını ifade ederek uluslararası müdahaleye dair gerekçelerini söylemlerine dahil etmiştir (UNGA, 1999; Annan, 2000). ABD dönem Başkanı Bush, ilk Ulusal Güvenlik Stratejisi'nde (NSS) başarısız devletlere odaklanmış, çökmekte olan bu devletlerin ABD'nin ulusal güvenliğini ve çıkarlarını tehdit ettiğine işaret etmiştir. Bu tür devletler terör faaliyetleri için bir merkez olma potansiyeli ve riski taşımaktadır (Bush, 2002). Söz konusu söyleme, devlet inşası, barış inşası, barışı koruma ve uluslararası müdahaleye varan önlemler dizisi eşlik etmiştir. Afganistan ve Irak müdahaleleri başarısız devletlere karşı alınması gereken bu önlemler çerçevesinde meşrulaştırılmıştır. Hem kavramın pejoratif niteliği hem de 11 Eylül olaylarının ardından, "teröre karşı savaş" ve kalkınmanın giderek güvenlik kapsamında değerlendirilmesi, 1990'lar boyunca hâkim olan başarısız devlet söylemini bir nevi yeniden canlandırmış ve fakat yerini giderek kırılğan devlet kategorisine bırakmasına neden olmuştur. Başarısız devletler sadece kalkınma sorunları bağlamında değil ulusal ve uluslararası güvenliğe teşkil ettikleri tehdit bağlamında ele alınmıştır. Söz konusu devletlerin kalkınma ve güvenlik gündemlerinin birleştirilmesi sonucunda, kırılğan devlet yeni bir fenomen olarak ortaya çıkmış olsa da temelde aynı devletlere ve sorunlara işaret etmiştir. Kalkınmanın güvenliğin içine dahil edilmesi ise Kopenhag Okulu'nun

dikkat çektiği tehlikeye yani güvenliğin idealleştirilmesine sebep olmuştur. Şöyle ki güvenlik kavramın merkezinde hala tehdit, savunma ve devlet yer almaya devam ettiği için bir konuyu güvenlik terimleriyle ifade etmek, tehdit-savunma imajlarını uyandırmaktadır ve güvenlik kavramı, her zaman bir gelişmeye işaret etmemektedir (Wæver, 2007). Kırılganlık tam olarak başarısız sayılmasa da bir devletten beklenen temel hizmetleri sunamayan, kapasitesi yetersiz, meşruiyet ve/veya otorite sorunları yaşayan devletleri tanımlamak için kullanılan yeni bir kategori olarak 2000’li yıllarda hem akademik yazına hem de politika söylemlerine dahil edilmiştir.

Kırılgan devlet kavramına dair tek bir tanımdan söz etmek oldukça zordur. Uluslararası kuruluşlar, devletler, indeksler ve akademisyenler tarafından birçok farklı tanım yapılmıştır. Fakat kırılganlık genel olarak halklarına temel kamu hizmetlerini sağlayamayan, ülkesi üzerinde kontrolü olmayan, kalkınma ve/veya güvenlik bağlamında problematik, bölgesel ve uluslararası istikrara yönelik risk oluşturan devletleri tanımlamak için kullanılmıştır. Dünya Bankası, OECD, IMF, Avrupa Birliği gibi Batı merkezli örgütler, Batılı devletler ve ABD ve İngiltere merkezli kalkınma kuruluşları himayesinde kavram inşa edilmiştir ve bu çerçevede devletler kategorize edilmiştir. Örneğin, DFID kırılgan devletleri, vatandaşlarına temel hizmetleri sunmayan ya da sunamayacak olan devletler olarak tanımlamıştır (DFID, 2005, s. 7). USAID de benzer şekilde bir tanımlama yapmış fakat güvenlik boyutunu daha çok vurgulamıştır. Kırılganlık, yönetme kabiliyetini kaybeden, halkına en temel hizmetleri dahi sunamayan, güvenliği sağlayamayan ve çatışmanın ciddi bir olasılık ve risk olduğu devletleri tanımlamak için kullanılmıştır (USAID, 2005). IMF ise zayıf yönetim, sınırlı idari kapasite, kronik insani krizler, süregelen sosyal gerilimler, çatışma ve iç savaşlar gibi ekonomik ve sosyal yapıyı bozan özelliklere sahip devletleri kırılgan olarak tanımlamıştır (IMF, 2008, s. 7). Dünya Bankası kırılganlığı öncelikle bir yönetim sorunu olarak değerlendirmiştir. Banka kırılgan devletlere dair nicel standartlar belirleyen ilk uluslararası örgüttür ve bu devletler ‘Düşük Gelirli Stres Altındaki Ülkeler Listesi’ (LICUS), içerisinde kategorize edilmiştir.¹ OECD’ye göre kırılganlık, “devlet yapılarının yoksulluğun azaltılması, kalkınma ve halklarının güvenlik ve insan haklarının korunması için gereken temel işlevleri yerine getirecek siyasi irade ve/veya kapasiteden yoksun olması”

1. Dünya Bankası tarafından, ‘Low Income Countries Under Stress List’ (LICUS) (2004-2008), ‘Fragile State List’ (2009-2010), ‘Harmonized list of Fragile Situations’ (2011-2015) isimleri altında zaman içinde çeşitli listeler hazırlamıştır. Günümüzde Banka ‘Fragile and Conflict-Affected States’ (FCS) şeklinde bir liste yapmaktadır.

anlamına gelmektedir (OECD, 2007). Kırılğanlık, bir devletin riskleri yönetme, absorbe etme veya azaltma konusundaki başa çıkma kapasitesinin yetersizliğine işaret etmektedir (OECD, 2022). Avrupa Birliği'ne göre ise kırılğan ve çatışmalardan etkilenen devletlerin, devlet yapıları zayıf veya başarısızdır ve toplumsal sözleşme bozulmuştur çünkü devlet temel işlevlerini yerine getirememekte veya getirmek istememektedir (Council of the European Union, 2009). Nay'a göre (2014) OECD ve Dünya Bankası, kavramın ilk gelişiminde ve Batılı yardım donörleri tarafından yoksul ve çatışmaların yaşandığı ülkelere yapılan uluslararası desteği haklı çıkarmak için ortaya konan gündemin pekiştirilmesinde kritik rol oynamıştır. Öyle ki OECD zaman içerisinde söz konusu devletlerle nasıl çalışılması gerektiğine dair çeşitli kriterler önermiştir (OECD, 2007; OECD, 2011). Böylece kırılğanlık söylemi ile bu devletler düşük kapasite ve risklere karşı düşük dayanımın bir kombinasyonu ve istikrarsızlık kaynağı olarak tanımlanmıştır (Ikpe, 2007). Kırılğan devlet söylemini domine eden bu kurumlar ötekinin güvenlikleştirilmesi yolu ile belirli devletleri ve toplumları patolojikleştirmiş ve müdahale için meşru zemin hazırlamıştır (Lemay-Hébert, 2019). Kalkınma ve güvenlik arasındaki birleşmenin önemli örneklerinden birisi 2011 yılında kırktan fazla devletin imzacı olduğu *New Deal, Yeni Anlaşma*'dır. Kırılğan ve çatışmalardan etkilenen devletlerde mevcut kalkınma politika ve uygulamalarını iyileştirmeye yönelik bu antlaşmaya göre "barış, güvenlik ve kalkınma büyük ölçüde birbiriyle bağlantılıdır". İmzacılar aynı zamanda Barış İnşası ve Devlet İnşası Hedefleri de onaylamışlardır. Bu yüzden çatışmadan etkilenen birçok kırılğan devlette barışın korunması, asayişin sağlanması, güvenlik güçlerinin eğitilmesi ve çatışma sonrası adalet ve uzlaşmanın sağlanması gibi destek ve/veya müdahalelerin zemini oluşmuştur (International Dialogue, 2011).

Başarısız ya da kırılğan devlet etiketi, devletler arasında bir kategorizasyon ve nihayetinde bir hiyerarşi yaratmaktadır. Liberal demokrat ilkeleri takip etmeyen ve Weberyen ideal devlet özellikleri gösteremeyen bu devletler sadece örgütlerin değil siyasi liderlerin de söylemine girmişlerdir. Annan bu kez kırılğan devletleri, vatandaşlarına en temel hizmetleri sunma iradesi ya da kapasitesinden yoksun olduğu uluslar olarak tanımlayarak, bu devletleri uluslararası toplumun "ortak sorumluluğundaki en önemli mücadele alanlarından" birisi olarak göstermiştir (Annan, 2009).

ABD Soğuk Savaş'ın ardından ulusal ve uluslararası güvenlik açısından tehdit atfettiği devletler için, başarısız devletler, haydut devletler, serseri devletler, şer ekseni gibi çeşitli terimler kullanmıştır. Kırılğan devlet etiketi de

bu çerçevede kullanılan bir kategoridir. Akpınarlı'nın da belirttiği gibi (2010) Kuzey ülkeleri bu kavramları Güney'deki sorunları "çözmek" ve uluslararası barış ve güvenliği korumak için askeri müdahaleleri savunmak ve haklı çıkarmak için icat etmiştir. BM Güvenlik Konseyi'nde ABD temsilcisi kırılğan devletleri işaret ederek kırılğan devletleri güvenikleştirmiştir:

"Birbirine bağlı çağımızda, kırılğan devletlerde başlayan çatışmalar tüm bölgeleri şiddete sürükleyebilir ve bu tür çatışmalar zaten kırılğan olan devletleri terörizm ve silah ya da uyuşturucu kaçakçılığı gibi ulus ötesi tehditlerin kuluçka merkezlerine dönüştürebilir. Kalkınma ve güvenlik ayrılmaz bir şekilde birbirine bağlıdır" (UNSC, 2010, s. 20).

Somali, ABD'nin öncülüğünde uluslararası toplum tarafından kalkınma ve güvenlik gündemlerinin birleştirildiği, etkin bir hükümetin olmayışı başta olmak üzere tipik bir başarısız ve/veya kırılğan bir devlet örneği olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu söylem ile Somali'nin güvenikleştirilmesi ile uluslararası müdahale arasında belirgin bir bağlantı söz konusudur.

3. Somali Müdahalesi: UNOSOM I, UNITAF, UNOSOM II

Başarısız devlet olgusu, 1990'ların başlarından itibaren, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından değişen uluslararası ortamı karakterize etmek için geliştirilen söylemin bir parçası olarak ortaya çıkmış ve bir nevi müdahale aracı olarak işlevselleştirilmiştir. Batılı ülkelerin belirli devletleri güvenikleştirme sürecinin bir parçası olarak başarısız devlet söylemi, liberal demokrasi modelini empoze etmekte ve müdahaleye varan önlemler almayı kolaylaştırmaktadır. Somali, 1990'lar boyunca ülkesinde yaşanan iç savaşın uluslararası barış ve güvenliği bozduğu ve istikrarı tehdit ettiği gerekçesiyle uluslararası toplumun müdahale ettiği devletlerden birisi olmuştur. Somali doğu sınırlarını Kızıl Deniz, Aden Körfezi ve Hint Okyanusunun oluşturduğu Afrika boynuzunda yer alan bir ülke olarak jeostratejik açıdan oldukça önemlidir. 1991 yılında Başkan Siad Barre'nin devrilmesinin ardından başlayan Somali iç savaşı, kabile ve klanlar arasında yaygın şiddete, açlık ve kıtlığa ve insani krizlere yol açmıştır. Somali'deki hızla kötüleşen insani durum ve iç çatışmalardan uluslararası toplum giderek daha fazla ilgi ve endişe duymaya başlamıştır. Somali'nin özellikle küresel enerji güvenliği ve deniz ticareti açısından belirleyici rolünün yansırı terörizm tehdidi ülkeyi uluslararası toplumun gündemine getirmiştir. Somali, ülkesinde şiddet kullanma tekeli kaybetmesi, çökmüş devlet kurumları, başta güvenlik olmak

üzere halkına temel hizmetleri sunamaması, açlık, kıtlık, salgın hastalıklarla başa çıkamaması ve zayıf devlet kapasitesi ile uluslararası politikada başarısız devletin tipik bir örneği olarak değerlendirilmiştir. Başarısız devlet söylemi bir hiyeraşi yaratarak başarılı, liberal demokratik güçler tarafından bu devletlerin kurtarılmasını meşrulaştırmaktadır. Söz konusu destek ekonomik olabileceği gibi uluslararası askeri müdahaleye de varabilmektedir. Öyle ki ABD'nin bu şekilde Somali'yi kurtarması gerekmiştir (Poole, 2005). Somali'de iç savaş devam ederken başlangıçta Irak ve Eski Yugoslavya ile meşgul olan ABD uzunca bir süre bölgeyi gündeme almamıştır. Fakat Başkan Bush, bir süre sonra Clinton'un da eleştirilerine karşılık olarak "Somali'de açlık büyük bir insanlık trajedisidir" (Wheeler, 2002, s. 179) şeklinde açıklama yaparak ABD'nin bölgeye destek vermesi gerektiğini ifade etmiş ve güvenlikleştirme sürecini başlatmıştır. Söz konusu kriz hemen sonra basın tarafından da gündeme taşınmıştır (Wines, 1992). The Washington Post ve The New Yorker gazetelerinde bölgeye dair makale sayısında gözle görülür bir şekilde artış olmuş, müdahalede medya, CNN etkisi olarak özetlenebilecek rolü oynamıştır (Robinson, 2005, s. 54-55).

ABD Somali Yardım Özel Koordinatörü Andrew Natsios, Somali ve kıtlık mağdurlarına yönelik ABD ve BM yardım çabaları konusunda Dışişleri Bakanlığı'nda düzenlenen özel bir brifingde "ülkedeki kıtlığı dünyanın en büyük insani acil durumu olarak" tanımlamıştır (Natsios, 1992). Aynı yıl bölgeyi ziyaret eden üst düzey yetkili ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı Dış Afet Yardımı Direktörü James R. Kunder, gazetecilere bölge ve ABD'nin Somali'ye insani yardım sağlama çabaları hakkında bilgi verdiği basın toplantısında, "ülkedeki durumu trajik ve dünyadaki en kötü insani felaket" olarak nitelendirmiştir (Kunder, 1992). Dönemin BM Genel Sekreteri, 11 Mart 1992 tarihli raporunda, Somali'de giderek kötüleşen durumu hem bölgenin istikrarına hem de uluslararası barış ve güvenliğe dair tehdit oluşturduğuna işaret etmiştir (Secretary-General, 1992). Somali'deki durum BM Genel Sekreteri'nin dikkat çekmesiyle birlikte ülke hızla uluslararası gündeme alınmış ve Güvenlik Konseyi'nin konuyla ilgili karar alması ile sonuçlanmıştır. Konsey, bölgedeki durumun hızla kötüleşmesi karşısında ciddi endişelerini ve bu durumun devam etmesinin, Genel Sekreter'in raporunda da belirtildiği üzere, uluslararası barış ve güvenliğe bir tehdit oluşturduğuna kanaat getirmiştir. Nihayetinde 733 sayılı karar (UNSC, 1992), Somali'deki iç çatışmanın 'uluslararası barış ve güvenliğe tehdit' oluşturduğunu ilan etmiş ve bu tespit Konsey'in Şart'ın VII. bölümü uyarınca silah ambargosu uygulanmasına yetki vermiştir. BM tarafından Somali'de "The United Nations Operation in Somalia" UNOSOM I, The Unified

Task Force UNITAF ve “The United Nations Operation in Somalia” UNOSOM II operasyonları yürütülmüştür. Söz konusu müdahaleler ev sahibi ülkenin rızası alınmadan gerçekleştirilmiş, mutlak egemenlik ve iç işlerine müdahale etmeme ilkeleri aşılmıştır. Güvenlikleştirme aşamaları açısından olağan üstü önlemlere karşılık gelebilecek bu müdahaleler ülkedeki istisnai şartlar öne sürülerek meşrulaştırılmıştır. Operasyonlar klasik barışı koruma operasyonlarından uzaklaşarak barışa zorlamaya varan şekilde kapsamı genişletilmiştir. Klasik barışı koruma operasyonları BM Şartı VI. Bölüme, barışçıl tedbirlere dayanırken söz konusu operasyon zorlama önlemleri kapsayan BM Şartı VII. Bölüme dayanılarak gerçekleştirilmiştir.

Konsey birkaç ay sonra aldığı 746 sayılı karar ile tarafların ateşkes şartlarına uymadıklarını tespit etmiş ve Somali’deki durumun sürmesinin uluslararası barış ve güvenliğe tehdit oluşturabileceği endişesini tekrar etmiştir (UNSC, 1992). Nihayetinde BM, Güvenlik Konseyi’nin 24 Nisan 1992 tarihli ve 751 sayılı kararıyla (UNSC, 1992) BM Şartı VII. Bölüme uygun olarak Somali’de bir Birleşmiş Milletler Operasyonu konuşlandırma kararı almıştır. UNOSOM I, Güvenlik Konseyi’nin kararıyla Somali’nin başkenti Mogadişu’daki ateşkesi izlemek; Mogadişu’daki liman ve havaalanlarında Birleşmiş Milletler personeli, teçhizatı ve malzemeleri için koruma ve güvenlik sağlamak ve buradan şehir ve yakın çevresindeki dağıtım merkezlerine insani yardım malzemesi sevkiyatına eşlik etmek üzere kurulmuştur. Silah ve mühimmatın mevcudiyetine ilişkin derin endişe ve Somali genelinde silahlı çatışmaların yaygınlaşması, sivil toplum kuruluşlarını ve diğer uluslararası insani yardım kuruluşlarını ve Birleşmiş Milletler personelini riske atması sonucunda UNOSOM I’in yetki alanı ve gücü Güvenlik Konseyi’nin 775 sayılı kararıyla (UNSC, 1992) Somali’deki insani yardım konvoylarını ve dağıtım merkezlerini koruyacak şekilde genişletilmiştir. Kararda Somali’deki durumun uluslararası barış ve güvenliği tehdit edebileceği endişesi tekrarlanmıştır.

Somali, ABD dış politika yapıcılarını için tipik bir “Başarısız Devlet” örneğidir. 1992 yılında Başkan Bush, insani yardım çabalarını güvence altına almak için Amerikan birliklerinin Somali’ye gönderilmesini önermiştir. Somali’deki durumun daha da kötüleşmesi üzerine Kasım 1992’de Amerika Birleşik Devletleri’nin insani yardımın ulaştırılmasını sağlamak üzere bir operasyon düzenlemeyi ve yönetme teklifinde bulunmuştur. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi üyeleri, insani yardımların ulaştırılmasını sağlamak amacıyla Somali’ye çok taraflı bir askeri müdahaleye yetki veren bir kararı görüşmüş, Fransa, Birleşik Krallık ve ABD gibi birçok Batılı devlet temsilcisi

Somali'deki durumu insani bir trajedi, insani kriz, olağanüstü bir durum gibi ifadelerle güvenikleştirmiştir (UNSC, 1992). Görüşme sonunda BM Güvenlik Konseyi'nde ABD liderliğindeki koalisyonun müdahalesinin önünü açan 794 sayılı karar (UNSC, 1992) kabul edilmiştir ve Konsey yardım çabalarını güvence altına almak için “gerekli tüm araçların” kullanılmasına izin vermiştir. Konsey'nin 794 sayılı kararı, devletin çökmüş olduğu bir durumda insani bir krizi sona erdirmek için güç kullanımına izin verme eşiğinin aşıldığını göstermiştir (Wheeler, 2002). İnsani yardımların ulaştırılması için güvenli bir ortam yaratmak amacıyla 3 Aralık 1992 tarihinde Birleşik Görev Gücü'nün (UNITAF) kurulmuştur. UNITAF, önemli nüfus merkezlerini korumak ve insani yardımın taşınmasını ve dağıtılmasını sağlamak için UNOSOM I ile iş birliği yapmıştır. UNITAF, Somali'de insani yardım operasyonları için güvenli bir ortam oluşturmak amacıyla “gerekli tüm araçları” kullanmak üzere yetkilendirilmiş olan, ABD tarafından organize edilen ve yönetilen çok uluslu bir güç olarak ev sahibi devletin rızası olmaksızın ülkede faaliyet göstermiştir. Her ne kadar BM tarafından yetkilendirilmiş olsa da operasyon Amerika Birleşik Devletleri tarafından kontrol edilmiş ve yürütülmüştür. Güvenlik Konseyi daha sonra UNITAF'ı yeni bir Birleşmiş Milletler barışı koruma operasyonu olan UNOSOM II'ye dönüştürmüştür ve en önemlisi istikrarlı bir ortam sağlama görevini yerine getirmek için “gerekirse güç kullanma yetkisi” vermiştir. UNOSOM II, Birleşik Görev Gücü'nden (UNITAF) görevi devralmak üzere Güvenlik Konseyi'nin 814 sayılı kararı (UNSC, 1993) uyarınca kurulmuştur. Söz konusu karar ile Konsey, Somali'deki durumun bölgede barış ve güvenliği tehdit etmeye devam ettiğini tespit etmiştir. Böylece UNOSOM II'nin, Somali genelinde güvenli bir ortam tesis etmek üzere, zorlayıcı önlemler de dâhil olmak üzere eyleme geçme yetkisi verilmiştir.

Güvenlik Konseyi 897 sayılı karar (UNSC, 1994) ile Somali'deki durumun barış ve güvenliği tehdit etmeye devam ettiğini tespit ederek ve özellikle Somali'de bir hükümetin bulunmaması da dahil olmak üzere istisnai koşullara işaret etmiş ve Birleşmiş Milletler Şartı'nın VII. Bölümü uyarınca hareket etme kararı almıştır. Aynı yıl 954 sayılı karar (UNSC, 1994) ile Somali'deki durumun barış ve güvenliği tehdit etmeye devam ettiğini tespit etmiş, Somali'de bir hükümetin olmayışı gibi olağanüstü koşullar gereği UNOSOM II 'ye zorlayıcı önlemler çerçevesinde hareket yetkisi vermiştir. Bu bağlamda UNOSOM II'nin görevi, Somali genelinde insani yardım için güvenli bir ortam yaratmak amacıyla yaptırım tedbirleri de dahil olmak üzere uygun önlemleri almak olarak belirlenmiştir. Bu amaçla UNOSOM II'nin, silahsızlanma ve uzlaşma yoluyla

barış, istikrar, hukuk ve düzenin yeniden tesis edilmesi için UNITAF tarafından başlatılan görevi tamamlaması planlanmıştır. BM barış gücü, tüm grupların ateşkes anlaşmalarına uymasını, şiddetin yeniden başlamasını önlemesini, ağır silahları kontrol etmesini, hafif silahları ele geçirmesini, insani yardımı güvence altına almasını, BM personelini, ICRC’yi ve STK’ları korumasını, mayın temizliğine devam etmesini ve Somali’deki mültecilerin ve yerinden edilmiş kişilerin geri dönüşüne yardımcı olmasını sağlamıştır.

Somali operasyonu, silahlı direniş riski sebebi ile “gerekli tüm araçları” kullanma yetkisi verilmiş olması bakımından istisnai bir müdahaledir. Güvenlik Konseyi ilk kez egemen bir hükümetin rızası olmaksızın, etkin bir hükümetin olmayışı ve insani gerekçeler ile BM Şartı Bölüm VII çerçevesinde ABD müdahalesine izin vermiştir. Bu bağlamda söz konusu yetkilendirme güvenlikleştirme sürecinde istisnai önlemlere karşılık gelmektedir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi söz konusu kararlarda tipik bir başarısız devlet örneği olan Somali’yi “etkili bir hükümetin olmadığı” ülke olarak “başarısız devlet” terimini kullanmadan tanımlamıştır. Batılı devletler, özellikle de ABD, güvenlikleştirici aktörler olarak Somali müdahalesinde önemli rol oynamışlardır. Batı destekli uluslararası medya ve kuruluşlar da Somali için başarısız devlet imajını desteklemişlerdir. Çok uzun süredir işleyen bir hükümetten yoksun olan Somali uluslararası basında en başarısız devlet örneği olarak yer almaktadır (Independent, 2013; The New Yorker, 2009; Spiegel International, 2010; Foreign Policy, 2012). Somali, 2005 yılından beri yayınlanan ismi daha sonra kırılma indeksine (Fragile State Index) dönüştürülecek olan başarısız devletler indeksinde (Failed State Index) çoğunlukla ilk sıralarda listelenmektedir (Fund For Peace, 2023).

Uluslararası aktörler, Somali’deki durumu kritik, kaotik, trajik ve acil gibi ifadelerle tanımlamışlardır. Somali, seçeneklerin tükendiği, başka bir çare kalmadığı, olağanüstü sonuçların olabileceği, normal sürecin dışına çıkılması gerektiği, müdahaleden başka çözüm olmadığı yönünde ifadelerle bölgeyi güvenlikleştirmişlerdir. ABD’li Savunma Bakanı Dick Cheney “ABD müdahaleyi düşünme sebebini, “bu tür bir krizle başa çıkmak için kullanılan tüm normal yaklaşımların başarısız olması” şeklinde açıklamış ve Amerikan birliklerinin insani bir misyon taşıdıklarını vurgulamıştır (Cheney, 1992). Dönemin Genel Kurmay Başkanı bölgeyi “Her gece televizyonlarınızda gördüğünüz açlığın çok ama çok korkunç olduğu yer” olarak tarif etmiş ve operasyonun gerekçeleri hakkında bilgi vermiştir (Powell, 1992). ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı analisti, William J. Garvelink, ICRC, Birleşmiş

Milletler ve özel gönüllü kuruluşlardan gelen fonlara rağmen, Somali'deki insani durumun giderek kötüleştiğini, her gün binlerce kişinin açlıktan ölmeye devam ettiğini vurgulayarak müdahaleyi haklılaştırmıştır (Garvelink, 1993). BM Genel Sekreteri Boutros-Ghali uluslararası müdahale için “Somali, BM üyesi bir devletin çöküşünün korkunç sonuçlarını dünyaya gösterdi. Hükümet yoktu. Kanun yoktu. Düzen yoktu. Ölüm vardı. Birleşmiş Milletler müdahale etti çünkü ahlaki olarak bunu yapmak zorundaydı,” sözleri ile başarısız bir devlete müdahalenin gerekçelerini açıklamıştır (The Washinton Post, 1993).

Dönemin ABD devlet başkanı Bush bölgedeki güvenlik ve insani durumun giderek kötüleştiğini, ABD'nin eyleme geçmek zorunda olduğunu ve ABD müdahalesinin “misyonunu insani amaçlar” olduğunu bildirmiştir (Bush G. , 1992). Temsilciler Meclisi Başkanı Thomas S. Foley, bu müdahaleye dair “çok az seçeneğinin olduğu koşullarda insani açıdan ciddi sonuçlar doğurmadan Başkanın doğru hareket ettiğini” ve desteğini belirtmiştir (CQ Press, 1993). Birleşik Devletlerin Somali politikası, Kongre tarafından desteklenmiş ve müdahale “Amerika Birleşik Devletleri Silahlı Kuvvetleri, 300.000'den fazla insanın hayatına mal olan insani felaketin sona erdirilmesi amacıyla, insani yardım operasyonları için güvenli bir ortamın ve bölgede barışın yeniden tesis edilmesi için Umut Operasyonu kapsamında önemli katkılarda bulunduğu” gerekçesi ile desteklenmiştir (1993-1994, s. 1840). ABD'li Başkomutan Joseph Hoar Umut Operasyonunu tanımlarken Somali'nin başarısızlığına dikkat çekmektedir: “Barış ile savaş arasındaki alacakaranlıkta, Somali hükümetinin ya da normal devlet kurumlarının olmadığı, siyasi anarşinin hüküm sürdüğü bir ortamda ve BM'nin VII. bölümünün barışı her türlü araçla güçlendirme yetkisi verdiği benzeri görülmemiş bir yetkiyle yürütüldü” (JFQ, 1993, s. 58).

Bush'un ardılı, ABD Başkanı Clinton, “Bir anlamda Somali'ye yanan bir evdeki masum insanları kurtarmak için geldiklerini, çünkü sadece Amerika Birleşik Devletleri'nin bu zamanın en büyük insanlık trajedilerinden birini durdurmaya yardımcı olabileceğini” ifade ederek Somali müdahalesini gerekçelendirmiştir (Clinton, 1993). 1993 yılında General Aidid'i yakalamaya dair başlatılan askerî operasyonda yaşanan başarısızlık ABD'yi bölgeden çekilmeye itmiş olsa da 11 Eylül'ün ardından ABD'nin Somali'deki varlığı yeniden güçlenmiştir. ABD'li mevcut ve eski Dışişleri Bakanlığı yetkilileri, Somali ile ilişkiler ve bölgedeki çeşitli güvenlik tehditleri hakkında analizlerinde Somali'nin tipik başarısız bir devlet olarak ele almıştır. Somali uzun süre Foreign Policy Dergisi'nin başarısız devletler listesinde üst üste zirvede yer almıştır (House Foreign Affairs Subcmte, 2011). Somali'ye atfedilen kırılğan ya da başarısız devlet etiketi ve

onun uluslararası ve ulusal güvenliğe dair oluşturduğu risk ABD'nin bölgedeki varlığını gerekçelendirmektedir. ABD öncülüğünde Batılı devletler Somali'yi güvenlikleştirmeyi sürdürmektedirler. İngiltere Dışişleri Bakanı William Hague, Mogadişu'da Somali'nin dünyanın en başarısız devleti olduğunu söylemiştir (RFI, 2012). İngiltere 2012'de gerçekleşen Somali Konferansını 'En Başarısız Devlet' için Fırsat olarak Gördüğünü ifade etmiştir (VOA News, 2012). BM "Somali'yi artık başarısız değil ilerleme yolunda kırılğan bir devlet olarak" tanımlamaktadır (UN News, 2021).

4. Sonuç

Somali, 1991 yılında Jaalle Mohamed Siad Barre rejiminin yıkılmasının ardından siyasi bir parçalanmaya ve iç savaşa sürüklenmiştir. Ülke uzun bir süre geçmesi rağmen hala Eş-Şebab'ın oluşturduğu güvenlik sorunlarının yanı sıra açlık, kıtlık ve salgın hastalıklarla boğuşmaktadır. Somali çok uzun süredir başarısız ve/veya kırılğan devlet olarak tanımlanmakta, ülke ulusal bölgesel ya da uluslararası bağlamda barış ve güvenliğe tehdit olarak işaret edilmektedir. Somali, başarısız ya da kırılğan devlet endekslerinde üst sıralarda listelenmektedir. BM ve ABD, Somali'de 1991 yılında patlak veren insani kriz ve iç çatışmaya hatırı sayılır bir süre geçtikten sonra dikkat çekmişler, BM Genel Sekreteri ve ABD'li politika yapıcılar insani yardım misyonunu vurgulamışlar ve bölgedeki durumu acil, önlem alınması ve müdahale edilmesi gereken insani bir trajedi, kriz olarak tanımlamışlardır. Söylemlerde Somali'deki istikrarsızlıktan kaynaklanan ABD çıkarlarına ve uluslararası güvenliğe yönelik tehditler öne çıkarılmıştır. Somali, BM ve ABD'nin öncülüğünde uluslararası toplum tarafından 1992 yılında itibaren güvenlikleştirilmiş, BM Şartı VII Bölüm kapsamında alınan zorlayıcı önlemlerle ev sahibi devletin rızası olmaksızın "gerekli tüm araçlarla" ülkeye müdahale edilmiştir. ABD desteği ve BM öncülüğünde UNOSOM I, Umut Operasyonu ve UNOSOM II operasyonları düzenlenmiştir. Özellikle 11 Eylül saldırıları sonrası kalkınma da dahil Somali'ye dair birçok mesele güvenlik gündemi içerisine dahil edilerek kırılğan etiketi altında devlet güvenlikleştirilmeye devam edilmiştir ve bölgedeki ABD varlığı korunmuştur. Böylece başarısız ve veya kırılğan devlet adlandırması, hem Weberian devlet ideali karşısında Somali'nin pejoratif imajını ve hiyerarşik kategorizasyonunu inşa etmiş hem de uluslararası barış ve güvenliğe bir tehdit teşkil ettiği söylemini yeniden üretmiştir. Söz konusu güvenlikleştirme son aşamada, ülkeye yönelik askeri müdahaleye varan olağan üstü önlemler alınmasıyla sonuçlanmıştır.

Kaynakça

Akpinarli, N. (2010). *The Fragility of the 'Failed State' Paradigm A Different International Law Perception of the Absence of Effective Government*. Leiden: Brill.

Annan, K. (2009, July 14). 'Fragile States – Our Collective Responsibility'. Kofi Annan Foundation: <https://www.kofiannanfoundation.org/speeches/fragile-states-our-collective-responsibility/>

Annan, K. A. (2000). *We The Peoples, The Role Of the United Nations in the 21st Century*. New York: United Nations Department of Public Information.

Bush, G. (1992, December 4). *Address to the Nation on the Situation in Somalia*. <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/address-the-nation-the-situation-somalia>

Bush, G. W. (2002, September 17). *THE NATIONAL SECURITY STRATEGY*. <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2002/>

Butros-Gali, B. (1992). *Bir Barış Gündemi: Önleyici Diplomasi, Barış Sağlama Ve Barış Koruma*. Birleşmiş Milletler Enformasyon Merkezi.

Buzan, B., & Wæver, O. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*. London: Lynne Rienner Publishers.

Cheney, D. (1992, December 4). *Special Briefing on Somalia*. <https://www.c-span.org/video/?35538-1/special-briefing-somalia>

Clinton, W. J. (1993, October 7). *Address to the Nation on Somalia*. <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/address-the-nation-somalia>

Council of the European Union. (2009). *A Secure Europe in A Better World: European Security Strategy*. Publications Office. <https://data.europa.eu/doi/10.2860/1402>

CQ Press. (1993). *Historic Documents of 1992*. London: SAGE Publication.

DFID. (2005). *Reducing Poverty by Tackling Social Exclusion A DFID Policy Paper*. London: Department for International Development.

Foreign Policy. (2012, June 17). *Failed States 2012*. <https://foreignpolicy.com/2012/06/17/failedstates-2012/>

Fukuyama, F. (2005). *State-Building: Governance and World Order in the 21st Century*. London: Profile Books.

Fund For Peace. (2023). *Fragile State Index Global Data*. <https://fragilestatesindex.org/global-data/>

Garvelink, W. J. (1993, August 10). *Special Briefing U.N. Intervention in Somalia*. <https://www.c-span.org/video/?48271-1/special-briefing-un-intervention-somalia>

Helman, G. B., & Ratner, S. R. (1992, Winter). Saving Failed States. *Foreign Policy*, 89, s. 3-20.

House Foreign Affairs Subcmte. (2011, July 7). *Somalia Outlook, Panel 1*. <https://www.c-span.org/video/?300373-1/somalia-outlook-panel-1>

H.R.2401 - National Defense Authorization Act for Fiscal Year 1994. (1993-1994, 103rd Congress). Congress.gov: <https://www.congress.gov/bill/103rd-congress/house-bill/2401/text?q=%7B%22search%22%3A%22actionCode%3A%5C%2271500%5C%22%22%7D>

ICISS. (2001). *The Responsibility to Protect. Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty*. Ottawa: International Development Research Centre.

Ikpe, E. (2007). Challenging the Discourse on Fragile States. *Conflict, Security & Development*, 7(1), s. 85-124.

IMF. (2008). *The Fund's Engagement in Fragile States and Post-Conflict Countries—A Review of Experience—Issues and Options*. IMF Policy Development and Review Department.

Independent. (2013, January 13). *Somalia: A failed State Is Back From The Dead*. <https://www.independent.co.uk/news/world/africa/somalia-a-failed-state-is-back-from-the-dead-8449310.html?printService=print>

International Dialogue. (2011, November 30). *A New Deal for Engagement in Fragile States*. <https://www.pbsdialogue.org/en/new-deal/about-new-deal/JFQ>.

JFQ. (1993). *Joint Force Quarterly: JFQ., 2. sayı*. Florida : Institute for National Strategic Studies, National Defense University.

Kaldor, M. (1999). *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*. Oxford: Polity Press.

Kaplan, R. D. (1994). The coming anarchy. *Atlantic Monthly*, 273(2), s. 44-76.

Kunder, J. (1992, August 3). *Special Briefing on Aid to Somalia*. <https://www.c-span.org/video/?30500-1/special-briefing-aid-somalia#>

Lemay-Hébert, N. (2019). From Saving Failed States to Managing Risks: Reinterpreting Fragility through Resilience. K. v. John Idriss Lahai içinde, *Governance and Political Adaptation in Fragile States* (s. 75-101). Palgrave Macmillan.

Münkler, H. (2005). *The new wars*. Polity.

Natsios, A. (1992, 09 01). *Special Briefing on Aid to Somalia and Kenya*. <https://www.c-span.org/video/?31718-1/special-briefing-aid-somalia-kenya>

Nay, O. (2014). International organisations and the production of hegemonic knowledge: how the World Bank and the OECD helped invent the fragile state concept. *Third World Quarterly*, 35(2), s. 210-231.

OECD. (2007, April). *Principles for Good International Engagement in Fragile States and Situations*. <https://www.oecd.org/dac/conflict-fragility-resilience/docs/38368714.pdf>

OECD. (2011). *International Engagement in Fragile States: Can't We Do Better?* OECD Publishing.

OECD. (2022). *States of Fragility 2022*. Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/c7fedf5e-en> (Accessed 17 May 2023)

Poole, W. S. (2005). *The Effort to Save Somalia August 1992 – March 1994*. Washington, DC : Joint History Office Office of the Chairman of the Joint Chiefs of Staff.

Powell, C. (1992, December 4). *Special Briefing on Somalia*. <https://www.c-span.org/video/?35538-1/special-briefing-somalia>

RFI. (2012, 2 3). *Somalia world's most failed state, says UK Foreign Secretary Hague in Mogadishu*. <https://www.rfi.fr/en/africa/20120203-british-foreign-secretary-mogadishu>

Robinson, P. (2005). *The CNN Effect: The Myth of News, Foreign Policy and Intervention*. London: Routledge.

Rotberg, R. (2002). Failed States in a World of Terror. *Foreign Affairs*, 81(2), s. 127-140.

Rotberg, R. (2003). Failed States, Collapse States, Weak States: Causes and Indicators. R. Rotberg içinde, *State Failure and State Weakness in a Time of Terror* (s. 1-25). Washington D.C.: Brookings Institution Press.

Secretary-General, U. (1992, Mar 11). *The situation in Somalia : report of the Secretary-General S/23693*. <https://digitallibrary.un.org/record/140626>

Spiegel International. (2010, 5 18). *Somalia, the Perfect Failed State*. <https://www.spiegel.de/international/world/inside-the-world-s-worst-hellhole-somalia-the-perfect-failed-state-a-695224.html>

The New Yorker. (2009, December 6). *The Most Failed State*. <https://www.newyorker.com/magazine/2009/12/14/the-most-failed-state>

The Washinton Post. (1993, October 3). *Boutros-Ghali Sees Somalia As Key To Establishing New Role For U.N.* <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1993/10/09/boutros-ghali-sees-somalia-as-key-to-establishing-new-role-for-un/a2a6145c-636f-4cdd-91f5-ff01683af34b/>

UN. (2004). *A More Secure World: Our Shared Responsibility Report of the High-level Panel on Threats, Challenges and Change*. New York: United Nations Department of Public Information.

UN News. (2021, December 26). *Former 'failed State' Somalia on fragile path to progress: A UN Resident Coordinator blog*. <https://news.un.org/en/story/2021/12/1108302>

UNDP. (1994). *Human Development Report*. New York: Oxford University Press.

UNGA. (1999, September 20). *A/54/PV.4*. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/858/23/PDF/N9985823.pdf?OpenElement>

UNGA. (2000, September 18). *A/RES/55/2, United Nations Millennium Declaration : resolution / adopted by the General Assembly*. https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_55_2.pdf

UNSC. (1992, April 24). *Resolution 751 (1992)*. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/011/10/PDF/NR001110.pdf?OpenElement>

UNSC. (1992, January 23). *S/Res/733*. <https://digitallibrary.un.org/record/135713>

UNSC. (1992, January 23). *S/RES/733(1992)*. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/010/92/PDF/NR001092.pdf?OpenElement>

UNSC. (1992, August 28). *S/RES/775* . <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N92/410/10/PDF/N9241010.pdf?OpenElement>

UNSC. (1992, December 3). *S/RES/794*. <https://digitallibrary.un.org/record/154648>

UNSC. (1992, December 3). *U.N. Intervention in Somalia*. <https://www.c-span.org/video/?35443-1/un-intervention-somalia>

UNSC. (1993, March 26). *S/RES/814*. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/226/18/PDF/N9322618.pdf?OpenElement>

UNSC. (1994, February 4). *S/RES/897* . <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/065/62/PDF/N9406562.pdf?OpenElement>

UNSC. (1994, November 4). *S/RES/954*. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/431/95/PDF/N9443195.pdf?OpenElement>

UNSC. (2010, July 16). *S/PV.6360*. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/PRO/N10/454/12/PDF/N1045412.pdf?OpenElement>

USAID. (2005). *The USAID Fragile States Assessment Framework*. 8 11, 2023 tarihinde https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/Pnady528.pdf

VOA News. (2012, February 22). *Britain Sees Somalia Conference as Opportunity for 'Most Failed State'*. <https://www.voanews.com/a/somalia-conference-world-security-at-stake-says-british-pm-140145773/152408.html>

Wæver, O. (2007). *Securitization and Desecuritization*. B. Buzan, & L. Hansen içinde, *International Security Volume III* (s. 35-66). SAGE Publications.

Wheeler, N. J. (2002). *Saving Strangers: Humanitarian Intervention in International Society*. Oxford: Oxford University Press.

Wines, M. (1992, December 5). *Mission to Somalia; Bush Declares Goal in Somalia to 'Save Thousands*. New York Times : <https://www.nytimes.com/1992/12/05/world/mission-to-somalia-bush-declares-goal-in-somalia-to-save-thousands.html>

Zartman, W. I. (1995). Introduction: Posing the Problem of State Collapse. W. I. Zartman içinde, *Collapsed States: The Disintegration and Restoration of Legitimate Authority* (s. 1-11). London: Lynne Publishers.

BÖLÜM XI

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ALANINDA YUMUŞAK GÜCÜN SİSTEMSEL DÖNÜŞÜM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ÇİN ÖRNEĞİ

*The Effect of the Soft Power on the Transformation of the International
System: An Example of China*

Seda Gözde TOKATLI

(Dr. Öğr. Gör.), İzmir Demokrasi Üniversitesi,
Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı,
E-mail: sedagozde.tokatli@idu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1880-1338

1.Giriş

Devletler sistem içerisinde meydana gelen yapısal değişiklikleri kendi coğrafi konumları, çıkarları ve hedefleri doğrultusunda algılamaktadır. Uluslararası sistem içerisinde yer alan devletler hissettikleri algı doğrultusunda güç mekanizmalarını devreye sokmaktadır. Ülkelerin ulusal çıkarları doğrultusunda algıladığı tehdit ve ya fırsatlar güç bileşenlerinin yönünü değiştirmektedir. Uluslararası sistem içerisindeki yapısal değişikliklerin temelinde materyal güçler kadar normatif güçler de yer almaktadır. Uluslararası sistem içerisindeki değişim içsel süreçlerden kaynaklanırken dışsal güç bileşenleri ile desteklenmektedir. Devletlerarasında ideolojik boyutu da ki güç dağılımı normatif bakış açısı ile değerlendirilmektedir. Uluslararası ilişkilerde güç, hedeflenen sonuçlara ulaşmak için gerekli altyapıya sahip olma yeteneğidir. Güç, karşı tarafı cezp etme yöntemiyle istediğini elde etme şeklinde de yorumlanmaktadır.

Uluslararası sistem içerisinde var olan kurallarının insan hakları çerçevesinde yeniden revize edildiği, uluslararası hukuk ve kurumlar çerçevesinde ortak sorun ve talepler karşısında ortak fikir birliğinin sağlanabileceği yeni bir dünya düzeni inşa edilmeye çalışılmıştır. Günümüzde bir devletin diğer devletler üzerinde

kurduğu tahakküm ilişkisi rıza unsurlarının hâkim olduğu yönetim anlayışı ile daha kolay kabul görmektedir. Uluslararası sistem içerisinde yükselen güçlerin ayrıcalıklı bir konuma erişebilmesi için hem gücü elinde bulundurabilmesi hem de sahip olduğu bu gücü diğer ülkelere nüfus edebilmesi gerekmektedir. Siyaset bilimi açısından en basit tanımıyla güç, “*bir aktörün başkalarının normal şartlar altında yapmayacağı şeyleri yaptırma veya sonuçlar üzerinde kontrol sahibi olma becerisi*” (Keohane ve Nye 1989: 11) olarak belirtilmektedir. Yumuşak gücün sistem içerisindeki önemine vurgu yapan Joseph Nye’a göre, bir devlet kendi değer ve yönetim biçimini diğer ülkelere karşı özendirmeli, hayran bırakmalı ve karşı tarafın onayını zor araçları kullanmadan elde etmelidir. Diğer bir ifadeyle, bir devlet kendi politikalarının meşru olduğunu diğer devletlere inandırabilmesi için öncelikle ikna ettirebilmesi gerekmektedir. Yumuşak güç, sert güce göre daha ekonomik ve kolay ulaşılabilen bir yöntemdir. Yumuşak güç, kültür, eğitim, medya, dış politika ve siyasi değerler aracılığıyla önem kazanmaktadır. Yumuşak güç, herhangi bir açık tehdit ya da değiş tokuş olmadan, diğerlerinin amaçlarını kabul etmeye ikna eden soyut cazibe tarafından kararların şekillendirilmesidir (Nye,2005,14-16). Yumuşak güç, ikna edici, işbirlikçi ve cezplı edici bir nitelik taşımaktadır. Hedef aktörü, ikna ve razı edebilme yeteneği yumuşak gücü sert güç unsurlarından ayıran önemli kavramlardır. Yumuşak güç kavramının giderek artan önemi karşısında neorealist teorinin savunduğu sert gücün önemi zamanla arka plana atılmaya başlanmıştır. Yükselen güç ya da hegemon olmak isteyen güç mevcut çıkarlarını evrensel çıkarlar olarak gösterebilme kapasitesi meşru yönetim gücünü güçlendirmektedir. Gücün diğer devlet tarafından rıza ile kabulü aynı zamanda hegemon olan devletin çıkarlarının devamlılığına da hizmet etmektedir. Çin’in, neoliberal politikalar çerçevesinde yürüttüğü karşılıklı işbirliği politikaları ortak çıkarlara hizmet ederken, çok taraflı işbirliği politikaları yumuşak gücünün genişlemesi için bir fırsat niteliği oluşturacaktır.

Joseph Nye’in sert güç ve yumuşak güç ayırımına dayanan tipolojisinde askeri ve ekonomik güç (sert güç) kadar; yaşam tarzı, evrensel ve kültürel değerler, siyasal-demokratik normlar ile liberal kurum ve kurallara, bir başka deyişle yumuşak güce önem atfetmesi, günümüz güvenlik konseptinin çok boyutluluğunu gösteren bir yaklaşımı temsil etmektedir (Nye, 2003). Yumuşak güç araçları olan demokrasi, insan hakları, küresel kapitalizm, karşılıklı işbirliği kavramları bu dönemde daha fazla ön plana çıkartılmıştır. Yumuşak gücün etkili olduğu dış dengeleme stratejisi, devletlerin içinde bulunduğu ittifakları geliştirmek ya da karşıt ittifakları zayıflatmak ve diplomasinin geliştirilmesine yönelik çabaları ele almaktadır (Erçandırılı,2009,50).Dış dengeleme stratejisinde

ve bölgesel işbirliği alanlarının oluşumunda yumuşak güç politikaları önemli bir role sahiptir. Günümüzde yumuşak gücün en önemli bileşenleri arasında yer alan ekonomik ve kültürel güç unsurları sistem içerisinde yer alan tarihi, dini ve etnik geçmişe sahip olan ülkelerinin mevcut yönetimleri üzerinde büyük etki yaratmaktadır. Yumuşak gücün en temel bileşeni olan kamu diplomasisi, diğer ülkenin vatandaşlarını etkileme ve ya vatandaşların eylem ve kararlarında değişiklik yapma yeteneğidir. Yumuşak güç, devletlerin zayıfladığı ve ya sivil toplumun güçlenmeye başladığı yeni yüzyılda daha çok önem kazanmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde, küreselleşmenin etkisiyle artan haberleşme ve internet olanakları karşılıklı çatışmayı azaltırken, dijital diplomasiğin ön plana çıkması yumuşak gücün daha fazla kullanımına yol açmaktadır. Ülkelerin kültürel geçmişi, dış politikada aldığı kararlar ve siyasi değerler bütünü yumuşak gücün temel unsurları arasında yer almaktadır. Bu bölümde, yumuşak güç bileşenlerinin güç geçişinde ve ya sistemsel dönüşümde oynadığı rolün önemine atıfta bulunurken, yükselen güç Çin'in mevcut güç karşısındaki gelişiminin normatif boyutta incelemeyi amaçlamaktadır.

2. Çin'in Yumuşak Güç Girişimleri

Çin dış politikasında yumuşak güç kavramı 1990'ların başından itibaren yer almaya başladı. 2007 yılında ÇKP Ulusal Kongresi'nde ilk defa yumuşak güç kavramı dile getirilmiştir. Hu Jintao, Barışçıl yükseliş, uyumlu toplum gibi sloganları ile Çin'i, Batı toplumunda düzene tehdit olduğu yönündeki algıyı yok etme çabası içerisinde girmiştir. Günümüzde Çin, sadece uluslar nezdinde değil bölgeler, örgütler ve şahıslar nezdinde de daha iyi bir imaj kazandırmak için “*yumuşak gücü*” önemli bir enstrüman olarak görmekte-dirler (Lahtinen, 2015.201).Çin sert güç bileşenleri doğrultusunda yürüttüğü askeri ve politik temelli stratejiler karşısında yumuşak gücün önemine de vurgu yapmaktadır. Büyük güçlerin küresel arenada söz sahibi olmalarının altında yumuşak gücün gerekliliği yönündeki inancı, devletlerarasındaki çatışmaların artık klasik savaşlar yolu ile değil, bu ve benzeri mücadele alanları ile ilerlemesi ve Çin'e yönelik var olan olumsuz algının değiştirilmesi Çin'in yumuşak güç çalışmalarına daha fazla önem vermesine yol açmıştır (Suzuki,2010, 201). Örneğin, Çin, artan askeri ve ekonomik gücü karşısında komşu ülkelerin tehdit algısını kırmak ve ittifak arayışlarının önüne geçmek için yumuşak güce büyük önem vermektedir. Yumuşak gücün geliştirilmesi, Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) yükselen bir güç olarak uluslararası maddi ve ahlaki statükoyu bozguna uğratacağı yönündeki korkuları hafifletmenin bir yolu olarak da önemli görülmüştür(Suzuki,2010,

201). Çin'in yumuşak güç politikalarını uygulaması sonucunda hem kendi iç politikasında hem de dış politikasında meşruiyetini arttıracaktır.

Çin, uluslararası sistem içerisinde rasyonel dış politikasını maddi yetenekler, kurumlar ve fikirler çerçevesinde yürüterek, bölgesel düzeyde norm ve pratiklerle beslemektedir. Çin dış politikası içe dönük, reaktif ve doğası gereği uluslararası sistemi tehdit eden bir dış politikadan; “*yumuşak güç*” unsurlarının ağır bastığı, dışa dönük ve “*proaktif*” bir karaktere sahip dış politikaya doğru evrim göstermiştir (Dedekoca, 2011,135). Uluslararası sistem içerisinde Çin'in statükocumu yoksa revizyonist mi olduğu konusunda ortaya çıkan tartışmalarda küresel değerlere olan bağlılığı, sınır anlaşmazlıklarını barışçıl yollarla çözüme kavuşturması, uluslararası kurumlarla çalışmalarındaki uyuma dikkat çekmesi yönünde söylemlerin ağır basması yüzünden bu ülkenin statükoculuğuna vurgu yapılmaktadır(Alastair, 2003,56). Çin, uluslararası kurumlara aktif katılımı, diğer ülkeler ile iletişim halinde olması ve yumuşak güç diplomasisinin çok ötesinde büyüyen ulusal gücünün uluslararası etkinliğe dönüştürülmesinde ‘*akıllı güç*’ gibi hareket ederek, yükselen güçler arasında ayrıcalıklı bir yer edinmiştir (Tüter,2018,378) Çin'in dış dünya ile yürüttüğü ilişkileri karşılıklı fayda prensibi altında devam etmektedir.

Yükselmekte olan Çin, yumuşak gücün unsurları arasında yer alan ekonomik gücünü geliştirmekte olan ülkeler üzerinde başarılı bir şekilde yürütmektedir. Çin'in dünya ekonomisinde ki aktif katılımının yanında küresel ekonomik düzene alternatif bir formül oluşturma girişimi de sistem içerisindeki cazibe gücünü arttırmaktadır. Çin karşılıklı işbirliği içerisinde olduğu ülkelerin iç işlerine karışmadan ve ya kendi değerlerini zorla ihraç etme politikası gütmeyen, diğer bir ifadeyle ‘*kazan- kazan*’ politikası çerçevesinde yükselmeye devam eden bir ülkedir.Çin yönetimi ekonomik diplomasi faaliyetleri sonucunda kazandığı liderlik vasfı ile küresel gündemi belirlemek ve diğer ülkelerin bu girişimlerin içerisine katılmalarını zorla değil, ikna yoluyla sağlayarak ekonomik diplomasiyi bir yumuşak güç aracı olarak kullanmaktadır (Yağcı,2016,29).Çin yönetimi küresel yönetim üzerinde ‘*ortak fayda, ortak çıkar ve adil paylaşım*’ prensibi ile hareket etmesi sonucunda, geliştirmekte olan ülkelerinde desteğini kazanmaktadır. Çin, uluslararası barış ve istikrarı tehlikeye atmadan geliştirmekte olan ülkeler ile kazan-kazan politikası çerçevesinde politik dayanışmayı yürütmekte, ortak çıkar kavramı altında ise kendi ulusal çıkarlarını sürdürmektedir.

Çin dış politikasında yükselişini kolaylaştıracak anlayışlı ve uyumlu bir uluslararası sistemi şekillendirmek, Çin'in uluslararası imajını cazibe ve

incelik gibi kavramları çağrıştıracak şekilde oluşturmak ve norm ve değerlerden oluşan bir Çin yumuşak gücü meydana getirmek en önemli üç hedef olarak tanımlanmaktadır (Wang,2008,257). Çin dış politikasının tarihten günümüze kadar olan dönem içerisinde faydalandığı en önemli öğretisi olarak Konfüçyüs öğretisi yer almaktadır. Çin yönetimi Konfüçyüs öğretilerini temel alarak dış politika ilkelerini oluşturmaktadır. Konfüçyüs öğretisi çerçevesinde şekillenen ‘*barış içerisinde bir arada yaşama prensibi*’ en önemli dış politika amaçları arasında yer almaktadır. Bu öğretinin en önemli kuramı olan Tianxia Kuramı ise devlet çıkarlarından ziyade dünyanın çıkarlarını ön plana tutarak barışçıl ve ılımlı bir dış politika anlayışının temelini oluşturmuştur.

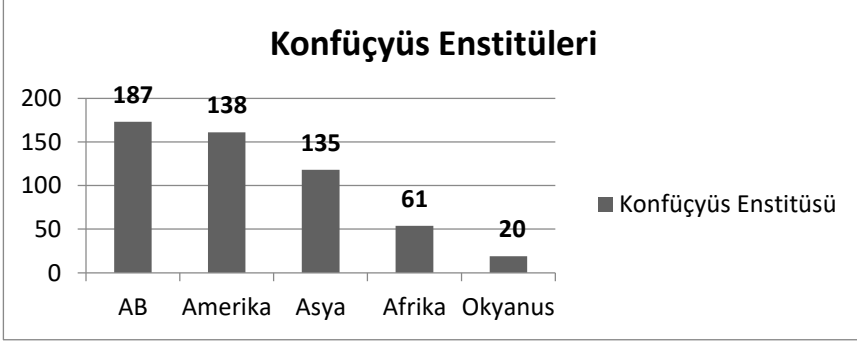
3. Çin’in Yumuşak Güç Araçları

Yumuşak gücün en temel bileşenleri arasında ilk olarak kültür kavramı yer almaktadır. Kültür, başkaları için çekici olduğu ölçüde önemli bir role sahiptir. İkinci olarak siyasi değerler kavramı ülkenin içeride ve dışarıda bu değerlere uygun bir biçimde yaşandığı ölçüde diğer devletler üzerinde olumlu bir imajın yaratılmasını sağlamaktadır. Kültür, dış politika ve siyasi değerler bütünü yumuşak gücün ana bileşenlerini oluşturmaktadır.

3.1. Yumuşak Güç Bileşeni: Kültür Kavramı

Çin yumuşak gücünün temelini oluşturan kültür kavramı, Konfüçyüscülük ilkesi kapsamında tanımlanmaktadır. Bu çerçevede, Konfüçyüscülük’ün son yıllardaki yeniden dirilişi ve tüm dünyada hızlı bir şekilde Konfüçyüs enstitülerinin kurulması Çin’in yumuşak gücünün ve dış politikasının bir parçası olarak görülmektedir (Lahtinen, 2015, 201). Konfüçyüs Enstitüleri, Çin kültürel diplomasının en önemli aracıdır. Kültürel diplomasi sadece eğitim alanında değil aynı zamanda spor, medya, sinema ve sanat dallarını da kapsamaktadır. Çin, kendi medeniyetini ve ya kültürünü diğer ülkelere Konfüçyüs enstitüleri aracılığıyla ihraç etmektedir. Çin imajının dünyaya tanıtılması ve saygınlığının artırılması için önemli işleve sahip olan bu enstitüler hem ekonomik hem de diplomatik ilişkilerin gelişmesinde önemli bir kuruluştur. Çin, kendi dil ve kültürünü tanıtmak amacıyla diğer ülkelerde Konfüçyüs enstitülerinin açılması yönünde ve ya işleyişi için de gerekli olan yatırımlara büyük bütçeler ayırmıştır. Çin Hükümeti tarafından uluslararası üniversitelerin bünyesinde açılan Konfüçyüs Enstitüleri, Çin’in Batı’daki olumsuz imajının olumlu hale dönüştürme amacı taşımaktadır. Batılı liberal demokrasiler karşısında oluşturulan alternatif ideoloji uluslararası sistem içerisinde yer alan farklı grupları bir araya getirerek ahlaki ve etik

değerlerin önemine vurgu yapmaktadır. Konfüçyüs Enstitüleri'nin dünyadaki hızlı artışını Batılı Hükümetler eleştirmekte, dil ile kültürün yaygınlaştırılması görevinin üniversitelerin misyonu ile örtüşmediğini de açıkça belirtmektedir (Guttenplan, 2021).

Şekil 1: Dünya'daki Konfüçyüs Enstitüleri

Kaynak: Hanban, Confucius Institutes around the World, Confucius Institute Headquarters 2020.

Avrupa'da 173, Amerika'da 161, Asya kıtasında 118 ve Afrika kıtası içerisinde toplam 54 tane Konfüçyüs Enstitüsü yer almaktadır. Çin Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hua Chunying'in düzenlediği basın toplantısında ABD yönetiminin ülke içerisinde artan Konfüçyüs Enstitüleri konusunda rahatsız olmalarını eleştirerek, Soğuk Savaş dönemindeki gibi sıfır toplamı oyun zihniyetinden vazgeçemediklerini ve kazan-kazan iş birliği kavramları üzerinde daha fazla durmaları gerektiğinin önemle altını çizmiştir (CHC Dışişleri Bakanlığı, 2018). Yumuşak gücün en önemli kaynakları arasında yer alan propaganda ve medya rıza sağlamanın en önemli araçları arasında yer almaktadır. Basın, sosyal medya ve ya geleneksel medya iktidarın meşruluğunu sağlayan ve rızanın oluşmasında etkili araçlar arasındadır. Çin hükümeti yumuşak gücün en önemli aracı olan medya içerisinde Çin tehdit algısının pozitif yöne doğru evrilmesi yönünde önemli reformlar gerçekleştirmiştir.

Çin'in artan ekonomik gücü aynı zamanda ideolojik ve kültürel gücünün farklı bölgelere yayılmasını sağlamaktadır. Çin'in yumuşak gücü kültürel diplomasi, sanat, spor, film, edebiyat gibi farklı alanlarda da etkisini göstermektedir. Çin kültürel gücünü artırıcı faaliyetlerine yönelik denizaşırı kıtalara ulaşabilmeyi de amaçlamaktadır. Çin popüler müzik, TV şovları, filmler ve popüler kültür kutlamaları gibi çeşitli pop kültür ürünlerine ve

platformlarına daha çok önem vermektedir (Zhang,2018,1). Çin hükümeti, Çin dili ve kültürünün küresel platformda ses getirmesi için büyük çaba göstermiştir. Örneğin, 2009 yılında medyayı uluslararasılaştırma çalışmalarını hızlandırma kararı alan Çin hükümeti, sektöre yaklaşık 6 milyar Amerikan doları finansman sağladığını duyurmuştur (Hu&Ji,2012). Medya kurumları, toplumları bilgilendirme görevinin yanında toplumları manipüle etme görevi de yer almaktadır. 14 farklı dilde haber yayını yapan Xinhua Haber Ajansı, Çin'in en önemli medya kuruluşları arasında yer almaktadır. Örneğin, Çin'in 24 saat İngilizce yapan kanalı CCTV (Chinese Central Television), Çin ve dünya'dan haberler vererek farklı dillere çeviri yapan bir medya kurumudur. CCTV aynı zamanda yabancı izleyiciye Çin'in olumlu imajını göstermeyi hedefleyen bir yayın kuruluşudur. CCTV, 2016 yılında CRI ve CNR gibi radyo ve TV kurumlarını bünyesine alarak CGTN (China Global Television Network) kurmuştur. CRI, yönetmeni CRI'nın 'uyum, kar amacı gütmeyen yönetim, hatta demokrasi gibi Çin değerlerini aktarmayı çalıştığını, yurt dışında kapsamlı bir Çin imajını yansıtmak istediğini" ifadelerinde yer vermiştir (Shambough,2008). Çin'in önemli gazetelerinden olan China Daily gazetesi, Çin devleti dışında Amerika, Avrupa, Asya, Afrika ve ya Latin Amerika kıtasında yayınlar yaparak Çin merkezli yönetim anlayışını geliştirmek, sistem içerisindeki etki edebilme kapasitesini arttırmak ve ya var olan olumsuz algıların önüne geçerek olumlu bir imaj inşa etmeyi hedeflemektedir. Çin, medya unsurları ile kendi ideolojisini ve görüşlerini doğrudan diğer ülkelerin yerel dillerine çevirerek dünyanın en ücra köşelerine ulaşabilmektedir(AA News, 2020).Örneğin, Çin'in haber ajansı Xinhua'nın temel amacı haber yapmak ve aynı zamanda devlet propagandasını yaymaktadır. Çin yumuşak gücünün yurtdışında kabul görmesinde önemli rol oynayan Xinhua, dünya meselelerini Çin'e aktarırken aynı zamanda Çin'i de dünyaya anlatmak için büyük çaba göstermektedir. Çin'de en çok kullanılan sosyal medya uygulaması olan 'Wechat' 1.13 milyar internet kullanıcılarına sahiptir (Statista,2021). Uluslararası sosyal medya hesaplarından WhatsApp, Instagram ve ya Facebook gibi iletişim kanallarının ülke içerisinde kısıtlanması karşısında Pekin yönetimi Wechat uygulamasının kullanıcı sayısını her geçen gün başarılı bir şekilde arttırmaya devam etmektedir.

Çin'in film endüstrisi içerisindeki yükselişi ulusal kültürünün tanıtılmasında etkili olsa da ABD film endüstrisi kadar film üretme kapasitesinde sahip değildir. Örneğin, 2010 yılında ABD beş yüzden fazla film yaparak 10,3 milyar dolar kazanırken, Çin hükümeti yaklaşık 2 milyar dolar kazanmıştır (Wong, 2012).Çin film sektörü her ne kadar küresel zeminde yumuşak gücünü arttırmaya çalışsa

da onu satın almaya yönelmektedir. Hollywood stüdyolarında 2002-2013 yılları arasında 41 ortak film çekimi sağlanmıştır. (Thussu,2018).Çin'in edebiyat ve sanat alanındaki varlığında, yazarların ülke dışında tanınır hale gelse de dilden kaynaklı ve ya mali engellerin etkisi ile hala istenilen seviye değildir.

Çin yönetimi kültür bileşeni çerçevesinde spor endüstrisine yönelik yatırımlarını da arttırmaktadır. Spor endüstrisine yönelik yapılan yatırımlar aynı zamanda yumuşak güç bileşenlerinin en önemli parçasıdır. Uluslararası spor etkinlikleri kültürel diplomasi alanında önemli rol oynamaktadır. Özellikle olimpiyatlar, dünya kupaları kültürel alışverişin en önemli aracı ve aynı zamanda uluslararası toplum üzerindeki algıyı değiştirmede etkili önemli girişimlerdir. Örneğin, 2008 yılı yazında Pekin'de düzenlenen olimpiyatlarda, Çin ilk kez ev sahipliği yapmış ve Çinli atletler toplam 51 adet altın madalya kazanmıştır. 2008 yılı olimpiyatlarında Çin, toplam 100 madalya kazanarak en çok madalya kazanan ülkeler arasında ABD'den sonra ikinci sırada yer almıştır. Çin, 2025 yılına kadar 813 milyar dolarlık yatırım yapma hedefinin yanında, her yıl 10.000 futbolcu yetiştirme hedefi de yer almıştır. Örneğin, 2016 yılında İtalyan takımı olan Inter Milan'ın yüzde 68.55 hissesini Çinli Suning Grubu satın aldı (BBC News, 2016). Örneğin, West Bromwich Albion takımının %87'lik hissesi Çinli Yunyi Guokai'ye aittir (Sporx,2016). Dünyadaki spor faaliyetlerine önemli bütçe ayıran ülke olmasına karşın Çin yönetimi hala profesyonel spor liglerini geliştirmemiştir.

Öğrenci değişim programları kültürel etkileşime yönelik sağladığı katkı dolayısıyla yumuşak gücün en önemli araçları arasında yer almaktadır. Yükseköğretim kültürü yumuşak gücün önemli yapı taşları arasındadır. Çin'in insan sermayesine verdiği önem, entelektüel sermayenin ülkeye geri kazanılması amacıyla sunulan geri getirme teşvikleri geleceğin entelektüel liderliği için bir zemin inşa ettiğini göstermektedir. Çin kendi kurumları içerisinde yabancı öğrenci sayısını arttırmak için dış ülkelere çeşitli fon ve hibe aktarımı sağlarken, Çinli öğrencilerinde yurtdışında eğitimlerine devam etmelerine büyük destek göstermektedir. Amerika ve İngiltere'den sonra Çin'de öğrenci çekme konusunda hızla ilerleme göstermiştir. Örneğin, 2016 yılında 440 bine yakın öğrenci okumak için Çin'e gelmiş, 2012 yılına göre %35 artış göstermiştir (Çin Haber, 2019). Çin'e okumak için gelen öğrencilerin çoğunluğu komşu ülkelerden genellikle yüksek öğretim eğitimi almak için gelmektedir.

Kültürün uluslararası zemine taşınması, devletin küresel imajına olumlu yönde katkı sağlamaktadır. Çin kültürünü uluslararası alanda daha fazla tanınması olumsuz algının iyileştirilmesinde önemli bir işleve sahiptir. Çin'in küresel zeminde yumuşak gücünün izleri genişlemeye devam etmektedir.

3.1.1. Barışçıl Gelişim Stratejisi

Çin'in ortaya koyduğu barışçıl gelişim stratejisi, Çin'in sistem içerisinde barış ve istikrara uyum sağlayarak yükselişini taahhüt eden bir projedir. Hu dönemi dış politikasında esas alınan barışçıl yükseliş kavramı, 2003 yılında ortaya çıkmıştır. “*Barışçıl yükseliş*” fikri temel olarak; Çin'in yükselen bir güç olduğunu ancak, diğer güçlerin geçmişte yaptığı gibi güç veya malzeme tedariki yoluyla yükselmeyeceğini, aksine, “*yeni bir dünya düzeni*” yaratmak yerine, uluslararası normlar içerisinde yükselişini ifade etmektedir (Pekcan, 2010, 1140). Konfüçyüsyen siyaset felsefesi ve dış politikası barışçıl yükseliş ve barışçıl kalkınma kavramları temel alınarak oluşturulmuştur.

Çin'in ‘*Barışçıl Yükselişi için Yeni Bir Yol ve Asya'nın Geleceği*’ başlıklı konuşmasında, Zheng Bijian, ‘barışçıl yükseliş’ kavramını; “Çin'in ekonomik küreselleşmeye katıldığı, sosyalizmin Çin değerleriyle yeniden inşa edildiği bir stratejik yol” olarak tanımlanmıştır (Guoli, 2003,544). Çin yükselişini gerçekleştirirken mevcut uluslararası sistem içerisinde gelişimine devam edeceğini önemle vurgulamıştır. Çin'in bu güce ulaşmasındaki en önemli isim olan Deng Şiaoping'in, “*Sakince izle, reaksiyon için hazırlıklı ol, sıkı dur, kabiliyetlerini sakla, zamanı iyi kullan, asla lider olmayı deneme ve başarmak için yeterli ol.* (US Government Accounting Office,2008,58) ifadeleri Pekin Yönetimi'nin izlediği dış politika stratejisini ortaya koymaktadır. Çin yönetimi barışçıl yükseliş kavramını daha sonra barışçıl gelişim kavramı olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Uyumlu toplum ilkesi doğrultusunda hareket eden Çin, kültürel gücünü uluslararası arenada arttırırken mevcut imajının olumlu yönde seyir etmesine büyük katkı sağlamıştır. Çin, küresel ve bölgesel işbirliklerine önem vererek “*Çin tehdidi*” kavramı yerine “*Çin'in yükselişi*” kavramının ön plana çıkartmayı, bölge ülkeleri ile yaşadığı sınır sorunlarının çözmeye ve karşılıklı fayda prensibi çerçevesinde büyük güçler ile karşılıklı işbirliğini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Çin dış politikasında yer alan ‘*barışçıl yükseliş, bilimsel gelişim, uyumlu toplum ve uyumlu dünya*’ ilkeleri Tianxia kuramı tarafından esas alınarak belirlenmiştir. Çin, uyumlu toplum ilkesi doğrultusunda hareket ederek uluslararası alanda barışçıl gelişim ve istikrarın sağlanmasını hedeflemiştir.

3.1.2. Tianxia Kuramı Çerçevesinde Şekillenen Dış Politika Anlayışı

Çin yönetimi dış politikası ve barışçıl yükseliş stratejisini Tianxia kuramını esas almaktadır. Tianxia kuramı, Konfüçyüs ilkeleri doğrultusunda hareket eden Çinli felsefeci Zhao Tingyang tarafından oluşturulan bir kuramdır.

Tianxia kuramı, dünyanın tek bir çatı altında birleşmesi için dünya anlayışını benimseyen bir sistemin kurulması gerektiğini dile getirmektedir. Çin, Batı merkezli uluslararası ilişkiler kuramı karşısında alternatif bir sistem oluşturmayı hedeflemiştir. Batı değerlerinin savunulduğu kuramlar karşısında, Çin merkezli uluslararası ilişkiler kuramı olan Tianxia Kuramı oluşturulmuştur. Zhao'nun da ortaya koyduğu gibi Tianxia'yla karşılaştırmaya en uygun Batılı yaklaşım Kant'ın ebedi barış görüşüdür (Reihman,2006,51). Çinli üst düzey yetkili Zhao'nun tanımladığı Tianxia kuramı, Batılı yaklaşım olan Kant'ın Ebedi Barış Teorisi karşısında değerlendirilmekte, dünyada barış ve uyum için gerekli olan rıza kavramını farklı yollardan elde edilebileceğinin önemini vurgulamıştır (Oran & Pekcan, 2017,10). Çinli akademisyenlere göre, Batı'nın bilim, teknoloji ve ekonomideki üstünlüğü Batılı güçlerin küresel baskıyı sürdürmelerine hizmet edip dünya toplumunun kültürel farklılıklarıyla hep birlikte yaşama, gelişme ve kalkınmasına engel olmaktadır (Cheng, 2012,168).

Tianxia kuramı karşılıklı uyum ve anlayış ile devletlerarasındaki farklılıkların yok edileceğini, farklı toplumların ortak fayda prensibi altında kendi rızaları ile barışçıl bir yolda ilerleyebileceğini savunmaktadır. Batı yönetim anlayışı kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederek diğer devletlerin çıkarlarını göz ardı ederken, Tianxia kuramı ise her şeyi kucaklayan bir kuram olarak ön plana çıkmaktadır. Tianxia felsefesi herkesi kucaklayan ve hiç kimseyi öteki olarak tanımlamayan bir sistemdir. Tianxia felsefesi, herkese adil ve tarafsız olacak ve teoride herkesin yönetim hakkı olacaktır (Zhang, 2010,3). Tianxia kuramı ahlaki otoritenin hegemonyadan daha güçlü olduğunu savunan bir kuramdır.

Tianxia kuramı Çin merkezli bir kuram olarak tanımlanmaktadır. Bu kurama göre, dünya da farklı yönetimlerin ortak bir kurum altında uyum içerisinde yer alarak dünya barışına büyük katkı sağlayabilir. Tianxia kuramı, farklılıkların uyum içerisinde bir arada bulunduğu ve tüm insanların ortak çıkarlarına hizmet eden evrensel bir sistemi önermektedir. Tianxia Kuramı, herkesi kucaklayan, öteki kavramına yer vermeyen ve düşmanı dosta çeviren bir kuram olarak tanımlanmaktadır. Dost devletlerle bir dünya federasyonunu savunan Kantçı kültür, barış için diğer iki kültürden daha güçlü olsa da Tianxia, düşmanı dosta dönüştürebilmesiyle dünya barışı için daha etkili bir ilişki biçimi sunmaktadır (Tingyang, 2011,152). Tianxia Kuramına göre, dünya da farklı görüşte toplumların ya da birbirlerine düşman olan devletleri teke dönüştürmek dünyadaki çatışma ortamını engelleyecektir. Bu dönüşüm ise zor kullanarak başka ülkeleri fethetmekten ziyade halkları etkilemekle ve ikna etmekle olmalıdır (Callahan,2008,752).

Tianxia kuramı, Huntington kuramının savunduğu kültürel görecelik yaklaşımın aksine Batı ve Batı dışı toplumların bir arada uyum içerisinde yaşayabileceğine de önemle vurgu yapmaktadır. Tianxia kuramı, Kant felsefesinin savunduğu devlet merkezli bir dünya barışı yerine, devletlerin ve ulusların üstünde bir insancıl otorite ile sağlanan mutluluk ve barış anlayışını savunmaktadır. Çin'in önlemez yükselişi karşısında Batı'nın Çin'i bir tehdit olarak görüp ötekileştirmesi ve güvenlikleştirici politikalara doğru itmesi yerine Kantçı liberalizm ve reformist Konfüçyüs olarak tanımlanan pasifist ve savunmacı Çin kimliğini teşvik etmesi dünya barışının sürdürülebilir olması açısından önemlidir (Oran&Pekcan,2017,15).

Çin dış politikasını, bu dört temel ilke çerçevesinde tanımlarken, yenedünya düzeni yaratma çabasında olmadığını, mevcut düzenin karşılıklı uyum, ortak çıkarlar ve dünya barışına katkı sağlama amacı olduğunu belirtmektedir. Barışçıl yükseliş ve uyumlu dünya kavramları Batı tarafından Çin'in yükselişine yönelik ön plana çıkartılan Çin tehdidinde yönelik algının da önüne geçmektedir.

3.1.3. Çin Rüyası Kavramı

Hu Jintao dönemi dış politikasının temelini oluşturan barışçıl gelişim fikrine ek olarak, Xi Jinping 'Çin Rüyası' ve "Çin'in ulusal yenilenmesi" kavramlarını ön plana çıkarmıştır. Çin Rüyası kapsamında uyumlu toplum, uyumlu dünya temelinde ulusal kalkınmayı hedefleyen; barışçıl kalkınma çerçevesinde bölgesel güvenliği sağlayarak ekonomik ilerlemeleri gerçekleştirmeyi amaç edinen ve açık kapı/serbest ticaret söylemiyle piyasa temelli reformları hayata geçirerek ürün, sermaye ve işgücünün engellere maruz kalmadan serbestçe dolaşımı hayata geçirmek istemektedir (Hoffmann,2008,128).

Çin rüyası, Çin tarihinde Xi Jinping kültürünün oluşmasının sağlaması açısından önemlidir. Çin rüyası, Çin'in bulunduğu konumdan daha ileriye götürmek, ülkede rüşvet ve bozulmanın önüne geçmeyi hedeflemektedir. Xi Jinping'in kendi anlatımıyla Çin Rüyası, "zengin, güçlü, demokratik ve ahenkli sosyalist modern bir ulusun inşasının tamamlanması hedefi" olup Çin'in 100'üncü kuruluş yılı dönümü olan 2049 yılına kadar hayata geçirilmesi hedeflenmektedir (Heath,2016,3). Çinli liderler uzun vadede Çin'in iç reformunun ve kalkınmasının tanımlanması için ve ülkenin büyük güç statüsüne erişebilmesi için, barışçıl ve istikrarlı bir dış çevreye ihtiyaç duyduğunu anladıklarından "barışçıl gelişim / barışçıl kalkınma" stratejisine önem vermişlerdir (Zhang, 2015, 8). Xi Jinping, Çin merkezli bakış açısı yerine, küresel odaklı dış politikaya yönelerek uluslararası alanda daha aktif bir rol üstlenen lider olmuştur. Çin kendi stratejilerini üretirken geleneksel vizyonu

ve modern düşünce tarzı arasında bir sentez kurmaktadır. Çin Rüyası kavramı, Çin'i bulunduğu seviyeden daha ileri bir seviyeye götürmeyi, ekonomik, siyasi ve ya kültürel alanlarda ülkenin gelişmesini hedefleyen önemli bir kavramdır.

2013-2017 yılları arasında Xi yönetimine bağlı dış politika yapımcısı Liu Zhenming, "ortak kader topluluğu" kavramını ön plana çıkartarak, Aysa ülkelerinin ve hatta dünyanın diğer ülkelerinde kalkınmanın ve istikrarın sağlanmasına yönelik izlenecek politikaları belirlemiştir. Xi yönetimi Asya kıtasının ve diğer ülkeler ile ekonomik ve ticari ilişkilerini geliştirmek amacıyla proaktif politikalar yürüterek ortak kader kavramını söylem olmanın ötesinde somut eyleme dönüştürmüştür. Xi yönetimi, Deng yönetimindeki gibi düşük bir profil izleme politikası yerine, sosyalizmin zaferi için çabala politikası yürütmeye yöneliktir. Xi yönetimi Deng yönetimi gibi sadece ekonomik alanda ilerleme sağlamak yerine politik ve ideolojik alanlarda da önemli başarılarla imza atmaktadır. Çin'in küresel bir güç olma hedefi yönünde ilerlemesi onu ileride Çin'in önemli tarihi şahsiyetlerinden biri olmasını sağlayacaktır (Babones,2018).Çin, ülke içi kalkınma hedefleri ile komşu ülkelerin kalkınma hedeflerini birbirine bağlayarak paralel bir dış politika yürütmeyi hedeflemiştir. Xi yönetimi bölgesel ve küresel sorunlara mücadele etmek konusundaki girişkenliğini uluslararası kurumlar ile işbirliğini geliştirerek ve aynı zamanda yeni oluşumlara öncülük ederek göstermiştir (Liao,2016,86)

Xi Jinping Çin Rüyası hedefine ulaşmak amacıyla Deng yönetiminin savunduğu düşük profilli bir ilerleme anlayışı yerine, daha işbirlikçi ve aktif bir dış politika yürütmeyi amaçlamıştır. Xi yönetiminin aktif dış politika anlayışı çok taraflı ilişkilerin geliştirilmesi ve zirve diplomasisinde ki etkin rolü ile daha belirgin olmuştur. Örneğin, 2016 yılında Xi başkanlık döneminde G20 Zirvesi, 22. APEC Ekonomik Liderler Toplantısı, 2017 BRICS Zirvesi ve I. ve II. Kuşak ve Yol Forumu gibi çok sayıda zirvelerde ev sahipliğinde bulunmuştur. (Jinping, 2019,9).Çin'in büyük güç diplomasisi uluslararası sorumlulukları yerine getiren bir ülke olma konumunu güçlendirmiştir Xi Jinping yönetiminin yumuşak güç unsurları doğrultusunda yürüttüğü dış politikası ekonomik, politik ve toplumsal anlamda gücünü revize etmesine yol açmaktadır. Çin yönetimi içeride gerçekleştirdiği toplumsal dönüşüm sayesinde, uluslararası yapı içerisinde rakipleri karşısında da daha güçlü ve bütüncül bir devlet politikası yürütmektedir. Çin yönetimi finans, ticaret, altyapı ve güvenlik gibi alanlarda da kurumsal düzeyde değişikliğe giderek, uluslararası kurumlarda daha aktif bir dış politika yürütmeyi hedeflemektedir.

Xi yönetimiyle, Çin'in dış politikası uluslararası örgütler, forumlar ve yükselen güçlerin nispi gücü çerçevesinde yeniden şekillenmektedir.

Çin, uluslararası yapı içerisindeki boşlukları kendi çıkarlarına uygun olarak doldurmaya çalışmaktadır. Çin kurumsallaşma girişimlerini altyapı ve finans desteği ile sağlamaktadır. Çin'in çok yönlü kurumsallaşma ve bölgeselleşme girişimleri kıtalararasındaki ilişkileri güçlendirirken, genişleyen ulaşım ve ticaret ağı ise jeostratejik gücünü arttırmaktadır. Çin çok yönlü girişimleri sayesinde yükselen güç imajını güçlendirerek uluslararası sistem içerisinde ittifak kanadını güçlendirmektedir. Çin yükselen güç kavramından büyük güç kavramına geçiş yaparak uluslararası sorunlar karşısında yapıcı ve sorumlu bir ülke konumuna erişmiştir. Çin Rüyası ise ulusun yeniden canlanması için gerekli olan tüm halkın çabasını içermektedir. Amerikan Rüyası bireylerin özgürlük ruhunu vurgularken Çin rüyası, birlik ve istikrara vurgu yapmaktadır (Kai,2017).

3.2. Yumuşak Güç Bileşeni: Dış Politika Kavramı

Joshua Cooper Ramo tarafından tanımlanan ‘*Pekin Uzlaşısı*,’ Batı hegemonyal ekonomik modeline karşı geliştirilmiş bir yumuşak güç modelidir. Ramo'ya göre, Çin'in gelişimi Çin'i değiştirdiği ölçüde önemlidir, ancak daha da önemli olan bu yeni fikirlerin ve uygulamaların Çin dışında bir etkiye sahip olmasıdır (Cooper, 2004). Çin tarafından tanımlanan Pekin uzlaşısı eşit ve barışçıl büyümeye yönelik bir kalkınma modeli olarak aynı zaman gelişmekte olan ülkelerin çıkarlarını gözetmek amacıyla öne sürülmüştür. Pekin Uzlaşısı ülkeleri siyasi ve ideolojik çerçevede ele almak yerine halkların mutluluğuna ve ülkelerin büyümesine önem vermektedir. Pekin Uzlaşısı ekonomik ve sosyal değişimi bir arada bulundurmaktadır. Pekin Uzlaşısı bir diğer ifadeyle diğer ülkeler demokrasi ve ya insan hakları ihraç etme görevi bulunmamaktadır. Pekin Uzlaşısı'nın diğer devletler üzerindeki ekonomik, sosyal ve siyasi etkisi yumuşak güç faaliyetleri arasında yer almaktadır.

Çin'in Birleşmiş Milletlerin yürüttüğü operasyonlar içerisinde daha fazla yer alması, barış koruma operasyonlarına destek göstermesi ve çatışma yönetiminde aktif rol oynamaya başlaması uluslararası sorunlar karşısında her geçen gün artan duyarlılığını göstermektedir. İnsani müdahale, devletin yeniden inşası ve barışı koruma faaliyetleri için daha fazla yer almaya başlaması Çin'in ulusal ve uluslararası imajına olumlu yönde katkı sağlamaktadır. Dış politika kararlarının küresel sorunlara hizmet etmesi sistem içerisinde var olan algıyı olumlu yöne doğru çevirmektedir. Örneğin, 2023 yılında 3.kez devlet başkanı seçilen Jinping, Çin'in gelecek dönemde çok taraflılığı savunacağını, küresel güvenlik girişimlerini destekleyeceğini ve küresel yönetim sisteminin reformuna ve inşasına aktif şekilde katılacağını belirtmiş, dünya barışına ve

kalkınmasına pozitif enerji vererek Çin'in kalkınmasına elverişli uluslararası ortamı sağlayacağını dile getirmiştir (Aytekin, 2023).

Çin, BM örgütü tarafından kalkınma amaçlı yürütülen politikalara da aktif destek sağlamaktadır. Kuzey- Güney ülkeleri arasındaki diyalogların geliştirilmesi, Güney-Güney işbirliğinin derinleşmesi ve uluslararası ortak sorunların (iklim değişikliği, göç sorunu, yeşil ekonomi ve insani yardım gibi çözülmeyi bekleyen sorunlar karşısında aksiyon planlarının alınmasına destek göstererek gerekli yardımı göstereceğini belirtmektedir. Çin, BM'nin barışı koruma misyonu için kritik bir güç olmaya devam etmektedir. Çin Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Wang Wenbin, Çin'in yaklaşık 30 BM barış koruma operasyonuna, 20'den fazla ülke ve bölgeye toplam 50 binden fazla asker gönderdiğini ve 25 Çinli askerin görevleri sırasında hayatını kaybettiğini belirtmiştir (Investing News, 2023).

Xi yönetiminin BM platformlarında süreklilik gösteren katılımı, çok taraflılık kavramına yaptığı vurgu, kalkınma amaçlı yürüttüğü projeleri, BM barış gücüne yönelik sağladığı destek ve BM değerleri çerçevesinde hareket etmesi Çin normatif gücünün dış politikada artan önemini göstermektedir. Çin'in BM ve uluslararası örgütler içerisinde artan diplomatik gücü, Çin'in üst düzey yetkili sayılarındaki artış ile doğru orantılıdır. Örneğin, 2005 yılında Çin'in Eğitim Bakanı'nın UNESCO yönetim kuruluna seçilmesi, 2006 yılında Hong Kong Chen Feng Fuzhen'in Dünya Sağlık Örgütü'ne Müdür olarak atanması, 2008 yılında Dünya Bankası Başkanı olarak Çinli ekonomist Lin Yifu'nun atanması önemli gelişmeler arasında yer almaktadır (Niu,2018,73).

Çin, BM Güvenlik Konseyi daimi üyesi olduktan sonra küresel politikalar ve uluslararası kararlar üzerinde var olan etkisini arttırmaya çalışmıştır. Örneğin, BM'nin küresel barış ve istikrarı korumak için var olan en önemli örgütü Birleşmiş Milletler Barışı Koruma Örgütü (UNPKO), Çin'in BM ile olan ilişkisini analiz etme noktasında önemlidir. Soğuk Savaş döneminde, Çin, BM tarafından yürütülen barış koruma operasyonlarda çoğunlukla karşı oy kullanarak veto yetkisini işletmiştir. Örneğin, 1971 yılından 1976 yılına kadar toplam 158 kez oylanan BM operasyonlarda Çin, 46 kez veto yetkisini kullanmıştır (Kim,1979,209).1980'lerin sonunda, Çin'in BM tarafından yürütülen barış inşası operasyonlarına karşı tutumu son zamanlarda büyük ölçüde değişmeye başlamıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde, Çin'in uluslararası sorunlar, bölgesel çatışmalar karşısında daha etkin rol oynayarak, BM örgütü içerisinde gerçekleşen operasyonlarda da daha fazla yer almaya başlamıştır. Örneğin, UNPKO istatistiklerine göre, 2002 yılından önce Çin'in barış koruma operasyon sayısı

100 civarındayken, 2003 yılında 300'e yükselmiştir. 2000 yılında Çin, ilk defa Doğu Timor bölgesine 15 sivil polis göndermiş, Asya dışına ilk barış koruma misyonunu da Bosna Hersek bölgesinde gerçekleştirmiştir. Çin'in barış koruma operasyonlarına katılan kişi sayısı bugüne kadar yaklaşık 2500 kişiden fazla olmuştur. 1990 yılından günümüze kadar toplam 18 Çinli polis ve ya sivil yetkili BM operasyonlarında hayatını kaybetmiştir. (Global Times,2016). Çin küresel yönetim alanında insani müdahale kavramına yönelik karşıtlığını tersine çevirerek 2006 yılında resmi olarak "Koruma Sorumluluğu"(R2P) kavramını onaylamıştır. Çin'in koruma sorumluluğu kavramını ilkesel olarak kabul etmesi, barış koruma operasyonlarına katkıda bulunması ve sorumlu güç görüntüsünü devam ettirmesi BM içerisinde uzun bir yol katlettiğinin de göstergesidir. Çin, BM tarafından yürütülen çeşitli operasyonlardan gözlem gruplarının kurulması, barış inşası projelerinin yürütülmesi için yetkili heyetlerin gönderilmesi ve barışı yeniden sağlamak gerekli olan yardım paketlerin ulaşması gibi görevlerde yer almaya devam etmektedir.

Çin, uluslararası örgütler içerisinde kazandığı üyelik statüsü sistem içerisinde daha fazla kabul görmesini garanti altına almaktadır. Çin'in sistem içerisinde yumuşak gücünü arttırabilmesi için sistem içerisindeki yer alan uluslararası örgütlerin karar alma mekanizmalarında daha fazla söz sahibi olması ya da kendi öncülüğünde inşa ettiği örgütlerin (KYG, Asya Altyapı ve Yatırım Bankası, BRICS, ŞİÖ) üye sayılarını, kapasitesini ve işlevlerini daha fazla arttırarak yerel kurum statüsünden kurtarması gerekmektedir. Çin, ekonomik ve politik değerlerin kurgulandığı uluslararası örgütler aracılığıyla sistem içerisinde ayrıcalıklı ülke statüsünü korumaya devam etmektedir. Çin ekonomik gücünü uluslararası örgütler aracılığıyla evrensel norm ve değerler çerçevesinde inşa etmektedir. Örneğin, Çin'in KYG girişiminin kazan kazan prensibi çerçevesinde ekonomik yatırımlarını devam ettirme amacının yanında, ülkeler arasındaki öğrenci değişimlerinin sağlama, turizmin geliştirilmesi, kültürlerin kaynaşması ve toplumsal bağların güçlenmesi hedefi de yer almaktadır (Reed & Trubetskoy,2019, 3). Kamu diplomasisi, yumuşak gücün yürütülmesinde en önemli araçlar arasında yer almaktadır. Örneğin, Çin, 'Milenyum Kalkınma Hedefleri" doğrultusunda gelişmekte olan ülkelere yardım ederek bu ülkelerin iktisadi kalkınmalarına öncülük etmektedir. Çin hükümeti kendisine coğrafi olarak yakın bulunan ülkeler ile yaşadığı sorunlarının çözümünde ılımlı ve sabırlı politikalar yürütmeyi hedeflerken askeri gücü başvurulabilmeyi en son çare olarak görmektedir. Örneğin, Xi Jinping, 2005 yılındaki BM Kalkınma Zirvesi'nde yaptığı konuşmasında, sürdürülebilir kalkınmanın önemine vurgu

yaparak, eşitlik ve adil yönetim için ortak çaba gösterilmesi gerektiğini ve Çin'in kendi sorumluluklarını üstleneceğine önemle vurgu yapmıştır (The Institute of World Politics, 2017).

Çin dış politikasında özgü olan ‘*panda diplomasisi*’ devletlerarasındaki ilişkilerin gelişmesinde etkili bir rol oynamaktadır. Çin devleti ilişkilerini geliştirmek ya da gergin olduğu dönemleri göstermek amacıyla panda’yı bir diplomasi aracı olarak kullanmaktadır. Örneğin, 2017 yılı itibariyle Çin Amerika’ya 12, Japonya’ya 8, Singapur 4, Malezya ve İspanya’ya 3, İngiltere, Fransa, Almanya, Belçika, Kanada, Hollanda’ya iki adet panda göndermiştir. Panda diplomasisi karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi Çin hükümeti tarafından kullanılan bir yumuşak güç aracıdır. Çin dış politika söylemleri Konfüçyanist ilkeler ile uyumlu hale getirilmiştir. Çin bu dönemde uluslararası platformlarda daha etkin rol oynayarak, çok taraflılığın gelişmesine katkı sağlamış ve barışçıl bir politika yürütmeye büyük önem vermiştir.

Küresel sorun olarak karşımıza çıkan Kovid-19 pandemisi karşısında ABD’nin sistem içerisindeki liderlik rolünü sahiplenmemesi, çok taraflı kurum ve mekanizmalarının işlevsiz kalması, küresel birlik ve mücadele ruhunun arka plana atılması devletlerin kendi kendine yardım(self help) edebilme yeteneğini ön plana çıkarmış ve ulus devlet kavramının artan önemini ortaya koymuştur. ABD’nin küresel salgın karşısında oynadığı pasif diplomasi karşısında, Çin dünyanın birçok bölgesine tıbbi ilaç ve ekipman anlamında tedarik zincirleri oluşturmuş, etkili aşı diplomasi yöntemleri uygulamış ve ülke içerisinde alınan tedbirleri uluslararası platformlarda paylaşarak yumuşak güç politikalarını etkili bir şekilde devreye sokmuştur. Uluslararası medyanın gözü önünde salgın esnasında tüm insani çalışmaları gerçekleştiren Çin, uluslararası imajına olumlu yönde katkı sağlamıştır. Kovid-19 küresel salgınında ulusal ve ya küresel politikaların yaşamsal krizi çözmek için başarılı olmadığını ortaya konmuştur (Roloff, 2021). 2021 yılında ABD ve Çin arasındaki aşı ihracatının karşılaştırılmalı analizde, ABD üretmiş olduğu 370 milyon Kovid-19 aşısının 362 milyon dozunu kendi ülkesinin kullanımı için ayırırken sadece 7,5 milyonunu diğer ülkelere ihraç etmiştir. Buna karşın, Çin ise ürettiği 908 milyon doz aşının 585 milyon dozunu kendi vatandaşları için ayırırken 323 milyon dozunu ise diğer ülkelere ihraç etmiştir (Airfinity,2021) Örneğin, Çin, Kovid-19 salgın süresinde 120 ülkeye gerekli malzeme yardımı sağlamak için KYG mevcut platformlarını kullanarak yumuşak güç diplomasisini genişletmiştir(Escobar, 2020). Çin’in ekonomik bağlantıları sayesinde inşa ettiği güçlü siyasi platformlarda başarılı bir dış politika izlemesine yol açmaktadır. Çin’in başarılı aşı diplomasisi ve

ya aşı ihracatında gösterdiği gönüllü projeler ile sistem içerisindeki prestijini geliştirme imkânı elde etmiş, yumuşak gücünü dış politikada etkin bir şekilde kullanma fırsatı kazanmıştır.

Çin'in barışçıl yükseliş kavramının temelini oluşturan Konfüçyanist felsefenin yapı taşları olan adalet ve barış kavramları devletleri güç ve çıkar temelli siyasetten uzaklaştırmaktadır. 21. yy'da Çin'in uluslararası sistemde küresel sorunlar karşısında daha fazla söz sahibi olmaya başlaması, uluslararası kararlarda aktif bir rol oynaması, Çinli yöneticilerin küresel platformlarda artan temsilîyet gücü ve ya uluslararası örgütler içerisinde daha fazla söz sahibi olması küresel yönetişimde artan rolünü ön plana çıkartmaktadır. Küresel diplomaside Çin'in artan çok taraflı rollerinin ve küresel sorumlulukların büyük etkisi bulunmaktadır. Çin'in küresel yönetim sicili uluslararası kurumlar içerisinde çok taraflı katılımının evrilmesiyle büyük bir dönüşüm içerisine girmiştir.

3.3. Yumuşak Güç Bileşeni: Siyasi Değerler Kavramı

Uluslararası sistem içerisinde var olan kurallarının insan hakları çerçevesinde yeniden revize edildiği, uluslararası hukuk ve kurumlar çerçevesinde ortak sorunlara cevap bulunabildiği ve ortak fikir birliğinin sağlanabileceği yeni bir dünya düzeni inşa edilmeye çalışılmıştır. Bir devletin diğer devletler üzerinde kurduğu tahakküm ilişkisi rıza unsurlarının hâkim olduğu yönetim anlayışı ile daha kolay kabul görmektedir. Devletler içerisinde yaşayan sivil halk ve ya toplum bu yeni düzen içerisinde soru sorabilme, karşılaştırabilme ve mevcut düzene karşı meydan okuma yeteneğini kazanması gayri meşru yönetim yapılarının daha kolay sorgulanabilmesine yol açmaktadır. Yumuşak gücün sistem içerisindeki önemine vurgu yapan Joseph Nye'a göre, bir devlet kendi değer ve yönetim biçimini diğer ülkelere karşı özendirmeli, hayran bırakmalı ve karşı tarafın onayını zor araçları kullanmadan elde etmelidir. Diğer bir ifadeyle, bir devlet kendi politikalarının meşru olduğunu diğer devletlere inandırabilmesi için öncelikle ikna ettirebilmesi gerekmektedir.

Demokratik yönetim anlayışı, otoriter ve totaliter rejimlere nazaran önemli ölçüde bir çekiciliğe sahiptir. Yumuşak gücün en önemli bileşeni olan siyasi değerler bütünü, bir devletin güç kazanmasında ve ya diğer devletler üzerinde tahakküm kurabilmesinde önemli bir role sahiptir. Çin yönetimi yumuşak güç bileşenleri arasında yer alan kültür ve dış politika alanında gösterdiği başarıyı siyasi değerler kapsamında gösterememektedir. Çin'in sosyal kurumlar üzerinde artan reformları, özgürlük alanında aldığı yapıcı kararları, toplumsal eşitlik alanında benimsediği adaletçi yaklaşımı ve insan

hakları noktasında geliştirdiği insancıl politikalar dünya politikalarını inşa etmesi noktasında büyük etki yaratacaktır. Çin'in, siyasi yönetimi içerisindeki artan tutarsız davranışları, küresel yapı içerisinde sorumlu paydaş rolünü göz ardı etmesi ve ya küresel davranışlarında görülen istikrarsızlıklar ve ulusal çıkar kavramı çerçevesinde şekillenen dış politika anlayışı normatif gücünün gelişmesinde en önemli engeller arasında yer almaktadır.

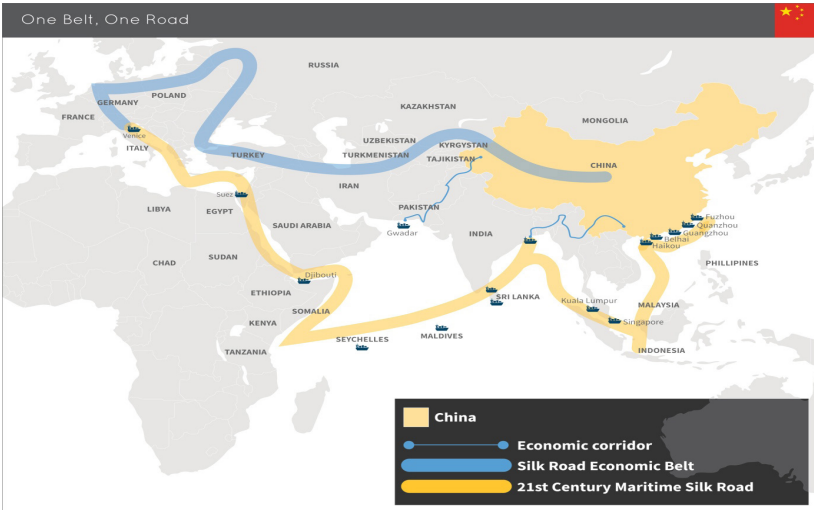
Xi yönetimi ekonomik alanlarında serbestleşme eğilimi gösterirken, politik ve toplumsal alanlarda ters yönde bir politika izlemeye başlamıştır. Xi Jinping yönetime geldiği günden beri ortaklaşa yönetim anlayışından daha çok güçlü bir lider pozisyonuna doğru bir eğilim göstermektedir. Örneğin, 2018 yılında Çin devlet başkanı Xi'nin ömür boyu görevde kalmasına imkân tanıyan ve otoriter yönetim anlayışının önünü açan anayasa değişikliği teklifi kabul edilmiştir. Xi Jinping'in yönetime gelmesiyle ülke içerisinde toplumsal, sosyal ve kültürel alanlarda düzen bozucu eylemler ile mücadele kapsamında ulusal anlamda bir dönüşüm yaşanmıştır. Xi yönetiminde ömür boyu görevde kalması lider kültürünün geri gelmesi, parti içi muhalefetin ortadan kalkması gibi söylemlerin artmasına yol açmıştır. Xi yönetiminde basın, internet, hukuk ve akademik alanlarda yaşanan dönüşüm farklı seslere olan toleransında düşmesine yol açmıştır. Xi yönetimi tarafından getirilen çok yönlü kısıtlamalar parti yönetiminin ve mevcut yönetiminin devamlılığını garantilerken, toplumsal anlamda istikrarın devam etmesi amaçlanmaktadır. Xi Jinping bu ve benzeri kısıtlayıcı uygulamalar ile ülke içerisindeki Parti'nin gücünü arttırırken kendi yönetim gücünü de garanti altına almaktadır. Örneğin, Birleşmiş Milletlerin ülkelerin eğitim, sağlık, eşitlik, çevre ve teknoloji kriterlerini temel esas alarak ülkelerin gelişmişlik seviyelerinin yayınladığı "İnsani Kalkınma Endeksi" içerisinde, ABD gelişmişlik seviyesinde üçüncü sırada yer alırken, Çin'in yapılan bu endeks içerisinde 101. sırada yer alması ABD ile Çin arasında büyük bir farkın olduğunu görülmektedir. Bireylerin kendi emek ve mülkiyetleri üzerinde sahip olduğu kontrol haklarını ölçen "*Ekonomik Özgürlükler Endeksi*" içerisinde ise ABD 12. sırada yer alırken, sosyalist ekonomik modelin etkileri nedeniyle Çin ise 137. sırada yer almaktadır (The Heritage Foundation, 2020).

4. Ekonomik Gücün Yumuşak Güce Olağan Etkisi

Yumuşak güç, kültür dış politika ve siyasi değerler kapsamında sınırlı kalmayıp, bilim, teknoloji ve ekonomik alanlarda da etkisini göstermektedir. Yükselen güç Çin tarafından ortaya konan mega ekonomik projeler, altyapısal faaliyetleri, ar-ge yatırımları farklı bölgeler üzerinde etki edebilme kapasitesini

arttırmıştır. Çin, dünyanın çeşitli bölgelerinde yürüttüğü serbest ikili anlaşmaları, artan altyapısal faaliyetleri ve ya kurduğu finans ve ticaret ağı sayesinde barışçıl gelişim projesinin gelişimine katkı sağlamaktadır. Çin'in uzun yıllardır enerji ve kaynak arayışına yönelik artan ekonomik politikaları kendi hâkimiyet alanını yeniden inşa etmesine imkân sunmuştur. Çin'in ekonomik gücünün siyasi alanda artan etkisi Çin'in dönüşen gücünün bir göstergesidir.

Dünya nüfusunun yarısından fazlasını içerisine alan ‘Kuşak ve Yol Projesi’(KYG) ulaşım, finans, altyapısal girişimler ve ticaret olmak üzere çeşitli konuları içerisine alarak farklı kıtalar üzerinde yer alan devletleri birbirine bağlı ve bağımlı hale getirmektedir. Çin, KYG ile üye ülkeleri kurduğu başarılı örümcek ağı sayesinde ortak sorun ve çıkarlar üzerinden kazan kazan ilkesine uygun bir politika yürütmektedir. Çin'in bölgesel projeler kapsamında kendi üretim fazlasını diğer ülkelere ihraç edebilmesi ve diğer ülkelerin bu kapsamda altyapı eksikliklerini de giderebilecek olması iki taraf için kazanç temelli bir girişim örneğidir. Çin, artan çeşitli projeleri kapsamında dünyanın tedarik noktasında merkez bir ülke olmayı hedeflemektedir. Çin'in, Kuşak ve Yol projesi dünya ekonomisine nüfus edebilmesi yönünde önemli bir basamak olarak algılanırken, karşılıklı bağımlılık ilişkisi çerçevesinde ülkelerarasında karşılıklı ilişkilerin gelişmesi ve bu olumlu ilişkilerin ticaret alanında da yansımaları olacağı iddia edilmektedir (Tuncel,2014).

Harita 1: Kuşak ve Yol Girişimi Güzergâhları

Kaynak: P.Cai,(2017).Understanding China's Belt and Road Initiative, Lowy Institute.

Çin'in küresel ekonomi içinde ortak kazanç ilkesi çerçevesinde hareket etmesi ülkenin sempatisini ve cazibesini arttırmaktadır. Çin gelişmekte olan ülkelerin ekonomik gelişimini ve iktisadi yönde kalkınmaları için çok yönlü reformlar çalışmalarına devam etmektedir. Çin'in Asya bölgesi dışında diğer bölgeleri de içerisine alan çok yönlü kurumsal projeleri sadece bölgesel güç dengeleri üzerinden değil, küresel güç dengelerinin değişmesi yönünde önemli bir değişimi hedeflediği öngörülmektedir. Örneğin, Çin, 2012 yılında Orta Doğu Avrupa ülkeleri ile beraber imzaladığı 17+1 sınır ötesi iş birliğini genişletme anlaşması Avrupa Birliği üyeleri içerisinde Çin'in artan gücünü göstermektedir. Çin'in ekonomik amaçlı çizdiği bu yeni rotalar aynı zamanda düşünceler, değerler ve insanlar içinde yeni bir göç rotası görevi görmektedir. Çin hükümeti mega projeler kapsamında diğer ülkeler ile olan ilişkilerini geliştirme, devletlerarasında güven artırma ve küresel zeminde görünürlüğünü arttırmasında önemli rol oynamaktadır.

Ekonomik kalkınma odaklı projelerin yanında teknolojik gelişmelere de imza atan Çin, yumuşak gücünü geliştirmeye devam etmektedir. Çin yönetimi, 2015 yılında 2025 yılındaki hedeflerini ön plana çıkartan '*Made in China 2025*' (MIC-2025) strateji belgesini yayınlamıştır. Çin, MIC 2025 projesi ile ileri teknoloji gerektiren ürünlerdeki rekabet gücünü arttırmak ve yerli yeni teknolojiyi teşvik etmeyi amaçlamaktadır. MIC 2025 projesi, '*Çin'de üretilen değil, Çin'de yaratılan*' anlayışının inşa edilmesine yönelik bir amaca hizmet etmektedir. Çin Sanayi ve Enformasyon Bakanı Sha Nansheng'a göre, "*Çin'in endüstriyel bir güç merkezi olma hedefi sadece güçlü marka oluşturma ve kalite güvencesiyle gerçekleşebilecektir* (Yaquing, 2015). Çin hükümeti, '*Made in 2025*' projesi kapsamında ar-ge faaliyetlerine daha fazla yatırım yaparak hem sürdürülebilir ekonomisine katkı sağlamakta hem de gelişmekte olan ülkelere karşı bir rol model olmaktadır. Xi yönetimi, teknolojik bilgi birikimine daha fazla önem vererek inovasyon, yapay zekâ, uzay çalışmaları ve bilişim alanlarına önemli yatırımlar yapmaya başlamıştır. MIC-2025 projesi kapsamında geniş gövdeli uçaklar, cep telefonu cipleri, yüksek performanslı tıbbi malzemeler, endüstriyel robotlar, yüksek teknoloji gemi araçları ve yeni enerji taşıtları gibi ar-ge faaliyetleri ilk sırada yer almaktadır. Çin'in telekomünasyon alanındaki alt yapı projeleri yabancı patentlere karşı daha az bağımlı kalmasını sağlarken, Çin'in bilişim alanında artan yatırımlarının küresel zeminde daha hızlı yayılması ise rakip firmalar karşısındaki avantaj gücünü ortaya koymaktadır. Çin'in ekonomik temelli politikaları sistem içerisindeki sosyo-politik, teknolojik ve diğer güç unsurları üzerinde de bir dönüşüm etkisi yaratmıştır. Çin sanayisi,

teknoloji ve yüksek katma değerli ürün üretiminde dünyada lider bir ülke olmayı amaçlamaktadır. Çin artık ucuz malların üretildiği bir ülke konumundan kendi marka ve patentlerini üreten bir ülke konumuna geçmeyi amaçlamaktadır. Çin ar-ge alanında artan gelişimi ile bilim ve teknoloji sanayisini büyütme, yeni patentler elde etmeye ve yabancı inovasyonlara olan bağımlılığını ise azaltmaya yönelik önemli girişimlerde bulunmuştur. Çin ekonomik yapısında yaşanan dönüşüm ve MIC-2025 kapsamında ortaya koyduğu akıllı üretim teknoloji ve enerji politikaları üzerinde de etkisini göstermiştir. Temiz enerji, yeşil ekonomi ve yeşil kredi kavramları sanayi üretimi içerisinde yeniden tanımlanmıştır. Çin'in çevreyi kirleten ekonomik modelden yeşil üretimi destekleyen bir üretim modeline geçiş yapması MIC-2025 projesi kapsamında değerlendirilmektedir. Çin'in enerji politikalarında yaşadığı dönüşüm enerji tasarrufuna yönelik projelerle desteklenmektedir. Çin enerji arz yapısını çeşitlendirerek, yenilenebilir enerji, nükleer enerji ve güneş enerjisi alanlarındaki yatırımlarını da arttırmaktadır. Çinin yapay zeka, yeşil enerji, yenilenebilir enerji ve çevreye duyarlı teknolojiler alanında artan yatırımları uluslararası imajını olumlu yönde etkileyecek olan projeler arasında yer almaktadır. Çin, 2025 yılında yapay zekâ alanında dünya lideri bir ülke olmayı amaçlamaktadır. Çin'in yapay zekâ teknolojisi kapsamında araçlar, robotlar, akıllı sensörler, akıllı çipler ve yüz tanımlama sistemleri yer almaktadır.

Küresel ekonomi üzerindeki değişime yol açacak olan MIC-2025 projesi sabit olan ekonomik ilişkilerin yeniden revize edilmesine, alternatif üretim metotlarının daha işlevsel olmasına ve Çin'in üretim alanındaki cazbeciliğini arttırmaktadır. Çin Batı merkezli bölgesel ve ya ekonomik amaçlı inşa edilen kuruluşlarına karşılık alternatif mekanizmalar geliştirmekte, yeni örgütler içerisinde daha fazla söz hakkı elde etmekte ve küresel finans ve para piyasasının yönünü de değiştirmektedir. Örneğin, Çin yükselmekte olan ülkeler ile ilişkilerini çok taraflı forumlar aracılığıyla arttırırken, ihtiyaçları olan teknolojik ve altyapısal desteği ise devlet destekli ihracatla güçlendirmektedir. Çin, Batı'nın finans ve siber alt yapı alanında sahip olduğu özerkliğin önüne geçmek için kurumsallaşma girişimleri doğrultusunda altyapısal kuruluş ve kurumlara daha fazla yönelmiştir. Pekin yönetimi yumuşak güç kaynaklarına yaptığı yatırımlar sayesinde Batı düşmanlığını kazanmadan ekonomik ve bölgesel gelişimini tamamlamayı, enerji ve yerel kaynaklar alanındaki üretim için gerekli olan kaynak ihracını gerçekleştirmeyi ve çevre ülkelerin politika ve kararlar üzerinde etkili olabilmeyi, diğer ülkelerde yeni pazarlar açabilmeyi ve aynı zamanda ittifak ilişkilerini güçlendirmeyi hedeflemektedir.

Çin, yenedünya düzeni kapsamında çok boyutluluk kavramı çerçevesinde ülkelerin uyum içerisinde bir arada yaşadığı bir yapının önemini vurgulamaktadır. Çin bölgeselciliği dışa kapalı bir yapı yerine açık bir yapıyı ön görmekte, fonksiyonelliğin önemini vurgulamakta ve esnek bir oluşumu savunmaktadır. Çin yer aldığı çeşitli bölgesel oluşumlar içerisinde karşılıklı esas çerçevesinde ticaret ve yatırım ilişkilerini geliştirme ve derin ekonomik birliktelikler inşa etmeyi amaçlamaktadır.

Çin hızla büyüyen ekonomisi sonucunda uluslararası alandaki yatırımcı konumunu güçlendirmiştir. Çin, hibe yardımları, faizsiz krediler ve ya imtiyazlı krediler olmak üzere yardımlarını çeşitli biçimlerde kategorilemiştir. Çin barışçıl yükselme modelini inşa eden bir ülke olarak yürüttüğü yardım politikaları Çin tehdit algısı söylemlerinin önüne geçmektedir. Çin, geri kalmış ülkelerde yatırım faaliyetlerine devam ederken hiçbir ülkenin iç işlerine karışmama prensibini de uygulayarak cazip bir ülke algısı oluşturmaya devam etmektedir. Çin kendi pazarını diğer ülkelere açarken, diğer ülkelerde Çin'in doğrudan yatırımlarına karşı kendi pazarlarını açık hale getirmektedir. Çin hızla büyüyen ekonomisinin doğal kaynak ihtiyacını karşılama, yeni teknolojileri edinme, marka yoluyla pazar payını artırma ve ülke gelirini daha istikrarlı hale getirmek için uluslararası yatırımları arttırmayı amaçlamaktadır. Çin hükümetinin doğrudan yatırımları kendi ekonomisinin güçlenmesi için önemli bir unsurdur. Çin yönetimi ihtiyacı olan kaynak gereksinimini ülkelere yaptığı yatırımlar ile desteklerken aynı zamanda bu ülkelerin pazarları içerisinde yer alarak mevcut gücünü garanti altına almaktadır. Örneğin, Çinli şirketin Kanadalı petrol üretici firması olan Neexen'i \$15,1 billiona satın alması (Euan,2013) ve ya ABD markası IBM'in kişisel bilgisayar bölümünün 2005 yılında Lenovo tarafından satın alınması Çin'in yatırımlarının artan gücünü göstermektedir (News,2005).

Çin, gelişmekte olan ülkeler ile yürüttüğü karşılıklı ilişki ağını barış içerisinde birlikte yükselme ve karşılıklı fayda prensibi çerçevesinde devam ettirmektedir. Çin, dünyanın en alacaklı ülkesi olarak bulunmaktadır. Çin'in Afrika'daki ekonomik ve siyasi konumunu sağlamlaştıran ve mevcut statüsünün güçlenmesine yol açan en önemli gelişme Afrika Birliği tarafına sağladığı karşılıksız yardım paketleri oluşturmuştur. Çin'in Afrika'da yürüttüğü proje sayısı yaklaşık 5000'in üzerindedir. Çin, Afrika bölgesinde uygulamaya koyduğu yüksek miktardaki hibeler sayesinde kıta üzerinde ABD ve AB ülkelerine karşı bir dengeleme politikası da yürütmektedir. Çin, 'Güney-Güney' ilişkisini geliştirmek amacıyla kalkınma stratejilerine büyük önem vermektedir. Batılı ülkeler yatırım ve yardım için insan hakları, iyi yönetim ve neoliberal ekonomik reformların

hayata geçirilmesi gibi ön şartların aksine, Çin otoriter rejimlerle yakın ilişkiler kurarak, bu ülkeler ile Batı ittifakı karşısında daha güçlü bir iş birliği oluşturmaya çalışmıştır (Hıraoğlu,2012,136). Çin, Afrika, Güney Amerika, Orta Asya ve Orta Doğu bölgesinde yer alan ülkeler ile karşılıklı iş birliği oluşumlarına giderek çok yönlü anlaşmalar yapmıştır. Çin, Doğu Asya, Latin Amerika ve Afrika ülkelerinde artan ekonomik gücünü zamanla bu ülkeler üzerinde siyasi güce dönüştürmeyi başarmıştır. Çin, ekonomik gücünün yumuşak güç parametreleri üzerinde artan etkisiyle uluslararası sistem içerisindeki dengelerin değişmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Çin'in dünya ekonomisinin büyümesine %30 oranında katkı sağlaması küresel ekonominin motor gücü haline geldiğinin göstergesidir. Çin teknoloji ve ar-ge alanlarda artan yatırımları karşısında diğer ülkelerin üretim yapısı ve yaşam biçiminde büyük kolaylıklar sağlarken, Çin dünyaya kendi ekonomik modelini inşa etmektedir. Çin'in barışçıl yükseliş stratejisini geliştirmekte olan ülkeler ile kurduğu iş birliği ağı çerçevesinde sürdürmektedir. Çin'in devletlere kalkınma amaçlı sağladığı destek ve artan doğrudan yatırımları bu ülkelerin finans piyasalarının hareketlenmesinde, işgücü pazarının genişlemesinde ve yabancı yatırımlarının artmasında önemli bir işlevi bulunmaktadır.

5. Sonuç

Yumuşak güç kaynağını ve ya toplumlar çekiciliğini, yaşam hakkından, katılım gücünden, devletin şeffaf yönetim anlayışından, dini ve siyasi özgürlüklere verdiği değerden, adalet ve insani değerler bütününden almaktadır. Çin'in sistem içerisinde artan kamu diplomasisi, küresel meydan okumalara adapte olabilmesi ve sistem içerisinde artan yapıcı rolü diplomatik etkinliğini arttırmaktadır. Çin küresel politikalarda artan gücünü ortak sorumluluk ve ortak çıkar kavramı altında lanse ederek ikna edebilme yeteneğini kazanırsa normatif gücünü küresel güç olabilme yönünde bir fırsata çevirecektir. Çin Dışişleri Bakanı Yang Jiechi yumuşak gücün önemine atıfta bulunarak, '*Çin'in, yumuşak gücünü kapsamlı bir şekilde geliştirmek için halk diplomasisine etkin biçimde dahil olmalı ve uluslararası cazibesini ve etkisini daha da arttırmalı, bu hem acil bir görev hem de uzun vadeli bir strateji*' olduğunu dile getirmektedir. (Jieschi,2011). Çin, sert ve yumuşak güç bileşenleri arasında güçlü bir denge kurarak kapsamlı bir güç olma yolunda ilerlemektedir. Joseph Nye'a göre, askeri, ekonomik ve ideolojik gücün küresel güç olabilme arasındaki yakın ilişkiyi vurgulamaktadır. Çin'in ekonomik ve askeri yönde birbirini ikame edebilen iki güç bileşeninde ki yükselişini, diğer bileşeni olan ideolojik gücü nispi olarak yavaş ilerleme göstermektedir.

Çin küresel meydan okumalara adapte olabilmek, sistem içerisindeki yapıcı rolünü inşa etme ve ya diplomatik etkinliğini artırma noktasında daha fazla çaba göstermesi gerekmektedir. ABD'nin sistem içerisindeki ayrıcalıklı konumu üzerinde büyük paya sahip olan yumuşak güç araçlarına Çin'in daha fazla yatırım yapması gerekmektedir. Çin'in küresel politikalarda artan gücünü ortak sorumluluk ve ortak çıkar kavramı altında tanımlar ve diğer ülkeleri ikna edebilme yeteneğini kazanırsa normatif gücünü küresel güç olabilmek yönünde bir fırsata çevirecektir. Çin devletinin otoriter yönetim şekli, insan hakları ve telif hakları ihlalleri, güçlü sivil toplum eksikliği, rakip ülkelere üzerinde artan propaganda faaliyetleri ve savunma kapasitesindeki çok yönlü artış yumuşak gücüne yönelik en önemli meydan okumalar olarak yer almaktadır. Çin devletinin artan ekonomik gücü ile kültürel gücü arasında yaşanan açık ara fark yumuşak gücünün sınırlarını oluşturmaktadır. Çin'in tümevarım yönetimiyle kültürel alanda etkisini yerelden genele doğru arttırması gerekmektedir. Çin'in bölgesel sorunların çözüme kavuşması, yolsuzluk iddialarının önüne geçilmesi ve otoriter ve süresiz başkanlık sistemi vb. çözülmeyi bekleyen sorunlar karşısında ulusal değişikliklere gitmesi gerekmektedir. Çin, uluslararası imajını arttırmak için öncelikle kendi iç sorunlarının üstesinden gelmesi, uluslararası çatışmaların önlenmesine yönelik üslenici rol oynaması ve akıllı güç politikalarını paralel ve eş zamanlı olarak kullanılmasına yönelik çabalarını arttırması gerekmektedir. Çin'in bulunduğu coğrafya ve ya yakın çevresi ile yaşadığı başlıca sorunlar (Doğu Türkistan Uygur Türkleri) kamil bir medeniyet kurmasını engellemektedir. Çin'in sosyal kurumlar üzerinde reformları, özgürlük alanında yapıcı kararları, toplumsal eşitlik alanındaki adaletçi yaklaşımı ve insan hakları noktasında insancıl politikalarını geliştirmesi uyumlu dünya politikaları inşa etmesi noktasında büyük etki yaratacaktır. Çin'in başarılı ekonomik modeli sistem içerisinde mevcut gücünü arttırmasında etkili olsa da, yürüttüğü ideolojik ve siyasi modelinin dünya standardı halini alamaması hala önemli sorunların varlığını göstermektedir.

Çin'in sistem içerisinde yürüttüğü kamu diplomasisi faaliyetleri, uluslararası kurumlar içerisinde paylaştığı yetki ve sorumlularında yaşanan değişim ve ya gelişmekte olan devletler ile yürüttüğü ortak çıkar politikaları normatif gücünü inşa etme noktasında büyük katkılar sağlamıştır. Çin'in küresel bilgi akışını daha fazla kontrol edebilmesi, diğer devletler ile artan bağımlılık ilişkisi ve ya sistem içerisinde rıza ve ikna gücünü artırma yönelik girişimleri neorealist kuramın tanımladığı güç bileşenleri ile açıklamada zorluklar ile karşılaşmaktadır. Çin, uluslararası sistem içerisindeki ekonomik gücünü (alt

yapı) arttırmaya çalışırken uluslararası toplum içerisinde sosyalleşme sürecine daha fazla dahi olarak diyalog geliştirmeye ve çeşitli kurumlar içerisinde katılımcı rol üstlenerek kültürel gücün (üst yapı) arttırmaya çalışmaktadır. Çin'in BM'nin aldığı kararlara uyum sağlaması, insanlık için ortak kader topluluğu oluşturma amacı ve Kuşak ve Yol İnisyatifi ile diğer ülkeler ile artan ortak işbirliği girişimleri uluslararası toplum tarafından geniş bir kabul görmüştür. Bu çalışma kapsamında, Çin'in mevcut hegemon gücüne karşı yükselişi sadece artan ekonomik ve askeri kapasitesi kapsamında değerlendirilemeyeceği, aynı zamanda Çin'in uluslararası toplumun rızasını alarak inşa ettiği alternatif kurumlar, küresel bilgi ağı üzerinde artan etkisi, altyapı çalışmaları ve küresel yönetişimde aldığı sorumluluklarında incelenmesi gerektiği gerçeğini ön plana çıkartmaktadır.

Yumuşak gücün sistemsal dönüşüm üzerinde artan etkisi, ekonomik gücün yumuşak gücün gelişiminde oynadığı rol ve diğer devletler üzerinde tahakküm kurabilme yeteneği güç geçişine imkân tanımaktadır. Uluslararası sistemde mevcut gücü elinde tutmak isteyen devlet(ler) diğer ülkeler üzerinde ikna kabiliyetini geliştirerek tahakküm kurabilmesi ve ya kendi kültürünü evrenselleştirerek diğer devletlerde kolay kabul görmesini sağlaması gerekmektedir. Çin devletinin eğitim kaynaklarına yönelik artan yatırımları, dış politikada artan temsiliyet gücü, ortak sorunlar karşısında izlediği aktif politika ve kalkınma stratejileri bölgesel ve küresel zeminde tahakküm yeteneğini arttırmasına hizmet etmektedir. Batı temelli uluslararası ilişkiler modeli karşısında alternatif bir ideoloji yaratmak ve ya dünya düzeni inşa etmek için yumuşak gücü modelini kullanmaktadır. Çin dünyada yaşanan gelişmeler karşısında daha aktif bir diplomasi yürütmesi, dünya olaylarını biçimlendirmede başarılı sonuçlar sergilemesi, uluslararası yönetim alanında alınan kararlarda daha fazla söz sahibi olması sistem içerisindeki gücünü küresel zemine taşınmasına katkı sağlayacaktır. Mevcut uluslararası düzeni değiştirmek için çaba içerisinde giren Çin'in ortaya koyduğu alternatif girişim örneklerinin, eğitim kaynaklarına yönelik artan desteğin, küresel zeminde artan güç yarışının ve ideal bir toplum yaratma çabasının siyasi süreçler üzerinde etkili olabileceğini ve küresel güç parametreleri üzerinde ise önemli bir dönüşüme yol açacağı yönündedir.

Kaynakça

- AA, News,(2020). Şi'nin Çin rüyası ve Küresel Etkileri, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/sinin-cin-ruyasi-ve-kuresel-etkileri/2008553>,16.10.2020
- Airfinity,(2021) Handelsblatt, China exportiert viel Impfstoff,Germany.

Babones,S.(2018).The Meaning of Xi Jinping Thought.Foreign Affaris:<http://www.foreignaffairs.com/articles/china/2017-11-02/meaning-xi-jinping-thought>,2018.

Alastair, I.(2003). Is China a Status Quo Power, *International Security*, vol.27,s.5-56

Aytekin, Emre, (2023). İktidarını tazeleyen Çin lideri Xi'den küresel güvenlikte daha etkin rol vurgusu, AA.News, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iktidarini-tazeleyen-cin-lideri-siden-kuresel-guvenlikte-daha-etkin-rol-vurgusu-/2844014>

BBC News,(2016). Inter Milan Çinlilere satıldı, https://www.bbc.com/turkce/spor/2016/06/160606_inter_milan_satildi

Callahan, W.(2008). Chinese Visions of World Order: Post-hegemonic or a New Hegemony?,*International Studies Review*, Cilt 10, 2008, s.752

Cheng, J.(2012). Convincing the World of China's Tradition to Pursue Universal Harmony, *Journal of Chinese Political Science*, Cilt 17, No.2.

Çin Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı,(2018). Foreign Ministry Spokesperson Hua Chunyings Regular Press Conference.

Çin Haber, (2019).Çin'de eğitim gören yabancı sayısı yarım milyonu buldu, <https://cinhaber.net/guncel/cinde-egitim-goren-yabanci-sayisi-yarim-milyonu-buldu-h1325.html>. 3 Temmuz 2019.

Dedekoca, A.Ersin,(2011). ABD-Çin ilişkilerinin Ekonomi-Politiği ve Yeni dünya Düzeni Oluşumuna Katkıları, Kadir Has Üniversitesi, (Yüksek Lisans Tezi).

D.K. Thussu,(2018) “Globalization of the Chinese Media: the global context”, *China's media go global* içinde, Ed. D. K. Thussu, H. Burgh, A. Shi. London: Routledge.

Escobar, Pepe. (2020). China rolls out the Health Silk Road. *Asia Times*, April 2, 2020. Available at

Euan, R.(2013). CNOOC closes \$15.1 billion acquisition of Canada's Nexen, Reuters.

Global Times, UNPKO and China's Great Contribution, 2016, <https://world.huanqiu.com/article/9CaKrnJVNaz>

Guoli, L.(2003).Leadership Transition and Chinese foreign Policy. *Journal of Chinese Political Science*, 8(1&2),s.54

Guttenplan,D.(2021) Critics Worry About Influence of Chinese Institutes on US.Campuses, *The New York Times*. 2021

Hanban,(2021). Confucius Institutes around the World, Confucius Institute Headquarters.

Heath, T. (2016). *Te PLA China's Rejuvenation*. Santa Monica, California: RAND Corporation.

Hıraoğlu, K. (2012) Üçüncü Soğuk Savaş Dönemi, Profil Yayınları, s.136

Hu, Z & Ji, D. (2012) Ambiguities in communicating with the world: the 'Going-out' policy of China's media and its multilayered contexts, *Chinese journal of communication*, Vol. 5, No. 1, 32-37.

Jinping, X. (2018). *Secure a Decisive Victory in Building a Moderately Prosperous Society in All Respects and Strive for the Great Success of Socialism with Chinese Characteristics for a New Era: Report to the 19th National Congress of the Communist Party of China*, 18 October 2017, Beijing: Foreign Languages Press, s. 9.

Kai, J. (2017). *The China Dream vs The American Dream*, *The Diplomat*, 20.09.2017

Keohane, Robert ve Joseph S. Nye (1989). *Power and Interdependence*. New York: Harper Collins Publishers.

Kim, S. (1979). *China, the United Nations and World Order*, Princeton University Press, 209.

Lahtinen, A. (2015). *China's soft power: challenges of confucianism and confucian institutes*, *Journal of Comparative Asian Development*.

Liao, N.-C. (2016). *China's New Foreign Policy under Xi Jinping*, *Asian Security*, C. 12, S. 2, s 86
Niu, Z. (2018) *A Historical Overview of China-UN Relations*, *Journal of Asia-Pacific Studies*, 73

News, (2005) *Lenovo Marks Decade of Success Since Acquisition of IBM's PC Business*. <https://news.lenovo.com/pressroom/press-releases/lenovo-marks-decade-success-since-acquisition-ibms-pc-business/>

Oran, F. & Pekcan, C. (2017). *Uluslararası İlişkiler Düşüncesinde "Dünya Barışı": Immanuel Kant ve Zhao Tingyang Felsefesi Üzerine Bir Karşılaştırma*, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 14, Sayı 55.

Pew Research Center, 2019.

Pekcan, C. (2010) *Konfüçyüs Öğretisinin Dış Politikaya Etkisi Bağlamında 2003-2013 Yılları Arasında Çin -ABD ilişkileri*, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 72 (4), s.1132

P. Cai, (2017). *Understanding China's Belt and Road Initiative*, Lowy Institute.

Reihman, G. (2006). *Categorically Denied: Kant's Criticism of Chinese Philosophy*, *J. Chinese Phil.* No.33, s.51-65.

Ramo, C. (2004). *The Beijing Consensus*, The Foreign Policy Centre.

Reed, T. & S. Trubetskoy. (2019). Assessing the Value of Market Access from Belt and Road Projects. World Bank Policy Research working paper; no. WPS 8815

Reihman, M.(2006).Categorically Denied: Kant's Criticism of Chinese Philosophy, J. Chinese Phil. No.33.

Roloff, R.(2021). COVID-19 and No One's World: What Impact for the European Union?. Connections, 19(2), 27

Suzuki, S.(2010). The Myth and reality of China's 'soft power, Ed. I.Parmar and M. Cox, Soft power and US Foreign policy: Theoretical, historical and contemporary perspectives New York: Routledge.

Sporx, (2016). West Bromwich Albion da Çinlilere satıldı, 15 Eylül 2016, <https://www.sporx.com/west-bromwich-albion-da-cinlilere-satildi-SXHBQ568967SXQ>

Shambough, D.& Editör Ding Dang (2008). Söyleşi, Beijing

Statista,(2021). Number of monthly wechat users from, 2011 to 2021. <https://www.statista.com/statistics/255778/number-of-active-wechat-messenger-accounts/>

The Heritage Foundation(2020). Ekonomik Özgürlükler Endeksi, <http://www.heritage.org/indeks>.

The Institute of world politics,(2017). Chinese Academy of Modern International Relations: Chinese Characteristic Diplomacy Steadily Progresses, International Studies, No. 1, s. 10.

Tingyang, Z.(2011).Chinese World Outlook: All-under-Heaven System” Zhenglai Deng (der.) Globalization and Localization: The Chinese Perspective, World Scientific Publishing Company

Tuncel, C.O.(2017). Bir Kuşak Bir Yol: 21. Yüzyılın En Büyük Kalkınma Projesi,Erişim Tarihi: 15.01.2018. Erişim: <https://www.aydinlik.com.tr/dunya/2017-mayis/bir-kusak-bir-yol-21-yuzyilin-en-buyuk-kalkinma-projesi,2017>.

Tüter, M.(2018).Çin Gücü, Statükoya Karşı Yeni Güç Arayışları, Kopernik Yayınları.

US Government Accounting Office: FY04 Report to Congress, Annual Report, Government Printing Office, Washington D.C., 2008, s. 58-60.

Yağcı, M.(2016).”A Beijing Consensus in the Making:The rise of Chinese Initiatives in the International Political Economy and Implications for Developing Countries,”Perceptions,Journal of International Affairs,21,2.

Yaquing, Q. (2015). “Development of International Relations Theory in China: Progress Through Debates.” *International Relations of the Asia-Pacific* 11, no. 2 (2011): 231–57

Wang. Y.(2008).”Public Diplomacy and the Rise of Chinese Soft Power” *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*,616,1.

Wong, E.(2012).Eagerly Balancing Art with the Demands of State, *International Herald Tribune*.

Zhang, Feng, (2010). The Tianxia System: World Order in a Chinese Utopia, *China Heritage Quarterly*, 21, s.3

